S. FREUD

ΤΟΤΕΜ ΚΑΙ ΤΑΜΠΟΥ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ
Σ. ΦΕΡΕΝΤΙΝΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΚΟΒΟΣΤΗ

S. FRUED

ΤΟΤΕΜ ΚΑΙ ΤΑΜΠΟΥ

ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΖΩΗΣ ΤΩΝ ΑΓΡΙΩΝ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ
ΣΤΑΘΗ ΦΕΡΕΝΤΙΝΟΥ

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ 41

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΚΟΒΟΣΤΗ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὰ τέσσαρα βιβλία ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται τὸ «Τοτὲμ καὶ Ταμποῦ» ἐδημοσιεύθησαν ἤδη ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁμοιότητες μεταξὺ τοῦ ψυχικοῦ βίου τῶν ἀγρίων καὶ τῶν νευροπαθῶν» εἰς τὸ ὑπ' ἐμοῦ ἐκδιδόμενον περιοδικὸν «Imago» καὶ ἀποτελοῦσι μίαν πρώτην προσπάθειαν ἐκ μέρους μου νὰ ἐφαρμόσω ἐπὶ τῶν ἀλύτων προβλημάτων τῆς ψυχολογίας τῶν λαῶν ἀντιλήψεις καὶ δεδομένα τῆς ψυχαναλύσεως. Ἀντιτίθεται ὅθεν μεθοδικῶς, ἀφ' ἑνὸς εἰς τὸ μέγα ἔργον τοῦ W. Wundt, ὁ ὁποῖος ἐφήρμοσεν ἐπὶ τῶν αὐτῶν ζητημάτων τὰς ἀπόψεις καὶ τὴν μέθοδον ἐργασίας τῆς μὴ ἀναλυτικῆς ψυχολογίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὰς ἐργασίας τῆς ψυχαναλυτικῆς σχολῆς τῆς Ζυρίχης, ἡ ὁποία ἀντιθέτως προσπαθεῖ νὰ ἑρμηνεύσῃ προβλήματα τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας τῇ βοηθείᾳ δεδομένων «τῆς ψυχολογίας τῶν λαῶν» (¹). Παραδέχομαι ὅμως, ὅτι ἐξ ἀμφοτέρων τῶν ἐρευνῶν τούτων ἔλαβον τὴν πρώτην ὤθησιν πρὸς τὴν ἐργασίαν μου ταύτην.

Γνωρίζω καλῶς τὰς ἐλλείψεις τῶν τελευταίων τούτων. Δὲν θὰ ὁμιλήσω δι' ὅσας ὀφείλονται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι διὰ πρώτην φορὰν γίνονται τοιαῦται ἔρευναι. Ὑπάρχουν ὅμως ἄλλαι αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦσι μίαν ἐξήγησιν.

(¹) Jung, Wandlungen und Symbole der Libido (μεταβολαὶ καὶ σύμβολα τῆς γενετησίου ὁρμῆς) ἐν Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen, τόμ. 4, 1912. **Τοῦ αὐτοῦ**, Versuch einer Darstellung der psychoanalytischen Theorie (Δοκίμιον τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας) ἐν τῷ αὐτῷ τόμ. 5, 1913.

Τὰ τέσσαρα ἀνὰ χεῖρας βιβλία ἀπευθύνονται εἰς εὐρὺν κύκλον μορφωμένων ἀνθρώπων, ἐν τούτοις ὅμως δὲν δύνανται νὰ γίνουν ἀντιληπτὰ εἰμὴ μόνον ἀπὸ ἐκείνους διὰ τοὺς ὁποίους ἡ ψυχανάλυσις δὲν εἶναι τελείως ξένη. Ὁ σκοπός των εἶναι ἡ σύνδεσις τῶν ἐθνολόγων, τῶν γλωσσολόγων, τῶν λαογράφων κτλ. ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν ψυχαναλυτῶν ἀφ' ἑτέρου· ἐν τούτοις ὅμως δὲν δύνανται νὰ δώσωσιν εἰς ἕκαστον ὅ,τι λείπει εἰς αὐτόν. Εἰς τοὺς πρώτους ἐπαρκῆ εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ψυχολογικὴν τεχνικήν, εἰς τοὺς τελευταίους ἐπαρκῆ γνῶσιν τοῦ πρὸς ἐπεξεργασίαν ὑλικοῦ. Διὰ τοῦτο περιορίζονται εἰς τὸ νὰ προκαλέσουν τὴν προσοχὴν καὶ τὴν ἐλπίδα ὅτι στενωτέρα συνεργασία τῶν ἐπιστημόνων τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὰς ἐπιστήμας ταύτας, δὲν θὰ ἔμενεν ἄνευ εὐχαρίστου ἀποτελέσματος διὰ τὴν ἔρευναν.

Τὰ δύο κυριώτερα θέματα τοῦ βιβλίου, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται εἰς τὸν τίτλον του, τὸ τοτὲμ καὶ τὸ ταμπού, δὲν ἐξετάζονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἀναλύων τὸ ταμπού, δίδω εἰς αὐτὸ μίαν λύσιν τὴν ὁποίαν θεωρῶ ἀσφαλῆ καὶ πλήρη. Ὅσον ὅμως ἀφορᾷ τὸν τοτεμισμὸν σημειῶ ὅτι ἡ ἐξέτασις αὐτοῦ τὴν ὁποίαν κάμνω δὲν εἶναι ἢ ὅ,τι ἡ ψυχαναλυτικὴ μέθοδος δύναται νὰ προσφέρῃ σήμερον εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν προβλημάτων τοῦ τοτεμισμοῦ. Ἡ διαφορὰ αὕτη ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι τὸ ταμποῦ ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον ὑφιστάμενον· ἂν καὶ ἀντιλαμβανόμενον ἀρνητικῶς καὶ μὲ ἄλλο περιεχόμενον, τὸ ταμποὺ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ «κατηγορηματικὸν πρόσταγμα» τοῦ Kant, τὸ ὁποῖον δρᾷ διὰ τῆς βίας καὶ στερεῖται πλήρως ἐνσυνειδήτου αἰτιολογίας. Ἀπεναντίας ὁ τοτεμισμὸς εἶναι θρησκευτικοκοινωνικὸς θεσμὸς ὅλως ξένος πρὸς τὰς συγχρόνους ἀντιλήψεις, ὁ ὁποῖος ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἔπαυσεν ὑφιστάμενος, ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ νεωτέρων θεσμῶν, ἐλάχιστα μόνον ἴχνη ἐγκαταλιπὼν εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῶν πεπολιτισμένων λαῶν. Καὶ οἱ λαοὶ ἀκόμη οἱ ὁποῖοι μένουσι πιστοὶ εἰς αὐτὸν τὸν μετέβαλον πολυτρόπως. Ἡ

κοινωνικὴ καὶ τεχνικὴ πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητος, πολὺ ὀλιγώτερον ἔβλαψε τὸ ταμποὺ ἢ ὅτι τὸ τοτέμ. Εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο προσεπάθησα νὰ συμπεράνω τὴν πρωτόγονον ἔννοιαν τοῦ τοτεμισμοῦ ἀπὸ τὰ ἴχνη του τὰ ὁποῖα παρατηροῦνται κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, ἀπὸ τὰς μορφὰς ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐκδηλοῦται κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παιδίων. Ἡ στενὴ σχέσις μεταξὺ τοτὲμ καὶ ταμποὺ ἀνοίγει εὐρυτέρας ὁδοὺς εἰς τὴν ὑπόθεσιν ἡ ὁποία διατυποῦται ἐνταῦθα, καὶ ἔστω καὶ ἂν ἐν τέλει φανῇ αὕτη ἀπίθανος, νομίζω ὅτι θὰ ἔχῃ πλησιάσει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὴν δυσκόλως δυναμένην ν' ἀνασυντεθῇ πραγματικότητα.

Ρώμη, Σεπτέμβριος 1913

Ο ΦΟΒΟΣ ΤΗΣ ΑΙΜΟΜΙΞΙΑΣ

Τὰ διάφορα στάδια ἐξελίξεως τὰ ὁποῖα διῆλθεν ὁ προϊστορικὸς ἄνθρωπος γνωρίζομεν χάρις εἰς τὰ μνημεῖα καὶ τὰ ἐργαλεῖα τὰ ὁποῖα ἐγκατέλειψε, χάρις εἰς τὰς πληροφορίας περὶ τῆς τέχνης του, τῆς θρησκείας του καὶ τῆς ἀντιλήψεώς του περὶ τῆς ζωῆς, αἵτινες ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν εἴτε ἀπ' εὐθείας εἴτε διὰ τῆς παραδόσεως διὰ τῶν θρύλων τῶν μύθων καὶ τῶν παραμυθιῶν, τέλος δὲ χάρις εἰς τὰ λείψανα τοῦ χαρακτηριστικοῦ του τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, τὰ ὁποῖα εὑρίσκομεν εἰς τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα ἡμῶν· ὑπάρχουν ἄνθρωποι, τοὺς ὁποίους θεωροῦμεν ὅτι εὑρίσκονται πολὺ πλησίον πρὸς τὸν πρωτόγονον ἄνθρωπον, πολὺ πλησιέστερον ἀπὸ ἡμᾶς, καὶ τοὺς ὁποίους συνεπῶς θεωροῦμεν ὡς ἀμέσους ἀπογόνους καὶ διαδόχους τῶν προϊστορικῶν ἀνθρώπων. Τὴν γνώμην αὐτὴν ἔχομεν διὰ τοὺς καλουμένους ἀγρίους καὶ ἡμιαγρίους λαούς, ἡ ψυχικὴ ζωὴ τῶν ὁποίων ἀποκτᾷ δι' ἡμᾶ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, ἐὰν πρέπει εἰς αὐτὴν νὰ παρατηρήσωμεν τὴν καλῶς διατηρηθεῖσαν παλαιοτέραν βαθμίδα τῆς ἰδίας ἡμῶν ἐξελίξεως.

Ἐὰν ἡ προϋπόθεσις αὕτη εἶναι ὀρθή, μία σύγκρισις τῆς «ψυχολογίας τῶν ἀγρίων», ὡς διδάσκει αὐτὴν ἡ ἐθνολογία, πρὸς τὴν ψυχολογίαν τοῦ νευροπαθοῦς, ὡς ἔγινεν αὕτη γνωστὴ διὰ τῆς ψυχαναλύσεως, θὰ δείξῃ ἀσφαλῶς πολυάριθμα κοινὰ χαρακτηριστικὰ καὶ θὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ ἴδωμεν εἰς ἀμφοτέρας γνωστὰ ἤδη πράγματα ὑπὸ νέαν ὄψιν.

Διὰ πολλοὺς λόγους ἐκλέγω ἵνα ἐκτελέσω τὴν σύγ-

κρισιν ταύτην, ἐκείνας τὰς φυλάς, τὰς ὁποίας οἱ ἐθνογράφοι περιέγραψαν ὡς τὰς ὀπισθοδρομικωτέρας καὶ ἀθλιεστέρας πασῶν, τοὺς ἰθαγενεῖς δηλαδὴ τῆς νεωτάτης τῶν ἠπείρων, τῆς Αὐστραλίας, ἡ ὁποία καὶ εἰς τὴν πανίδα της ἀκόμη διεφύλαξε πολλὰ πανάρχαια ζῷα, ἐξαφανισθέντα ἀπὸ τὰς ἄλλας χώρας.

Οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Αὐστραλίας θεωροῦνται ὡς ἰδία φυλὴ ἡ ὁποία οὐδεμίαν φυσικὴν ἢ γλωσσικὴν συγγένειαν δεικνύει πρὸς τοὺς πλησιεστέρους γείτονάς της, τοὺς Μελανησίους, τοὺς Πολυνησίους καὶ τοὺς Μαλαίους. Δὲν κτίζουν οὔτε οἰκίας οὔτε στερεὰς καλύβας, δὲν καλλιεργοῦν τὸ ἔδαφος, δὲν χρησιμοποιοῦν κατοικίδια ζῷα, οὔτε κὰν τὸν κῦνα, οὔτε γνωρίζουν τὴν ἀγγειοπλαστικήν. Τρέφονται ἀποκλειστικῶς διὰ τοῦ κρέατος τῶν ζῴων τὰ ὁποῖα φονεύουν καὶ τῶν ριζῶν τὰς ὁποίας ἐκσκάπτουν. Δὲν ἔχουν βασιλεῖς ἢ ἄλλους ἀρχηγοὺς καὶ διὰ τὰ κοινὰ ζητήματα ἀποφασίζει ἡ συνέλευσις τῶν ἐνηλίκων ἀνδρῶν. Εἶναι ἀπολύτως ἀμφίβολον ἐὰν εὑρίσκονται παρ' αὐτοῖς ἴχνη θρησκείας ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς λατρείας ἀνωτέρων ὄντων. Αἱ φυλαὶ αἱ κατοικοῦσαι τὰ ἐνδότερα τῆς ἠπείρου καὶ ἔχουσαι ὡς ἐκ τῆς σπάνιος τοῦ ὕδατος ν' ἀντιπαλαίσωσι πρὸς σκληροτάτας συνθήκας ζωῆς φαίνονται ἀπὸ πάσης ἀπόψεως πρωτογενέστεραι τῶν γειτονικῶν παραλίων φυλῶν.

Ἀπὸ τοὺς πτωχοὺς αὐτοὺς καὶ γυμνοὺς καννιβάλους δὲν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ ἀναμένωμεν ὅτι εἰς τὴν γενετήσιον ζωήν των θὰ τηροῦν ἠθικὴν ἀνάλογον πρὸς τὴν ἡμετέραν καὶ ὅτι θὰ ἐπιβάλλουν εἰς τὰς γενετησίους των ὁρμὰς βαρεῖς περιορισμούς. Καὶ ἐν τούτοις ἡ πεῖρα διδάσκει ὅτι μετ' ἐξαιρετικῆς ἐπιμελείας καὶ μεγίστης αὐστηρότητος προσπαθοῦν νὰ παρεμποδίσουν τὰς αἱμομικτικὰς γενετησίους σχέσεις. Μάλιστα ἡ ὅλη κοινωνική των ὀργάνωσις φαίνεται ὅτι ἐξυπηρετεῖ τὴν προσπάθειαν ταύτην ἢ σχετίζεται πρὸς αὐτήν.

Εἰς ἀντικατάστασιν ὅλων τῶν ἐλλειπόντων θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν θεσμῶν εὑρίσκομεν παρὰ τοῖς

Αὐστραλοῖς τό σύστημα τοῦ **τοτεμισμοῦ**. Αἱ αὐστραλιαναὶ φυλαὶ διαιροῦνται εἰς μικροτέρας ὁμάδας, τὰς πατριὰς ἢ ***κλάν***, ἑκάστη τῶν ὁποίων φέρει τὸ ὄνομα τοῦ ***τοτέμ*** της. Τί εἶναι ὅμως τὸ τοτέμ; Κατὰ κανόνα ζῷον, δυνάμενον νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς τροφή, ἀκίνδυνον ἢ ἐπικίνδυνον, ἐπίφοβον, σπανιώτερον φυτὸν ἢ φυσικὴ δύναμις (βροχή, ὕδωρ) ἔχουσα ἰδιαιτέραν σχέσιν πρὸς ὁλόκληρον τὴν πατριάν. Τὸ τοτὲμ εἶναι ἐν πρώτοις ὁ γενάρχης τῆς πατριᾶς· εἶναι ὅμως ἐπίσης καὶ προστάτης καὶ βοηθός της, στέλλων εἰς αὐτὴν οἰωνούς, καὶ ἐὰν ἀκόμη εἶναι ἐπικίνδυνον διὰ τοὺς ἄλλους γνωρίζει καὶ δὲν βλάπτει τὰ τέκνα του. Οἱ ἔχοντες τὸ αὐτὸ τοτὲμ ἔχουσιν ἱερὰν ὑποχρέωσιν νὰ μὴ φονεύσωσι (ἢ καταστρέψωσι) τὸ τοτέμ των καὶ νὰ μὴ φάγωσι τὸ κρέας του (ἢ νὰ ἀπέχωσι πάσης εὐχαριστήσεως εἰς βάρος του). Ἡ παράβασις τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης συνεπάγεται αὐτόματον τὴν τιμωρίαν. Ὁ τοτεμικὸς χαρακτὴρ δὲν ἀνήκει εἰς τὸ δεῖνα μεμονωμένον ζῷον ἢ τὸ δεῖνα μεμονωμένον ὂν ἀλλ' εἰς πάντα τὰ ἄτομα τοῦ αὐτοῦ εἴδους. Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν διοργανοῦνται ἑορταὶ καθ' ἃς οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν αὐτὴν τοτεμικὴν ὁμάδα ἀναπαριστῶσιν ἢ μιμοῦνται δι' εἰδικῶν χορῶν τὰς κινήσεις καὶ ἰδιορρυθμίας τοῦ τοτέμ των.

Τὸ τοτὲμ κληρονομεῖται ἀπὸ τῆς μητρὸς ἢ τοῦ πατρός. Προφανῶς ὁ πρῶτος τρόπος εἶναι πανταχοῦ ὁ πρωϊμότερος καὶ βραδύτερον μόνον ἀντεκατεστάθη ὑπὸ τοῦ ἑτέρου. Ὁ τοτεμικὸς δεσμὸς εἶναι ἡ βάσις πασῶν τῶν κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων τοῦ Αὐστραλοῦ, ὑπερέχει ἀφ' ἑνὸς τοῦ ἐθνικοῦ δεσμοῦ καὶ ἐπισκιάζει ἀφ' ἑτέρου τὴν ἐξ αἵματος συγγένειαν (1).

Τὸ τοτὲμ δὲν δεσμεύεται οὔτε ἐκ τοῦ ἐδάφους οὔτε ἐκ τοῦ τόπου· οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸ αὐτὸ τοτὲμ ζῶσιν κε-

---

(1) Frazer, Totemism and Exogamy, τομ. Α'., σελ. 53. «Ὁ τοτεμικὸς δεσμὸς εἶναι ἰσχυρότερος ἀπὸ τὸν δεσμὸν τοῦ αἵματος, ἢ τὸν οἰκογενειακὸν ὑπὸ τὴν σύγχρονον ἔννοιαν τῆς λέξεως».

χωρισμένως καὶ ἐν εἰρήνῃ μετὰ τῶν ὑπαγομένων εἰς ἄλλα τοτέμ (1).

---

(1) Ἡ συνοπτικὴ αὕτη ἔκθεσις τοῦ τοτεμικοῦ συστήματος ἀπαιτεῖ ὡρισμένας ἐπεξηγήσεις καὶ περιορισμούς. Ἡ ὀνομασία τοτὲμ παρελήφθη ὑπὸ τὴν μορφὴν τ ο τ ά μ τῷ 1791 ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου Τ. Λὸγκ ἀπὸ τῶν Ἐρυθροδέρμων τῆς Βορείου Ἀμερικῆς. Τὸ ζήτημα προεκάλεσε ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸ ζωηρὸν ἐνδιαφέρον τῶν ἐπιστημόνων καὶ ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς πολυάριθμα ἔργα μεταξὺ τῶν ὁποίων θὰ ἀναφέρω τὸ τετράτομον σύγγραμμα τοῦ Τ. ¡Τ. Φραῖζερ, «Τοτεμισμὸς καὶ ἐξωγαμία» (1910) καὶ τὰ ἔργα τοῦ Ἄντριου Λάγγ («Τὸ μυστικὸν τοῦ τοτέμ», 1905). Ἡ δόξα τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς σημασίας τοῦ τοτεμισμοῦ διὰ τὴν προϊστορίαν ἀνήκει εἰς τὸν Σκῶτον Τ. Φέργκιουσον Μὰκ Λένναν (1869—70). Τοτεμικοὶ θεσμοὶ εὕρηνται ὄχι μόνον παρ' Αὐστραλοῖς ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Ἰνδιάνοις τῆς Βορείου Ἀμερικῆς, ὡς καὶ παρὰ ταῖς φυλαῖς τῶν νήσων τοῦ Εἰρηνικοῦ Ὠκεανοῦ, ἐν Ἰνδίαις καὶ ἐν πολλαῖς ἀφρικανικαῖς χώραις. Πολλὰ ὅμως, δυσεξήγητα ἄλλως ἴχνη καὶ ὑπολείμματα, ὁδηγοῦσι εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ τοτεμισμὸς ὑπῆρξεν ἄλλοτε καὶ παρὰ τοῖς ἀρίοις καὶ τοῖς σημιτικοῖς πρωτογόνοις λαοῖς τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας οὕτως ὥστε πολλοὶ ἐρευνηταὶ τείνουσι νὰ δεχθῶσιν αὐτὸν ὡς ἀναγκαίαν καὶ πανταχοῦ ὑπάρξασαν φάσιν τῆς ἀνθρωπίνης ἐξελίξεως.

Πῶς ὅμως συνέβη ὥστε οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι νὰ δεχθῶσιν ἓν τοτέμ, δηλαδὴ νὰ θέσωσιν ὡς βάσιν τῶν κοινωνικῶν των ὑποχρεώσεων καί, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ τῶν γενετησίων των περιορισμῶν τὴν καταγωγὴν ἀπὸ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ζῴου ; Διετυπώθησαν ἐπ' αὐτοῦ πολυάριθμοι θεωρίαι, μίαν συνοπτικὴν ἔκθεσιν τῶν ὁποίων δύναταί τις νὰ εὕρῃ εἰς τὴν «Ψυχολογίαν τῶν λαῶν» τοῦ Βοὺντ (τόμ. Β', Μῦθος καὶ θρησκεία), οὐδεμία ὅμως συμφωνία ἐπετεύχθη. Προτίθεμαι ν' ἀφιερώσω εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ τοτεμισμοῦ εἰδικὴν μελέτην, ὅπου θὰ ἐπιχειρήσω νὰ λύσω αὐτὸ διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ψυχαναλυτικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι. (Πρβλ. τὸ τέταρτον μέρος τοῦ ἀνὰ χεῖρας βιβλίου).

Πλὴν ὅμως τῶν διχογνωμιῶν αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν ἐπὶ τῆς θεωρίας τοῦ τοτεμισμοῦ, τὰ σχετικὰ μὲ αὐτὸν γεγονότα δὲν δύνανται νὰ συνοψισθοῦν εἰς γενικὰς προτάσεις, ὅπως ἀνωτέρω ἐπεχειρήσαμεν. Δὲν ὑπάρχει σημεῖον ἄνευ ἐξαιρέσεων ἢ ἀντιφάσεων. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ παροραθῇ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ οἱ πλέον πρωτόγονοι καὶ συντηρητικοὶ λαοὶ εἶναι μέχρι τινὸς παλαιοὶ λαοὶ καὶ ἔχουσιν ὀπίσω των μακρὸν χρονικὸν διάστημα,

Καὶ τώρα πρέπει τέλος νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ἰδιορρυθμίαν ἐκείνην τοῦ τοτεμιστικοῦ συστήματος, ἡ ὁποία καὶ προκαλεῖ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ψυχαναλυτοῦ. Πανταχοῦ σχεδὸν ὅπου ἰσχύει τὸ τοτέμ, ὑπάρχει ὁ νόμος ὅτι ***μέλη τοῦ αὐτοῦ τοτὲμ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἔρχωνται εἰς γενετησίους σχέσεις μεταξύ των, κατὰ συνέπειαν δὲ οὔτε καὶ εἰς γάμον.*** Εἶναι ἡ ἀδιασπάστως πρὸς τὸν τοτεμισμὸν συνδυασμένη ***ἐξωγαμία.***

Ἡ αὐστηρότατα τηρουμένη ἀπαγόρευσις αὕτη εἶναι λίαν ἀξιοσημείωτος. Δὲν εὑρίσκεται εἰς οὐδεμίαν σχέσιν μὲ ὅ,τι εἴδομεν μέχρι τοῦδε περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ τοτὲμ καὶ δὲν ἀντιλαμβανόμεθα πῶς ὑπεισῆλθεν εἰς τὸ σύστημα τοῦ τοτεμισμοῦ. Διὰ τοῦτο δὲν ἀποροῦμεν διατὶ πολλοὶ ἐρευνηταὶ παραδέχονται ὅτι ἀρχικῶς—τόσον ἱστορικῶς ὅσον καὶ λογικῶς—ἡ ἐξωγαμία οὐδεμίαν σχέσιν εἶχε μὲ τὸν τοτεμισμὸν καὶ ὅτι συνεδυάσθη μετ' αὐτοῦ μεταγενεστέρως, ὅτε ἐφάνησαν ἀναγκαῖοι μερικοὶ περιορισμοὶ τοῦ γάμου. Ὁπωσδήποτε ὅμως καὶ ἂν συμβαίνῃ, ἡ ἕνωσις τοῦ τοτεμισμοῦ πρὸς τὴν ἐξωγαμίαν ὑπάρχει καὶ εἶναι μάλιστα στερεωτάτη.

Ὀλίγαι παρατηρήσεις θὰ χρησιμεύσουν εἰς τὴν καλυτέραν κατανόησιν τῆς ἀπαγορεύσεως αὐτῆς.

α΄) Ἡ παράβασις τῆς ἀπαγορεύσεως ταύτης δὲν ἐγκαταλείπεται εἰς τὴν αὐτομάτως, οὕτως εἰπεῖν, ἐπερχομένην τιμωρίαν τοῦ ἐνόχου, ὡς αἱ ἄλλαι τοτεμιστικαὶ ἀπαγορεύσεις (π. χ. ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ φόνου τοῦ ζῴου τὸ ὁποῖον χρησιμεύει ὡς τοτέμ), ἀλλ' ὑφίσταται τὴν ἐκ-

---

κατὰ τὸ ὁποῖον οἱ πρωτόγονοι θεσμοὶ ὑπέστησαν σημαντικὴν ἐξέλιξιν καὶ διαμόρφωσιν. Οὕτως ὁ τοτεμισμὸς εὕρηται σήμερον παρὰ τοῖς λαοῖς παρ' οἷς συναντᾶται εἰς τὰ πλέον ποικίλα στάδια καταπτώσεως, κατατμήσεως, μεταβάσεως εἰς ἄλλους κοινωνικοὺς καὶ θρησκευτικοὺς θεσμοὺς ἢ καὶ εἰς στάσιμον κατάστασιν, κατὰ πολὺ ὅμως ἀσφαλῶς ἀφισταμένην ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν μορφήν. Ἡ δυσκολία ἔγκειται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν εἶναι εὔκολον τὰ διακρίνῃ τις ποῖα σημεῖα τῶν σημερινῶν θεσμῶν εἶναι πισταὶ ἀπεικονίσεις τοῦ παρελθόντος καὶ ποῖα πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς δευτερογενεῖς ἀλλοιώσεις του.

δίκησιν ὁλοκλήρου τῆς πατριᾶς, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ κινδύνου ὁ ὁποῖος τὴν ἀπειλεῖ ἢ ἐνοχῆς ἡ ὁποία τὴν βαρύνει. Μία περικοπὴ τοῦ συγγράμματος τοῦ Φραῖζερ θὰ δείξῃ πόσον αὐστηρῶς τιμωροῦσι τὰς πράξεις αὐτὰς οἱ ἄγριοι, οἱ ὁποῖοι, κατὰ τὴν ἰδικήν μας κρίσιν, θεωροῦνται ἀναμφισβητήτως ἀνήθικοι ([1]).

«Ἐν Αὐστραλίᾳ, ἡ συνήθης ποινὴ διὰ τὰς γενετησίους σχέσεις μετὰ προσώπου ἀνήκοντος εἰς πατριὰν μετὰ τῶν μελῶν τῆς ὁποίας δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὸ ἄτομον νὰ ἔλθῃ εἰς γενετησίους σχέσεις, εἶναι ὁ θάνατος. Οὐδεμίαν σημασίαν ἔχει ἐὰν ἡ γυνὴ ἀνήκῃ εἰς τὴν αὐτὴν τοπικὴν ὁμάδα ἢ εἰς ἄλλην ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀνηρπάγη κατὰ τὸν πόλεμον. Ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος, παρὰ τὸν νόμον, τὴν χρησιμοποιεῖ ὡς γυναίκα του καταδιώκεται καὶ φονεύεται ὑπὸ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς πατριᾶς του, τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ διὰ τὴν γυναίκα. Ἐν τούτοις, ἐνίοτε, ἐὰν κατορθώσουν ἐπί τινα χρόνον ν' ἀποφύγωσι τὴν σύλληψιν ἡ προσβολὴ δύναται νὰ συγχωρηθῇ. Εἰς τὴν φυλὴν Τα-τα-θί, εἰς τὰς σπανίας περιστάσεις καθ' ἃς τοῦτο συμβαίνει, ὁ ἀνὴρ φονεύεται ἐνῷ ἡ γυνὴ δάκνεται ἢ κεντᾶται ἢ καὶ ὑφίσταται ἀμφότερα, μέχρι ὅτου καταπέσῃ σχεδὸν νεκρά· ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον δὲν τὴν φονεύουν ἀμέσως εἶναι, ὡς λέγουν, ὅτι πιθανὸν νὰ ἔχῃ βιασθῇ. Ἀκόμη καὶ διὰ τοὺς τυχαίους ἔρωτας ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη τηρεῖται ἐπιμελῶς καὶ πᾶσα παράβασις θεωρεῖται ὡς ἡ πλέον βδελυρὰ πρᾶξις καὶ τιμωρεῖται διὰ θανάτου (Χόουοϊτ)».

β') Ἡ σκληρὰ αὕτη τιμωρία ἐφαρμόζεται καὶ διὰ τὰς ἀσημάντους ἐρωτικὰς περιπετείας, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν κύησιν. Συνεπῶς ἄλλοι, πρακτικοὶ π. χ., λόγοι τῆς ἀπαγορεύσεως εἶναι ἀπίθανοι.

γ') Τὸ τοτὲμ εἶναι κληρονομικὸν καὶ δὲν μεταβάλλεται διὰ τοῦ γάμου, εὐκόλως δὲ ἀντιλαμβάνεταί τις τὰ ἐπακόλουθα τῆς ἀπαγορεύσεως, ὅταν ἡ κληρονομικό-

---

([1]) Frazer, Totemism and Exogamy, τόμ. Α'. σελ. 54.

της μεταδίδεται διὰ τῆς μητρός. Ἐὰν ὁ ἀνὴρ ἀνήκῃ π. χ. εἰς πατριὰν ἡ ὁποία ἔχει ὡς τοτὲμ τὸ ἐμού, τὰ τέκνα, ἄρρενα καὶ θήλεα, θὰ εἶναι ὅλα ἐμού. Διὰ τοῦ κανονισμοῦ τούτου καθίσταται ἀδύνατος εἰς τὸν υἱὸν ἡ αἱμομιξία μετὰ τῆς μητρός του καὶ τῶν ἀδελφῶν του, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐμοὺ ὡς αὐτός (1).

δ΄) Ἀλλ' ἁπλὴ παρατήρησις ἀρκεῖ διὰ νὰ διακρίνῃ τις ὅτι ἡ στενῶς πρὸς τὸ τοτὲμ συνδεδυασμένη ἐξωγαμία ἔχει καὶ ἄλλα ἐπακόλουθα, καὶ ἄλλους συνεπῶς σκοποὺς ἀπὸ τὴν ἁπλὴν ἀπαγόρευσιν τῆς αἱμομιξίας μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν. Καθιστᾷ ἀδύνατον εἰς τὸν ἄνδρα γενετήσιον ἕνωσιν μεθ' ὅλων τῶν γυναικῶν τῆς πατριᾶς του, δηλαδὴ μεθ' ἑνὸς ἀριθμοῦ γυναικῶν πρὸς τὰς ὁποίας δὲν τὸν συνδέει συγγένεια ἐξ αἵματος, ἀλλ' αἱ ὁποῖαι θεωροῦνται ὡς ἐξ αἵματος συγγενεῖς του. Ἡ ψυχολογικὴ δικαιολογία τοῦ τεραστίου τούτου περιορισμοῦ ὁ ὁποῖος ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ πάντα σχετικὸν περιορισμὸν τῶν πολιτισμένων λαῶν, δὲν γίνεται ἀμέσως ἀντιληπτή. Ὑποτίθεται ὅτι δίδεται μεγάλη σημασία εἰς τὸν ρόλον τοῦ τοτὲμ (τοῦ ζῴου ἐξ οὗ κατάγονται τὰ μέλη τῆς αὐτῆς πατριᾶς) ὡς προγόνου. Ὅσοι κατάγονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ τοτὲμ εἶναι συγγενεῖς ἐξ αἵματος, ἀποτελοῦσι μίαν οἰκογένειαν, καὶ εἰς τὴν οἰκογένειαν αὐτὴν καὶ οἱ πλέον ἀπομεμακρυσμένοι βαθμοὶ συγγενείας

---

(1) Ἐν τούτοις ὅμως ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη δὲν ἐμποδίζει τὸν πατέρα, ὁ ὁποῖος εἶναι καγκουρού, νὰ ἔλθῃ εἰς αἱμομικτικὰς σχέσεις πρὸς τὰς κόρας του. Ἐὰν ἡ κληρονομικότης μετεδίδετο διὰ τοῦ πατρὸς καὶ ἦτο οὗτος καγκουρού, τὰ τέκνα θὰ ἦσαν ἐπίσης καγκουρού, καὶ θὰ ἀπηγορεύετο εἰς τὸν πατέρα ἡ αἱμομιξία μετὰ τῶν κορῶν του, θὰ ἐπετρέπετο ὅμως εἰς τὸν υἱὸν ἡ αἱμομιξία μετὰ τῆς μητρός του. Τὰ ἐπακόλουθα ταῦτα τῶν τοτεμιστικῶν ἀπαγορεύσεων ὑποδηλοῦσιν ὅτι ἡ διὰ τῆς μητρὸς κληρονομικότης εἶναι παλαιοτέρα τῆς διὰ τοῦ πατρός, διότι δικαιολογημένως δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι αἱ τοτεμιστικαὶ ἀπαγορεύσεις στρέφονται κυρίως κατὰ τῶν αἱμομικτικῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ υἱοῦ.

θεωροῦνται ὡς ἀπόλυτον κώλυμα διὰ τὴν γενετήσιον ἕνωσιν.

Βλέπομεν ὅτι εἰς τοὺς ἀγρίους αὐτοὺς παρουσιάζεται ὁ φόβος τῆς αἱμομιξίας, ἡ εὐαισθησία πρὸς αὐτήν, εἰς ἐντονώτατον βαθμόν, συνδεδυασμένα μὲ τὴν ἰδιορρυθμίαν τὴν ὁποίαν ἡμεῖς δὲν ἀντιλαμβανόμεθα καλῶς τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς ἐξ αἵματος συγγενείας διὰ τῆς τοτεμικῆς τοιαύτης. Δὲν πρέπει ἐν τούτοις νὰ ὑπερβάλλωμεν τὴν ἀντίθεσιν αὐτὴν ἀλλὰ νὰ ἐνθυμούμεθα ὅτι αἱ τοτεμιστικαὶ ἀπαγορεύσεις περιλαμβάνουσι τὴν πραγματικὴν αἱμομιξίαν ὡς εἰδικὴν περίπτωσιν.

Πῶς συνέβη ὥστε ἡ πραγματικὴ οἰκογένεια νὰ ἀντικατασταθῇ ὑπὸ τῆς τοτεμιστικῆς πατριᾶς; Ἡ λύσις τοῦ αἰνίγματος συμπίπτει ἴσως μὲ τὴν ἐξήγησιν τοῦ τοτέμ. Θὰ ἔπρεπε νὰ σκεφθῇ τις ὅτι, ὅτε ἡ ἐλευθερία τῶν γενετησίων σχέσεων δὲν περιορίζεται ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ γάμου, ἡ ἐξ αἵματος συγγένεια καὶ μετ᾽αὐτῆς ἡ προφύλαξις ἀπὸ τῆς αἱμομιξίας γίνονταιτόσον ἀσαφεῖς, ὥστε εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν ἄλλην αἰτιολογίαν τῆς ἀπαγορεύσεως. Δὲν εἶναι δὲ περιττὸν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὰ ἔθιμα τῶν Αὐστραλῶν δέχονται εἰς ὡρισμένας κοινωνικὰς συνθήκας καὶ ἐξ ἀφορμῆς ὡρισμένων ἑορτῶν τὴν ἄρσιν τοῦ ἀποκλειστικοῦ δικαιώματος ἑνὸς ἀνδρὸς ἐπὶ μιᾶς γυναικός.

Ἡ γλῶσσα τῶν αὐστραλιανῶν αὐτῶν φυλῶν (¹) παρουσιάζει μίαν ἰδιορρυθμίαν ἡ ὁποία ἀναμφιβόλως σχετίζεται πρὸς τὰ γεγονότα αὐτά. Αἱ λέξεις αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦνται διὰ νὰ σημάνουν τοὺς βαθμοὺς τῆς συγγενείας, δὲν ἀναφέρονται εἰς τὰς σχέσεις δύο ἀτόμων ἀλλ᾽ εἰς τὴν σχέσιν ἑνὸς ἀτόμου καὶ μιᾶς ὁμάδος. Ἀνήκουσι,κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Λ. Χ. Μόργκαν,εἰς τὸ **«ταξινομικὸν» σύστημα**. Δηλαδὴ εἷς ἀνὴρ δὲν καλεῖ «πατέρα» μόνον τὸν γεννήτορα, ἀλλὰ καὶ πάντα ἄλλον

(¹) Ὡς καὶ τῶν πλείστων λαῶν τῶν ἐχόντων τὸν θεσμὸν τοῦ τοτέμ.

ἄνδρα, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὰ ἔθιμα τῆς φυλῆς ἦτο δυνατὸν νὰ νυμφευθῇ τὴν μητέρα του καὶ νὰ γίνῃ οὕτω πατήρ του. Καλεῖ «μητέρα» πᾶσαν γυναῖκα ἐκτὸς τῆς μητρός του, ἡ ὁποία, χωρὶς νὰ παραβῇ τοὺς νόμους τῆς φυλῆς ἠδύνατο νὰ γίνῃ μήτηρ του. Καλεῖ «ἀδελφοὺς» καὶ «ἀδελφὰς» ὄχι μόνον τὰ τέκνα τῶν αὐτῶν γονέων ἀλλὰ καὶ ὅλα τῶν ἀναφερθέντων προσώπων, τὰ ὁποῖα χωρὶς νὰ παραβῶσι τὰ ἔθιμα τῆς φυλῆς ἠδύναντο νὰ εἶναι γονεῖς του. Ὅτε δύο Αὐστραλοὶ καλοῦνται μεταξύ των διὰ λέξεων αἱ ὁποῖαι δηλοῦσι συγγένειαν, δὲν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἶναι συγγενεῖς ἐξ αἵματος, ὅπως θὰ συνέβαινε ἐὰν αἱ αὐταὶ λέξεις ἐλέγοντο εἰς τὴν γλῶσσαν μας. Αἱ λέξεις τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦν, δηλοῦσι κοινωνικὰς καὶ ὄχι φυσικὰς σχέσεις. Μία ἀναλογία πρὸς τὸ «ταξινομικὸν» τοῦτο σύστημα εὑρίσκομεν καὶ παρ' ἡμῖν εἰς τὰ παιδία, τὰ ὁποῖα παρακινοῦνται νὰ ὀνομάζουν πάντα φίλον ἢ φίλην τῶν γονέων ὡς «θεῖον» ἢ «θείαν», ἢ ὅτε μεταφορικῶς ὁμιλμῶεν δι'ἀδελφοὺς ἢ ἀδελφὰς ἐν Χριστῷ.

Ἡ ἐξήγησις τῆς γλωσσικῆς ταύτης ἰδιορρυθμίας, ἡ ὁποία φαίνεται εἰς ἡμᾶς τόσον περίεργος, εἶναι εὔκολος, ἐὰν τὴν θεωρήσωμεν ὡς ὑπόλειμμα καὶ σημεῖον ἑνὸς θεσμοῦ τὸν ὁποῖον ὁ L. Fison ἐκάλεσεν «ὁμαδικὸν γάμον». Κατ' αὐτὸν ὡρισμένος ἀριθμὸς ἀνδρῶν ἐξασκεῖ συζυγικὰ δικαιώματα ἐπὶ ὡρισμένου ἀριθμοῦ γυναικῶν. Τὰ τέκνα ἑνὸς τοιούτου γάμου δικαίως θεωροῦνται μεταξύ των ὡς ἀδελφοί, ἂν καὶ δὲν ἐγεννήθησαν πάντα ἐκ τῆς αὐτῆς μητρός, καὶ θεωροῦσι πάντας τοὺς ἄνδρας τῆς ὁμάδος ὡς πατέρας των.

Ἂν καὶ συγγραφεῖς τινες, ὡς ὁ Βέστερμαρκ εἰς τὴν «Ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γάμου» (1) ἀντιτίθενται εἰς τὰ συμπεράσματα τὰ ὁποῖα ἐξήγαγον ἄλλοι ἐκ τῆς ὑπάρξεως ὀνομάτων δηλωτικῶν τῆς ὁμαδικῆς συγγενείας, ἐν τούτοις, οἱ καλύτεροι γνῶσται τῶν ἀγρίων Αὐστραλῶν

(1) Β' ἔκδ. 1902.

συμφωνοῦσιν ὅτι τὰ ὀνόματα ταῦτα εἶναι ὑπολείμματα τῶν χρόνων τοῦ ὁμαδικοῦ γάμου. Κατὰ τῶν Σπένσερ μάλιστα καὶ τὸν Γκίλλεν ([1]) ὑπάρχει καὶ σήμερον ἀκόμη εἶδος τι ὁμαδικοῦ γάμου παρὰ τοῖς Οὐραμποῦνα καὶ Ντιερί. Ὥστε παρὰ τοῖς λαοῖς αὐτοῖς ὁ ὁμαδικὸς γάμος προηγήθη τοῦ ἀτομικοῦ καὶ δὲν ἐξηφανίσθη χωρὶς νὰ ἐγκαταλείψῃ σαφῆ ἴχνη εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἔθιμα.

Ἐὰν ὅμως ἀντικαταστήσωμεν τὸν ἀτομικὸν γάμον διὰ τοῦ ὁμαδικοῦ, ἡ κατὰ τὸ φαινόμενον ὑπερβολικὴ ἀπαγόρευσις τῆς αἱμομιξίας, τὴν ὁποίαν συνηντήσαμεν παρὰ τοῖς λαοῖς αὐτοῖς γίνεται εὐνόητος. Ἡ τοτεμικὴ ἐξωγαμία, ἡ ἀπαγόρευσις τῶν γενετησίων σχέσεων μεταξὺ μελῶν τῆς αὐτῆς πατριᾶς, ἐμφανίζεται ὡς τὸ καταλληλότερον μέσον διὰ τὴν παρεμπόδισιν τῆς αἱμομιξίας τῆς ὁμάδος, καὶ ἐπιβληθεῖσα τότε ἐπέζησεν ἐπὶ πολὺ τοῦ αἰτίου τὸ ὁποῖον τὴν προεκάλεσεν.

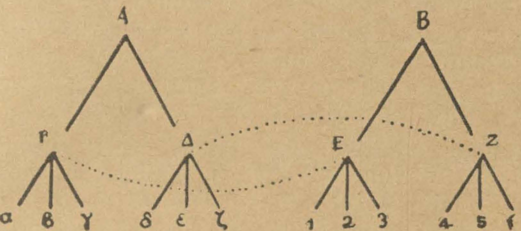
Ἐὸν νομίζωμεν οὕτω πως ὅτι ἠννοήσαμεν τὴν αἰτιολογίαν τῶν κωλυμάτων τοῦ γάμου παρὰ τοῖς ἀγρίοις τῆς Αὐστραλίας, πρέπει ἐπίσης νὰ μάθωμεν ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα αἱ συνθῆκαι εἶναι πολὺ περισσότερον πολύπλοκοι, καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ διασάφησίς των ἀδύνατος. Διότι ἐλάχισται μόνον φυλαὶ τῆς Αὐστραλίας δὲν γνωρίζουσιν ἄλλην ἀπαγόρευσιν ἀπὸ τοὺς τοτεμικοὺς θεσμούς· αἱ πλεῖσται εἶναι ὠργανωμέναι εἰς τρόπον ὥστε διαιροῦνται ἐν πρώτοις εἰς δύο τμήματα, τὰ ὁποῖα ὀνομάζονται φρατρίαι. Ἑκάστη τῶν φρατριῶν τούτων εἶναι ἐξώγαμος καὶ περιλαμβάνει πολλὰς τοτεμιστικὰς ὁμάδας. Συνήθως ἑκάστη φρατρία ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο ὑποφρατρίας (ἀγγλιστὶ subphrathries), ἡ φυλὴ δηλαδὴ εἰς τέσσαρας· αἱ ὑποφρατρίαι ἀποτελοῦσι τοιουτοτρόπως διάμεσον μεταξὺ φρατριῶν καὶ τοτεμικῶν ὁμάδων.

Τὸ τυπικόν, συχνότατα παρατηρούμενον σχῆμα τῆς

([1]) The Native Tribes of Central Australia, London 1899.

ὀργανώσεως μιᾶς αὐστραλιακῆς φυλῆς ἔχει συνεπῶς ὡς ἑξῆς:

Φρατρίαι

Αἱ δώδεκα τοτεμικαὶ ὁμάδες κατανέμονται εἰς τέσσαρας ὑποφρατρίας καὶ δύο φρατρίας. Πᾶσαι αἱ ὑποδιαιρέσεις εἶναι ἐξώγαμοι (1). Ἡ ὑποφρατρία γ ἀποτελεῖ μετὰ τῆς ε, καὶ ἡ δ μετὰ τῆς ζ ἓν ἐξώγαμον σύνολον. Τὸ ἀποτέλεσμα, καὶ ὁ σκοπὸς συνεπῶς, τῶν διατάξεων τούτων δὲν εἶναι ἀμφίβολα: διὰ τῆς μεθόδου ταύτης ἐπιτυγχάνεται μεγαλύτερος περιορισμὸς τῆς ἐκλογῆς κατὰ τὸν γάμον καὶ τῆς γενετησίου ἐλευθερίας. Ἐὰν ὑπῆρχον μόνον αἱ δώδεκα τοτεμικαὶ ὁμάδες, πᾶν μέλος μιᾶς ὁμάδος—ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι πᾶσαι αἱ ὁμάδες περιλαμβάνουσι τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν ἀτόμων— δύναται νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τῶν $^{11}/_{12}$ τῶν γυναικῶν τῆς φυλῆς. Ἡ ὕπαρξις τῶν δύο φρατριῶν περιορίζει τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν εἰς τὰ $^{6}/_{12}={}^{1}/_{2}$. Ὥστε εἷς ἀνὴρ τοῦ τοτὲμ α δύναται νὰ νυμφευθῇ μίαν μόνον γυναῖκα τῶν τοτεμικῶν ὁμάδων 1 ἕως 6. Διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν δύο ὑποφρατριῶν ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἐλαττοῦται εἰς τὰ $^{3}/_{12}={}^{1}/_{4}$. Εἷς ἀνὴρ τοῦ τοτὲμ α ὀφείλει νὰ περιορισθῇ κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς γυναικός του εἰς τὰς γυναῖκας τὰς ἐχούσας ὡς τοτὲμ τὸ 4, 5 καὶ 6.

Αἱ ἱστορικαὶ σχέσεις μεταξὺ τῶν φρατριῶν—αἱ ὁποῖαι

---

(1) Ὁ ἀριθμὸς τῶν τοτὲμ ἔχει ἐκλεγῆ κατ' ἀρέσκειαν.

εἴς τινας φυλὰς φθάνουσι τὰς ὀκτὼ—καὶ τῶν τοτεμικῶν ὁμάδων εἶναι ἀπολύτως ἀσαφεῖς. Βλέπει τις μόνον ὅτι αἱ διατάξεις αὗται ἔχουσι τὸν αὐτὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον καὶ ἡ τοτεμικὴ ἐξωγαμία, καὶ μάλιστα προχωροῦσιν ἀκόμη περισσότερον. Ἐνῷ ὅμως ἡ τοτεμικὴ ἐξωγαμία δίδει τὴν ἐντύπωσιν θρησκευτικῆς διατάξεως, ἄγνωστον πόθεν προελθούσης, δηλαδὴ ἑνὸς ἐθίμου, αἱ πολύπλοκοι διατάξεις τῶν φρατριῶν, τῶν ὑποδιαιρέσεών των καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς αὐτὰς συνθῆκαι φαίνονται ὡς ἀποτελέσματα σκοπίμου νομοθεσίας, ἀναλαβούσης ἴσως ἐκ νέου τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς αἱμομιξίας διότι ἡ ἐπιρροὴ τοῦ τοτὲμ εἶχεν ἀρχίσει νὰ ὑποχωρῇ. Καὶ ἐνῷ τὸ τοτεμικὸν σύστημα ἀποτελεῖ, ὡς γνωστόν, τὴν βάσιν πασῶν τῶν ἄλλων κοινωνικῶν ὑπεχρεώσεων καὶ τῶν ἠθικῶν περιορισμῶν τῆς φυλῆς, ἡ σημασία τῶν φρατριῶν περιορίζεται κατ' ἀρχὴν εἰς τὸν ἐπιδιωκόμενον ὑπ' αὐτῶν περιορισμὸν τῆς ἐκλογῆς κατὰ τὸν γάμον.

Κατὰ τὴν περαιτέρω διαμόρφωσιν τοῦ συστήματος τῶν φρατριῶν παρατηρεῖται ἡ προσπάθεια τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς καθ' ἑαυτοῦ αἱμομιξίας ὡς καὶ τῆς αἱμομιξίας μεταξὺ μελῶν τῆς αὐτῆς ὁμάδος καὶ εἰς γάμους μεταξὺ συγγενῶν ἐκ πλέον ἀπομεμακρυσμένων ὁμάδων. Ὅ,τι δηλαδὴ ἔπραξε καὶ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ἐπεκτείνασα τὴν ὑπάρχουσαν ἀπαγόρευσιν γάμου μεταξὺ ἀδελφῶν καὶ εἰς τοὺς ἐξαδέλφους καὶ ἐπαυξήσασα καὶ τοὺς πνευματικοὺς βαθμοὺς συγγενείας (1).

Ἐὰν ἠθέλαμεν νὰ εἰσχωρήσωμεν βαθύτερον εἰς τὰς ἐξαιρετικῶς περιπλόκους καὶ ἀσαφεῖς ἐρεύνας ἐπὶ τῆς προελεύσεως καὶ τῆς σημασίας τῶν φρατριῶν, ὡς καὶ εἰς τὰς σχέσεις των πρὸς τὸ τοτὲμ θὰ ἐξεφεύγομεν τοῦ θέματός μας. Εἰς ἡμᾶς ἀρκεῖ νὰ τονίσωμεν τὴν μεγάλην φροντίδα τὴν ὁποίαν καταβάλλουσιν οἱ Αὐστραλοὶ ὡς καὶ ἄλλοι ἄγριοι λαοί, διὰ τὴν πρόληψιν τῆς αἱμομι-

(1) Ἄρθρον «Τοτεμισμὸς» ἐν τῇ Βρεττανικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ. Ἔκδοσις ἑνδεκάτη, 1911 (A. Lang).

ξίας ([1]). Ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ ἄγριοι αὐτοὶ ἀποφεύγουν τὴν αἱμομιξίαν πολὺ περισσότερον ἢ ἡμεῖς. Προφανῶς ὁ πειρασμὸς εἶναι δι' αὐτοὺς πολὺ πλησιέστερος, οὕτως ὥστε τοῖς εἶναι ἀπαραίτητος μία μεγαλυτέρα προφύλαξις.

Ἀλλ' ὁ φόβος τῆς αἱμομιξίας τῶν λαῶν αὐτῶν δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν ἀναφερθέντων θεσμῶν οἱ ὁποῖοι φαίνονται ἀπευθυνόμενοι κυρίως κατὰ τῆς αἱμομιξίας μεταξὺ μελῶν τῆς αὐτῆς ὁμάδος. Εἰς αὐτοὺς πρέπει νὰ προσθέσωμεν σειρὰν «ἐθίμων» προλαμβανόντων τὰς σχέσεις μεταξὺ συγγενῶν κατὰ τὴν ἔννοιαν τὴν ὁποίαν ἔχει δι' ἡμᾶς ἡ λέξις, τηρουμένων μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας καὶ τῶν ὁποίων ὁ σκοπὸς εἶναι τελείως φανερός. Τὰ ἔθιμα ταῦτα ἢ αἱ ἀπαγορεύσεις αὗται δύνανται νὰ ὀνομασθῶσιν «ἀποφυγαὶ» (avoidances). Εἶναι διαδεδομέναι πολὺ πέραν τῶν χωρῶν τῶν αὐστραλιακῶν τοτεμικῶν λαῶν. Καὶ ἐνταῦθα ὅμως θὰ παρακαλέσω τοὺς ἀναγνώστας νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς ἀποσπάσματα μόνον ἀπὸ τὸ πλούσιον βιβλιογραφικὸν ὑλικόν.

Ἐν Μελανησίᾳ αἱ ἀπαγορεύσεις αὗται στρέφονται κατὰ τῶν σχέσεων τοῦ παιδὸς μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν του. Οὕτω π. χ. ἐν τῇ νήσῳ Λέπερς, μιᾷ τῶν Νέων Ἑβρίδων, ὁ παῖς ἐγκαταλείπει εἰς ὡρισμένην ἡλικίαν τὴν μητρικὴν στέγην καὶ καταφεύγει εἰς τὴν κοινὴν κατοικίαν ὅπου κοιμᾶται καὶ τρώγει τακτικῶς. Ἔχει ἀκόμη τὸ δικαίωμα νὰ ἐπισκέπτεται τὸν οἶκον του διὰ νὰ ζητήσῃ τροφήν. Ἐὰν ὅμως ἡ ἀδελφή του εὑρίσκεται ἐκεῖ, ὀφείλει νὰ ἀπομακρυνθῇ προτοῦ φάγῃ. Ἐὰν οὐδεμία τῶν ἀδελφῶν του εἶναι παροῦσα, δύναται νὰ καθήσῃ παρὰ τὴν θύραν διὰ νὰ γευματίσῃ. Ἐὰν ἀδελφὸς καὶ ἀδελφὴ συναντηθῶσι τυχαίως ἐν ὑπαίθρῳ, πρέπει αὕτη νὰ φύγῃ δρομαίως ἢ νὰ κρυβῇ. Ἐὰν ὁ παῖς ἀνα-

([1]) Τὸ σημεῖον τοῦτο ἐτόνισεν ἐσχάτως μόλις ὁ Storfer εἰς τὴν μελέτην του «Zur Sonderstellung des Vatermordes» ἐν Schriften für angewandten Seelenkunde, 12 φῦλλον, Βιέννη 1911.

γνωρίση ὅτι ἴχνη τινὰ εἰς τὴν ἄμμον ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀδελφήν του, δὲν θὰ τὰ ἀκολουθήση, οὔτε καὶ αὐτὴ θ' ἀκολουθήση ποτὲ τὰ ἰδικά του. Καὶ τὸ ὄνομά της ἀκόμη οὐδέποτε θὰ τὸ προφέρη, οὔτε θὰ χρησιμοποιήση λέξιν ἡ ὁποία συμβάλλει εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ ὀνόματός της. Ἡ ἀποφυγὴ αὕτη ἡ ὁποία ἄρχεται ἀπὸ τῆς τελετῆς τῆς ἥβης διατηρεῖται καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ βίου. Ἡ ἀπομάκρυνσις τῆς μητρὸς ἀπὸ τοῦ υἱοῦ αὐξάνεται μὲ τὴν πάροδον τῶν ἐτῶν, εἶναι δὲ αὐστηροτέρα διὰ τὴν μητέρα. Ἐὰν τῷ φέρη τίποτε νὰ φάγη, δὲν τὸ δίδει εἰς τὸν ἴδιον ἀλλὰ τὸ ἀφίνει ἐμπρός του· ἐὰν τῷ ὁμιλήση, δὲν χρησιμοποιεῖ τὸ «σὺ» ἀλλὰ τὸ «σεῖς» (ἐὰν μεταφράσωμεν οὕτω τὰς ἀντιστοίχους ἐκφράσεις τῶν ἰθαγενῶν τῆς νήσου Λέπερς). Παρόμοια ἔθιμα ἐπικρατοῦν καὶ ἐν Νέᾳ Καληδονίᾳ. Ἐὰν συναντηθῶσιν ἀδελφὸς καὶ ἀδελφή, ἡ τελευταία αὕτη κρύπτεται μεταξὺ τῶν θάμνων καὶ αὐτὸς προχωρεῖ χωρὶς νὰ στρέψη κἂν τὴν κεφαλὴν πρὸς αὐτήν (1).

Ἐν τῇ χερσονήσῳ τῶν Γαζελλῶν ἐν Νέᾳ Βρεττανίᾳ ἀπαγορεύεται εἰς τὴν ἀδελφὴν ἀπὸ τὴν στιγμὴν τοῦ γάμου της νὰ ὁμιλῇ πρὸς τὸν ἀδελφόν της. Ἀκόμη καὶ τὸ ὄνομά του δὲν προφέρει, ἀλλὰ ὁμιλεῖ δι' αὐτὸν περιφραστικῶς (2).

Ἐν Νέῳ Μεκλεμβούργῳ ὁ ἐξάδελφος καὶ ἡ ἐξαδέλφη (ὄχι ὅμως κάθε εἴδους) ὑφίστανται τοὺς αὐτοὺς περιορισμούς. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ διὰ τοὺς ἀδελφούς. Δὲν ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ πλησιάζωσιν ὁ εἰς τὸν ἄλλον, νὰ ἀνταλλάσσωσι χειραψίαν, ἢ νὰ δίδωσι δῶρα. Ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ ὁμιλῶσιν, ἀλλ' ἐξ ἀποστάσεως ὀλίγων βη-

---

(1) R. H. Codrington, «The Melanesians» παρὰ Frazer «Totemism and Exogamy» τόμ. Α' σελ. 77.

(2) Frazer, «Totemism and Exogamy», Β', σελ. 104 κατὰ τὸν Kleintitschen, «Die Küstenbewohner der Gazellenhalbinsel».

μάτων. Ἡ ποινὴ τῆς αἱμομιξίας μετὰ τῆς ἀδελφῆς εἶναι ὁ δι' ἀγχόνης θάνατος (1).

Ἐπὶ τῶν νήσων Φιντζὶ οἱ ἀπαγορευτικοὶ αὐτοὶ θεσμοὶ εἶναι ἐξαιρετικῶς αὐστηροί· ἐκεῖ δὲν ἀφορῶσι μόνον τοὺς ἐξ αἵματος συγγενεῖς ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξ ὁμάδος ἀδελφήν. Καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ θὰ προξενήσῃ ἀκόμη μεγαλυτέραν ἐντύπωσιν, ὅταν ἀκούωμεν ὅτι οἱ ἄγριοι αὐτοὶ ἔχουσιν ὀργιαστικὰς λατρείας, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων ἀκριβῶς αὐτοὶ οἱ βαθμοὶ συγγενείας μεταξὺ τῶν ὁποίων ἰσχύει ἡ ἀπαγόρευσις ἀναζητοῦσι τὴν γενετήσιον ἐπαφήν. Ἐκτὸς ἐὰν προτιμήσωμεν, ἀντὶ νὰ ἀπορῶμεν διὰ τὴν ἀντίθεσιν αὐτήν, νὰ τὴν χρησιμοποιήσωμεν διὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς ἀπαγορεύσεως (2).

Παρὰ τοῖς Μπάττα τῆς Σουμάτρας αἱ ἀπαγορεύσεις ἀφορῶσι ὅλους τοὺς στενοὺς βαθμοὺς συγγενείας. Ὁ Μπάττα θὰ διέπραττε φερ' εἰπεῖν μεγίστην ἀπρέπειαν, ἐὰν συνώδευε τὴν ἀδελφήν του εἰς ἑσπερίδα. Ὁ Μπάττα αἰσθάνεται στενοχωρίαν ὅτε εὑρίσκεται μετὰ τῆς ἀδελφῆς του, ἀκόμη καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ ἄλλων προσώπων. Ὅτε ὁ εἷς ἐπιστρέφῃ εἰς τὴν κατοικίαν των, ὁ ἄλλος προτιμᾷ νὰ ἀποσυρθῇ. Ὁμοίως καὶ ὁ πατὴρ δὲν θὰ μείνῃ ποτὲ μόνος κατ' οἶκον μετὰ τῆς θυγατρός του, ὅπως καὶ μία μήτηρ μετὰ τοῦ υἱοῦ της. Ὁ ἀναφέρων τὰ ἔθιμα αὐτὰ Ὁλλανδὸς ἱεραπόστολος, προσθέτει ὅτι δυστυχῶς τὰ θεωρεῖ ὡς πολὺ δικαιολογημένα. Ὁ λαὸς οὗτος δέχεται ὅτι, ὅτε δύο πρόσωπα ἀντιθέτου φύλου μείνωσι μόνα, θὰ ὁδηγηθῶσιν εἰς ἀπρεπεῖς τρυφερότητας, καὶ ἀναμένων τὰς φοβερωτέρας ποινὰς καὶ τὰ χειρότερα ἐπακόλουθα ἀπὸ γενετησίους σχέσεις μεταξὺ στενῶν συγ-

---

(1) Frazer, «Totemism and Exogamy» Β', σελ. 131, κατὰ τὸν P. G. Peckel ἐν Anthropos», 1908.

(2) Frazer, «Totemism and Exogamy» Β', σελ 141 κατὰ τὸν αἰδεσιμώτατον L. Fison.

γενῶν, ἐπιζητεῖ δικαιολογημένως ν' ἀποφύγῃ πάντα πειρασμὸν διὰ τῶν ἀπαγορεύσεων αὐτῶν ([1]).

Παρὰ τοῖς Μπαρόγκο τοῦ κόλπου Ντελαγκόα ἐν Ἀφρικῇ, ἐπιβάλλονται παραδόξως αἱ αὐστηρότεραι ἀπαγορεύσεις εἰς τὰς σχέσεις ἑνὸς μετὰ τῆς συζύγου τοῦ γυναικαδέλφου του. Ἐὰν συναντήσῃ τις ὁπουδήποτε τὸ ἐπικίνδυνον αὐτὸ πρόσωπον, φροντίζει νὰ τὸ ἀποφύγῃ. Δὲν τολμᾷ νὰ φάγῃ ἀπὸ τὸ αὐτὸ πινάκιον μὲ αὐτήν, τῆς ὁμιλεῖ μὲ δειλίαν, δὲν τολμᾷ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν καλύβην της καὶ τὴν χαιρετᾷ μὲ τρέμουσαν φωνήν ([2]).

Παρὰ τοῖς Ἀκάμπα (ἢ Βακάμπα) τῆς Ἀγγλικῆς Ἀνατολικῆς Ἀφρικῆς ἰσχύει μία ἀπαγόρευσις τὴν ὁποίαν θὰ ἀνέμενέ τις νὰ ἐσυνήντα συχνότερον. Τὸ κοράσιον ὀφείλει μεταξὺ ἥβης καὶ γάμου ν' ἀποφεύγῃ ἐπιμελῶς τὸν πατέρα του. Κρύπτεται, ὅτε τὸν συναντᾷ καθ' ὁδόν, οὐδέποτε ζητεῖ νὰ καθίσῃ πλησίον του καὶ ἡ συμπεριφορὰ αὕτη ἐξακολουθεῖ μέχρι τῶν ἀρραβώνων της. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς τοῦ γάμου δὲν ὑπάρχει ἐμπόδιον εἰς τὰς σχέσεις της μετὰ τοῦ πατρός της» ([3]).

Ἡ πλέον διαδεδομένη, ἡ αὐστηροτέρα, καὶ ἡ πλέον ἐνδιαφέρουσα διὰ τοὺς πολιτισμένους λαοὺς ἀπαγόρευσις εἶναι ἡ ἀφορῶσα τὰς σχέσεις τοῦ γαμβροῦ μετὰ τῆς πενθερᾶς του. Εἰς τὴν Αὐστραλίαν εἶναι λίαν διαδεδομένη, ἀλλὰ συναντᾶται καὶ εἰς τὴν Μελανησίαν, τὴν Πολυνησίαν καὶ τὴν Ἀφρικήν, ὅπου φθάνουσι τὰ ἴχνη τοῦ τοτεμισμοῦ καὶ τῆς συγγενείας τῶν ὁμάδων, καὶ πιθανῶς, καὶ πέραν τούτων. Παρὰ πολλοῖς τῶν λαῶν τούτων ὑπάρχουσι παρόμοιαι ἀπαγορεύσεις διὰ τὰς ἁπλὰς σχέσεις μιᾶς γυναικὸς πρὸς τὸν πενθερόν της, ἀλλὰ δὲν εἶναι τόσον σταθεραὶ καὶ σοβαραί. Εἰς μεμονωμένας περιστάσεις ἡ ἀπαγόρευσις ἰσχύει τόσον διὰ τὸν πενθερὸν ὅσον καὶ διὰ τὴν πενθεράν.

---

(1) Frazer, Totemism and Exogamy, B', σελ. 189.

(2) Frazer, Totemism and Exogamy, B', σελ. 388, κατὰ τὸν Junod.

(3) Frazer, Totemism and Exogamy, B. σελ. 424.

Ἐπειδὴ ἐνδιαφερόμεθα μᾶλλον διὰ τὸ περιεχόμενον καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ἀπαγορεύσεως τῶν σχέσεων μετὰ τῆς πενθερᾶς καὶ ὀλιγώτερον διὰ τὴν ἐθνογραφικήν της διάδοσιν, θὰ περιορισθῶ καὶ ἐδῶ εἰς ἐλάχιστα παραδείγματα.

Εἰς τὰς νήσους Μπὰνκ αἱ ἀπαγορεύσεις αὗται εἶναι αὐστηρόταται καὶ προβλέπουσι καὶ τὰς πλέον ἀσημάντους περιπτώσεις. Ὁ γαμβρὸς ἀποφεύγει νὰ εὑρίσκεται πλησίον τῆς πενθερᾶς του, καὶ τἀνάπαλιν. Ἐὰν συναντηθῶσι τυχαίως καθ' ὁδόν, ἡ γυνὴ λοξοδρομεῖ καὶ στρέφει εἰς αὐτὸν τὴν ράχιν μέχρις ὅτου ἀπομακρυνθῇ, ἢ ἀντιστρόφως.

Ἐν Βάννᾳ Λάβᾳ (Πὸρτ Πάττερσον) ὁ γαμβρὸς δὲν βαδίζει εἰς τὴν παραλίαν, ἐὰν διῆλθεν ἐκεῖθεν ἡ πενθερά του, πρωτοῦ τὸ κῦμα σβύσει τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν της ἐπὶ τῆς ἄμμου. Ἔχει ὅμως τὸ δικαίωμα νὰ τῆς ὁμιλῇ ἀπὸ ἀποστάσεώς τινός, ἀλλ' ἀπαγορεύεται ἀπολύτως εἰς αὐτὸν νὰ ἀναφέρῃ τὸ ὄνομά της ἢ αὕτη τὸ ἰδικόν του (1).

Εἰς τὰς νήσους τοῦ Σολομῶντος ὁ γαμβρός, ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ γάμου του δὲν πρέπει νὰ ἴδῃ τὴν πενθεράν του οὔτε νὰ ὁμιλήσῃ μετ' αὐτῆς. Ἐὰν τὴν συναντήσῃ δὲν μαρτυρεῖ ὅτι τὴν ἀνεγνώρισεν, ἀλλὰ φεύγει ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον διὰ νὰ κρυβῇ (2).

Παρὰ τοῖς Ζουλοῦ τὸ ἔθιμον ἀπαιτεῖ νὰ ἐντρέπεται ὁ γαμβρὸς πρὸ τῆς πενθερᾶς του καὶ νὰ προσπαθῇ διὰ παντὸς μέσου νὰ τὴν ἀποφύγῃ. Δὲν εἰσέρχεται εἰς τὴν καλύβην της, καὶ ἐὰν συναντηθῶσι, ὁ ἕτερος λοξοδρομεῖ, καὶ αὕτη κρύπτεται ὄπισθεν θάμνου, ἐνῷ ὁ γαμβρὸς κρατεῖ τὴν ἀσπίδα πρὸ τοῦ προσώπου του. Ἐὰν δὲν δύνανται νὰ ἀποφύγῃ ὁ εἷς τὸν ἄλλον καὶ ἡ γυνὴ δὲν ἔχει

(1) Frazer, Totemism and Exogamy, Β' σελ. 76.

(2) Frazer, Totemism and Exogamy, Β' σελ. 117, κατὰ τὸν C. Ribbe, Lwei Zahre unter den Kannibalen der Solomon-Iuselu, 1905.

ποῦ νὰ κρυβῇ, περιβάλλει, διὰ νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὸ ἔθιμον, τὴν κεφαλήν της μὲ ὀλίγα χόρτα. Ἡ μεταξὺ αὐτῶν ἐπικοινωνία γίνεται διὰ τρίτου προσώπου, ἢ δύνανται νὰ ὁμιλήσωσι ἀπ' εὐθείας μεγαλοφώνως, ἐὰν μεταξὺ αὐτῶν εὑρίσκεται ἐμπόδιόν τι, ὡς τὸ τεῖχος τοῦ συνοικισμοῦ. Οὐδεὶς ὅμως ἐκ τῶν δύο δικαιοῦται νὰ προφέρῃ τὸ ὄνομα τοῦ ἄλλου (1).

Παρὰ τοῖς Μπασόγκα, φυλῆς μαύρων παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Νείλου, ὁ γαμβρὸς τότε μόνον ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ὁμιλήσῃ μετὰ τῆς πενθερᾶς του, ὅτε αὕτη εὑρίσκεται εἰς ἄλλο δωμάτιον τῆς οἰκίας καὶ δὲν φαίνεται ἀπὸ αὐτόν. Ἐξ ἄλλου ὁ λαὸς οὗτος, τόσον ἀποστρέφεται τὴν αἱμομιξίαν, ὥστε δὲν τὴν ἀφίνει ἀτιμώρητον οὔτε παρὰ τοῖς κατοικιδίοις ζώοις (2).

Ἐνῷ ἡ πρόθεσις καὶ ἡ σημασία τῶν ἄλλων ἀπαγορεύσεων μεταξὺ συγγενῶν δὲν παρουσιάζει οὐδὲν ἀμφίβολον σημεῖον οὕτως ὥστε ὅλοι οἱ παρατηρηταὶ τὰς ἐθεώρησαν ὡς προστατευτικὰ μέτρα κατὰ τῆς αἱμομιξίας, αἱ ἀπαγορεύσεις αἱ ἀφορῶσαι τὰς σχέσεις μετὰ τῆς πενθερᾶς ἔλαβον παρὰ πολλῶν ὅλως διάφορον ἑρμηνείαν. Ἐφάνη, καὶ δικαίως, ἀκατανόητον, πῶς οἱ λαοὶ αὐτοὶ ἐκδηλοῦσι τόσον φόβον πρὸ τοῦ πειρασμοῦ ἑνὸς ἀνδρὸς παρὰ μιᾶς ἡλικιωμένης γυναικός, ἡ ὁποία, ἂν καὶ δὲν εἶναι μήτηρ του, θὰ ἠδύνατο ὅμως νὰ εἶναι (3).

Ἡ αὐτὴ ἀντίρρησις ἠγέρθη καὶ κατὰ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Fison, ὅστις ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ὡρισμένα συστήματα πατριῶν παρουσιάζουσι κενόν, μὴ παρεμποδίζοντα θεωρητικῶς τὸν γάμον μεταξὺ γαμβροῦ καὶ πενθερᾶς, οὕτως ὥστε ἀπῃτήθη ἰδιαίτερον μέτρον ἀσφαλείας κατὰ τῆς δυνατότητος ταύτης.

Ὁ J. Lubbok εἰς τὸ ἔργον του «Ἡ ἀρχὴ τοῦ πολι-

---

(1) Frazer, Totemism and Exogamy, Β' σελ. 385.
(2) Frazer, Totemism and Exogamy, Β', σελ. 461.
(3) V. Crawley, The myotie rose. Λονδῖνον 1902 σελ. 405.

τισμοῦ» ἀνάγει τὴν στάσιν τῆς πενθερᾶς πρὸς τὸν γαμβρὸν εἰς τὸ ἄλλοτε ἐν ἰσχύει ἔθιμον τοῦ γάμου δι' ἁρπαγῆς (marriage by capture). Ἐφόσον ὑπῆρχε πράγματι ὁ δι' ἁρπαγῆς γάμος, ἡ ἀπογοήτευσις τῶν γονέων θὰ ἦτο ἀρκετὰ σοβαρά. Ὅτε δὲ ἀπὸ τὴν μορφὴν ταύτην τοῦ γάμου παρέμειναν σύμβολα μόνον, ἔγινε καὶ ἡ ἀπογοήτευσις τῶν γονέων συμβολική, καὶ τὸ ἔθιμον διετηρήθη καὶ ὅτε ἡ προέλευσίς του εἶχε πλέον λησμονηθῆ. Εὐκόλως ὅμως ἀπέδειξεν ὁ Crawley πόσον ὀλίγον συμφωνεῖ ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἑρμηνείας πρὸς τὰς λεπτομερείας τῆς παρατηρήσεως.

Ὁ Ε. Β. Tylor νομίζει ὅτι ἡ στάσις τῆς πενθερᾶς ἔναντι τοῦ γαμβροῦ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μορφὴ «μὴ ἀναγνωρίσεως» αὐτοῦ (cutting) ἐκ μέρους τῆς οἰκογενείας τῆς γυναικός. Ὁ γαμβρὸς θεωρεῖται ὡς ξένος, καὶ τοῦτο μέχρι τῆς γεννήσεως τοῦ πρώτου τέκνου. Πλὴν ὅμως τῶν περιπτώσεων ὅπου ὁ τελευταῖος οὗτος ὅρος δὲν αἴρει τὴν ἀπαγόρευσιν, ἡ ἑρμηνεία αὕτη παρουσιάζει τὸ ἐλάττωμα ὅτι δὲν ἐξηγεῖ τὴν φύσιν τῶν σχέσεων μεταξὺ γαμβροῦ καὶ πενθερᾶς, παραβλέπει δηλονότι τὸν γενετήσιον παράγοντα καὶ δὲν ὑπολογίζει τὸ γεγονὸς τῆς θρησκευτικῆς σχεδὸν ἀποστροφῆς, ἡ ὁποία ἐκδηλοῦται εἰς τὰς ἀπαγορεύσεις ταύτας (1).

Ζουλοῦ τις γυνή, ἐρωτηθεῖσα περὶ τοῦ λόγου τῆς ἀπαγορεύσεως, ἔδωσε τὴν ἑξῆς ἀπάντησιν, τὴν ὁποίαν ὑπηγόρευσε ἓν αἴσθημα λεπτότητος: «Δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ ἴδῃ τοὺς μαστοὺς οἱ ὁποῖοι ἐθήλασαν τὴν γυναίκα του»(2).

Εἶναι γνωστὸν ὅτι καὶ παρὰ τοῖς πολιτισμένοις ἀκόμη λαοῖς, αἱ σχέσεις γαμβροῦ καὶ πενθερᾶς ἀνήκουσιν εἰς τὰς περιεργοτέρας πλευρὰς τῆς οἰκογενειακῆς ὀργανώσεως. Βεβαίως, εἰς τὰς κοινωνίας τῶν λευκῶν λαῶν

---

(1) Crawley, The mystie rose, σελ. 407.

(2) Crawley, The mystie rose, σελ. 401, κατὰ τὸν Leslie. Among the Zulus ans Amatongas 1875.

τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς δὲν ὑπάρχουσιν ἀπαγορεύσεις δι' αὐτούς, ἀλλὰ πολλαὶ διχόνοιαι καὶ δυσαρέσκειαι θ' ἀπεφεύγοντο ἐὰν ὑπῆρχον τοιαῦτα ἔθιμα καὶ δὲν ἐδημιουργοῦντο ἐκ νέου παρὰ τῶν διαφόρων ἀτόμων. Πολλοὶ Εὐρωπαῖοι θὰ εὕρουν ὅτι οἱ ἄγριοι λαοὶ ἐκτελοῦν μίαν σοφωτάτην πρᾶξιν ἀποκλείοντες ἐκ τῶν προτέρων διὰ τῶν ἀπαγορεύσεών των τὴν συνεννόησιν μεταξὺ τῶν δύο τούτων προσώπων, τὰ ὁποῖα ἐγένοντο τόσον στενοὶ συγγενεῖς. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εἰς τὴν ψυχολογικὴν θέσιν τῆς πενθερᾶς καὶ τοῦ γαμβροῦ ὑπάρχει κάτι τὸ ὁποῖον διευκολύνει τὴν μεταξύ των ἐχθρότητα καὶ δυσχεραίνει τὴν συμβίωσιν. Τὸ γεγονὸς ὅτι παρὰ τοῖς πολιτισμένοις λαοῖς αἱ σχέσεις μεταξὺ πενθερᾶς καὶ γαμβροῦ ἀποτελοῦσι τόσον συχνὰ θέμα εἰρωνείας, ὑποδεικνύει κατ' ἐμὲ ὅτι εἰς τὰς συναισθηματικάς των σχέσεις ὑπάρχουσι συντελεσταὶ εὑρισκόμενοι εἰς ὀξείαν ἀντίθεσιν μεταξύ των. Νομίζω ὅτι ἡ σχέσις των εἶναι διττή, σύμπλεγμα ἀνταγωνιζομένων φιλικῶν καὶ ἐχθρικῶν στοιχείων.

Μέρος τῶν στοιχείων τούτων εἶναι σαφές: Διὰ τὴν πενθερὰν ἡ θλίψις της διότι παραιτεῖται τῆς κατοχῆς τῆς θυγατρός της, ἡ δυσπιστία τη ἔναντι τοῦ ξένου εἰς τὸν ὁποῖον τὴν παραδίδει, ἡ τάσις της νὰ διατηρήσῃ μίαν κυρίαρχον θέσιν, ὅπως καὶ εἰς τὴν οἰκίαν της. Διὰ τὸν γαμβρόν, ἡ ἀπόφασίς του νὰ μὴ ὑποταχθῇ εἰς ξένην θέλησιν, ἡ ζηλοτυπία του πρὸς πάντα τὰ πρόσωπα τὰ ὁποῖα ἐχάρησαν πρὸ αὐτοῦ τὴν τρυφερότητα τῆς συζύγου του καὶ—τελευταῖον ἀλλ' ὄχι καὶ μικρότερον—ἡ ἐπιθυμία του νὰ μὴ παρακωλυθῇ εἰς τὴν ἐξιδανίκευσιν τῶν χαρισμάτων τῆς συζύγου του. Ἡ παρακώλυσις αὕτη, προέρχεται κυρίως ἀπὸ τὴν πενθεράν του, ἡ ὁποία ἔχει τόσα κοινὰ χαρακτηριστικὰ μετὰ τῆς κόρης της, ἀλλ' ἡ ὁποία στερεῖται ὅλων τῶν χαρισμάτων τῆς νεότητος, τῆς ὡραιότητος καὶ τῆς ψυχικῆς δροσερότητος, τὰ ὁποῖα τὸν κάμνουν νὰ ἐκτιμᾷ τόσον τὴν κόρην της.

Ἡ γνῶσις κρυφίων αἰσθημάτων ἡ ὁποία ἐπῆλθε διὰ

τῆς ψυχαναλυτικῆς ἐξετάσεως ὡρισμένων ἀτόμων ἐπιτρέπει νὰ προσθέσωμεν εἰς τοὺς λόγους τούτους καὶ ἄλλους. Ἐὰν αἱ ψυχογενετήσιοι ἀνάγκαι τῆς γυναικὸς ἱκανοποιῶνται διὰ τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς, ἐν τούτοις πάντοτε τὴν ἀπειλεῖ ὁ κίνδυνος τῆς μὴ ἱκανοποιήσεως διὰ τῆς προώρου διακοπῆς τῶν συζυγικῶν σχέσεων καὶ τῆς στασιμότητος τῆς συναισθηματικῆς της ζωῆς. Ἡ γηράσκουσα μήτηρ προφυλάσσεται ἀπὸ τοῦ κινδύνου τούτου διὰ τῆς συνταυτίσεως τῶν συναισθημάτων της μετὰ τῶν συναισθημάτων τῶν τέκνων της, διὰ τῆς συμμετοχῆς της εἰς τὴν συναισθηματικήν των ζωήν. Λέγουσιν ὅτι οἱ γονεῖς παραμένουσι νέοι μετὰ τῶν τέκνων των. Τοῦτο δὲ εἶναι πράγματι ἓν τῶν σημαντικωτέρων ψυχικῶν κερδῶν τὰ ὁποῖα ἐπιτυγχάνουσιν οἱ γονεῖς παρὰ τῶν τέκνων των. Ἐν περιπτώσει ἀτεκνίας ἐλλείπει μία τῶν κυριωτέρων παρηγοριῶν διὰ τὰς στερήσεις τὰς ὁποίας ἔχει εἰς τὴν συζυγικήν της ζωήν. Ἡ συνταύτισις αὕτη τῶν συναισθημάτων της μετὰ τῶν συναισθημάτων τῆς θυγατρός της φθάνει μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ συνερωτευθῇ τὸν ἄνδρα τὸν ὁποῖον ἀγαπᾷ ἡ τελευταία, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἕνεκα τῆς ἰσχυρᾶς ψυχικῆς ἀντιστάσεως κατὰ τοῦ συναισθήματος τούτου ὁδηγεῖ, εἰς τὰς ὀξυτέρας περιπτώσεις, εἰς βαρείας μορφὰς νευρώσεων. Πάντως ἡ αἰσθηματικὴ αὕτη τάσις εἶναι συχνοτάτη διὰ τὴν πενθερὰν καὶ εἴτε αὕτη εἴτε ἡ ἀντίθετος πρὸς αὐτὴν ψυχικὴ ἀντίστασις συμμετέχουν εἰς τὴν μάχην ἡ ὁποία δίδεται εἰς τὴν ψυχὴν τῆς πενθερᾶς ἀπὸ τὰς παλαιούσας μεταξύ των ψυχικὰς δυνάμεις. Συχνότατα στρέφεται πρὸς τὸν γαμβρὸν ὁ ἐχθρικός, ὁ σαδιστικὸς συντελεστὴς τοῦ ἐρωτικοῦ συναισθήματος, διὰ νὰ καταβληθῇ ἀσφαλέστερον ὁ ἀξιόποινος φιλικὸς συντελεστής.

Διὰ τὸν γαμβρὸν παρόμοια αἰσθήματα περιπλέκουσι τὰς σχέσεις του πρὸς τὴν πενθεράν του, τὰ αἰσθήματα ὅμως ταῦτα πηγάζουσιν ἐξ ἄλλων πηγῶν. Ὁ δρόμος τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἀντικειμένου τὸν ὡδήγησε κανονικῶς διὰ τῆς εἰκόνος τῆς μητρός του, ἢ καὶ τῆς ἀδελφῆς του

εἰς τὸ ἀντικείμενον τοῦ ἔρωτός του. Ἕνεκα τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς αἱμομιξίας, ἡ προτίμησίς του ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰ δύο πρόσωπα τὰ ὁποῖα ἠγάπησε κατὰ τὴν νεότητά του, διὰ νὰ καταλήξη εἰς ἕνα ξένον ἀντικείμενον ὅμοιον πρὸς αὐτά. Ἀντὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ καὶ τῆς ἀδελφῆς του, βλέπει τὴν πενθεράν. Ἀναπτύσσεται ἡ τάσις νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πρόωρον ἐκλογήν, ἀλλ' ὅλος ὁ ἑαυτός του ἀνθίσταται εἰς τοῦτο. Ὁ φόβος τῆς αἱμομιξίας ἀπαιτεῖ νὰ μὴ ἐνθυμεῖται τὴν γενεαλογίαν τῆς ἐρωτικῆς του ἐκλογῆς. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὴν πενθεράν του δὲν τὴν ἐγνώρισεν ἀνέκαθεν ὅπως τὴν μητέρα του, τῆς ὁποίας διετήρησεν ὑποσυνειδήτως ἀμετάβλητον τὴν εἰκόνα, διευκολύνει τὴν ἄμυναν αὐτήν. Ὁ εὐερέθιστος χαρακτὴρ καὶ τὸ μῖσος τὰ ὁποῖα διακρίνομεν ἀνανεμυγμένα ἐλαφρῶς πρὸς τὰ συναισθήματά του, ὑποδεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς ὅτι ἡ πενθερὰ ἀποτελεῖ πράγματι διὰ τὸν γαμβρὸν πειρασμὸν πρὸς αἱμομιξίαν. Ἐξ ἄλλου δὲν εἶναι σπάνιον τὸ γεγονὸς νὰ ἐρωτευθῇ ὁ ἀνὴρ κατ' ἀρχὰς τὴν μέλλουσαν πενθεράν του καὶ νὰ μεταφέρῃ κατόπιν τὸ αἴσθημά του ἐπὶ τῆς κόρης της.

Δὲν βλέπω οὐδένα λόγον ὁ ὁποῖος νὰ μᾶς ἐμποδίζῃ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἀκριβῶς αὐτὸς ὁ αἱμομικτικὸς συντελεστὴς εἶναι ὁ προκαλέσας τὴν ἀποφυγὴν τῆς πενθερᾶς ἀπὸ τοῦ γαμβροῦ παρὰ τοῖς ἀγρίοις. Θὰ ἠδυνάμεθα ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξήγησιν τῶν τόσων αὐστηρῶν αὐτῶν ἀπαγορεύσεων τῶν πρωτογόνων λαῶν, νὰ προτιμήσωμεν τὴν γνώμην τὴν ὁποίαν πρῶτος ἐξέφερεν ὁ Fison καὶ ἡ ὁποία δὲν βλέπει εἰς τοὺς θεσμοὺς αὐτοὺς ἢ μίαν προφύλαξιν ἀπὸ τῆς δυνατότητος τῆς αἱμομιξίας.

Εἰς τὰ προηγούμενα δὲν μᾶς ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νὰ ὑποδείξωμεν ἐν πλάτει ὅτι τὰ δεδομένα τῆς ψυχολογίας τῶν λαῶν γίνονται ἀντιληπτὰ καθ' ὅλως νέον τρόπον διὰ τῆς ψυχαναλυτικῆς ἐξετάσεως· καὶ τοῦτο διότι ὁ φόβος τῆς αἱμομιξίας τῶν ἀγρίων ἀνεγνωρίσθη πρὸ πολλοῦ ὡς τοιοῦτος καὶ δὲν χρειάζεται πλέον ἐπισταμένην ἐξήγησιν. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν εἶναι ὅτι ὁ φόβος τῆς αἱμομιξίας εἶναι χαρακτηρι-

στικὸς διὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν καὶ παρουσιάζει καταπληκτικὴν ὁμοιότητα μὲ τὴν ψυχικὴν ζωὴν τοῦ νευρωτικοῦ. Ἡ ψυχανάλυσις μᾶς ἐδίδαξεν ὅτι ἡ πρώτη ἐκλογὴ γενετησίου ἀντικειμένου ὑπὸ τοῦ παιδὸς εἶναι αἱμομικτική, ἀφορᾷ τὰ ἀπηγορευμένα ἀντικείμενα, τὴν μητέρα ἢ τὴν ἀδελφήν, καὶ συγχρόνως μᾶς ἐδίδαξε τοὺς δρόμους διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἐνήλικος ἀπελευθεροῦται ἀπὸ τὴν κλίσιν πρὸς τὴν αἱμομιξίαν. Ἀλλ' ὁ νευρωτικὸς παριστᾷ κανονικῶς δι' ἡμᾶς ἓν τμῆμα τοῦ ψυχικοῦ παιδισμοῦ· δὲν κατώρθωσε ν' ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τὰς παιδικὰς συνθήκας ψυχικῆς ἀφροδισίας ἢ ἐπανῆλθεν εἰς αὐτάς. (Στάσις ἀναπτύξεως καὶ ἐπιστροφή). Διὰ ταῦτα εἰς τὴν ὑποσυνείδητον ψυχικήν του ζωήν, ἐξακολουθοῦν ἢ ἀρχίζουν πάλιν νὰ παίζουν πρωτεύοντα ρόλον τὰ αἱμομικτικὰ ἀντικείμενα τῆς γενετησίου ὁρμῆς. Οὕτως, ὡδηγήθημεν εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι κεντρικὸν ψυχικὸν σύμπλεγμα τῆς νευρώσεως εἶναι οἱ αἱμομικτικοὶ πόθοι οἱ ὁποῖοι στρέφονται πρὸς τοὺς γονεῖς. Ἡ ἀποκάλυψις τῆς σημασίας αὐτῆς τῆς αἱμομιξίας διὰ τὴν νεύρωσιν εὑρίσκεται φυσικῶς ἀντιμέτωπος τῆς γενικῆς δυσπιστίας τῶν ἐνηλίκων καὶ ὑγιῶν ψυχικῶς· μὲ τὴν αὐτὴν στάσιν ἀντιμετωπίζονται αἱ ἐργασίαι τοῦ Ὄττο Ρὰνκ αἱ ὁποῖαι καταδεικνύουν εἰς εὐρεῖαν κλίμακα εἰς ποῖον βαθμὸν τὸ θέμα τῆς αἱμομιξίας εὑρίσκεται εἰς τὸ κέντρον τοῦ ποιητικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ὅτι ὑπὸ ἀναριθμήτους παραλλαγὰς καὶ παραμορφώσεις παρέχει πλῆθος ὑλικῶν εἰς τὴν ποίησιν. Εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ στάσις αὕτη εἶναι κυρίως προϊὸν τῆς βαθείας ἀποστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰς ἰδικάς του παλαιὰς αἱμομικτικὰς ἐπιθυμίας, αἱ ὁποῖαι ἐν τῷ μεταξὺ περιέπεσαν εἰς ἄπωσιν. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι περιττὸν νὰ δείξωμεν ὅτι οἱ ἄγριοι λαοὶ αἰσθάνονται ἀκόμη ἀπειλητικὰς τὰς αἱμομικτικὰς ἐπιθυμίας, αἱ ὁποῖαι προορίζονται νὰ ἐξαφανισθοῦν εἰς τὸ ὑποσυνείδητον καὶ λαμβάνουν ἐναντίον των τὰ αὐστηρότερα ἀμυντικὰ μέτρα.

ΤΟ ΤΑΜΠΟΥ ΚΑΙ Η ΔΙΤΤΟΤΗΣ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

Ἡ λέξις ***ταμποὺ*** εἶναι πολυνησιακὴ καὶ ἡ μετάφρασίς της παρέχει πολλὰς δυσχερείας, διότι δὲν κατέχομεν πλέον τὴν ἔννοιαν τὴν ὁποίαν δηλοῖ. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ρωμαίοις ἦτο ἀκόμη ἀρκετὰ ἐν χρήσει, καὶ ἡ λέξις sacer εἶχε τὴν αὐτὴν ἔννοιαν μὲ τὸ «ταμποὺ» τῶν Πολυνησίων. Καὶ τὸ ἑλληνικὸν ***ἄγος***, τὸ ἑβραϊκὸν ***κοντάους*** ἐσήμαιναν ἀσφαλῶς ὅ,τι ἐκφράζουν οἱ Πολυνήσιοι διὰ τοῦ ταμπού των, ἢ πολλοὶ λαοὶ τῆς Ἀμερικῆς, τῆς Ἀφρικῆς (Μαδαγασκάρης), τῆς βορείου καὶ τῆς κεντρώας Ἀσίας δι' ἀναλόγων ἐκφράσεων.

Δι' ἡμᾶς τὸ ταμποὺ παρουσιάζει δύο ἀντιθέτους σημασίας. Ἀφ' ἑνὸς μὲν σημαίνει: ἱερός, καθηγιασμένος, καὶ ἀφ' ἑτέρου, παράδοξος, φοβερός, ἀπηγορευμένος, ἀκάθαρτος. Τὸ ἀντίθετον τοῦ ταμποὺ καλεῖται, εἰς τὴν πολυνησιακήν: ***νόα***=κοινός, προσιτὸς εἰς πάντας. Οὕτω πρὸς τὸ ταμποὺ συνδέεται ἡ ἔννοια ποιᾶς τινος ἐπιφυλάξεως, ἐκδηλουμένου τοῦ ταμποὺ εἰς ἀπαγορεύσεις κυρίως καὶ περιορισμούς. Ἡ ἔκφρασις ***δέος*** συμπίπτει συχνάκις πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ταμπού.

Οἱ περιορισμοὶ τοῦ ταμποὺ εἶναι διάφοροι τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀπαγορεύσεων. Δὲν ἀνάγονται εἰς τὴν προσταγὴν ἑνὸς θεοῦ, ἀλλ' ἐπιβάλλονται ἀφ' ἑαυτῶν. Ἀπὸ τὰς ἠθικὰς ἀπαγορεύσεις τοὺς διακρίνει τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἀποτελοῦν μέρος συστήματος θεωροῦντος τὰς ἀπαγορεύσεις ὡς ἀναγκαίας καὶ δικαιολογοῦντος τὴν ἀνάγκην αὐτῶν. Αἱ ἀπαγορεύσεις τοῦ ταμποὺ στεροῦνται πάσης δικαιολογίας. Εἶναι ἀγνώστου προελεύσεως· ἀκατάληπτοι δι' ἡμᾶς, φαίνονται αὐτονόητοι εἰς τοὺς εὑρισκομένους ὑπὸ τὴν ἐπιρροήν των.

῾Ο Βοὺντ [1] καλεῖ τὸ ταμποὺ «ἀρχαιότατον ἄγραφον κώδικα τῆς ἀνθρωπότητος». Παραδέχονται γενικῶς ὅτι τὸ ταμποὺ εἶναι ἀρχαιότερον τῶν θεῶν καὶ ὅτι φθάνει μέχρι τῶν χρόνων κατὰ τοὺς ὁποίους δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη ἡ θρησκεία.

᾿Επειδὴ χρειαζόμεθα μίαν ἀπροκατάληπτον περιγραφὴν τοῦ ταμπού, διὰ νὰ τὸ ὑποβάλομεν εἰς τὴν ψυχαναλυτικὴν ἔρευναν, παραθέτω μίαν περικοπὴν τοῦ ἄρθρου «ταμποὺ» τῆς «Βρεττανικῆς ᾿Εγκυκλοπαιδείας» [2] γραφέντος ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπολόγου Νόρθκοτ Ο. Τόμας.

«᾿Εν κυριολεξίᾳ τὸ ταμποὺ περιλαμβάνει μόνον: α) τὸν ἱερὸν (ἢ ἀκάθαρτον) χαρακτῆρα ἀτόμων ἢ πραγμάτων, β) τὸ εἶδος τοῦ περιορισμοῦ ὁ ὁποῖος εἶναι συνέπεια τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ καὶ γ) τὰ ἱερὰ (ἢ ἀκάθαρτα) ἀποτελέσματα τῆς παραβάσεως τῆς ἀπαγορεύσεως ταύτης. Τὸ ἀντίθετον τοῦ ταμποὺ καλεῖται, εἰς τὴν πολυνησιακὴν ***νόα***, δηλαδή: κοινόν, σύνηθες...».

«῾Υπὸ γενικωτέραν ἔννοιαν, δύναταί τις νὰ διακρίνῃ πολλῶν εἰδῶν ταμπού: 1) Τὸ ***φυσικὸν*** ἢ ἄμεσον ταμπού, ἀποτέλεσμα μυστηριώδους δυνάμεως (τοῦ ***μάνα***) συνδεδεμένον πρὸς πρόσωπόν τι ἢ πρᾶγμα. 2) Τὸ ***μεταβατικὸν*** ἢ ἔμμεσον ταμπού. τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐπίσης ἐκ τῆς αὐτῆς δυνάμεως, ἀλλὰ ἢ ἀποκτᾶται ἢ μεταβιβάζεται εἰς ἄλλον ὑπὸ ἱερέως ἢ ἀρχηγοῦ. 3) Τὸ διάμεσον μεταξὺ τῶν δύο ἄλλων ταμπού, ὅτε δηλαδὴ ἐνεργοῦσι συγχρόνως καὶ οἱ δύο παράγοντες, ὡς π.χ. κατὰ τὴν ἀπόκτησιν μιᾶς γυναικὸς ὑπὸ ἑνὸς ἀνδρός. ῾Η λέξις ταμποὺ χρησιμοποιεῖται καὶ δι' ἄλλους θρησκευτικοὺς περιορισμούς, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς ταμπού, ὅ,τι δύναται καλύτερον νὰ κληθῇ θρησκευτικὴ ἀπαγόρευσις».

---

(1) Völkerspsychologie, τομ. Β΄. Mythus und Religion, 1906, II σελ. 308.

(2) Ἔκδοσις ια΄. 1911. Ἐκεῖ εὑρίσκονται καὶ αἱ κυριώτεραι βιβλιογραφικαὶ σημειώσεις.

«Οἱ σκοποὶ τοῦ ταμποὺ εἶναι πολλαπλοί: Τὰ ἄμεσα ταμποὺ ἀποβλέπουν: α΄) εἰς τὴν προστασίαν σημαντικῶν προσώπων (ἀρχηγῶν, ἱερέων) καὶ ἀντικειμένων ἀπὸ πάσης δυνατῆς βλάβης· β΄) τὴν ἐξασφάλισιν τῶν ἀσθενῶν —γυναικῶν, παιδίων, καὶ κοινῶν θνητῶν—ἀπὸ τὸ ἰσχυρὸν μάνα (μαγικὴν δύναμιν) τῶν ἱερέων καὶ τῶν ἀρχηγῶν· γ΄) τὴν προφύλαξιν ἀπὸ τῶν κινδύνων εἰς τοὺς ὁποίους ἐκθέτει ἡ ἐπαφὴ πτωμάτων, ἡ βρῶσις ὡρισμένων τροφῶν κτλ. δ΄) τὴν ἐξασφάλισιν ἀπὸ τῆς παρεμποδίσεως πράξεων σημαντικῶν διὰ τὴν ζωήν, τῆς γεννήσεως, τῆς τελετῆς τῆς ἐνηβώσεως, τοῦ γάμου, τῶν γενετησίων λειτουργιῶν· ε΄) τὴν προστασίαν τῶν ἀνθρωπίνων ὄντων ἀπὸ τῆς ἰσχύος ἢ τῆς ὀργῆς τῶν θεῶν καὶ τῶν δαιμόνων (¹) στ΄) τὴν προστασίαν τῶν ἐμβρύων καὶ τῶν βρεφῶν ἀπὸ τοὺς παντοίους κινδύνους, οἱ ὁποῖοι τὰ ἀπειλοῦν ὡς ἐκ τῆς εἰδικῆς ἐξαρτήσεώς των ἐκ τῶν γονέων, ὡς π.χ. ὅτε οὗτοι πράττουν ἢ τρώγουν τι τὸ ὁποῖον θὰ μεταδόσῃ εἰς τὰ παιδία ὡρισμένας ἰδιότητας. Ἄλλη χρησιμοποίησις τοῦ ταμποὺ εἶναι ἡ ἀποβλέπουσα εἰς τὴν προστασίαν τῆς ἰδιοκτησίας ἑνὸς ἀτόμου, τῶν ἐργαλείων του, τοῦ ἀγροῦ του κτλ. ἀπὸ τῶν ληστῶν».

«Ἡ τιμωρία τῆς παραβάσεως ἑνὸς ταμποὺ ἐθεωρεῖτο κατ᾽ ἀρχὰς ὡς ἐπερχομένη αὐτομάτως καὶ ἀναγκαίως. Τὸ προσβληθὲν ταμποὺ ἐκδικεῖται ἀφ᾽ ἑαυτοῦ. Ὅτε προστίθενται ἀντιλήψεις περὶ θεῶν καὶ δαιμόνων μετὰ τῶν ὁποίων ἔρχεται τὸ ταμποὺ εἰς ἐπαφήν, ἀναμένεται ἀπὸ τὴν θείαν δύναμιν αὐτόματος τιμωρία. Εἰς ἄλλας περιπτώσεις, πιθανῶς κατόπιν ἐπεκτάσεως τῆς ἐννοίας, ἀναλαμβάνει ἡ κοινωνία τὴν τιμωρίαν τοῦ θρασέος ἐκείνου τοῦ ὁποίου ἡ πρᾶξις ἔφερε τοὺς ὁμοφύλους του εἰς κίνδυνον. Οὕτω πως τὰ ποινικὰ συστήματα τῆς ἀνθρωπότητος συνδέονται πρὸς τὸ ταμπού».

«Ὁ παραβάτης ἑνὸς ταμποὺ γίνεται αὐτομάτως τα-

(¹) Ἡ χρῆσις αὕτη τοῦ ταμποὺ θὰ ἠδύνατο νὰ παραλειφθῇ ἐνταῦθα ὡς μὴ ἀρχέγονος.

μπού ὁ ἴδιος. Ὡρισμένοι κίνδυνοι πηγάζοντες ἐκ τῆς παραβάσεως ἑνὸς ταμποὺ δύνανται νὰ ἐξορκισθοῦν δι᾽ ἐξιλαστηρίων πράξεων καὶ τελετῶν «καθαρμοῦ».

«Ὡς πηγὴ τοῦ ταμποὺ θεωρεῖται ἰδιόρρυθμος μαγικὴ δύναμις συνδεδεμένη πρὸς πρόσωπα καὶ πνεύματα καὶ δυναμένη νὰ μεταδοθῇ ὑπ᾽ αὐτῶν δι᾽ ἀψύχων ἀντικειμένων. Τὰ πρόσωπα ἢ τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ταμπού, δύνανται νὰ παραβληθῶσι πρὸς ἠλεκτρισμένα ἀντικείμενα· εἶναι πηγὴ φοβερᾶς δυνάμεως, μεταδιδομένης διὰ τῆς ἐπαφῆς καὶ συνοδευομένης ὑπὸ καταστρεπτικῶν ἀποτελεσμάτων, ἐὰν ὁ προκαλῶν τὴν ἐκφόρτισιν ὀργανισμὸς εἶναι πολὺ ἀδύνατος διὰ νὰ ἀντισταθῇ εἰς αὐτήν. Ὥστε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς προσβολῆς τοῦ ταμποὺ δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τῆς ἐντάσεως τῆς μαγικῆς δυνάμεως, ἡ ὁποία ἐνυπάρχει εἰς τὸ ταμποὺ ἀντικείμενον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἰσχύος τοῦ μάνα, τὸ ὁποῖον ἀντιτάσσεται ὑπὸ τοῦ βεβήλου εἰς τὴν δύναμιν ταύτην. Οὕτω οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ ἱερεῖς π.χ. κατέχουν μίαν ἰσχυρὰν δύναμιν καὶ οἱ ὑπήκοοί των θὰ ἀπέθνησκον ἐὰν ἤρχοντο εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν πρὸς αὐτούς, ἀλλὰ εἷς ὑπουργὸς ἢ ἄλλο πρόσωπον μὲ μάνα ἰσχυρότερον ἀπὸ τὸ τῶν κοινῶν θνητῶν δύναται νὰ ἐπικοινωνῇ πρὸς αὐτοὺς ἀφόβως καὶ τὰ μεσάζοντα αὐτὰ πρόσωπα, δύνανται πάλιν νὰ ἐπιτρέψουν εἰς τοὺς ὑπ᾽ αὐτὰ νὰ τὰ πλησιάσουν ἀκινδύνως. Καὶ τῶν μεταβιβασθέντων ταμποὺ ἡ ἰσχὺς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ μάνα τοῦ προσώπου ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξεπορεύθησαν· ἐὰν τὸ ταμποὺ προέρχεται ἐξ ἑνὸς βασιλέως ἢ ἱερέως εἶναι δραστικώτερον ἢ ἐὰν ἐξεπορεύετο ἐκ κοινοῦ θνητοῦ».

Ἡ μετάδοσις ἑνὸς ταμποὺ εἶναι ἀκριβῶς ὁ χαρακτὴρ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔδωσεν ἀφορμὴν νὰ ἐπιζητηθῇ ἡ ἀπομάκρυνσίς του δι᾽ ἐξιλαστηρίων τελετῶν.

«Ὑπάρχουν διαρκῆ καὶ παροδικὰ ταμπού. Οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ ἀρχηγοὶ ἀνήκουν εἰς τὰ πρῶτα, ὡς καὶ οἱ νεκροὶ καὶ πᾶν ὅ,τι τοῖς ἀνῆκε. Τὰ παροδικὰ ταμποὺ συνδέονται πρὸς ὡρισμένας καταστάσεις, ὡς τὴν ἔμμηνον ῥύσιν

καὶ τὴν λοχείαν, τὴν κατάστασιν τοῦ πολεμιστοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐκστρατείαν, τὴν ἁλιείαν, τὴν θήραν κτλ. Γενικὸν ταμποὺ δύναται νὰ ἐπιβληθῇ, ὅπως ἐπιβάλλεται καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀπαγόρευσις, ἐπὶ μεγάλης περιφερείας καὶ νὰ διατηρηθῇ κατόπιν ἐπὶ ἔτη».

*
* *

Ἐὰν δύναμαι νὰ ἐκτιμήσω ὀρθῶς τὰς ἐντυπώσεις τῶν ἀναγνωστῶν μου, ἔχω τὴν γνώμην ὅτι καὶ κατόπιν ὅλων ὅσα εἶπον περὶ τοῦ ταμπού, δὲν γνωρίζουν τὶ ἀκριβῶς σημαίνει ἡ λέξις καὶ ποῦ πρέπει νὰ κατατάξουν τὸ ταμποὺ μεταξὺ τῶν σκέψεών των. Τοῦτο ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς τὰς ἀτελεῖς πληροφορίας τὰς ὁποίας ἔλαβον παρ' ἐμοῦ καὶ εἰς τὴν ἔλλειψιν πάσης ἐπεξηγήσεως περὶ τῶν σχέσεων τοῦ ταμποὺ πρὸς τὴν δεισιδαιμονίαν, τὴν πίστιν εἰς τὰς ψυχὰς καὶ τὴν θρησκείαν. Ἐξ ἄλλου ὅμως φοβοῦμαι ὅτι μία λεπτομερεστέρα περιγραφὴ ὅσων γνωρίζομεν περὶ τοῦ ταμποὺ θὰ συνέχεε ἀκόμη περισσότερον τὰ πράγματα καὶ πρέπει νὰ διαβεβαιώσω τὸν ἀναγνώστην ὅτι τὸ ζήτημα εἶναι πράγματι σκοτεινότατον. Πρόκειται λοιπὸν περὶ σειρᾶς περιορισμῶν εἰς τοὺς ὁποίους ὑπόκεινται οἱ πρωτόγονοι λαοί. Τοῦτο ἢ ἐκεῖνο ἀπαγορεύεται, ἄγνωστον διατί, οὔτε ἐνδιαφέρονται νὰ ἐρωτήσουν τὸν λόγον τῆς ἀπαγορεύσεως, ἀλλ' ὑποτάσσονται, θεωροῦντες τὴν ὑποταγὴν ταύτην αὐτονόητον καὶ εἶναι βέβαιοι ὅτι ἡ παράβασίς της θὰ τιμωρηθῇ αὐτομάτως σκληρότατα. Ὑπάρχουν ἐξακριβωμέναι περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας παράβασις τοιαύτης ἀπαγορεύσεως ὀφειλομένη εἰς ἄγνοιαν ἐτιμωρήθη πράγματι αὐτομάτως. Ὁ ἀθῷος παραβάτης, ὁ ὁποῖος ἔφαγε π.χ. ἀπὸ ζῷον ἀπηγορευμένον εἰς αὐτόν, περιπίπτει εἰς βαθεῖαν θλῖψιν, ἀναμένει τὸν θάνατόν του, καὶ πράγατι ἀποθνήσκει. Συνήθως, αἱ ἀπαγορεύσεις ἀφορῶσι τὴν ἐλευθερίαν ἐκλογῆς τροφῆς, κινήσεως καὶ ἐπι-

κοινωνίας· εἰς πολλὰς περιπτώσεις φαίνονται λογικαὶ καὶ ἐπιβάλλουσιν ἀποχὰς καὶ στερήσεις, εἰς ἄλλας πάλιν εἶναι τελείως ἀκατανόητοι, ἀφορῶσιν ἐπουσιώδη πράγματα καὶ φαίνονται εἶδος τελετουργίας. Εἰς τὸ βάθος ὅλων αὐτῶν τῶν ἀπαγορεύσεων διαφαίνεται ἡ θεωρία ὅτι αἱ ἀπαγορεύσεις εἶναι ἀπαραίτητοι, ἐπειδὴ ὡρισμένα πρόσωπα καὶ πράγματα κατέχουσιν ἐπίφοβον δύναμιν, μεταδιδομένην διὰ τῆς ἐπαφῆς μετὰ τοῦ οὕτω πως φορτισμένου ἀντικειμένου, περίπου ὡς μεταδοτικὸν νόσημα. Καὶ ἡ ποσότης τῆς ἐπικινδύνου ταύτης ἰδιότητος λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν. Ὁ εἷς ἔχει περισσοτέραν ἀπὸ τὸν ἄλλον, καὶ ὁ κίνδυνος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν διαφορὰν ἀκριβῶς τῶν φορτίων. Τὸ περιεργότερον εἶναι ὅτι ὁ παραβάτης μιᾶς τοιαύτης ἀπαγορεύσεως λαμβάνει τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀπηγορευμένου, ὡς ἐὰν ἐδέχθη ὅλον τὸ ἐπικίνδυνον φορτίον. Ἡ δύναμις αὕτη εὑρίσκεται εἰς ὅλα τὰ πρόσωπα τὰ ὁποῖα ἔχουσι κάτι ἰδιαίτερον, τοὺς βασιλεῖς, τοὺς ἱερεῖς, τὰ βρέφη, τοὺς εὑρισκομένους εἰς ἰδιαιτέρας καταστάσεις, ὡς ἡ ἔμμηνος ρῦσις, ἡ ἥβη, ὁ τοκετός, εἰς ὅλα τὰ μυστηριώδη, ὡς ἡ νόσος καὶ ὁ θάνατος καὶ εἰς ὅ,τι ἠδυνήθη νὰ τὴν προσλάβῃ χάρις εἰς τὴν ἱκανότητά της νὰ μεταδίδεται καὶ νὰ ἐξαπλοῦται.

«Ταμποὺ» ὅμως καλοῦνται πάντα, τόσον τὰ πρόσωπα ὅσον καὶ τὰ μέρη, τὰ ἀντικείμενα ἢ αἱ παροδικαὶ καταστάσεις, ὅσα εἶναι φορεῖς ἢ πηγὴ τῆς μυστηριώδους ταύτης ἰδιότητος. Καὶ ἡ ἀπαγόρευσις ἀκόμη ἡ πηγάζουσα ἐκ τῆς ἰδιότητος ταύτης, λέγεται ἐπίσης ταμπού, καὶ τέλος κατὰ κυριολεξίαν καλεῖται ταμποὺ κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι συγχρόνως ἱερόν, ὑπὲρ τὸ σύνηθες, ὡς καὶ ἐπικίνδυνον, ἀκάθαρτον, μυστηριῶδες.

Διὰ τῆς λέξεως ταύτης καὶ τοῦ συστήματος τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει ἐκφράζεται τμῆμα τῆς ψυχικῆς ζωῆς, τοῦ ὁποίου ἡ ἔννοια μᾶς διαφεύγει. Τείνει τις νὰ πιστεύσῃ ὅτι εἶναι ἀδύνατον ν' ἀντιληφθῇ τὸ πρᾶγμα καλύτερον χωρὶς νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν χαρακτηριστικὴν διὰ τοὺς

τόσον καθυστερημένους πολιτισμοὺς ψυχολατρείαν καὶ δαιμονολατρείαν.

Διατί ὅμως νὰ ἐνδιαφερθῶμεν διὰ τὸ αἴνιγμα τοῦ ταμπού; Κατὰ τὴν γνώμην μου, ὄχι μόνον ἐπειδὴ πᾶν ψυχολογικὸν πρόβλημα ἀξίζει νὰ ἐρευνηθῇ διὰ νὰ τῷ δοθῇ μία λύσις, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλους λόγους. Διαισθανόμεθα ὅτι τὸ ταμποὺ τῶν ἀγρίων τῆς Πολυνησίας δὲν ἀπέχει ἀπὸ ἡμᾶς τόσον ὅσον θὰ ἐνόμιζέ τις ἐκ πρώτης ὄψεως, ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἀπαγορεύσεις τὰς ὁποίας ἀκολουθοῦμεν, ὡς καὶ αἱ ἐπιβαλλόμεναι ὑπὸ τῶν ἐθίμων ἡμῶν, δύνανται νὰ ἔχουν οὐσιώδη συγγένειαν μετὰ τοῦ πρωτογόνου τούτου ταμπού, καὶ ὅτι ἡ διευκρίνισις τοῦ ταμποὺ θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ ρίψῃ φῶς ἐπὶ τῆς σκοτεινῆς ἀρχῆς τῆς ἰδικῆς μας «κατηγορικῆς προσταγῆς».

Διὰ τοῦτο μὲ μεγάλην προσοχὴν καὶ ἐνδιαφέρον θὰ ἀκούσωμεν τὶ λέγει ἐρευνητὴς ὡς ὁ Γ. Βούντ, ἀφοῦ μάλιστα ὑπόσχεται νὰ «ἀνατρέξῃ μέχρι τῶν ἐσχάτων ριζῶν τοῦ ταμπού»(1).

Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ταμπού, ὁ Βοὺντ λέγει ὅτι «περιλαμβάνει πάντα τὰ ἔθιμα, δι' ὧν ἐκφράζεται ὁ φόβος πρὸ ὡρισμένων ἀντικειμένων ἐχόντων σχέσιν πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις, ἢ πρὸ πράξεων ἀναφερομένων εἰς ταύτας» (2).

Καὶ ἀλλαχοῦ: «Ἐὰν διὰ τῆς λέξεως ταύτης (διὰ τοῦ ταμποὺ) ἐννοοῦμεν, συμφώνως πρὸς τὴν κυρίαν ἔννοιαν τῆς λέξεως, πᾶσαν ἀπαγόρευσιν τῆς ἐπαφῆς πρὸς ὡρισμένα ἀντικείμενα, τῆς λήψεώς των δι' ἰδίαν χρῆσιν, ἢ τῆς προφορᾶς ὡρισμένων λέξεων ἐπιβαλλομένην ὑπὸ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων ἢ ἐκπεφρασμένην ρητῶς διὰ νόμων,...», τότε δὲν ὑπάρχει λαὸς ἢ πολιτισμὸς ἀπρόσβλητος ὑπὸ τοῦ ταμπού».

Κατόπιν ὁ Βοὺντ ἐκθέτει διατὶ τοῦ ἐφάνη σκοπιμω-

---

1) Ἐν Völkerpsychologie, τομ. Β', Θρησκεία καὶ μῦθοι, II, σελ. 300 κ. ἑ.

2) Ἐν τῷ αὐτῷ, σελ, 257.

τερον νὰ μελετήσῃ τὴν φύσιν τοῦ ταμποὺ ἐπὶ τῶν πρωτογόνων σχέσεων τῶν ἀγρίων Αὐστραλῶν καὶ ὄχι ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου πολιτισμοῦ τῶν πολυνησιακῶν λαῶν. Παρὰ τοῖς Αὐστραλοῖς, κατατάσσει τὰς ἀπαγορεύσεις τοῦ ταμποὺ εἰς τρεῖς τάξεις, συμφώνως πρὸς τὸ ἀντικείμενον εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρονται, ἐὰν δηλαδὴ εἶναι ζῷον, ἄνθρωπος ἢ πρᾶγμα. Τὸ ταμποὺ τῶν ζῴων, τὸ ὁποῖον κυρίως συνίσταται εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ φόνου ὡρισμένων ζῴων καὶ τῆς χρησιμοποιήσεώς των ὡς τροφῆς, ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τοῦ **τοτεμισμοῦ** (1). Τὸ ταμποὺ τῆς δευτέρας τάξεως, ἀντικείμενον τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἔχει οὐσιωδῶς διάφορον χαρακτῆρα. Περιορίζεται ἐκ τῶν προτέρων εἰς πρόσωπα εὑρισκόμενα εἰς ἰδιάζουσαν ἐποχὴν τῆς ζωῆς των. Οὕτως οἱ νέοι εἶναι ταμποὺ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς ἐνηβώσεως, αἱ γυναῖκες κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐμμήνου ρύσεως καὶ ἀμέσως μετὰ τὸν τοκετόν, τὰ βρέφη, οἱ ἀσθενεῖς, καὶ κυρίως οἱ νεκροί. Ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ συνεχῶς εἷς ἄνθρωπος, ὡς τὰ ἐνδύματά του, τὰ ἐργαλεῖά του καὶ τὰ ὅπλα του, ὑπάρχει ταμποὺ διὰ πάντα ἄλλον. Ὡς ἀτομικὴ ἰδιοκτησία θεωρεῖται ἀκόμη ἐν Αὐστραλίᾳ τὸ νέον ὄνομα, τὸ ὁποῖον λαμβάνει ὁ παῖς γινόμενος ἔφηβος· τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι ταμποὺ καὶ πρέπει νὰ τηρῆται μυστικόν. Τὰ ταμποὺ τοῦ τρίτου εἴδους, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς δένδρα, φυτά, οἰκίας, τόπους, εἶναι πλέον μεταβλητὰ καὶ φαίνονται ἀκολουθοῦντα ἕνα μόνον νόμον: ὅτι ἀντικείμενον τοῦ ταμποὺ εἶναι ὅ,τι δι' οἱονδήποτε λόγον προκαλεῖ τὸν φόβον ἢ εἶναι μυστηριῶδες.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς μεταβολὰς τὰς ὁποίας ὑφίσταται τὸ ταμποὺ εἰς τὸν πλουσιώτερον πολιτισμὸν τῶν Πολυνησίων καὶ τῶν Μαλαϊκῶν νήσων, ἀναγκάζεται καὶ ὁ Βοὺντ ἀκόμη νὰ ἀναγνωρίσῃ ὅτι δὲν εἶναι πολὺ βαθεῖαι. Ἡ ὕπαρξις μεγαλυτέρας κοινωνικῆς διαφοροποιήσεως τῶν

---

1) Πρβλ. σχετικῶς τὸ πρῶτον καὶ τελευταῖον τμῆμα τοῦ ἀνὰ χεῖρας βιβλίου.

λαῶν αὐτῶν ἐκδηλοῦται καὶ εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἀρχηγοί, οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ ἱερεῖς ἔχουσιν ἰδιαζόντως ἰσχυρὸν ταμποὺ καὶ ὑφίστανται ἐντονωτέραν τὴν πίεσιν τοῦ ταμπού.

Αἱ πραγματικαὶ ὅμως πηγαὶ τοῦ ταμποὺ κεῖνται βαθύτερον ἀπὸ τὰ συμφέροντα τῶν προνομιούχων τάξεων· «πηγάζουν ἀπὸ ἐκεῖ ἀπὸ ὅπου καὶ τὰ πλέον πρωτόγονα ἔνστικτα· ***ἀπὸ τὸν φόβον πρὸ τῆς ἐπιδράσεως δαιμονικῶν δυνάμεων.*** (1) Τὸ ταμπού, τὸ ὁποῖον ἀρχικῶς δὲν ἦτο ἢ ἀντικειμενοποιηθεὶς φόβος πρὸ τῆς δαιμονικῆς δυνάμεως ἡ ὁποία ἐθεωρεῖτο κεκρυμμένη ἐντὸς τοῦ ταμποὺ ἀντικειμένου, ἀπαγορεύει τὸν ἐξερεθισμὸν τῆς δυνάμεως αὐτῆς καὶ ἐπιβάλλει τὴν ἀποτροπὴν τῆς ἐκδικήσεως τοῦ δαίμονος, ὅτε προσεβλήθη ἀπὸ σκοποῦ ἢ τυχαίως».

Ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸ ταμποὺ ἀναπτύσσεται εἰς ἀνεξάρτητον δύναμιν, ἀπελευθερωθεῖσαν τοῦ δαιμονισμοῦ. Καθίσταται ἡ βία ἡ ἐπιβάλλουσα τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμα καὶ τέλος τὸν νόμον. «Ἡ προσταγὴ ὅμως ἡ ὁποία ἵσταται ἀνέκφραστος ὄπισθεν τῶν ποικιλλουσῶν κατὰ τρόπον καὶ χρόνον ἀπαγορεύσεων τοῦ ταμποὺ εἶναι μία: Φυλάχθητι ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῶν δαιμόνων».

Ὁ Βοὺντ ὅθεν διδάσκει εἰς ἡμᾶς ὅτι τὸ ταμποὺ εἶναι ἔκφρασις καὶ συνέπεια τῆς πίστεως τῶν πρωτογόνων λαῶν εἰς δαιμονικὰς δυνάμεις. Βραδύτερον τὸ ταμποὺ ἀπεσπάσθη τῆς ρίζης ταύτης καὶ παρέμεινε δύναμις, μόνον ἐπειδὴ ἦτο τοιαύτη, ἕνεκα ποιᾶς τινος ψυχικῆς ἀδρανείας. Οὕτω λοιπὸν ἐγένετο πηγὴ τῶν ἠθικῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν ἡμῶν νόμων. Ἂν καὶ ἡ πρώτη τῶν φράσεων τούτων δὲν δύναται εὐκόλως νὰ ἐγείρῃ ἀντιρρήσεις, νομίζω ἐν τούτοις ὅτι συμφωνῶ μὲ τὰς ἐντυπώσεις πολλῶν ἀναγνωστῶν, θεωρῶν τὴν ἐξήγησιν τοῦ Βοὺντ ὡς ἀπογοητευτικήν. Δὲν ἀνέρχεται εἰς τὰς πηγὰς τῶν περὶ ταμποὺ ἀντιλήψεων, οὔτε δεικνύει τὰς ἐσχάτας αὐ-

(1) Ἐν τῷ αὐτῷ σελ. 307.

τῶν ρίζας. Οὔτε ὁ φόβος, οὔτε οἱ δαίμονες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἐν τῇ ψυχολογίᾳ ὡς πρῶτα αἴτια, μὴ χρῄζοντα περαιτέρω ἐρεύνης. Ἄλλως πως θὰ συνέβαινε ἐὰν πράγματι ὑπῆρχον οἱ δαίμονες· γνωρίζομεν ὅμως ὅτι, ὡς καὶ οἱ θεοί, εἶναι πλάσματα τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου· ἐπλάσθησαν ὑπό τινος καὶ ἔκ τινος.

Περὶ τῆς διπλῆς ἐννοίας τοῦ ταμποὺ ὁ Βοὺντ ἐκφέρει γνώμας ἀξίας λόγου, ἀλλ' οὐχὶ ἐπαρκῶς σαφεῖς. Κατὰ τὴν γνώμην του, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ταμποὺ δὲν ὑφίσταται ἀκόμη ὁ χωρισμὸς μεταξὺ ἱεροῦ καὶ ἀκαθάρτου. Διὰ τοῦτο ἐλλείπουσιν ἐνταῦθα τελείως αἱ ἔννοιαι ἐκεῖναι ὑπὸ τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἠδύναντο νὰ ἀποκτήσωσι μόνον ἀφοῦ ἦλθον εἰς ἀντίθεσιν. Τὸ ζῷον, ὁ ἄνθρωπος, ὁ τόπος, ὅπου ἑδρεύει τὸ ταμποὺ εἶναι δαιμονικά, ὄχι ἱερὰ καὶ διὰ τοῦτο, ὑπὸ τὴν μεταγενεστέραν ἔννοιαν, ὄχι ἀκόμη ἀκάθαρτα. Ἀκριβῶς διὰ τὴν ἀδιαφοροποίητον ἀκόμη σημασίαν τοῦ δαιμονικοῦ, τὸ ὁποῖον δὲν πρέπει νὰ θιγῇ, εἶναι κατάλληλος ἡ ἔκφρασις ταμπού, ὡς τονίζουσα ἓν χαρακτηριστικόν, τὸ ὁποῖον μένει τέλος διὰ παντὸς κοινὸν εἰς τὸ ἱερὸν ὡς καὶ τὸ ἀκάθαρτον: τὸν φόβον διὰ τὴν πρὸς αὐτὸ ἐπαφήν. Ἡ μόνιμος ὅμως αὕτη κοινότης ἑνὸς οὐσιώδους χαρακτηριστικοῦ ὑποδεικνύει ὅτι ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο τούτων περιοχῶν ἀρχικὴ συμφωνία, ἡ ὁποία μόνον κατόπιν μεταγενεστέρων συνθηκῶν ἀντικατεστάθη ὑπὸ διαφοροποιήσεως δι' ἧς ἐξειλίχθησαν τέλος εἰς ἀντίθετα.

Ἡ πίστις τοῦ πρωτογόνου ταμποὺ εἰς δαιμονικὴν δύναμιν κεκρυμμένην ἐντὸς τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἐκδικουμένην διὰ τὴν ἐπαφὴν πρὸς αὐτὸ ἢ διὰ τὴν ἀπηγορευμένην χρῆσιν του, ἐφαρμόζουσα πρὸς τοῦτο μαγικὰς δυνάμεις, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ ἀντικειμενοποιηθεὶς φόβος. Ὁ φόβος οὗτος δὲν ἐχωρίσθη ἀκόμη εἰς τὰς δύο μορφὰς τὰς ὁποίας λαμβάνει εἰς μεταγενέστερον στάδιον ἐξελίξεως: τὸ ***σέβας*** καὶ τὴν ***ἀπέχθειαν***.

Πῶς ὅμως συνέβη ὁ διαχωρισμὸς οὗτος; Κατὰ τὸν Βοὺντ, διὰ τῆς μεταφορᾶς τῶν νόμων τοῦ ταμποὺ ἀπὸ

τοῦ πεδίου τῶν δαιμόνων εἰς τὸ τῶν περὶ θεῶν ἀντιλήψεων. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἱεροῦ καὶ ἀκαθάρτου συμπίπτει πρὸς τὴν μετάβασιν ἀπὸ μιᾶς μυθολογικῆς βαθμίδος εἰς ἄλλην. Ἡ πρώτη δὲν ἐξαφανίζεται πλήρως ὅταν φθάσῃ ἡ ἄλλη, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ ὑφισταμένη, τιμωμένη κατ' ἀρχὰς ὀλιγώτερον καὶ κατόπιν περιφρονουμένη. Νόμος γενικὸς τῆς μυθολογίας εἶναι ὅτι μυθολογικὴ βαθμὶς ὑπερνικηθεῖσα ὑπὸ ἄλλης καὶ ὑποχωρήσασα πρὸ ταύτης, ἐξακολουθεῖ ὑφισταμένη παρ' αὐτὴν ὑπὸ ταπεινοτέραν μορφὴν καὶ ὅτι τὰ ἀντικείμενα τοῦ σεβασμοῦ της μετατρέπονται εἰς ἀντικείμενα ἀποστροφῆς(¹).

Τὸ ὑπόλοιπον μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Βοὺντ ἀφορᾷ τὴν σχέσιν τῶν ἀντιλήψεων τοῦ ταμποὺ πρὸς τὴν κάθαρσιν καὶ τὴν θυσίαν.

2

Ὁ ἐξετάζων τὸ πρόβλημα τοῦ ταμποὺ καὶ ἐκκινῶν ἐκ τῆς ψυχαναλύσεως, δηλαδὴ ἐκ τῆς ἐρεύνης τοῦ ὑποσυνειδήτου τμήματος τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, θὰ εἴπῃ μετὰ μικρὰν σκέψιν ὅτι τὰ φαινόμενα ταῦτα δὲν εἶναι ξένα πρὸς αὐτόν. Γνωρίζει ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι μόνοι ἐδημιούργησαν τοιαύτας ἀπαγορεύσεις τοῦ ταμπού, τὰς ὁποίας ἀκολουθοῦν τόσον αὐστηρῶς ὅσον καὶ οἱ ἄγριοι τὰς ἀπαγορεύσεις τῆς φυλῆς ἢ τῆς κοινωνίας των.

Ἐὰν δὲν ἐσυνήθιζε νὰ χαρακτηρίζῃ τὰ μεμονωμένα ταῦτα πρόσωπα ὡς πάσχοντα ἐξ **ἰδεοληψίας,** θὰ εὕρισκεν ὅτι ὁ καλύτερος χαρακτηρισμὸς τῆς καταστάσεώς των θὰ ἦτο νὰ ὀνομασθῇ **νόσος τοῦ ταμπού**. Περὶ τῆς ἰδεοληψίας ὅμως ταύτης ἔμαθε τόσον πολλὰ διὰ τῆς ψυχαναλυτικῆς ἐρεύνης, γνωρίζει τὴν κλινικήν της αἰτιολογίαν καὶ τὰ οὐσιώδη σημεῖα τοῦ ψυχικοῦ της μηχανισμοῦ, ὥστε δὲν δύναται νὰ μὴ ἐφαρμόσῃ ὅσα ἔμαθεν ἐδῶ διὰ τὴν

(¹) Ἐν τῷ αὐτῷ σελ. 313.

ἑρμηνείαν τοῦ ἀντιστοίχου φαινομένου τῆς ψυχολογίας τῶν λαῶν.

Κατὰ τὴν ἔρευναν ταύτην πρέπει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν μίαν συμβουλήν. Ἡ ὁμοιότης μεταξὺ ταμποὺ καὶ ἰδεοληψίας δύναται νὰ εἶναι καθαρῶς ἐξωτερική, νὰ ἀφορᾷ μόνον τὰς ἐκδηλώσεις ἀμφοτέρων καὶ νὰ μὴ ἐπεκτείνεται εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῶν. Ἡ φύσις ἀρέσκεται νὰ χρησιμοποιῇ τὰς αὐτὰς μορφὰς εἰς τοὺς διαφορωτέρους βιολογικοὺς συνδυασμούς, π.χ. εἰς τὸν κορμὸν τῶν κοραλλίων καὶ τὰ φυτά, ἀκόμη δὲ εἰς ὡρισμένους κρυστάλλους ἢ κατὰ τὴν παραγωγὴν ὡρισμένων χημικῶν ἰζημάτων· Ἡ στήριξις συμπερασμάτων ἀφορώντων τὴν ἐσωτερικὴν συγγένειαν δύο φαινομένων ἐπὶ τῆς ὁμοιότητος τῶν μηχανικῶν ὅρων θὰ ἀπεδείκνυεν ὑπερβολικὴν σπουδὴν καὶ οὐδὲν ὄφελος θ' ἀπέφερε. Θὰ λάβωμεν τοῦτο ὑπ' ὄψιν, χωρὶς ὅμως νὰ παραλείψωμεν, χάριν τῆς δυνατότητος ταύτης, τὴν ἐκτέλεσιν τῆς συγκρίσεως.

Ἡ πρώτη καὶ ἐκπληκτικωτέρα ὁμοιότης τῶν ἰδεοληψιῶν τῶν νευροπαθῶν μετὰ τοῦ ταμποὺ συνίσταται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ ἰδεοληψίαι αὗται εἶναι τόσον ἀδικαιολόγητοι, ὅσον καὶ αἰνιγματώδεις τὴν προέλευσιν. Ἐνεφανίσθησαν ἡμέραν τινὰ καὶ τηροῦνται ἕνεκεν ἑνὸς ἀνυπερβλήτου φόβου. Πᾶσα ἀπειλὴ ἐξωτερικῆς βίας περιττεύει διότι ὑπάρχει ἡ ἐσωτερικὴ βεβαιότης (ἡ συνείδησις) ὅτι ἡ παράβασις τῆς ἀπαγορεύσεως θὰ ἐπέφερεν ἀφόρητον κακόν. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον δύνανται νὰ εἴπουν οἱ πάσχοντες ἐξ ἰδεοληψίας εἶναι ὅτι ἔχουν τὸ ἀκαθόριστον προαίσθημα ὅτι διὰ τῆς παραβάσεως ταύτης θὰ ὑποστῇ βλάβην ἄτομον στενῶς προσκείμενον πρὸς αὐτούς. Τί εἴδους βλάβην πρόκειται νὰ ὑποστῇ, δὲν γνωρίζουν. Ἀκόμη καὶ ἡ ἀσαφὴς αὕτη ἀπάντησις δίδεται μᾶλλον κατὰ τὰς ἐξιλαστηρίους καὶ ἀμυντικὰς πράξεις ἢ κατὰ τὰς ἀπαγορεύσεις.

Ἡ κυριωτέρα, ἡ βασικὴ ἀπαγόρευσις τῆς νευρώσεως εἶναι ὅπως καὶ εἰς τὸ ταμπού, ἡ ἀπαγόρευσις τῆς ἐπαφῆς, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα : ἁπτικὸν παραλήρημα, délire du tou-

cher. Ἡ ἀπαγόρευσις δὲν ἐκτείνεται μόνον εἰς τὴν ἄμεσον ἐπαφὴν πρὸς τὸ σῶμα, ἀλλ᾽ εἰς ὅλας τὰς πράξεις διὰ τὰς ὁποίας λέγομεν μεταφορικῶς ὅτι τὸ ἄτομον ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸ σῶμα αὐτό. Ὅ,τι ὠθεῖ τὴν σκέψιν πρὸς τὸ ἀπηγορευμένον, ὅ,τι προκαλεῖ μίαν πνευματικὴν ἐπαφὴν εἶναι ἀπηγορευμένον, ὅσον καὶ ἡ ἄμεσος ὑλικὴ ἐπαφή. Ἡ αὐτὴ ἐπέκτασις παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ ταμπού.

Ὁ σκοπὸς μέρους τῶν ἀπαγορεύσεων εἶναι εὐνόητος· ἄλλων πάλιν ἀπαγορεύσεων ὁ σκοπὸς εἶναι ἀκατανόητος, γελοῖος, παράλογος. Τὰς ἀπαγορεύσεις ταύτας καλοῦμεν «τυπικάς», καὶ εὑρίσκομεν ὅτι ἡ αὐτὴ ποικιλία παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ ταμπού.

Χαρακτηριστικὸν τῶν ἰδεοληπτικῶν ἀπαγορεύσεων εἶναι ἡ μεγάλη αὐτῶν εὐκινησία. Δι᾽ οἱασδήποτε δυνατῆς ὁδοῦ ἐπεκτείνονται ἀπὸ ἑνὸς ἀντικειμένου εἰς ἄλλο καὶ καθιστῶσι τὸ νέον τοῦτο ἀντικείμενον «**ἀδύνατον**», ὅπως χαρακτηριστικώτατα λέγει μία τῶν ἀσθενῶν μου. Ἐν τέλει ὁ κόσμος ὅλος ἐγένετο «ἀδύνατος». Οἱ πάσχοντες ἐξ ἰδεοληψίας φέρονται ὡς ἐὰν τὰ «ἀδύνατα» πρόσωπα καὶ πράγματα ἦσαν φορεῖς ἐπικινδύνου μολύσματος δυναμένου νὰ μεταδοθῇ δι᾽ ἐπαφῆς εἰς τὰ γειτνιάζοντα σώματα. Τὸν αὐτὸν μολυσματικὸν καὶ μεταδοτικὸν χαρακτῆρα ἐτονίσαμεν ἀνωτέρω κατὰ τὴν περιγραφὴν τῶν ἀπαγορεύσεων τοῦ ταμπού. Γνωρίζομεν ἐπίσης ὅτι ὁ παραβὰς τὸ ταμποὺ δι᾽ ἐπαφῆς πρὸς ἀντικείμενον ταμπού, γίνεται καὶ αὐτὸς ταμποὺ καὶ οὐδεὶς ἐπιτρέπεται νὰ τὸν ἐγγίσῃ.

Παραθέτω δύο παραδείγματα μεταδόσεως (ἢ μᾶλλον μεταθέσεως) τῆς ἀπαγορεύσεως· ἓν ἐξ αὐτῶν προέρχεται ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν Μαόρι, τὸ ἄλλο ἀπὸ τὴν παρατήρησιν τὴν ὁποίαν ἔκαμον ἐπὶ γυναικὸς πασχούσης ἐξ ἰδεοληψίας.

«Οὐδέποτε ἀρχηγὸς Μαόρι θὰ ἀναζωογονήσῃ τὴν πυρὰν φυσῶν ἐπ᾽ αὐτῆς, διότι ἡ ἱερὰ αὐτοῦ πνοή, θὰ μεταδόσῃ τὴν δύναμίν του εἰς τὸ πῦρ, τοῦτο εἰς τὸ

ἀγγεῖον τὸ ὁποῖον θερμαίνει, τὸ ἀγγεῖον εἰς τὸ φαγητόν, τὸ ὁποῖον ψήνεται, τὸ φαγητὸν εἰς τὸ ἄτομον τὸ ὁποῖον θὰ φάγῃ, καὶ οὕτω θὰ ἀπέθνησκεν ὅστις φάγῃ ἐκ τοῦ φαγητοῦ τὸ ὁποῖον ἐψήθη εἰς τὸ ἀγγεῖον, τὸ ὁποῖον ἐτέθη ἐπὶ τῆς πυρᾶς ὅπου ἐφύσησεν ὁ ἀρχηγὸς μὲ τὴν ἱερὰν καὶ φοβερὰν πνοήν» (1).

Ἡ ἀσθενής μου ζητεῖ νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴν οἰκίαν ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἠγόρασεν ὁ σύζυγός της, διότι ἄλλως ἡ οἰκία ὅπου κατοικεῖ θὰ καθίστατο «ἀδύνατος». Διότι ἤκουσεν ὅτι τὸ ἀντικείμενον ἠγοράσθη ἀπὸ κατάστημα τῆς ὁδοῦ Χίρσενγκάσσε, φερ' εἰπεῖν. Ἀλλὰ Χὶρς εἶναι τὸ σημερινὸν ὄνομα φίλης της, ἡ ὁποία ζῇ εἰς ἀπομεμακρυσμένην πόλιν, καὶ τὴν ὁποίαν, νέα ἀκόμη, ἐγνώρισεν ὑπὸ τὸ πατρικόν της ὄνομα. Σήμερον ἡ φίλη αὕτη εἶναι «ἀδύνατος», ταμπού, καὶ τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον ἠγοράσθη ἐδῶ, ἐν Βιέννῃ, εἶναι ταμπού, ὅπως καὶ ἡ φίλη μετὰ τῆς ὁποίας δὲν πρέπει νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφήν.

Αἱ ἰδεοληπτικαὶ ἀπαγορεύσεις, ὡς καὶ αἱ ἀπαγορεύσεις τοῦ ταμποὺ, προκαλοῦν μεγάλας στερήσεις καὶ περιορισμοὺς εἰς τὴν ζωήν, ἀλλὰ μέρος αὐτῶν δύναται ν' ἀποφευχθῇ διὰ τῆς ἐκτελέσεως ὡρισμένων ἐπιβεβλημένων πράξεων—ἐνσυνειδήτων πράξεων—αἱ ὁποῖαι ἔχουν σαφῶς χαρακτῆρα μετανοίας, ἐξιλασμοῦ, μέτρων προστασίας καὶ καθαρμοῦ. Ἡ συνηθεστέρα τῶν πράξεων τούτων εἶναι ἡ πλύσις δι' ὕδατος (νιπτομανία). Καὶ αἱ ἀπαγορεύσεις τοῦ ταμποὺ δύνανται ἐν μέρει ν' ἀντικατασταθῶσι διὰ τοιούτων πράξεων καὶ ἡ παράβασίς των δύναται νὰ ἐξιλεωθῇ διὰ τῶν «τύπων» τούτων. Μεταξὺ αὐτῶν ὁ κοινότερος εἶναι ἡ πλύσις δι' ὕδατος.

Ἂς συνοψίσωμεν λοιπὸν τὰ σαφέστερα κοινὰ σημεῖα τῶν ἐθίμων τοῦ ταμποὺ μετὰ τῶν συμπτωμάτων τῆς ἰδεοληψίας. Εἶναι: α') τὸ ἄσκοπον τῶν ἀπαγορεύσεων· β')

---

(1) Frazer, The golden bough, II Taboo and the perils of the soul, 1911, σελ. 136.

ἡ στήριξίς των ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐξαναγκασμοῦ· γ΄) ἡ ἱκανότης των πρὸς μετάθεσιν καὶ ὁ κίνδυνος μολύνσεως διὰ τοῦ ἀπηγορευμένου· δ΄) ἡ ἐμφάνισις τυπικῶν πράξεων ἐξαρτωμένων ἐκ τῆς ἀπαγορεύσεως.

Ἀλλ' ἡ κλινικὴ ἱστορία καὶ ὁ ψυχικὸς μηχανισμὸς τῶν ἰδεοληψιῶν ἐγένοντο εἰς ἡμᾶς γνωστὰ διὰ τῆς ψυχαναλύσεως. Ἡ κλινικὴ ἱστορία μιᾶς τυπικῆς περιπτώσεως ἁπτικοῦ παραληρήματος ἔχει ὡς ἑξῆς: Κατ' ἀρχάς, κατὰ τὴν πρώτην παιδικὴν ἡλικίαν ἐξεδηλώθη ἰσχυρὰ ἐπιθυμία ἐπαφῆς, ὁ σκοπὸς τῆς ὁποίας ἦτο πολὺ περισσότερον ἐντοπισμένος ἢ ὅσον θὰ ἀνέμενέ τις. Εἰς τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην ἀντετάχθη ***ἐξωτερικὴ*** ἀπαγόρευσις τῆς πραγματοποιήσεώς της (1). Ἡ ἀπαγόρευσις ἐγένετο δεκτή, διότι δυνατὸν νὰ ἐστηρίζετο ἐπὶ ἰσχυρῶν ἐσωτερικῶν δυνάμεων (2). Ἐφάνη ἰσχυροτέρα τῆς ἐπιθυμίας ἡ ὁποία ἤθελε νὰ ἐκδηλωθῇ διὰ τῆς ἐπαφῆς. Ἕνεκα ὅμως τῆς πρωτογόνου ψυχικῆς κατασκευῆς τοῦ παιδίου, δὲν κατώρθωσεν ἡ ἀπαγόρευσις νὰ ἄρῃ τὴν ἐπιθυμίαν. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον κατώρθωσεν ἦτο νὰ ἀπωθήσῃ αὐτὴν τὴν ἐπιθυμίαν ἐπαφῆς καὶ νὰ τὴν ἐξορίσῃ εἰς τὸ ὑποσυνείδητον. Ἀμφότεραι διετηρήθησαν, τόσον ἡ ἀπαγόρευσις ὅσον καὶ ἡ ἐπιθυμία. Αὕτη διότι εἶχεν ἀπωσθῆ, ἀλλ' ὄχι καὶ καταργηθῆ, ἐκείνη, διότι ἐὰν ἔπαυε, θὰ ἄφινε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ φθάσῃ μέχρι τῆς συνειδήσεως καὶ νὰ ἐκτελεσθῇ. Ἐδημιουργήθη ἀδιέξοδον καὶ ἐκ τῆς διαρκοῦς πάλης μεταξὺ ἀπαγορεύσεως καὶ ἐπιθυμίας προῆλθον πάντα τὰ ἄλλα.

Ὁ βασικὸς χαρακτὴρ τοῦ οὕτω σταθεροποιηθέντος ψυχολογικοῦ ἀστερισμοῦ ἔγκειται εἰς ὅ,τι θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ ***διττὴ*** (3) συμπεριφορὰ τοῦ ἀτόμου

(1) Τόσον ἡ ἐπιθυμία, ὅσον καὶ ἡ ἀπαγόρευσις ἀφορῶσι τὴν ἐπαφὴν πρὸς τὰ γεννητικὰ ὄργανα τοῦ ἀτόμου.

(2) Ἐπὶ τῶν σχέσεων πρὸς ἀγαπητὰ ἄτομα ἐπιβαλόντα τὴν ἀπαγόρευσιν.

(3) Κατὰ τὴν ἐπιτυχεστάτην ἔκφρασιν τοῦ Bleuler.

πρὸς τὸ ἀντικείμενον ἢ μᾶλλον τὴν πρᾶξιν τὴν ἔχουσαν τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ὡς σκοπόν. Θέλει πάντοτε νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν πρᾶξιν ταύτην—τὴν ἐπαφὴν—καὶ συγχρόνως τὴν ἀποστρέφεται. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν δύο τάσεων δὲν ἐξομαλύνεται εὐκόλως, διότι—δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν—αὗται εἶναι τόσον ἐντοπισμέναι εἰς τὴν ψυχικὴν ζωήν, ὥστε δὲν δύνανται νὰ συγκρουσθοῦν. Ἡ ἀπαγόρευσις εἶναι σαφῶς ἐνσυνείδητος, ἡ συνεχὴς ἐπιθυμία ἐπαφῆς εἶναι ὑποσυνείδητος, τὸ ἄτομον δὲν τὴν γνωρίζει. Ἐὰν ἡ ψυχολογικὴ αὕτη κατάστασις δὲν ὑπῆρχε, ἡ διττότης δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ τόσον χρόνον, οὔτε νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τοιαύτας συνεπείας.

Κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς κλινικῆς ἱστορίας τῆς περιπτώσεως ἐτονίσαμεν ὅτι τὸ οὐσιωδέστερον σημεῖον ἦτο ἡ ἐμφάνισις τῆς ἀπαγορεύσεως κατὰ τὴν πρώτην παιδικὴν ἡλικίαν. Ἡ ἐξέλιξις τῆς νευρώσεως ὀφείλεται εἰς τὸν μηχανισμὸν τῆς ἀπώσεως, ἡ ὁποία ἐξεδηλώθη κατὰ τὴν ἡλικίαν ἐκείνην. Ἕνεκα τῆς ἀπώσεως, ἡ ὁποία συνδυάζεται μετ᾽ ἀμνησίας, ἡ αἰτιολογία τῆς ἐνσυνειδήτου ἀπαγορεύσεως εἶναι ἄγνωστος καὶ πᾶσα προσπάθεια τοῦ νοὸς ὅπως τὴν ἀναλύσῃ, εἶναι καταδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν, διότι δὲν δύναται νὰ εὕρῃ τὸ σημεῖον ὅπου πρέπει νὰ στηριχθῇ. Ἡ ἰσχὺς—ὁ ἐξαναγκαστικὸς χαρακτὴρ—τῆς ἀπαγορεύσεως ὀφείλεται εἰς τὴν σχέσιν της πρὸς τὸν ἄγνωστον ἀντίπαλόν της, τὴν κεκρυμμένην καὶ μὴ ἱκανοποιηθεῖσαν ἐπιθυμίαν, εἰς μίαν δηλαδὴ ἐσωτερικὴν ἀνάγκην, διαφεύγουσαν τῆς συνειδήσεως. Ἡ μεταδοτικότης καὶ ἡ ἱκανότης ἐπεκτάσεως τῆς ἀπαγορεύσεως ὀφείλεται εἰς ἓν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ὑποσυνειδήτου ἐπιθυμίας καὶ τὸ ὁποῖον διευκολύνεται ἰδιαιτέρως ὑπὸ τῶν ψυχολογικῶν συνθηκῶν τοῦ ὑποσυνειδήτου. Ἡ ἐπιθυμία μετατίθεται διαρκῶς διὰ νὰ εὕρῃ μίαν διέξοδον καὶ ζητεῖ ἀντικείμενα καὶ πράξεις, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ τῆς χρησιμεύσουν ὡς ἀντικατάστάται τοῦ ἀπηγορευμένου. Ἡ ἀπαγόρευσις μετακινεῖται καὶ αὕτη καὶ ἐπεκτείνεται καὶ ἐπὶ τῶν νέων σκοπῶν

τῆς καταδικασμένης ἐπιθυμίας. Εἰς πᾶσαν ἐπίθεσιν τῆς ἀπωσθείσης ἐπιθυμίας, ἡ ἀπαγόρευσις ἀπαντᾷ διὰ νέας ἀντεπιθέσεως. Ἡ συνεχὴς πάλη τῶν δύο τούτων δυνάμεων δημιουργεῖ τὴν ἀνάγκην εὑρέσεως μιᾶς διεξόδου ἐλαττώσεως τῆς ὑπαρχούσης τάσεως. Εἰς τὴν ἀνάγκην ταύτην ὀφείλομεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν αἰτίαν τῶν ἐνσυνειδήτων πράξεων. Αἱ πράξεις αὗται τῆς νευρώσεως εἶναι ἐνέργειαι συμβιβασμοῦ· ἀφ' ἑνὸς μὲν δείγματα μετανοίας, προσπάθεια ἐξιλασμοῦ κτλ., καὶ ἀφ' ἑτέρου πράξεις ἀποζημιοῦσαι τὴν ἐπιθυμίαν διὰ τὸ ἀπηγορευμένον. Κατὰ τὰς νευρώσεις ἰσχύει ὁ νόμος ὅτι αἱ ἰδεοληπτικαὶ αὗται πράξεις, τίθενται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐπιθυμίας καὶ πλησιάζουν ὁλονὲν εἰς τὴν ἀρχικῶς ἀπαγορευθεῖσαν πρᾶξιν.

Ἂς δοκιμάσωμεν τώρα νὰ ἀναλύσωμεν τὸ ταμποὺ ὡς ἐὰν ἦτο τῆς αὐτῆς φύσεως μὲ τὴν ἰδεοληψίαν τῶν ἀσθενῶν μας. Γνωρίζομεν καλῶς ἐκ τῶν προτέρων ὅτι πολλαὶ ἀπαγορεύσεις τοῦ ταμπού, τὰς ὁποίας θὰ παρατηρήσωμεν, εἶναι δευτερευούσης σημασίας, μεταφερθεῖσαι καὶ μεταβληθεῖσαι, καὶ ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ εἴμεθα εὐχαριστημένοι ἐὰν ἐρρίπτομεν ὀλίγον φῶς ἐπὶ τῶν ἀρχικῶν καὶ πλέον σημαντικῶν ἀπαγορεύσεων τοῦ ταμπού. Γνωρίζομεν ἐπίσης ὅτι αἱ διαφοραὶ μεταξὺ τοῦ ἀγρίου καὶ τοῦ νευροπαθοῦς εἶναι τόσον σημαντικαί, ὥστε ν' ἀποκλείωσι τὴν πλήρη συμφωνίαν καὶ νὰ καθιστῶσι ἀδύνατον τὴν παρατήρησιν ὁμοίων καθ' ὅλα φαινομένων εἰς τὰς δύο ταύτας κατηγορίας.

Ἐν πρώτοις θὰ εἴπομεν ὅτι εἶναι παράλογον νὰ ἐρωτήσωμεν τοὺς ἀγρίους διὰ τὴν πραγματικὴν αἰτιολογίαν τῶν ἀπαγορεύσεών των, διὰ τὴν γένεσιν τοῦ ταμπού. Κατὰ τὴν προϋπόθεσίν μας δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ μᾶς πληροφορήσουν τίποτε, διότι ἡ αἰτιολογία του εἶναι «ὑποσυνείδητος». Ἀλλά, κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ἰδεοληψίας, κατασκευάζομεν ὡς ἑξῆς τὴν ἱστορίαν τοῦ ταμπού. Τὰ ταμποὺ εἶναι πανάρχαιοι ἀπαγορεύσεις, ἐπιβληθεῖσαι κάποτε ἐξωτερικῶς εἰς γενεὰν πρωτογό-

νων ἀνθρώπων, ἐπιβληθεῖσαι δηλαδὴ διὰ τῆς βίας ἀπὸ τὰς προηγουμένας γενεάς. Αἱ ἀπαγορεύσεις αὗται ἀφεώρων πράξεις πρὸς τὰς ὁποίας ὑπῆρχεν ἰσχυρὰ ροπή. Κατόπιν μετεδόθησαν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, ἴσως μόνον διὰ τῆς οἰκογενειακῆς καὶ κοινωνικῆς βίας. Ἴσως ὅμως «ὠργανώθησαν» εἰς τὰς μεταγενεστέρας γενεὰς ὡς ψυχικὴ κληρονομία. Τίς δύναται εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν νὰ βεβαιώσῃ ἐὰν πράγματι ὑπάρχουν τοιαῦται «ἔμφυτοι ἰδέαι» καὶ ἐὰν μόναι ἐπέφεραν τὴν σταθεροποίησιν τοῦ ταμποὺ ἢ ἐὰν συνετέλεσεν εἰς τοῦτο καὶ ἡ ἀγωγή; Ἡ διατήρησις ὅμως τοῦ ταμποὺ ὑπαγορεύει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀρχικὴ ἐπιθυμία πραγματοποιήσεως τοῦ ἀπηγορευμένου ὑφίσταται ἀκόμη παρὰ τοῖς λαοῖς ἐκείνοις. Ὥστε οὗτοι τηροῦν **διττὴν στάσιν** ἔναντι τῶν ἀπαγορεύσεων τοῦ ταμπού· ὑποσυνειδήτως ἐπιθυμοῦν πολὺ νὰ τὰς παραβοῦν, ἀλλὰ φοβοῦνται, φοβοῦνται ἀκριβῶς διότι ἐπιθυμοῦν, καὶ ὁ φόβος εἶναι ἰσχυρότερος τῆς ἐπιθυμίας. Ἡ ἐπιθυμία εἶναι ὑποσυνείδητος διὰ τὰ μέλη τῆς φυλῆς, ὅπως καὶ διὰ τοὺς νευροπαθεῖς.

Αἱ ἀρχαιότεραι καὶ σημαντικώτεραι ἀπαγορεύσεις τοῦ ταμποὺ εἶναι οἱ δύο βασικοὶ νόμοι τοῦ τοτεμισμοῦ: νὰ μὴ φονευθῇ τὸ τοτὲμ καὶ νὰ ἀποφευχθοῦν αἱ γενετήσιοι σχέσεις μὲ τὰ μέλη τῆς αὐτῆς τοτεμικῆς ὁμάδος τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸ ἀντίθετον φῦλον.

Αὗται ἦσαν ἀσφαλῶς αἱ ἀρχαιόταται καὶ ἰσχυρόταται ἐπιθυμίαι τῶν ἀνθρώπων. Τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ ἐννοήσωμεν καὶ συνεπῶς δὲν δυνάμεθα ν' ἀποδείξωμεν τὴν προϋπόθεσίν μας διὰ τῶν παραδειγμάτων τούτων, ἐφόσον ἡ ἔννοια καὶ ἡ προέλευσις τοῦ τοτεμιστικοῦ συστήματος εἶναι τόσον ἄγνωστα εἰς ἡμᾶς. Ὁ γνωρίζων ὅμως τὰ πορίσματα τῆς ψυχαναλυτικῆς ἐρεύνης ἐπὶ τῶν μεμονωμένων ἀτόμων παρατηρεῖ ὅτι ἡ διατύπωσις τῶν δύο τούτων ταμποὺ καὶ ἡ σύμπτωσίς των ὑποδηλοῖ κάτι τελείως ὡρισμένον, τὸ ὁποῖον οἱ ὀπαδοὶ τῆς ψυχα-

ναλύσεως θεωροῦν ὡς κεντρικὸν σημεῖον τῶν παιδικῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν νευρώσεων (1).

Ἡ ποικιλία τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ταμπού, ἡ ὁποία ὡδήγησεν εἰς τὰς ἀναφερθείσας ἀνωτέρω προσπαθείας κατατάξεως, ἀνάγεται δι' ἡμᾶς ὡς ἑξῆς εἰς ἑνιαῖον σύνολον: βάσις τοῦ ταμποὺ εἶναι ἀπηγορευμένη πρᾶξις πρὸς τὴν ὁποίαν ὑφίσταται ἰσχυρὰ ὑποσυνείδητος τάσις. Γνωρίζομεν, χωρὶς νὰ ἀντιλαμβανόμεθα τὸν λόγον, ὅτι ὁ παραβαίνων τὸ ταμπού, γίνεται καὶ οὗτος ταμπού. Πῶς ὅμως νὰ συμβιβάσωμεν τὸ γεγονὸς τοῦτο μετὰ τῆς παρατηρήσεως ὅτι τὸ ταμποὺ δὲν ἑδρεύει μόνον εἰς ἄτομα τὰ ὁποῖα ἐξετέλεσαν τὴν ἀπαγόρευσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄτομα τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται εἰς ἰδιαιτέρας καταστάσεις, καὶ ἀκόμη εἰς τὰς καταστάσεις ταύτας καὶ εἰς ἄψυχα ἀντικείμενα; Τί δύναται νὰ εἶναι ἡ ἐπικίνδυνος αὕτη ἰδιότης, ἡ ὁποία μένει ἡ αὐτὴ ὑπὸ τόσον διαφόρους συνθήκας; Ἓν μόνον: ἡ ἱκανότης νὰ διεγείρῃ τὴν διττότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ τὸν ἐμβάλλῃ εἰς **πειρασμόν,** νὰ παραβῇ τὴν ἀπαγόρευσιν.

Ὁ παραβάτης ἑνὸς ταμποὺ γίνεται ταμπού, διότι ἔχει τὴν ἐπικίνδυνον ἰδιότητα νὰ θέτῃ ἄλλους εἰς πειρασμὸν νὰ ἀκολουθήσουν τὸ παράδειγμά του. Προκαλεῖ τὴν ζηλοτυπίαν· διατί νὰ ἐπιτραπῇ εἰς αὐτὸν ὅ,τι ἀπαγορεύεται εἰς τοὺς ἄλλους; Εἶναι λοιπὸν πράγματι ἑστία μολύνσεως, ἐφόσον τὸ παράδειγμά του προκαλεῖ τὴν μίμησιν, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀποφεύγεται.

Δὲν εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ παραβῇ τις ἓν ταμποὺ διὰ νὰ εἶναι μονίμως ἢ παροδικῶς ταμπού. Τοῦτο δύναται νὰ συμβῇ καὶ ὅταν εὑρίσκεται εἰς κατάστασιν δυναμένην νὰ διεγείρῃ τὴν κρυφίαν ἐπιθυμίαν τῶν ἄλλων καὶ νὰ ἀφυπνίσῃ ἐντὸς αὐτῶν τὴν πάλην τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῆς ἀπαγορεύσεως. Αἱ πλεῖσται τῶν ἐξαιρετικῶν καταστάσεων εἶναι τοιούτου εἴδους καὶ ἔχουσι τὴν ἐπικίνδυνον ταύτην δύναμιν. Ὁ βασιλεὺς ἢ ὁ ἀρχηγὸς

---

(1) Πρβλ. τὴν περὶ τοτεμισμοῦ μελέτην μου.

προκαλεῖ τὴν ζηλοτυπίαν διὰ τὰ προνόμιά του· πᾶς τις θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ γίνῃ βασιλεύς. Ὁ νεκρός, τὸ νεογνόν, ἡ γυνὴ εἰς τὰς περιστάσεις κατὰ τὰς ὁποίας πάσχει, διεγείρουν διὰ τῆς ἰδιαιτέρας ἀδυναμίας των τὸ ὥριμον γεννητικῶς ἄτομον, διὰ τῆς νέας ἡδονῆς τὴν ὁποίαν τοῦτο ἐλπίζει νὰ εὕρῃ. Διὰ τοῦτο πάντα τὰ τοιαῦτα πρόσωπα καὶ αἱ καταστάσεις εἶναι ταμπού, διότι οὐδεὶς πρέπει νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὸν πειρασμόν.

Τώρα ἀντιλαμβανόμεθα διατὶ τὰ «μάνα» διαφόρων ἀτόμων ἀπωθοῦνται, καὶ δύνανται ἐν μέρει νὰ ἀναιρέσωσιν ἄλληλα. Τὸ ταμποὺ ἑνὸς βασιλέως εἶναι πολὺ ἰσχυρὸν διὰ τοὺς ὑπηκόους του, διότι ἡ κοινωνικὴ διαφορὰ μεταξύ των εἶναι μεγίστη. Ἀλλ' εἷς ὑπουργὸς δύναται νὰ μεσολαβήσῃ ἀκινδύνως μεταξὺ αὐτῶν. Δηλαδὴ ἐὰν μεταφράσωμεν τοῦτο ἀπὸ τῆς γλώσσης τοῦ ταμποὺ εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς ψυχολογίας ἡμῶν: ὁ ὑπήκοος, ὁ ὁποῖος φοβεῖται τὸν πειρασμὸν τῆς ἐπαφῆς πρὸς τὸν βασιλέα, δύναται ν' ἀνεχθῇ τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ ὑπαλλήλου, τὸν ὁποῖον δὲν ἔχει λόγον νὰ ζηλεύῃ τόσον, καὶ τοῦ ὁποίου τὸ ἀξίωμα δὲν φαίνεται εἰς αὐτὸν ἄφθαστον. Ὁ δὲ ὑπουργὸς δύναται νὰ μετριάσῃ τὴν ζηλοτυπίαν του διὰ τὸν βασιλέα, ἀναλογιζόμενος τὴν δύναμιν ἡ ὁποία τοῦ παραχωρεῖται. Διὰ τοῦτο αἱ μικραὶ διαφοραὶ τῆς μαγικῆς δυνάμεως, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τὸν πειρασμὸν εἶναι ὀλιγώτερον ἐπικίνδυνοι ἀπὸ τὰς μεγάλας.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐπαφὴ παίζει εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ ταμποὺ ρόλον παρόμοιον μὲ ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον παίζει κατὰ τὸ ἁπτικὸν παραλήρημα (délire du toucher), ἂν καὶ ἡ κρυφία ἔννοια τῆς ἀπαγορεύσεως τοῦ ταμποὺ δὲν δύναται νὰ εἶναι τόσον εἰδικὴ ὅσον καὶ εἰς τὴν νεύρωσιν, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσσῃ. Ἡ ἐπαφὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ πάσης προσπαθείας χρησιμοποιήσεως ἑνὸς προσώπου ἢ ἑνὸς ἀντικειμένου.

Τὴν μεταδοτικὴν δύναμιν τοῦ ταμποὺ τὴν μετεφράσαμεν διὰ τῆς τάσεως πρὸς ἐμβολὴν εἰς πειρασμόν, πρὸς διέγερσιν τῆς μιμήσεως. Πρὸς τοῦτο δὲν συμφω-

νεῖ φαινομενικῶς τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μεταδοτικὴ ἰδιότης τοῦ ταμποὺ ἐκδηλοῦται κυρίως διὰ τῆς μεταδόσεως εἰς ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα γίνονται τοιουτοτρόπως φορεῖς τοῦ ταμπού.

Ἡ μεταδοτικότης αὕτη τοῦ ταμποὺ διακρίνεται εἰς τὴν νεύρωσιν, ὅπου ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι αἱ ὑποσυνείδητοι ὁρμαὶ τείνουν νὰ ἐξαπλωθοῦν ἐπὶ νέων διαρκῶς ἀντικειμένων διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀλληλουχίας. Οὕτω διαπιστοῦμεν ὅτι εἰς τὴν φοβερὰν μαγικὴν δύναμιν τοῦ «μάνα» ἀντιστοιχοῦσι δύο πραγματικώτεραι ἰδιότητες, ἡ ἱκανότης τῆς ὑπομνήσεως εἰς τοὺς ἀνθρώπους τῶν ἐπιθυμιῶν τὰς ὁποίας ἔχουν λησμονήσει καὶ ἡ, κατὰ τὸ φαινόμενον πολὺ σημαντικωτέρα, τοῦ πειρασμοῦ αὐτῶν πρὸς παράβασιν τῆς ἀπαγορεύσεως πρὸς ὄφελος τῆς ἐπιθυμίας. Ἀλλ' ἀμφότεραι αἱ ἰδιότητες αὗται συμβάλλουν εἰς μίαν, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι διὰ τὴν πρωτόγονον ψυχικὴν ζωὴν ἡ ἀνάμνησις μιᾶς ἐπιθυμίας ἐκτελέσεως ἀπηγορευμένης πράξεως, διεγείρει ἀσφαλῶς καὶ τὴν τάσιν πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως ταύτης. Τότε ἡ ἀνάμνησις συμπίπτει πρὸς τὸν πειρασμόν. Ὀφείλομεν ἐπίσης νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐὰν τὸ παράδειγμα ἑνὸς ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος παρέβη μίαν ἀπαγόρευσιν ἐξωθεῖ ἄλλον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς αὐτῆς πράξεως, ἡ ἀνυπακοὴ εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν διεδόθη ὡς μόλυσμα, ὡς μεταδίδεται τὸ ταμποὺ ἀπὸ ἑνὸς ἀτόμου εἰς ἓν ἀντικείμενον καὶ ἀπὸ τούτου εἰς ἄλλο.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ παράβασις ἑνὸς ταμποὺ συγχωρεῖται διὰ τοῦ ἐξιλασμοῦ ἢ τῆς μετανοίας, διὰ τῆς **παραιτήσεως** δηλαδὴ τοῦ παραβάτου ἀπό τινος ἀγαθοῦ ἢ ἀπό τινος δικαιώματος, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ὑποταγὴ εἰς τὰς ἐντολὰς τοῦ ταμποὺ ἀπετέλει παραίτησιν ἀπό τινος τὸ ὁποῖον ἐπεθύμει πολὺ ὁ ὑποτασσόμενος. Ἡ ἐγκατάλειψις τῆς μιᾶς παραιτήσεως ἐξιλεοῦται διὰ νέας παραιτήσεως ἀπὸ ἄλλου πράγματος. Ἐντεῦθεν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅσον ἀφορᾷ τὸ τυπικὸν τοῦ ταμπού, ὅτι ἡ μετάνοια εἶναι παλαιοτέρα τοῦ καθαρμοῦ.

Ἂς συνοψίσωμεν τὴν ἀντίληψιν τὴν ὁποίαν ἐσχηματίσαμεν περὶ τοῦ ταμπού, διὰ τῆς συγκρίσεώς του πρὸς τὰς ἰδεοληψίας τῶν νευροπαθῶν. Τὸ ταμποὺ εἶναι παναρχαία ἀπαγόρευσις ἐπιβληθεῖσα ἔξωθεν (ὑπὸ ἀνωτέρων) καὶ στρεφομένη ἐναντίον τῶν ἰσχυροτέρων ἐπιθυμιῶν τῶν ἀνθρώπων. Ὁ πόθος τῆς παραβάσεώς της ἐξακολουθεῖ ἀκόμη ὑφιστάμενος ἐντὸς τοῦ ὑποσυνειδήτου των· οἱ ἀκολουθοῦντες τὸ ταμποὺ τηροῦσι διττὴν στάσιν ἔναντι τοῦ προσβαλλομένου ὑπ' αὐτοῦ. Ἡ μαγικὴ δύναμις ἡ ὁποία ἀποδίδεται εἰς τὸ ταμποὺ ἀνάγεται εἰς τὴν ἱκανότητα τῆς παρορμήσεως τῶν ἀνθρώπων εἰς πειρασμόν. Φέρεται ὡς μόλυσμα, διότι τὸ παράδειγμα εἶναι μολυσματικόν, καὶ διότι ὑποσυνειδήτως ὁ ἀπηγορευμένος πόθος μετατοπίζεται ἐπὶ ἄλλου ἀντικειμένου. Ὁ ἐξιλασμὸς τῆς παραβάσεως τοῦ ταμποὺ διὰ μιᾶς παραιτήσεως ἀποδεικνύει ὅτι βάσις τῆς ὑποταγῆς εἰς τὸ ταμποὺ εἶναι μία παραίτησις.

3

Θὰ ἐπεθυμοῦμεν τώρα νὰ ἐγνωρίζομεν τὴν σημασίαν τοῦ παραλληλισμοῦ τὸν ὁποῖον ἐπεχειρήσαμεν μεταξὺ τοῦ ταμποὺ καὶ τῆς ἰδεοληψίας καὶ τῶν ἀντιλήψεων περὶ τοῦ ταμπού, αἱ ὁποῖαι πηγάζουν ἐκ τῆς τοιαύτης συγκρίσεως. Προφανῶς ἡ σημασία αὕτη ὑπάρχει μόνον ἐὰν ὁ ἰδικός μας τρόπος ἀντιλήψεως παρουσιάζῃ πλεονέκτημά τι τὸ ὁποῖον δὲν θὰ εἴχομεν ἄλλως, ἐὰν ἐπιτρέπῃ νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸ ταμποὺ καλύτερον τῶν ἄλλων ἀποπειρῶν ἑρμηνείας. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἀνωτέρω ἀπεδείξαμεν τὴν χρησιμότητα τοῦ τρόπου τούτου ἑρμηνείας. Θὰ προσπαθήσωμεν ὅμως νὰ τὸν ἐνισχύσωμεν ἐξετάζοντες τὰς ἐπὶ μέρους ἀπαγορεύσεις καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ ταμπού.

Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἄλλη ὁδός. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἐξετάσωμεν μὴ τυχὸν μέρος τῶν προϋποθέσεων τὰς ὁποίας διετυπώσαμεν διὰ τὸ ταμποὺ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων

τῆς νευρώσεως ἢ τῶν συμπερασμάτων εἰς τὰ ὁποῖα κατελήξαμεν ἀποδεικνύεται ἀμέσως καὶ ἐκ τῶν φαινομένων τοῦ ταμπού. Πρέπει μόνον νὰ σκεφθῶμεν πόθεν θὰ ἀρχίσωμεν τὴν ἔρευνάν μας. Ἡ γνώμη, σχετικῶς μὲ τὴν καταγωγὴν τοῦ ταμπού, ὅτι προέρχεται ἐκ παναρχαίας ἀπαγορεύσεως ἐπιβληθείσης ποτε διὰ τῆς βίας δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν ν' ἀποδειχθῇ. Διὰ τοῦτο θὰ προσπαθήσωμεν μᾶλλον νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι εἰς τὸ ταμποὺ παρατηροῦνται οἱ ψυχολογικοὶ ὅροι τοὺς ὁποίους ἐγνωρίσαμεν εἰς τὴν ἰδεοληψίαν. Πῶς ἐγνωρίσαμεν εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς νευρώσεως τοὺς ψυχολογικοὺς τούτους συντελεστάς; Διὰ τῆς ἀναλυτικῆς σπουδῆς τῶν συμπτωμάτων, τῶν ἐνσυνειδήτων πράξεων κυρίως, τῶν κανόνων προφυλάξεως καὶ τῶν ἰδεοληπτικῶν ἀπαγορεύσεων. Εἰς τὰ συμπτώματα ταῦτα εὕρομεν τὰ ἀψευδέστερα σημεῖα τῆς καταγωγῆς των ἐκ ***διττῶν*** τάσεων, καὶ διεπιστώσαμεν ὅτι ἢ ἀντιστοιχοῦν συγχρόνως εἰς τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν ἀπαγόρευσιν ἢ ὑπηρετοῦν κυρίως τὴν μίαν τῶν δύο ἀντιθέτων τάσεων. Ἐὰν ἠδυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι εἰς τὰς ἐντολὰς τοῦ ταμποὺ ὑπάρχει ἡ διττότης αὕτη, ὅτι διέπονται ἀπὸ δύο ἀντιθέτους τάσεις ἢ νὰ εὕρωμεν μεταξὺ αὐτῶν τινὰς αἱ ὁποῖαι νὰ ἐκδηλοῦσιν, ὡς καὶ αἱ ἐνσυνείδητοι πράξεις, τὴν ὕπαρξιν τῶν δύο ἀντιθέτων ρευμάτων, ἡ ψυχολογικὴ συμφωνία τοῦ ταμποὺ καὶ τῆς ἰδεοληψίας θὰ εἶχεν ἀποδειχθῆ εἰς τὰ κυριώτερα αὐτῆς σημεῖα.

Αἱ δύο βασικαὶ ἀπαγορεύσεις τοῦ ταμποὺ εἶναι, ὡς ἀνεφέραμεν, ἀπρόσιτοι εἰς τὴν ἀνάλυσίν μας, ὡς συνδεόμεναι πρὸς τὸν τοτεμισμόν. Ἄλλαι πάλιν τῶν ἐντολῶν τοῦ ταμποὺ εἶναι ἐπιγενεῖς καὶ ἄχρηστοι εἰς ἡμᾶς. Εἰς ὅσους λαοὺς ἰσχύει τὸ ταμπού, ἀπέβη γενικὴ μορφὴ νομοθεσίας καὶ χρησιμοποιεῖται διὰ σκοποὺς κοινωνικούς, νεωτέρους ἀσφαλῶς ἀπὸ αὐτὸ τοῦτο τὸ ταμπού, ὡς π. χ. τὸ ταμποὺ τὸ ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ ἀρχηγῶν καὶ ἱερέων διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῶν προνομίων των. Ὑπολείπεται ὅμως μεγάλη ὁμὰς ἐντολῶν τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ ἐξετάσωμεν· μεταξὺ αὐ-

τῶν τὴν κυριωτέραν θέσιν κατέχουν τὰ ταμποὺ τὰ ὁποῖα συνδέονται: α´) πρὸς τοὺς ἐχθρούς, β´) πρὸς τοὺς ἀρχηγούς, γ´) πρὸς τοὺς νεκρούς. Τὸ σχετικὸν ὑλικὸν θὰ τὰ ἀντλήσω ἀπὸ τὴν ἀρίστην συλλογὴν τοῦ Φραῖζερ εἰς τὸ μέγα σύγγραμμά του «The golden bough» ([1]).

Α´) ΣΤΑΣΙΣ ΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΕΧΘΡΩΝ

Ὅσοι ἔχουν τὴν γνώμην ὅτι οἱ ἄγριοι καὶ ἡμιάγριοι λαοὶ ἐπιδεικνύουν σκληρότητα ἄνευ οἴκτου πρὸς τοὺς ἐχθρούς, θὰ ἀπορήσουν ἀκούοντες ὅτι καὶ παρ᾽ αὐτοῖς ἡ ἀνθρωποκτονία ὑποχρεοῖ τὸν φονέα νὰ ἐπιτελέσῃ σειρὰν πράξεων, αἱ ὁποῖαι καταλέγονται μεταξὺ τῶν ἐθίμων τοῦ ταμπού. Αἱ πράξεις αὗται δύνανται εὐκόλως νὰ διαιρεθῶσιν εἰς τέσσαρας ὁμάδας: 1) τὴν συμφιλίωσιν πρὸς τὸν φονευθέντα ἐχθρόν· 2) τοὺς περιορισμούς· 3) τὰς ἐξιλαστηρίους τελετὰς καὶ τὸν καθαρμὸν τοῦ φονέως καὶ 4) τὴν τήρησιν ὡρισμένων τύπων. Ἐὰν τὰ ἔθιμα ταῦτα παρουσιάζονται μεμονωμένως ἢ γενικώτερον παρὰ τοῖς λαοῖς αὐτοῖς, δὲν δυνάμεθα ν᾽ ἀποφανθῶμεν μετὰ βεβαιότητος, δεδομένου ὅτι αἱ σχετικαὶ πληροφορίαι μας εἶναι ἐλλειπεῖς. Τὸ πρᾶγμα ὅμως δὲν ἔχει ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἔρευνάν μας. Πάντως πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ λίαν διαδεδομένων ἐθίμων καὶ ὄχι περὶ μεμονωμένων γεγονότων.

Τὰ ***ἔθιμα τῆς συμφιλιώσεως*** ἐπὶ τῆς νήσου Τιμόρ, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς νικητρίας ὀρδῆς μὲ τὰς ἀποτετμημένας κεφαλὰς τῶν ἡττηθέντων ἐχθρῶν, ἔχουν ἰδιαιτέραν σημασίαν, διότι οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐκστρατείας ὑφίστανται πρὸς τούτοις καὶ βαρυτάτους περιορισμοὺς (ἴδε κατωτέρω). «Κατὰ τὴν θριαμβευτικὴν ἐπάνοδον τῶν νικητῶν προσφέρονται θυσίαι διὰ νὰ πραϋνθοῦναἱ ψυχαὶ τῶν ἐχθρῶν, ἄλλως πιστεύεται ὅτι σοβαρὸν κακὸν θὰ συμβῇ

---

[1]) Ἔκδοσις γ´, μέρος Β´, Taboo and the perils of the soul, 1911

εἰς τοὺς νικητάς. Ἐκτελεῖται χορὸς συνοδευόμενος ὑπὸ ᾄσματος, μοιρολογοῦντος τὸν φονευθέντα ἐχθρὸν καὶ ζητοῦντος τὴν συγγνώμην του : «Μὴ ὀργίζεσαι ἐναντίον μας, διότι ἔχομεν ἐδῶ τὴν κεφαλήν σου· ἐὰν ἡ τύχη δὲν μᾶς ηὐνόει ἴσως αἱ κεφαλαί μας ἐκρέμαντο τώρα εἰς τὸ χωρίον σου. Σοῦ προσεφέραμεν θυσίαν διὰ νὰ σὲ πραΰνωμεν. Πρέπει νὰ μείνῃ εὐχαριστημένον τὸ πνεῦμα σου καὶ νὰ μᾶς ἀφίσῃ ἡσύχους. Διατί ἔγινες ἐχθρός μας ; Δὲν θὰ ἦτο καλύτερον ἐὰν ἐμένομεν φίλοι ; Τότε δὲν θὰ ἐχύνετο τὸ αἷμα σου καὶ δὲν θὰ ἀπετέμνετο ἡ κεφαλή σου» (¹).

Παρόμοια ἔθιμα συναντῶνται καὶ παρὰ τοῖς Παλοῦ ἐν Κελέβῃ· οἱ Γκάλλα θυσιάζουν εἰς τὰ πνεύματα τῶν φονευθέντων ἐχθρῶν των, προτοῦ ἐπιστρέψουν εἰς τὸ χωρίον των. (Κατὰ τὸν Πάουλιτσκε : Ἐθνογραφία τῆς Βορειοανατολικῆς Ἀφρικῆς).

Ἄλλοι λαοὶ εὗρον τὸν τρόπον νὰ καθιστοῦν τοὺς φονευθέντας ἐχθρούς των φίλους, φύλακας καὶ προστάτας. Συνίσταται δὲ οὗτος εἰς τὴν ἐπίδειξιν τρυφερότητος πρὸς τὰς ἀποτετμημένας κεφαλάς, διὰ τὴν ὁποίαν ὑπερηφανεύονται πολλαὶ ἄγριαι φυλαὶ τῆς Βόρνεο. Ὅτε οἱ Νταγιὰκ τῆς παραλίας τοῦ Σαραουάκ, ἐπιστρέφοντες ἐκ τῆς ἐκστρατείας, φέρουν μεθ' ἑαυτῶν κεφαλήν, τὴν περιποιοῦνται ἐπὶ μῆνας, ἐπιδεικνύοντες τὴν μεγαλυτέραν τρυφερότητα καὶ τῆς ὁμιλοῦν μὲ τὰς λεπτοτέρας ἐκφράσεις, τὰς ὁποίας διαθέτει ἡ γλῶσσα των. Τοποθετοῦν εἰς τὸ στόμα της τὰ καλύτερα τεμάχια τοῦ γεύματος, γλυκὰ καὶ σιγάρα. Ἐπανειλημμένως τὴν παρακαλοῦν νὰ μισήσῃ τοὺς παλαιούς της φίλους καὶ νὰ προσφέρῃ τὴν ἀγάπην της εἰς ἐκείνους μεταξὺ τῶν ὁποίων εὑρίσκεται τώρα, διότι εἶναι πλέον εἷς ἐξ αὐτῶν. Θὰ ἦτο ἄτοπον ἐὰν διεβλέπομεν εἰρωνικὴν χροιὰν εἰς τὴν

(¹) Frazer, The golden bough, μέρος Β', σελ. 166.

συμπεριφορὰν ταύτην ἡ ὁποία φαίνεται εἰς ἡμᾶς μακάβριος(1).

Οἱ παρατηρηταὶ ἐπρόσεξαν τὸ πένθος πολλῶν ἀγρίων λαῶν τῆς Βορείου Ἀμερικῆς διὰ τὸν φονευθέντα ἐχθρόν, τοῦ ὁποίου ἀπεσπάσθη ἡ κόμη. Ὅτε ὁ Τσόκτα φονεύσῃ ἐχθρόν, πενθεῖ ἐπὶ ὁλόκληρον μῆνα, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὁποίου ὑποβάλλεται εἰς βαρυτάτους περιορισμούς. Ὁμοίως πενθοῦν οἱ Ἰνδιάνοι Ντακότα. Εἷς παρατηρητὴς διηγεῖται διὰ τοὺς Ὄσσαγκ, ὅτι, ἀφοῦ πενθήσουν διὰ τοὺς νεκρούς των, πενθοῦν καὶ διὰ τὸν ἐχθρόν, ὡς ἐὰν ἦτο καὶ αὐτὸς φίλος (2).

Προτοῦ μεταβῶμεν εἰς τὰς ἄλλας ὁμάδας ἐθίμων τοῦ ταμποὺ διὰ τὴν συμπεριφορὰν πρὸς τοὺς ἐχθρούς, πρέπει ν' ἀπαντήσωμεν εἰς μίαν φυσικωτάτην ἀντίρρησιν. Θ' ἀντιτείνῃ τις, μετὰ τοῦ Φραῖζερ καὶ ἄλλων, ὅτι ἡ αἰτιολογία τῶν ἐθίμων αὐτῶν συμφιλιώσεως εἶναι ἁπλουστάτη καὶ οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν «διττότητα». Οἱ λαοὶ οὗτοι κατέχονται ὑπὸ δεισιδαίμονος φόβου πρὸς τὰ πνεύματα τῶν φονευθέντων, φόβου ὁ ὁποῖος δὲν ἦτο ἄγνωστος οὔτε εἰς τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα, καὶ τὸν ὁποῖον ἀνεβίβασεν ἐπὶ σκηνῆς ὁ μέγας ἄγγλος τραγικὸς εἰς τὰς παραισθήσεις τοῦ Μάκβεθ καὶ τοῦ Ριχάρδου τοῦ Γ'. Ἐκ τῆς δεισιδαιμονίας αὐτῆς προέρχονται κατὰ λογικὴν συνέπειαν πάντα τὰ ἔθιμα συμφιλιώσεως, ὡς καὶ οἱ περιορισμοὶ καὶ τὰ ἔθιμα ἐξιλασμοῦ περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω. Ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης συνηγοροῦν ἀκόμη καὶ αἱ τελεταὶ τῆς τετάρτης ὁμάδος, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐπιδέχονται ἄλλην ἐξήγησιν ἢ ὅτι εἶναι προσπάθειαι ἐκδιώξεως τῶν πνευμάτων τῶν φονευθέντων, τὰ ὁποῖα καταδιώκουν τὸν φονέα (3). Ἐπὶ πλέον οἱ ἄγριοι ὁμολογοῦν τὸν φόβον των

---

(1) Frazer, Adonis, Attis, Osiris, σελ. 248, 1907.—Κατὰ τὸν Hugh Low, Sarawak, Λονδῖνον 1848.

(2) J. O. Dorsay ἐν Frazer, Taboo σελ. 181.

(3) Frazer, Taboo, σελ. 169 κ. ἑ., σελ. 174. Αἱ τελεταὶ αὔ-

διὰ τὰ πνεύματα τῶν φονευθέντων ἐχθρῶν καὶ ἀνάγουν εἰς αὐτὸν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀναφερθέντων ἐθίμων τοῦ ταμπού.

Πράγματι ἡ ἀντίρρησις αὕτη εἶναι φυσικωτάτη, καὶ ἐὰν ἦτο ἱκανοποιητική, θὰ ἠδυνάμεθα ν' ἀπαλλαγῶμεν τοῦ κόπου νὰ δώσωμεν μίαν ἐξήγησιν. Βραδύτερον θ' ἀπαντήσωμεν, πρὸς τὸ παρὸν ὅμως ἀντιτάσσομεν εἰς αὐτὴν τὸν τρόπον ἀντιλήψεως, ὁ ὁποῖος πηγάζει ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ταμποὺ τὴν ὁποίαν ἐκάμομεν ἀνωτέρω. Ἐξ ὅλων τῶν ἐθίμων αὐτῶν συμπεραίνομεν ὅτι κατὰ τὴν συμπεριφορὰν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἐκδηλοῦνται καὶ ἄλλαι διαθέσεις πλὴν τῶν καθαρῶς ἐχθρικῶν. Τὰ θεωροῦμεν ὡς ἐκδηλώσεις μετανοίας, ἐκτιμήσεως τοῦ ἐχθροῦ, τύψεως διὰ τὸν φόνον του. Φαίνεται ὡς ἐὰν ἡ ἐντολὴ «οὐ φονεύσεις» ἰσχύει εἰς τοὺς ἀγρίους αὐτοὺς πολὺ πρὸ πάσης θεοπέμπτου νομοθεσίας, καὶ ὅτι δὲν δύναταί τις νὰ τὴν παραβῇ ἀτιμωρητί.

Ἂς ἐπανέλθωμεν ὅμως εἰς τὰς ἄλλας ὁμάδας τῶν ἐντολῶν τοῦ ταμπού. Οἱ ***περιορισμοὶ*** οἱ ἐπιβαλλόμενοι εἰς τὸν νικητὴν δολοφόνον εἶναι συχνότατοι καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σοβαρώτατοι. Ἐπὶ τῆς Τιμὸρ (ἴδε ἀνωτέρω τὰ ἔθιμα συμφιλιώσεως), ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκστρατείας δὲν δύναται νὰ εἰσέλθῃ ἀμέσως εἰς τὴν οἰκίαν του. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον δὲν δύναται νὰ ἴδῃ τὴν γυναῖκά του, οὔτε νὰ φάγῃ μόνος· ἄλλος ἀναλαμβάνει νὰ τῷ τοποθετῇ τὰς τροφὰς ἐντὸς τοῦ στόματος (¹). Εἰς ὡρισμένας φυλὰς τῶν Νταγιὰκ οἱ ἐπιστρέφοντες νικηταὶ ἔκ τινος ἐκστρατείας ὑποχρεοῦνται νὰ ζήσουν ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας ἀπομεμονωμένοι, νὰ μὴ γευθοῦν ὡρισμένων τροφῶν, νὰ μὴ ἐγγίσουν οὐδὲν φαγητὸν καὶ νὰ μὴ πλησιάσουν τὰς

ται συνίστανται εἰς κτυπήματα διὰ τῶν ἀσπίδων, κραυγάς, ὠρυγὰς καὶ πρόκλησιν θορύβου δι' ὀργάνων κλπ.

(¹) Frazer, Taboo, σελ. 166 κατὰ τὸν S. Müller, Reizen en Onderzoekingen in den Indischen Archipel, Ἄμστερνταμ 1857

γυναίκας των. Ἐν τῇ νήσῳ Λογκέᾳ παρὰ τὴν Νέαν Γουϊνέαν οἱ φονεύσαντες ἐχθροὺς ἢ λαβόντες μέρος εἰς τὸν φόνον, μένουν ἐπὶ μίαν ἑβδομάδα κλεισμένοι κατ' οἶκον. Ἀποφεύγουν πᾶσαν σχέσιν μὲ τὰς γυναίκας των καὶ τοὺς φίλους των, δὲν ἐγγίζουν τὰς τροφὰς καὶ τρώγουσι φυτικὴν τροφὴν μαγειρευμένην εἰς ἰδιαίτερα ἀγγεῖα. Λέγουσιν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὀσφρανθῶσι τὸ αἷμα τῶν φονευθέντων, διότι ἄλλως θὰ ἠσθένουν καὶ θ' ἀπέθνησκον. Παρὰ τῇ φυλῇ Τοαριπὶ ἢ Μοτουμοτοὺ τῆς Νέας Γουϊνέας ὁ φονεύσας ἄλλον ἄνθρωπον δὲν δύναται νὰ πλησιάσῃ τὴν γυναίκα του καὶ νὰ ἐγγίσῃ τὴν τροφὴν μὲ τοὺς δακτύλους του. Τρέφεται ὑπὸ ἄλλων δι' εἰδικῆς τροφῆς. Τοῦτο διαρκεῖ μέχρι τῆς νέας σελήνης.

Δὲν θ' ἀναφέρω λεπτομερῶς πάσας τὰς περιπτώσεις τῶν περιορισμῶν τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς τὸν νικητὴν φονέα, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ὁ Φραῖζερ. Θὰ ἐπιμείνω μόνον ἐπί τινων παραδειγμάτων, τῶν ὁποίων ὁ χαρακτὴρ ὡς ταμποὺ ἐμφανίζεται μὲ ἰδιάζουσαν ἔντασιν ἢ ὅπου ὁ περιορισμὸς συνοδεύεται ὑπὸ ἐξιλασμοῦ, καθαρμοῦ καὶ τηρήσεως ὡρισμένων τύπων.

Παρὰ τοῖς Μονοῦμπο τῆς Γερμανικῆς Νέας Γουϊνέας, ὁ φονεύσας ἐχθρὸν ἐν πολέμῳ γίνεται «ἀκάθαρτος». Διὰ τὴν κατάστασιν δὲ ταύτην χρησιμοποιεῖται ἡ αὐτὴ λέξις, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται καὶ διὰ τὰς γυναίκας κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐμμήνου ρύσεως ἢ τῆς λοχείας. Ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν δύναται νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν οἶκον τῶν ἀνδρῶν, ἐνῷ οἱ ἄλλοι κάτοικοι τοῦ χωρίου συγκεντροῦνται πέριξ αὐτοῦ καὶ ἑορτάζουν τὴν νίκην του διὰ χορῶν καὶ ᾀσμάτων. Δὲν δύναται νὰ ἐγγίσῃ οὐδένα, οὔτε τὴν γυναῖκα ἢ τὰ τέκνα του· ἐὰν τὰ ἤγγιζε θὰ ἐγέμιζαν ἕλκη. Κατόπιν καθαρίζεται διὰ πλύσεων καὶ διὰ τῆς τηρήσεως ὡρισμένων ἄλλων τύπων.

Παρὰ τοῖς Νατσὲζ τῆς Βορείου Ἀμερικῆς οἱ νεαροὶ πολεμισταί, οἱ ὁποῖοι διὰ πρώτην φορὰν ἀπέκοψαν κεφαλὴν ἐχθροῦ, ὑποχρεοῦνται νὰ τηροῦν ἐπὶ μῆνας

ὡρισμένους περιορισμούς. Δὲν δύνανται νὰ κοιμῶνται μετὰ τῶν γυναικῶν των οὔτε νὰ φάγουν κρέας, ἀλλὰ μόνον ἰχθῦς καὶ μπομπότα. Ὅτε εἷς Τσόκτα ἐφόνευσεν ἐχθρὸν καὶ ἀπέκοψε τὴν κεφαλήν του, ἐπένθησεν ἐπὶ ἕνα μῆνα, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὁποίου δὲν ἠδύνατο νὰ κτενισθῇ. Ἐὰν ᾐσθάνετο κνησμὸν εἰς τὴν κεφαλήν, δὲν ἔπρεπε νὰ ξεσθῇ διὰ τῆς χειρός, ἀλλ' ἐχρησιμοποίει πρὸς τοῦτο μικρὸν ραβδίον.

Ὅτε εἷς Ἰνδιάνος Πίνα ἐφόνευσεν ἕνα Ἀπάχην, ἐχρειάσθη νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὴν τήρησιν αὐστηρῶν κανόνων καθάρσεως καὶ ἐξιλασμοῦ. Ἐνήστευσεν ἐπὶ δεκαὲξ ἡμέρας, κατὰ τὰς ὁποίας δὲν ἠδύνατο νὰ ἐγγίσῃ κρέας ἢ ἅλας, οὔτε νὰ ἴδῃ ἀνημμένην πυρὰν ἢ νὰ ὁμιλήσῃ πρὸς ἄλλον ἄνθρωπον. Ἔζη μόνος εἰς τὸ δάσος ὑπηρετούμενος ἀπὸ μίαν γραίαν, ἡ ὁποία τῷ ἐχορήγει ὀλίγην τροφήν, ἐλούετο συχνὰ εἰς τὸν πλησίον ποταμὸν καὶ ἔφερεν—εἰς ἔνδειξιν πένθους—βῶλον πηλοῦ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Τὴν δεκάτην ἑβδόμην ἡμέραν διεξήχθη ἡ ἐπίσημος τελετὴ τοῦ καθαρμοῦ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῶν ὅπλων του. Οἱ Τίμα τρέμουν τὸ ταμποὺ τοῦ φονέως, πολὺ περισσότερον, ἢ ὅ,τι οἱ ἐχθροί των καὶ δὲν ἀναβάλλουν ὡς ἐκεῖνοι τὸν ἐξιλασμὸν καὶ τὴν κάθαρσιν μέχρι τῆς λήξεως τῆς ἐκστρατείας. Διὰ τοῦτο ἡ πολεμική των ἱκανότης μειοῦται σημαντικῶς ἀπὸ τὴν ἠθικότητα καὶ τὴν εὐσέβειάν των. Παρὰ τὴν ἐξαιρετικήν των γενναιότητα, ἀπεδείχθησαν ἀνεπαρκεῖς ὡς σύμμαχοι τῶν Ἀμερικανῶν εἰς τοὺς ἀγῶνάς των κατὰ τῶν Ἀπάχηδων.

Ὅσον ἐνδιαφέρουσαι καὶ ἂν εἶναι αἱ λεπτομέρειαι καὶ αἱ παραλλαγαὶ τῶν τελετῶν τοῦ καθαρμοῦ μετὰ τὸν φόνον ἑνὸς ἐχθροῦ, διακόπτω ἐδῶ τὴν ἀνάπτυξίν των, διότι δὲν δύνανται νὰ μᾶς παράσχωσι νέας ἐνδείξεις. Προσθέτω μόνον ὅτι ἡ προσωρινὴ ἢ διαρκὴς ἀπομόνωσις τοῦ ἐπαγγελματίου δημίου, ἡ ὁποία διετηρήθη μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, σχετίζεται πρὸς τὰ ἀνωτέρω. Ἡ θέσις τοῦ «φεουδάρχου δημότου» εἰς τὴν μεσαιωνικὴν

κοινωνίαν παρέχει καλὴν εἰκόνα τοῦ «ταμπού» τῶν ἀγρίων (¹).

Κατὰ τὴν συνήθη ἐξήγησιν ὅλων αὐτῶν τῶν κανόνων συμφιλιώσεως, περιορισμοῦ, ἐξιλασμοῦ καὶ καθαρμοῦ, δύο λόγοι συντρέχουν διὰ τὴν δημιουργίαν των: ἡ μετάδοσις τοῦ ταμποὺ τοῦ νεκροῦ ἐπὶ παντὸς ὅ,τι ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν πρὸς αὐτὸν καὶ ὁ φόβος τοῦ πνεύματος τοῦ νεκροῦ. Τίνι τρόπῳ πρέπει νὰ συνδυασθοῦν οἱ δύο οὗτοι συντελεσταὶ διὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν τύπων, ἐὰν πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἰσότιμοι, ἢ ἐὰν ὁ εἷς εἶναι πρωτογενὴς καὶ ὁ ἄλλος ἐπιγενὴς καὶ ποῖος ἔρχεται πρῶτος, περὶ τούτων δὲν λέγεται τίποτε καὶ τῷ ὄντι δὲν εἶναι εὔκολον νὰ λεχθῇ τι. Ἡμεῖς ἀντιτάσσομεν τὴν ἑνότητα τῆς ἰδικῆς μας ἀντιλήψεως, ὑποστηρίζοντες ὅτι πάντες οὗτοι οἱ τύποι ὀφείλονται εἰς τὴν διττότητα τῶν αἰσθημάτων ἀπέναντι τοῦ ἐχθροῦ.

Β) ΤΟ ΤΑΜΠΟΥ ΤΩΝ ΗΓΕΜΟΝΩΝ

Ἡ στάσις τὴν ὁποίαν τηροῦν οἱ πρωτόγονοι λαοὶ ἀπέναντι τῶν ἀρχηγῶν των, τῶν βασιλέων, τῶν ἱερέων, διέπεται ὑπὸ δύο ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι φαίνονται μᾶλλον συμπληροῦσαι καὶ ὄχι ἀναιροῦσαι ἀλλήλας. Πρέπει νὰ προφυλάσσονται ἀπὸ αὐτοὺς καὶ νὰ τοὺς προφυλάσσουν(¹). Ἀμφότερα ἐπιτυγχάνονται δι' ἀναριθμήτων ἐντολῶν τοῦ ταμπού. Γνωρίζομεν ἤδη διατὶ πρέπει νὰ προφυλάσσεταί τις ἀπὸ τοὺς ἡγεμόνας: διότι εἶναι φορεῖς τῆς μυστηριώδους καὶ ἐπικινδύνου ἐκείνης δυνάμεως, ἡ ὁποία μεταδίδεται δι' ἐπαφῆς ὡς ἠλεκτρικὸν φορτίον καὶ φέρει τὸν θάνατον καὶ τὴν καταστροφὴν εἰς τὸν μὴ προ-

(¹) Διὰ τὰ παραδείγματα αὐτὰ ἴδε: Frazer, Taboo, σελ. 165 ἕως 190 «Manslayers taboed».

(¹) Frazer, Taboo, σελ. 132. «He must not only be guarded, he must also be guarded against.

φυλαττόμενον διὰ παρομοίου φορτίου. Ἀποφεύγουν λοιπὸν πᾶσαν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον ἐπαφὴν πρὸς τὸ ἐπικίνδυνον καὶ ἱερὸν πρόσωπον καὶ ὅπου τοῦτο εἶναι ἀδύνατον εὑρέθησαν τύποι ἐπιτρέποντες τὴν ἀποτροπὴν τῶν φοβερῶν ἐπακολούθων. Οἱ Νοῦμπα τῆς Ἀνατολικῆς Ἀφρικῆς νομίζουν π. χ. ὅτι θὰ ἀποθάνουν, ἐὰν εἰσέλθωσιν εἰς τὸν οἶκον τοῦ βασιλέως ἱερέως των, ἀλλ' ὅτι θ' ἀποφύγωσι τὸν κίνδυνον, ἐὰν εἰσερχόμενοι γυμνώσωσι τὸν ἀριστερόν των ὦμον καὶ ζητήσωσιν ἀπὸ τὸν βασιλέα νὰ τὸν ἐγγίσῃ διὰ τῆς χειρός. Οὕτω παραδόξως ἡ ἐπαφὴ τοῦ βασιλέως προφυλάσσει ἀπὸ τοὺς κινδύνους, οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἐκ τῆς ἐπαφῆς τοῦ βασιλέως. Ἀλλ' ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῆς θεραπευτικῆς δυνάμεως τῆς ἐπαφῆς, ἡ ὁποία γίνεται σκοπίμως ἀπὸ τὸν βασιλέα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον διατρέχει ὁ ἐγγίζων τὸν βασιλέα· πρόκειται περὶ τῆς ἀντιθέσεως τῆς παθητικότητος καὶ τῆς ἐνεργητικότητος ἀπέναντι τοῦ βασιλέως.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν θεραπευτικὴν δύναμιν τῆς ἐπαφῆς μετὰ τοῦ βασιλέως, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ καταφύγωμεν εἰς παραδείγματα ἀπὸ τὸν βίον τῶν ἀγρίων. Εἰς ὄχι πολὺ μακρυνὴν ἐποχὴν οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀγγλίας εἶχον τὴν δύναμιν νὰ θεραπεύουν τὴν χοιράδωσιν, ἡ ὁποία διὰ τοῦτο ἐκαλεῖτο : «The Kings Evil», τὸ κακὸν τοῦ βασιλέως. Οὔτε ἡ βασίλισσα Ἐλισσάβετ οὔτε κανεὶς ἀπὸ τοὺς διαδόχους της ἠρνήθησαν τὴν βασιλικὴν ταύτην ἱκανότητα. Ὁ Κάρολος ὁ Α΄ ἐθεράπευσεν ὡς λέγεται τὸ 1633 διὰ μιᾶς ἑκατὸν ἀσθενεῖς. Κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ υἱοῦ του Καρόλου Β΄, μετὰ τὴν ἧτταν τῆς μεγάλης ἀγγλικῆς ἐπαναστάσεως αἱ θεραπεῖαι τῶν χοιραδικῶν ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἦσαν συχνόταται.

Ὁ βασιλεὺς οὗτος ἤγγισεν ἑκατὸν χιλιάδας χοιραδικούς. Ὁ ἀριθμὸς τῶν προστρεχόντων πρὸς θεραπείαν ἦτο τόσον μέγας, ὥστε κάποτε ἓξ ἢ ἑπτὰ εὗρον τὸν θάνατον διὰ συνθλίψεως ἀντὶ ἰάσεως. Ὁ σκεπτικιστὴς Γουλιέλμος Γ΄ τῆς Ὀράγγης, ὁ ὁποῖος ἐγένετο βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Στούαρτ ἠρνήθη νὰ

ἐφαρμόσῃ τὸ μαγικὸν ἔθιμον. Μίαν μόνον φορὰν ἐπείσθη νὰ θίξῃ ἕνα ἀσθενῆ, καὶ τὸ ἔπραξε λέγων: «Νὰ σοῦ δώσῃ ὁ θεὸς καλυτέραν ὑγείαν καὶ περισσότερον νοῦν» (1).

Τὰ ἐπικίνδυνα ἀποτελέσματα τῆς σκοπίμου ἢ μὴ ἐνεργητικῆς ἐπαφῆς μετὰ τοῦ βασιλέως ἢ ἀντικειμένου τὸ ὁποῖον τῷ ἀνήκει φαίνονται εἰς τὸ ἑξῆς περιστατικόν: Εἷς ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων καὶ ἱερωτέρων ἀρχηγῶν τῆς Ν. Ζηλανδίας ἐγκατέλειψεν εἰς τὸν δρόμον τὰ ὑπολείμματα τοῦ γεύματός του. Τυχαίως διῆλθεν εἷς δοῦλος, νέος, καὶ ρωμαλέος, εἶδε τὰ ὑπολείμματα καὶ ἐπειδὴ ἐπείνα πολὺ ἠτοιμάσθη νὰ τὰ φάγῃ. Μόλις ἐτελείωσε τὸ γεῦμα του, εἷς διαβάτης τὸν πληροφορεῖ ἔντρομος ὅτι εἶχε φάγει τὰ ὑπολείμματα τὰ ὁποῖα εἶχεν ἀφίσει ὁ βασιλεύς. Ὁ δοῦλος ἦτο ἰσχυρὸς καὶ γενναῖος πολεμιστής, ἀλλὰ μόλις ἔμαθε τί εἶχε κάμει, ἔπεσε χαμαί, ᾐσθάνθη ἀφορήτους πόνους καὶ ἀπέθανε κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου τῆς ἑπομένης (2). Μία γυνὴ Μαόρι εἶχε φάγει καρποὺς καὶ κατόπιν ἔμαθε τυχαίως ὅτι προήρχοντο ἀπὸ τόπον ὁ ὁποῖος ἦτο ταμπού. Ἤρχισε νὰ κραυγάζῃ, φοβουμένη ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ προσβληθέντος ἀρχηγοῦ θὰ τὴν ἐφόνευε. Τοῦτο συνέβη πράγματι τὸ ἀπόγευμα καὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς ἑπομένης ἦτο νεκρά(3). Κάποτε ὁ ἀναπτὴρ ἀκόμη ἑνὸς ἀρχηγοῦ Μαορὶ ἐφόνευσε πολλούς. Ὁ ἀρχηγὸς τὸν εἶχεν ἀπολέσει καὶ μερικοὶ Μαορὶ οἱ ὁποῖοι τὸν εὗρον, τὸν ἐχρησιμοποίουν διὰ νὰ ἀνάπτουν τὰς καπνοσύριγγάς των. Ὅτε ἔμαθον εἰς ποῖον ἀνῆκεν ὁ ἀναπτήρ, ἀπέθανον ἀπὸ τὸν φόβον των (4).

Δὲν πρέπει ν' ἀπορήσωμεν ἐὰν οἱ ἄγριοι ᾐσθάνθησαν

(1) Frazer, The magic art A', σελ. 368.

(2) New Zealand, by a Pakeha Maori (Λονδῖνον 1884). ἐν Frazer, Taboo, σελ. 135.

(3) W. Brown, New Zealand and his Aborigines (Λονδῖνον 1845), ἐν Frazer Taboo.

(4) Frazer, Taboo,

τὴν ἀνάγκην ν' ἀπομονώσουν τὰ τόσον ἐπικίνδυνα αὐτὰ πρόσωπα, τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ τοὺς ἱερεῖς, νὰ τὰ περιβάλλουν μὲ τεῖχος μὴ δυνάμενον νὰ ὑπερπηδηθῇ ὑπὸ τῶν κοινῶν θνητῶν. Ἔρχεται κατὰ νοῦν ἡ σκέψις ὅτι τὸ τεῖχος τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀρχικῶς ἠγέρθη ὑπὸ τῶν κανόνων τοῦ ταμπού, διατηρεῖται ἀκόμη ὡς αὐλικὴ ἐττικέτα. Τὸ μεγαλύτερον ὅμως μέρος τοῦ ταμποὺ τούτου τῶν ἡγεμόνων δὲν ἀνάγεται, ἴσως, εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς προστασίας τῶν κοινῶν θνητῶν **ἀπὸ** τούτων. Σημαντικώτατον μέρος εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ ταμπού, καὶ συνεπῶς εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῆς αὐλικῆς ἐττικέτας, ἔπαιξεν ἡ ἄλλη ἄποψις τῆς συμπεριφορᾶς πρὸς τὰ προνομιοῦχα πρόσωπα, ἡ ἀνάγκη τῆς προφυλάξεώς των ἀπὸ τῶν κινδύνων οἱ ὁποῖοι τὰ ἀπειλοῦν.

Ἡ ἀνάγκη τῆς προφυλάξεως τοῦ βασιλέως ἀπὸ πάντα δυνατὸν κίνδυνον εἶναι ἐπακόλουθον τῆς τεραστίας σημασίας του διὰ τὴν εὐημερίαν τῶν ὑπηκόων του. Αὐτὸς ρυθμίζει ἐν τῇ πραγματικότητι τὴν πορείαν τοῦ κόσμου. Ὁ λαός του τὸν εὐχαριστεῖ ὄχι μόνον διὰ τὴν βροχὴν καὶ τὸν ἥλιον, ὁ ὁποῖος κάμνει τὰ φυτὰ νὰ βλαστάνουν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἀέρα, ὁ ὁποῖος φέρει πλοῖα εἰς τὰς ἀκτάς, καὶ διὰ τὸ στερεὸν ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ζῶσι (¹). Οἱ βασιλεῖς οὗτοι τῶν ἀγρίων ἔχουσιν ὡς καὶ οἱ θεοὶ τὴν δύναμιν νὰ φέρωσι τὴν εὐτυχίαν, μίαν ἱκανότητα, τὴν ὁποίαν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους μόνον οἱ δουλοπρεπέστεροι τῶν αὐλικῶν τοῖς ἀποδίδουσι κολακευτικῶς.

Ὑπάρχει ἔκδηλος ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς πίστεως εἰς τὴν παντοδυναμίαν τῶν προσώπων τούτων καὶ τῶν φροντίδων, αἱ ὁποῖαι καταβάλλονται διὰ τὴν προστασίαν των ἀπὸ τῶν ἀπειλούντων κινδύνων. Ἀλλ' ἡ ἀντίθεσις αὕτη ἡ παρατηρουμένη εἰς τὴν συμπεριφορὰν τῶν ἀγρίων πρὸς τοὺς βασιλεῖς δὲν εἶναι ἡ μόνη. Οἱ λαοὶ οὗτοι θεωροῦν

(¹) Frazer, Taboo. The burden of royalty, σελ. 7.

ἐπάναγκες νὰ φρουροῦν τοὺς βασιλεῖς των, διὰ νὰ δαπανοῦν τὰς δυνάμεις των πρὸς ὄφελος τοῦ λαοῦ. Οὐδεμίαν ἔχουν βεβαιότητα διὰ τὰς καλάς των προθέσεις καὶ τὴν εὐσυνειδησίαν των. Ἡ δυσπιστία συμβάλλει καὶ αὕτη εἰς τὴν αἰτιολογίαν τῶν κανόνων τοῦ ταμποὺ τῶν ἡγεμόνων. «Ἡ ἰδέα—λέγει ὁ Φραῖζερ—ὅτι ἡ πρωτόγονος βασιλεία ἦτο δεσποτισμὸς καὶ ὅτι ὁ λαὸς ὑπῆρχε μόνον διὰ τὸν ἡγεμόνα του, δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ τῶν μοναρχιῶν τὰς ὁποίας ἐξετάζομεν τώρα. Ἀπεναντίας, ἐκεῖ ὁ ἡγεμὼν ζῇ μόνον διὰ τοὺς ὑπηκόους του. Ἡ ζωή του ἀξίζει μόνον ἐφ' ὅσον πληροῖ τὰ καθήκοντα τοῦ ἀξιώματός του καὶ ρυθμίζει τὴν πορείαν τῆς φύσεως ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ λαοῦ. Μόλις παραλείψῃ ἢ ἀρνηθῇ τι, ἡ φροντίς, ἡ ὑποταγή, ὁ θρησκευτικὸς σεβασμός, τῶν ὁποίων ἦτο ἕως τότε ἀντικείμενον, μεταβάλλονται εἰς μῖσος καὶ περιφρόνησιν. Ἐκδιώκεται οἰκτρῶς καὶ πρέπει νὰ εἶναι εὐτυχὴς ἐὰν κατορθώσῃ νὰ σώσῃ τὴν ζωήν του. Σήμερον λατρεύεται ἀκόμη ὡς θεός, ἀλλ' αὔριον εἶναι δυνατὸν νὰ φονευθῇ ὡς ἐγκληματίας. Ἀλλὰ τὴν μεταβολὴν ταύτην τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ λαοῦ του δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀστάθειαν ἢ ἀντίφασιν. Ἀπεναντίας ὁ λαὸς εἶναι συνεπέστατος. Ἐὰν ὁ βασιλεὺς εἶναι θεός του, σκέπτεται, πρέπει νὰ φανῇ καὶ προστάτης του. Καὶ ἐὰν δὲν θέλῃ νὰ τὸν προστατεύσῃ, πρέπει νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν του εἰς ἄλλους προθυμοτέρους. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς προσδοκίας τῶν ὑπηκόων του, ἡ φροντίς των δι' αὐτὸν δὲν ἔχει ὅρια καὶ τὸν ἀναγκάζουν νὰ ἐπιδεικνύῃ καὶ δι' αὐτὸν τὴν ἰδίαν φροντίδα. Ὁ τοιοῦτος βασιλεὺς ζῇ ὡς ἐντειχισμένος ὄπισθεν ἑνὸς συστήματος τύπων καὶ ἐττικέτας, περιβεβλημένου ὑπὸ δικτύου ἐθίμων καὶ ἀπαγορεύσεων, αἱ ὁποῖαι οὐδόλως σκοποῦσι τὴν ἐξύψωσίν του, οὔτε τὴν αὔξησιν τῆς εὐδαιμονίας του· ὁ μόνος σκοπός των εἶναι νὰ τὸν ἀποτρέψουν ἀπὸ πράξεις βλαπτούσας τὴν ἁρμονίαν τῆς φύσεως καὶ δυναμένας νὰ καταστρέψουν τὸν λαόν του καὶ τὸ σύμπαν ὁλόκληρον. Αἱ ἀπαγορεύ-

σεις αὗται οὐδεμίαν ἄνεσιν τῷ παρέχουν, ἀλλὰ τουναντίον ἐμφανιζόμεναι εἰς πᾶσαν πρᾶξιν του, τὸν στεροῦν πάσης ἐλευθερίας καὶ συντείνουν ὥστε ἡ ζωή του, τὴν ὁποίαν θέλουν δῆθεν νὰ προστατεύσουν, νὰ μεταβάλλεται φορτίον καὶ μαρτύριον.

Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τοῦ περιορισμοῦ καὶ τῆς παραλύσεως ἑνὸς ἱεροῦ ἡγεμόνος ὑπὸ τῶν τύπων τοῦ ταμποὺ δίδει ἡ ζωὴ τοῦ μικάδου τῆς Ἰαπωνίας εἰς προηγουμένας ἑκατονταετηρίδας. Εἰς μίαν ἱστορίαν τῆς Ἰαπωνίας γραφεῖσαν πρὸ διακοσίων καὶ πλέον ἐτῶν (1) ἀναγιγνώσκομεν ὅτι «ὁ μικάδος θεωρεῖ ἀνάρμοστον πρὸς τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν ἱερότητά του νὰ πατήσῃ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ἐὰν θέλῃ νὰ μεταβῇ κάπου, φέρεται ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν ἀνδρῶν του. Ἀκόμη ὀλιγώτερον ἐπιτρέπεται νὰ ἐκθέσῃ τὸ ἱερόν του πρόσωπον εἰς τὸν ἀέρα, καὶ ὁ ἥλιος δὲν ἀξιοῦται νὰ ἴδῃ τὴν κεφαλήν του. Τόση ἱερότης ἀποδίδεται εἰς πάντα τὰ μέλη τοῦ σώματός του, ὥστε δὲν δύναται νὰ κείρῃ τὴν κόμην ἢ τὸ γένειον οὔτε νὰ κόψῃ τοὺς ὄνυχάς του. Ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ μείνῃ καὶ ἐντελῶς ἀπεριποίητος, τὸν νίπτουν τὴν νύκτα, ὅτε κοιμᾶται· λέγουσιν ὅτι πᾶν ὅ,τι τῷ ἀποσπασθῇ τὴν ὥραν ἐκείνην, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς κλαπὲν καὶ ἡ κλοπὴ αὕτη δὲν βλάπτει τὴν ἀξίαν του, οὔτε τὴν ἱερότητά του. Εἰς παλαιοτέρας ἐποχὰς ὤφειλεν ἑκάστην πρωΐαν νὰ κάθηται ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐπί τινας ὥρας, μὲ τὸ στέμμα ἐπὶ κεφαλῆς, ἀλλὰ νὰ κάθηται ὡς ἄγαλμα καὶ νὰ μὴ κινῇ οὔτε χεῖρας, οὔτε πόδας, οὔτε κεφαλήν, οὔτε ὀφθαλμούς· οὕτω πως μόνον ἠδύνατο τὸ κράτος του νὰ διατηρήσῃ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἡσυχίαν. Ἐὰν κατὰ τύχην ἐστρέφετο πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ τὰ ἀριστερά, ἢ ἔστρεφε δι' ὀλίγον τὸ βλέμμα ἐπὶ ἑνὸς μέρους τοῦ κράτους του, ὁ πόλεμος, ὁ λιμός, τὸ πῦρ, ἡ πανώλης ἢ ἄλλη μεγάλη μάστιξ θὰ ἐνέσκηπτον διὰ νὰ τὸ καταστρέψουν».

---

(1) Kämpfer, History of Japan ἐν Frazer, Taboo σελὶς 3.

Τινὰ τῶν ταμπού, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπόκεινται οἱ βασιλεῖς τῶν ἀγρίων, ἐνθυμίζουσι τὰς ἀπαγορεύσεις τῶν δολοφόνων. Εἰς τὸ Σὰρκ Πόϊντ, παρὰ τὸ ἀκρωτήριον Πόντρον τῆς Κάτω Γουϊνέας τῆς Δυτικῆς Ἀφρικῆς ζῇ μόνος ἐντὸς δάσους ὁ βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς Κουκουλού. Δὲν τῷ ἐπιτρέπεται νὰ ἐγγίσῃ γυναῖκα, οὔτε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν οἰκίαν του, οὐδὲ κἂν νὰ ἐγερθῇ ἀπὸ τὸ κάθισμά του, ὅπου κοιμᾶται καθήμενος. Ἐὰν ἐξηπλοῦτο διὰ νὰ κοιμηθῇ, ὁ ἄνεμος θὰ ἐκόπαζε καὶ ἡ ναυτιλία θὰ καθίστατο ἀδύνατος. Ἡ ἐργασία του συνίσταται εἰς τὸ νὰ καταπραΰνῃ τὰς θυέλλας καὶ νὰ φροντίζῃ διὰ τὴν ὁμοιόμορφον καὶ ὑγιεινὴν κατάστασιν τῆς ἀτμοσφαίρας. (¹) Ὅσον ἰσχυρότερος εἶναι ὁ βασιλεὺς τοῦ Λοαγγό, λέγει ὁ Μπάστιαν, τόσον περισσότερα ταμποὺ ὀφείλει νὰ τηρῇ. Καὶ ὁ διάδοχος ὑπόκειται εἰς αὐτὰ ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ἀλλ' ἐφ' ὅσον αὐξάνεται, τὰ ταμποὺ συσσωρεύονται πέριξ αὐτοῦ καὶ ὅτε ἀνέλθῃ ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀσφυκτιᾷ ὑπὸ τὸ βάρος των.

Ὁ χῶρος δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐπεκταθῶμεν περισσότερον εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ταμποὺ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ βασιλικὸν ἢ τὸ ἱερατικὸν ἀξίωμα· ἀλλ' οὔτε ὑπάρχει τοιαύτη ἀνάγκη. Θὰ προσθέσωμεν μόνον ὅτι τὸν κυριώτερον ρόλον παίζουν αἱ ἀπαγορεύσεις αἱ ἀφορῶσαι τὴν ἐλευθερίαν κινήσεως καὶ διαίτης. Τὴν συντηρητικότητα ὅμως τῶν ἐθίμων ὅσον ἀφορᾷ τὰ προνομιοῦχα ταῦτα πρόσωπα θὰ καταδείξω διὰ δύο παραδειγμάτων ἐντολῶν τοῦ ταμπού, προερχομένων ἀπὸ πολιτισμένους λαούς, ἀπὸ πολὺ ἀνωτέρας δηλαδὴ βαθμίδας πολιτισμοῦ.

Ὁ flamen dialis, ὁ ἀρχιερεὺς τοῦ Διὸς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ρώμῃ, ὤφειλε νὰ τηρῇ πολυαρίθμους ἐντολὰς τοῦ ταμπού. Δὲν ἠδύνατο νὰ ἱππεύσῃ, νὰ ἴδῃ ἔνοπλον, νὰ φέρῃ ἄθραυστον δακτύλιον, νὰ ἔχῃ κόμβον ἐπὶ τῶν

(¹) A. Bastian, Die deutsche Expedition an der Loangokuste, Ἰένα 1874, παρὰ Frazer, Taboo σελ. 5.

ἐνδυμάτων του, νὰ ἐγγίσῃ ἄλευρον ἢ ζύμην, οὔτε νὰ ἀναφέρῃ κἂν τὴν αἶγα, τὸν κῦνα, τὸ ὠμὸν κρέας, τοὺς κυάμους καὶ τὸν κισσόν. Ἡ κόμη του ἠδύνατο νὰ κοπῇ μόνον παρ' ἐλευθέρου, δι' ὀρειχαλκίνης μαχαίρας, αἱ τρίχες δὲ καὶ οἱ ὄνυχές του ἔπρεπε νὰ ταφῶσιν ὑπὸ δένδρον φέρον εὐτυχίαν· δὲν ἠδύνατο νὰ ἐγγίσῃ νεκρόν, οὐδὲ νὰ μείνῃ ἀκάλυπτος εἰς τὸ ὕπαιθρον κλπ. Ἡ σύζυγός του, ἡ flaminica εἶχεν ἐπὶ πλέον καὶ ἰδιαιτέρας ἀπαγορεύσεις: Δὲν ἠδύνατο ν' ἀνέλθῃ εἰς ὡρισμένας κλίμακας πλέον τῶν τριῶν βαθμίδων· εἰς ὡρισμένας ἑορτὰς δὲν ἔπρεπε νὰ κτενισθῇ· τὸ δέρμα τῶν ὑποδημάτων της ὤφειλε νὰ μὴ προέρχεται ἐκ ζώου θανόντος ἐκ φυσικοῦ θανάτου, ἀλλὰ μόνον σφαγέντος ἢ θυσιασθέντος· ὅτε ἤκουε κεραυνὸν ἦτο ἀκάθαρτος, μέχρις ὅτου ἐτέλει ἐξιλαστήριον θυσίαν (1).

Οἱ ἀρχαῖοι βασιλεῖς τῆς Ἰρλανδίας ὑπέκειντο εἰς σειρὰν λίαν παραδόξων περιορισμῶν, ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν ὁποίων ἀνεμένετο ἡ μεγαλυτέρα εὐτυχία εἰς τὴν χώραν, ἐνῶ ἡ παράβασίς των θὰ ἐπέφερε τὴν βαρυτάτην συμφοράν. Πλήρης κατάλογος τῶν ταμποὺ τούτων εὑρίσκεται εἰς τὸ Book of Rights, τοῦ ὁποίου τὰ παλαιότερα χειρόγραφα φέρουσι τὰς ἡμερομηνίας 1390 καὶ 1418. Αἱ ἀπαγορεύσεις ἐκτίθενται μὲ μεγίστην λεπτομέρειαν καὶ ἀφορῶσιν ὡρισμένας πράξεις τελουμένας εἰς ὡρισμένον τόπον καὶ χρόνον. Εἰς αὐτὴν τὴν πόλιν δὲν δύναται νὰ μείνῃ ὁ βασιλεὺς τὴν τάδε ἡμέραν τῆς ἑβδομάδος, τὸν ποταμὸν ἐκεῖνον δὲν δύναται νὰ τὸν διαβῇ τὴν δεῖνα ὥραν, οὔτε νὰ στρατοπεδεύσῃ εἰς τὴν αὐτὴν πεδιάδα πλέον τῶν ἐννέα ἡμερῶν (2).

Ἡ αὐστηρότης τῶν περιορισμῶν τοὺς ὁποίους ἐπιβάλλει τὸ ταμποὺ εἰς τοὺς βασιλεῖς ἱερεῖς, ἔφερεν εἰς πολλοὺς ἀγρίους λαοὺς ἓν ἀποτέλεσμα σημαντικὸν ἀπὸ

(1) Frazer, Taboo, σελὶς 13.
(2) Frazer, Taboo, σελὶς 11.

ἱστορικῆς ἀπόψεως καὶ ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον ἡμᾶς. Τὸ ἀξίωμα τοῦ βασιλέως ἱερέως ἔπαυσε νὰ ἔχῃ θέλγητρα. Πάντες προσεπάθουν διὰ παντὸς μέσου ὅπως τὸ ἀποφύγουν. Οὕτω εἰς τὴν Καμπότζα, ὅπου ὑπάρχει βασιλεὺς τοῦ πυρὸς καὶ βασιλεὺς τοῦ ὕδατος, ἀπαιτεῖται συχνάκις νὰ ἐξαναγκαθοῦν οἱ διάδοχοι βιαίως ὅπως ἀναλάβουν τὸ ἀξίωμα. Ἐν τῇ νήσῳ Νὶν ἢ Σάβαιτζ, ἡ μοναρχία κατέρρευσε, διότι οὐδεὶς ἦτο πρόθυμος ν' ἀναλάβῃ ἓν ἀξίωμα τόσον ἐπικίνδυνον καὶ μὲ τοιαύτας εὐθύνας. Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Δυτικῆς Ἀφρικῆς, μετὰ τὸν θάνατον τοῦβασιλέως συγκαλεῖται μυστικὸν συμβούλιον διὰ νὰ ἐκλέξῃ τὸν διάδοχον. Ὁ ἐκλεγεὶς συλλαμβάνεται, δένεται καὶ κλείεται διὰ τῆς βίας εἰς τὸν οἶκον τῶν φετίχ, μέχρις ὅτου δεχθῇ ν' ἀναλάβῃ τὸ στέμμα. Ἐνίοτε ὁ ἐπίδοξος διάδοχος κατορθώνει διὰ διαφόρων μέσων ν' ἀποφύγῃ τὴν τιμήν, τὴν ὁποίαν τοῦ ἐπιφυλάσσουν. Λέγεται ὅτι ἀρχηγός τις ἔφερε τὰ ὅπλα του ἡμέραν καὶ νύκτα διὰ ν' ἀντισταθῇ βιαίως εἰς πᾶσαν προσπάθειαν ἀναρρήσεώς του ἐπὶ τοῦ θρόνου [1]. Παρὰ τοῖς μαύροις τῆς Σιέρρας Λεόνης ἡ ἀντίστασις κατὰ τῆς ἀναλήψεως τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος ἦτο τοιαύτη, ὥστε αἱ πλεῖσται τῶν φυλῶν ἠναγκάζοντο νὰ ἐκλέγωσι ξένους ὡς βασιλεῖς.

Κατὰ τὸν Φραῖζερ, τὰ γεγονότα ταῦτα ἦσαν ἡ αἰτία τοῦ χωρισμοῦ, ἐν τῇ ἱστορικῇ πορείᾳ τῆς τοῦ ἀρχικοῦ ἀξιώματος τοῦ βασιλέως ἱερέως εἰς πνευματικὴν καὶ κοσμικὴν ἐξουσίαν. Οἱ βασιλεῖς, κύπτοντες ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ἱερότητός των, ἦσαν ἀνίκανοι νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ θετικώτερα ζητήματα καὶ ἠναγκάζοντο νὰ τὰ ἐγκαταλείψουν εἰς κατώτερα ἀλλὰ δραστηριώτερα ἄτομα, τὰ ὁποῖα ἦσαν πρόθυμα νὰ παραιτηθῶσι τῆς τιμῆς τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος. Ἐξ αὐτῶν ἀνεπτύχθησαν μεταγενεστέρως οἱ κοσμικοὶ ἡγεμόνες, ἐνῷ ἡ ἀσήμαντος πρα-

(1) Bastian, Die deutsche Expedition an der Loangokuste, ἐν Frazer, Taboo, σελ. 18.

κτικῶς πνευματικὴ ἐξουσία παρέμεινεν εἰς τοὺς παλαιοὺς ταμποὺ βασιλεῖς. Ἡ ἱστορία τῆς Ἰαπωνίας παρέχει ὡραίαν ἀπόδειξιν τῆς ἀπόψεως ταύτης.

Ἐὰν νῦν ρίψωμεν ταχὺ βλέμμα ἐπὶ τῆς εἰκόνος ταύτης τῶν σχέσεων τῶν πρωτογόνων ἀνθρώπων πρὸς τοὺς ἡγεμόνας των, προβλέπομεν ὅ,τι ἡ ψυχαναλυτικὴ ἐξήγησις τῶν περιγραφέντων ἐθίμων δὲν θὰ εἶναι δύσκολος. Αἱ σχέσεις αὗται εἶναι ἐξαιρετικῶς πολύπλοκοι καὶ πλήρεις ἀντιφάσεων. Δίδουσιν εἰς τοὺς ἡγεμόνας μεγάλα προνόμια, τὰ ὁποῖα αἱ ἀπαγορεύσεις τοῦ ταμποὺ στεροῦσιν ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Εἶναι προνομιοῦχοι. Δύνανται νὰ κάμουν ἢ νὰ ἔχουν ὅ,τι τὸ ταμποὺ ἀποκλείει διὰ τοὺς ἄλλους. Πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ὅμως ταύτην ἀντιτίθεται τὸ γεγονὸς ὅτι περιορίζονται ὑπὸ ἄλλων ταμπού, τὰ ὁποῖα δὲν πιέζουν τοὺς κοινοὺς θνητούς. Ἰδοὺ μία πρώτη ἀντίθεσις, μία ἀντίφασις σχεδὸν μεταξὺ τῆς μεγαλυτέρας ἐλευθερίας καὶ τοῦ μεγαλυτέρου περιορισμοῦ, τὰ ὁποῖα συναντῶνται εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Τοῖς ἀποδίδεται ἐξαιρετικὴ μαγικὴ δύναμις καὶ φοβοῦνται μήπως ἐγγίσωσιν αὐτοὺς ἢ τὴν ἰδιοκτησίαν των, ἐνῷ ἐξ ἄλλου ἀναμένουσιν ἐκ τῆς ἐπαφῆς αὐτῆς τὰ καλύτερα ἀποτελέσματα. Ἰδοὺ μία δευτέρα, ἰδιαιτέρως κτυπητὴ ἀντίφασις· εἴδομεν ὅμως ὅτι εἶναι μόνον φαινομενική. Ἡ ἐπαφὴ ἡ γινομένη μὲ καλὴν πρόθεσιν ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως, φέρει τὴν ὑγείαν καὶ τὴν εὐτυχίαν, ἐνῷ ὅτε ὁ ὑπήκοος ἐγγίζει τὸν βασιλέα ἢ τὰ ὑπάρχοντά του, ἡ ἐπαφὴ αὕτη εἶναι ἐπικίνδυνος, πιθανῶς διότι ὑπενθυμίζει τάσεις ἐπιθετικάς. Τρίτη ἀντίθεσις, δυσκολώτερον ἐξηγουμένη εἶναι ὅτι ἐνῶ ἀποδίδεται εἰς τὸν βασιλέα τοιαύτη ἰσχὺς ἔναντι τῶν ἀτμοσφαιρικῶν καταστάσεων, ἐν τούτοις οἱ ἄγριοι αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ τὸν προστατεύσουν μὲ ἰδιαιτέραν φροντίδα ἀπὸ τοὺς ἀπειλοῦντας αὐτὸν κινδύνους ὡς ἐὰν ἡ παντοδυναμία του δὲν ἔφθανε μέχρι τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἡ σχέσις τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν ἡγεμόνα του περιπλέκεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πρῶτος δὲν ἐμπιστεύεται τὸν δεύτερον, ὅτι θὰ

χρησιμοποιήση ὀρθῶς τὴν τεραστίαν του δύναμιν πρὸς ὄφελος τῶν ὑπηκόων του καὶ προστασίαν τοῦ ἑαυτοῦ του· δυσπιστοῦν πρὸς αὐτὸν καὶ θεωροῦν ὑποχρέωσίν των νὰ τὸν ἐπιτηροῦν. Τοὺς σκοποὺς αὐτούς, τὴν κηδεμονίαν τοῦ βασιλέως, τὴν προστασίαν του ἀπὸ τῶν κινδύνων καὶ τὴν προστασίαν τῶν ὑπηκόων του ἀπὸ τὸν κίνδυνον τὸν ὁποῖον αὐτὸς δύναται νὰ φέρῃ, ἐξυπηρετεῖ ἡ ἐττικέττα τοῦ ταμπού, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπόκειται ἡ ζωὴ τοῦ βασιλέως.

Ἡ ἁπλουστέρα ἐξήγησις τῆς περιπλόκου καὶ πλήρους ἀντιφάσεων σχέσεως τῶν πρωτογόνων λαῶν πρὸς τοὺς ἡγεμόνας των εἶναι ἡ ἑξῆς: Ἐκ δεισιδαιμονίας ἢ ἄλλων λόγων ἐκδηλοῦνται ποικίλαι τάσεις κατὰ τὴν συμπεριφορὰν πρὸς τοὺς βασιλεῖς, ἑκάστη τῶν ὁποίων ἀναπτύσσεται εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμόν, ἀνεξαρτήτως τῶν ἄλλων. Ὡς ἐκ τούτου δημιουργοῦνται ἀντιφάσεις, αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν ἐνοχλοῦν τὸν ἄγριον, ὅπως παρόμοιαι ἀντιφάσεις τῆς θρησκείας ἢ τοῦ «δικαίου» δὲν ἐνοχλοῦν οὐδὲ τὸν πλέον πεπολιτισμένον.

Ἡ ἐξήγησις δὲν εἶναι κακή, ἀλλ' ἡ ψυχαναλυτικὴ τεχνικὴ θὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ εἰσχωρήσωμεν βαθύτερον καὶ νὰ ἐμβαθύνωμεν περισσότερον εἰς τὴν φύσιν τῶν ποικίλων τούτων τάσεων. Ὑποβάλλοντες εἰς τὴν ἀνάλυσιν τὰ περιγραφέντα ἔθιμα, ὡς νὰ ἐπρόκειτο περὶ τῶν συμπτωμάτων νευρώσεως, θὰ σταματήσωμεν κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ὑπερβολικὴν καὶ ἀγωνιώδη φροντίδα, ἡ ὁποία παρουσιάζεται ὡς αἰτία τῶν κανόνων τοῦ ταμπού. Ἡ ἐμφάνισις τῆς ὑπερβολικῆς ταύτης τρυφερότητος εἶναι κοινοτάτη εἰς τὴν νεύρωσιν, καὶ κυρίως τὴν ἰδεοληψίαν μὲ τὴν ὁποίαν κατὰ πρῶτον συγκρίνομεν τὸ ταμπού. Ἡ καταγωγή της εἶναι ἔκδηλος. Ἐμφανίζεται ὅπου, πλὴν τῆς κυριαρχούσης τρυφερότητος, ὑπάρχει καὶ ἡ ἀντίθετος, ἀλλ' ὑποσυνείδητος τάσις τῆς ἐχθρότητος, ὅπου δηλαδὴ ἐμφανίζεται ἡ τυπικὴ περίπτωσις διττοῦ συναισθήματος. Τότε ἡ ἐχθρότης καλύπτεται ὑπὸ τῆς ὑπερ-

βολικῆς αὐξήσεως τῆς τρυφερότητος, ἥτις λαμβάνει ἀγωνιώδη καὶ καταθλιπτικὸν χαρακτῆρα, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἐπραγματοποίει τὸν σκοπόν της, τὴν συγκράτησιν δηλονότι τῆς ὑποσυνειδήτου τάσεως ἐν ἀπώσει. Πᾶς ψυχαναλυτὴς γνωρίζει ἐκ πείρας πόσον ἀσφαλῶς ἡ ἀγωνιώδης καὶ ὑπερβολικὴ τρυφερότης χωρίζεται εἰς τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα, καὶ εἰς τὰς πλέον ἀπιθάνους περιπτώσεις, ὡς π. χ. μεταξὺ μητρὸς καὶ τέκνου, ἢ μεταξὺ πολὺ ἀγαπημένων συζύγων. Ἐὰν ἐφαρμόσωμεν τὰ δεδομένα ταῦτα ἐπὶ τῆς συμπεριφορᾶς πρὸς τὰ προνομιοῦχα πρόσωπα, συμπεραίνομεν ὅτι εἰς τὸν σεβασμὸν ἢ τὴν ἀποθέωσίν των ἀντιτάσσεται ἐν τῷ ὑποσυνειήδτῳ ἔντονος ἐχθρικὴ τάσις, ὅτι δηλαδή, ὡς ἀνεμένομεν, ὑπάρχει πράγματι διττὸν συναίσθημα. Ἡ δυσπιστία, τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραβλέψωμεν ὡς συντελεστὴν εἰς τὴν αἰτιολογίαν τοῦ ταμποὺ τῶν βασιλέων, εἶναι ἄλλη, πλέον ἄμεσος ἐκδήλωσις τῆς ὑποσυνειδήτου ταύτης ἐχθρότητος. Ἕνεκα μάλιστα τῆς ποικιλίας τῶν ἐκβάσεων μιᾶς τοιαύτης πάλης παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ εὕρωμεν παραδείγματα ὅπου ἡ ἐχθρότης αὕτη διακρίνεται σαφέστερον. Κατὰ τὸν Frazer (¹) οἱ ἄγριοι Τίμμες τῆς Σιέρρας Λεόνης ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ δέρουν ἀγρίως τὸν νεοεκλεγέντα βασιλέα τὴν παραμονὴν τῆς στέψεώς του καὶ τηροῦν τόσον πιστῶς, τὸ συνταγματικὸν τοῦτο δικαίωμα, ὥστε συχνὰ ὁ ἀτυχὴς ἡγεμὼν δὲν ἐπιζῇ πολὺ τῆς ἀναρρήσεώς του εἰς τὸν θρόνον. Διὰ τοῦτο κατὰ κανόνα, οἱ προύχοντες τοῦ λαοῦ, ἐὰν ἔχουν προηγουμένην ἐχθρότητα ἀπέναντι ἑνὸς ὡρισμένου ἀνδρός, τὸν ἐκλέγουν ὡς βασιλέα. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ εἰς αὐτὰς τὰς τόσον σαφεῖς περιπτώσεις, ἡ ἐχθρότης δὲν ἀναγνωρίζεται ὡς τοιαύτη, ἀλλὰ θεωρεῖται ὡς ἔθιμον.

Ἄλλο χαρακτηριστικὸν τῆς συμπεριφορᾶς τῶν πρω-

(¹) Frazer Taboo σελ. 18 κατὰ τὸν Zweifel et Moustier, Voyage aux sources du Niger, 1880.

τογόνων λαῶν πρὸς τοὺς ἡγεμόνας των ὑπενθυμίζει ἓν φαινόμενον συνηθέστατον εἰς τὰς νευρώσεις καὶ ἐκδηλούμενον εἰς τὴν μανίαν καταδιώξεως. Εἰς ἓν ὡρισμένον ἄτομον ἀποδίδεται ἐξαιρετικὴ σημασία· ἡ ἰσχύς του θεωρεῖται ἀπεριόριστος καὶ ὁ ἀσθενὴς τὸ καθιστᾷ ὑπεύθυνον δι' ὅ,τι δυσάρεστον τοῦ συμβαίνει. Κατ' οὐσίαν, τὸ αὐτὸ κάμνουν καὶ οἱ ἄγριοι μὲ τοὺς βασιλεῖς των, ὅτε τοῖς ἀποδίδουν ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς βροχῆς καὶ τοῦ ἡλίου, τοῦ ἀνέμου καὶ τοῦ καιροῦ, καὶ τοὺς καθαιροῦν ἢ τοὺς φονεύουν, ἐὰν ἡ φύσις δὲν ἀνταπεκρίθη εἰς τὰς ἐλπίδας των ὅτι τὸ κυνήγιον θὰ ἦτο καλὸν ἢ ἡ συγκομιδὴ ἄφθονος. Τὸ πρότυπον, τὸ ὁποῖον ἀντιγράφει ὁ παρανοϊκὸς ἐν τῇ μανίᾳ καταδιώξεως εὑρίσκεται εἰς τὰς σχέσεις τοῦ τέκνου πρὸς τὸν πατέρα. Κανονικῶς ἡ ἀντίληψις τοῦ υἱοῦ ἀποδίδει εἰς τὸν πατέρα παρομοίαν παντοδυναμίαν καὶ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ δυσπιστία πρὸς αὐτὸν εἶναι στενῶς συνδεδυασμένη μὲ τὴν ἐκτίμησίν του. Ὅτε ὁ παρανοϊκὸς θεωρεῖ ὡς «διώκτην» του, ἕνα τῶν περὶ αὐτόν, τὸν καθιστᾷ ἰσότιμον πρὸς τὸν πατέρα, τὸν θέτει ὑπὸ συνθήκας, αἵτινες ἐπιτρέπουν εἰς αὐτὸν νὰ τὸν καταστήσῃ ὑπεύθυνον διὰ πᾶσαν κατὰ φαντασίαν δυστυχίαν του. Οὕτω πως ἡ δευτέρα αὕτη ἀναλογία μεταξὺ τοῦ ἀγρίου καὶ τοῦ νευροπαθοῦς, ὑποδεικνύει εἰς ἡμᾶς κατὰ πόσον ἡ σχέσις τοῦ ἀγρίου πρὸς τὸν ἡγεμόνα του, ὁμοιάζει μὲ τὴν σχέσιν τοῦ παιδίου πρὸς τὸν πατέρα.

Ἀλλὰ τὸ ἰσχυρότερον στήριγμα τῆς ἀπόψεως ἡμῶν, ἡ ὁποία παρομοιάζει τὰς ἀπαγορεύσεις τοῦ ταμποὺ πρὸς τὰ συμπτώματα τῶν νευρώσεων, τὸ εὑρίσκομεν εἰς τὸ τυπικὸν τοῦ ταμπού, τοῦ ὁποίου προηγουμένως ἐτονίσθη ἡ σημασία διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς βασιλείας. Τὸ τυπικὸν τοῦτο μαρτυρεῖ καθαρώτατα τὴν διττήν του ἔννοιαν καὶ τὴν προέλευσίν του ἀπὸ διττῶν τάσεων, ἀρκεῖ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἀπέβλεψεν εἰς τὸ νὰ φέρῃ τὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα φέρει τώρα. Ἀφ' ἑνὸς ἀνυψώνει τοὺς βασιλεῖς ὑπεράνω πάν-

των τῶν κοινῶν θνητῶν, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου καθιστᾷ τὴν ζωήν των μαρτύριον καὶ βάρος ἀφόρητον καὶ τοὺς ἐπιβάλλει μίαν δουλείαν πολὺ βαρυτέραν ἀπὸ ἐκείνην, ἡ ὁποία βαρύνει τοὺς ὑπηκόους των. Οὕτως παρουσιάζεται εἰς ἡμᾶς τὸ ἀνάλογον τῶν ἰδεοληπτικῶν πράξεων τῆς νευρώσεως, ὅπου ἱκανοποιοῦνται συγχρόνως καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἡ καταπιεσθεῖσα ἐπιθυμία καὶ ἡ καταπιέζουσα αὐτήν. **Φαινομενικῶς** ἡ ἰδεοληπτικὴ πρᾶξις ἀποτελεῖ προστασίαν κατὰ τῆς ἀπηγορευμένης πράξεως. Δυνάμεθα ὅμως νὰ εἴπωμεν ὅτι **πραγματικῶς** εἶναι ἡ ἐπανάληψις τῆς ἀπηγορευμένης. Τὸ **φαινομενικὸν** ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐνσυνείδητον, τὸ δὲ **πραγματικὸν** εἰς τὴν ὑποσυνείδητον ψυχικὴν ζωήν. Ὁμοίως τὸ τυπικὸν τοῦ ταμποὺ τῶν βασιλέων, φαινομενικῶς εἶναι ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ ἐξασφάλισίς των, ἀλλὰ πραγματικῶς ἡ τιμωρία των διὰ τὴν ὑψηλήν των θέσιν, εἶναι ἡ ἐκδίκησις τῶν ὑπηκόων των. Ἡ πεῖρα τοῦ Σάντσου Πάνσα τοῦ Θερβάντες ὡς διοικητοῦ ἐπὶ τῆς νήσου του, τῷ ἔδειξεν ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη ἱκανοποιητικὴ ἀντίληψις τῆς αὐλικῆς ἐττικέτας. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι πολλοὶ ἄλλοι θὰ συνεφώνουν, ἐὰν ἠδυνάμεθα νὰ ἀκούσωμεν τὰς γνώμας πολλῶν συγχρόνων βασιλέων καὶ ἡγεμόνων.

Ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον εἰς τὰ διαθέσεις τῶν ὑπηκόων πρὸς τοὺς ἡγεμόνας των εἶναι ἀναμεμιγμένον εἰς τοιοῦτον βαθμὸν τὸ αἴσθημα τῆς ἐχθρότητος, εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρων, ἀλλὰ θὰ μᾶς ἀπεμάκρυνε πολὺ ἀπὸ τοῦ σκοποῦ μας. Ἀνωτέρω ἀπεδείξαμεν τὴν ὁμοιότητα τῶν σχέσεων αὐτῶν μὲ τὸ πατρικὸν σύμπλεγμα τοῦ παιδίου. Ἄς προσθέσωμεν ὅτι ἡ παρακολούθησις τῆς προϊστορίας τῆς βασιλείας θὰ μᾶς ἔδιδε τὴν ὁριστικὴν ἐξήγησιν. Κατὰ τὴν εὐφυεστάτην, ἀλλὰ—κατὰ τὴν ἰδίαν του ὁμολογίαν—ἀνεπαρκῆ ἐξήγησιν τοῦ Φραῖζερ, οἱ πρῶτοι βασιλεῖς ἦσαν ξένοι, οἵτινες μετὰ βραχεῖαν βασιλείαν κατεδικάζοντο εἰς τὸν διὰ θυσίας θάνατον, ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς θεότητος κατὰ τὴν διάρκειαν μεγάλων ἑορ-

τῶν ([1]). Ἡ ἀπήχησις τῆς ἱστορίας ταύτης τῆς ἐξελίξεως τῆς βασιλείας διαφαίνεται καὶ εἰς τοὺς χριστιανικοὺς μύθους.

Γ) ΤΟ ΤΑΜΠΟΥ ΤΩΝ ΝΕΚΡΩΝ

Γνωρίζομεν ὅτι οἱ νεκροὶ εἶναι ἰσχυροὶ ἄρχοντες καὶ θ' ἀπορήσωμεν ἴσως ἀκούοντες ὅτι φέρονται πρὸς αὐτοὺς ὡς πρὸς ἐχθρούς.

Τὸ ταμποὺ τῶν νεκρῶν ἔχει εἰς τοὺς πλείστους τῶν πρωτογόνων λαῶν—ἐὰν τὸ παραβάλωμεν πρὸς τὴν μόλυνσιν—ἰδιαιτέραν μεταδοτικότητα. Ἐκδηλοῦται ἐν πρώτοις εἰς τὰ ἐπακόλουθα τῆς ἐπαφῆς πρὸς τὸν νεκρὸν καὶ εἰς τὴν συμπεριφορὰν πρὸς τοὺς πενθοῦντας δι' αὐτόν. Παρὰ τοῖς Μαόρι ὁ ἐγγίσας πτῶμα ἢ μετασχὼν εἰς τὸν ἐνταφιασμόν του εἶναι ἐξαιρετικῶς ἀκάθαρτος καὶ τῷ ἀπαγορεύεται πᾶσα ἐπικοινωνία μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἄλλως εἰπεῖν μποϋκοττάρεται. Δὲν δύναται νὰ εἰσέλθῃ εἰς μίαν οἰκίαν, νὰ πλησιάσῃ ἓν πρόσωπον ἢ ἓν πρᾶγμα χωρὶς νὰ μεταδώσῃ τὴν αὐτὴν ἰδιότητα. τὴν τροφὴν δὲν δύναται νὰ τὴν ἐγγίσῃ διὰ τῶν χειρῶν του, αἱ ὁποῖαι τῷ εἶναι ἄχρηστοι, ἕνεκα τῆς ἀκαθαρσίας των. Τοποθετοῦν τὴν τροφήν του ἐπὶ τῆς γῆς καὶ δὲν τοῦ ὑπολείπεται ἢ νὰ τὴν φάγῃ χρησιμοποιῶν μόνον τὰ χείλη καὶ τοὺς ὀδόντας, ἐνῷ τὰς χεῖράς του τὰς κρατεῖ ὄπισθεν τῆς ράχεως. Ἐνίοτε ἐπιτρέπεται νὰ τὸν θρέψῃ ἄλλος, ὁ ὁποῖος τῷ χορηγεῖ τὴν τροφὴν μὲ τεταμένους τοὺς βραχίονας, φροντίζων ὅπως μὴ ἐγγίσῃ τὸν ἀτυχῆ. Ἀλλὰ τότε ὁ τρέφων τὸν ἀκάθαρτον ὑποβάλλεται εἰς περιορισμοὺς οἱ ὁποῖοι δὲν ἀφίστανται πολὺ ἀπὸ τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς τὸν ἐγγίσαντα τὸ πτῶμα. Εἰς πᾶν χωρίον ὑπῆρχεν εἷς ἄνθρωπος τελείως ἐγκαταλελειμμένος

([1]) Frazer, The magic, art. The evolution of kings, 2 τομ. 1911. (The golden bough).

ἀπόβλητος τῆς κοινωνίας, ζῶν πτωχότατα ἀπὸ ἐλεημοσύνην, καὶ ὁ ὁποῖος ἔτρεφε, μὲ τεταμένον πάντοτε τὸν βραχίονα, τὸν ἐκτελέσαντα, τὸ ὕστατον καθῆκον πρὸς τὸν νεκρόν. Μετὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τῆς ἀπομονώσεως, ὁ μολυνθεὶς ὑπὸ τοῦ πτώματος ἠδύνατο νὰ ἐπανίδῃ τοὺς συντρόφους του, ἀλλὰ πάντα τὰ σκεύη τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποίησε κατὰ τὴν ἐπικίνδυνον περίοδον ἐθραύοντο καὶ τὰ ἐνδύματα τὰ ὁποῖα ἔφερεν ἐσχίζοντο.

Αἱ ἀπαγορεύσεις, τὰς ὁποίας ἐπιβάλλει τὸ ταμποὺ εἰς τοὺς ἐλθόντας εἰς ἐπαφὴν πρὸς νεκροὺς εἶναι αἱ αὐταὶ εἰς ὅλην τὴν Πολυνησίαν, τὴν Μελανησίαν καὶ τμῆμα τῆς Ἀφρικῆς. Ἡ σταθερωτέρα εἶναι ἡ ἀπαγόρευσις τῆς ἐγγίσεως τῆς τροφῆς καὶ ἡ ἐπακόλουθος ἀνάγκη τῆς διαθρέψεως τοῦ ἀκαθάρτου, ὑπὸ ἄλλου. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι εἰς τὴν Πολυνησίαν, ἢ ἴσως μόνον εἰς τὰς νήσους Χάβαϊ, οἱ βασιλεῖς ἱερεῖς ὑποβάλλονται εἰς τοὺς αὐτοὺς περιορισμοὺς κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ὡρισμένων τελετῶν. Ἐν τῇ νήσῳ Τόγκα ἡ βαθμιαία κατάργησις τῶν ἀπαγορεύσεων τοῦ ταμποὺ τῶν νεκρῶν ὑπὸ τοῦ ταμποὺ τοῦ ἀκαθάρτου ἐμφανίζεται σαφέστατα. Ὁ ἐγγίσας τὸ πτῶμα νεκροῦ ἀρχηγοῦ ἦτο ἀκάθαρτος ἐπὶ δέκα μῆνας· ἐὰν ὅμως ἦτο καὶ αὐτὸς ἀρχηγός, ὁ χρόνος οὗτος περιωρίζετο εἰς τρεῖς, τέσσαρας ἢ πέντε μῆνας, κατὰ τὸν βαθμὸν τοῦ νεκροῦ. Ἐὰν ὅμως ὁ θανὼν ἦτο ὁ ἀνώτατος ἡγεμών, καὶ οἱ μεγαλύτεροι ἀρχηγοὶ εἶναι ταμποὺ ἐπὶ δέκα μῆνας. Οἱ ἄγριοι πιστεύουν ἀκραδάντως ὅτι ὁ παραβαίνων τὰς ἐντολὰς ταύτας τοῦ ταμποὺ θὰ ἀσθενήσῃ βαρέως καὶ θὰ ἀποθάνῃ. Τόσον δὲ τὸ πιστεύουν, ὥστε οὐδέποτε ἐδοκίμασαν νὰ ἐξακριβώσουν ἐὰν πράγματι συμβαίνῃ τοῦτο. (¹)

Ὅμοιοι κατ' οὐσίαν, ἀλλὰ πλέον ἐνδιαφέροντες δι' ἡμᾶς, εἶναι οἱ περιορισμοὶ τοὺς ὁποίους ἐπιβάλλει τὸ ταμποὺ εἰς τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων ἡ ἐπαφὴ

(¹) W. Mariner, «The natives of the Tonga Islands», 1818 ἐν Frazer Taboo σελ. 140.

πρὸς τὸν νεκρὸν εἶναί μεταφορική, εἰς τοὺς πενθοῦντας συγγενεῖς, τοὺς χήρους καὶ τὰς χήρας. Ἐὰν εἰς τὰ ἔθιμα τὰ ὁποῖα ἀνεφέρομεν μέχρι τοῦδε εὑρίσκομεν μόνον τὴν τυπικὴν ἔκφρασιν τῆς μολυσματικότητος καὶ τῆς μεταδοτικότητος τοῦ ταμπού, εἰς τὰς περιπτώσεις τὰς ὁποίας θὰ ἀναφέρομεν τώρα, διαφαίνονται οἱ σκοποὶ τοῦ ταμπού, καὶ μάλιστα τόσον οἱ φαινομενικοί, ὅσον καὶ ἄλλοι, τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς βαθυτέρους, πραγματικούς.

Παρὰ τοὺς Σούσβαπ τῆς Βρεττανικῆς Κολομβίας αἱ χῆραι καὶ οἱ χῆροι ἀπομονοῦνται κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πένθους των. Δὲν δύνανται νὰ ἐγγίσωσι διὰ τῶν χειρῶν των, οὔτε τὸ σῶμά των, οὔτε τὴν κεφαλήν των. Οὐδεὶς ἄλλος ἐπιτρέπεται νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ σκεύη τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦν. Οὐδεὶς κυνηγὸς θὰ πλησιάσῃ τὴν καλύβην ὅπου κατοικοῦν πενθοῦντες, διότι τοῦτο θὰ τῷ ἔφερεν ἀτυχίαν, καὶ ἐὰν μόνον ἡ σκιά των ἔπιπτεν ἐπ' αὐτοῦ, θὰ ἠσθένει. Ὁ πενθῶν κοιμᾶται ἐπὶ ἀκανθῶν καὶ περιβάλλει τὴν κλίνην του δι' ἀκανθῶν. Ὁ σκοπὸς τοῦ μέτρου τούτου εἶναι νὰ ἀπομακρύνῃ τὸ πνεῦμα τοῦ νεκροῦ. Ἀκόμη χαρακτηριστικώτερον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι τὸ ἔθιμον, τὸ ὁποῖον ἔχουν ἄλλαι βορειοαμερικανικαὶ φυλαί, νὰ φέρουν αἱ χῆραι ἐπὶ ὡρισμένον χρονικὸν διάστημα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου των, εἶδος περισκελίδος ἐκ ξηροῦ χόρτου διὰ νὰ ἀπομακρύνουν τὸ πνεῦμα τοῦ νεκροῦ. Βλέπομεν ὅτι τὴν «μεταφορικὴν» ἐπαφήν, τὴν ἀντιλαμβάνονται ὡς ὑλικήν, διότι τὸ πνεῦμα τοῦ νεκροῦ δὲν ἀπομακρύνεται τῶν συγγενῶν του καὶ δὲν παύει νὰ πλανᾶται πέριξ αὐτῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πένθους.

Παρὰ τοῖς Ἀγκουταΐνος, φυλῇ τῆς νήσου Παλαουάν, μιᾶς τῶν Φιλιππίνων, τὰς πρώτας ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ ἡμέρας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της, ἡ χήρα δὲν ἐξέρχεται τῆς καλύβης της, εἰμὴ μόνον τὴν νύκτα, ὅτε εἶναι ἀδύνατον νὰ συναντήσῃ ἄνθρωπον. Ὅστις τὴν ἴδῃ, κινδυνεύει νὰ ἀποθάνῃ ἀμέσως, διὰ τοῦτο δὲ αὕτη

προειδοποιεῖ τοὺς ἄλλους κτυπῶσα εἰς ἕκαστον βῆμα τὰ δένδρα δι' ἑνὸς ξύλου. Τὰ δένδρα ταῦτα ξηραίνονται. Ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἡ χήρα εἶναι τόσον ἐπικίνδυνος καταφαίνεται ἐξ ἄλλης παρατηρήσεως. Εἰς τὴν περιφέρειαν Μεκέο τῆς Βρεττανικῆς Νέας Γουϊνέας ὁ χῆρος χάνει τὰ πολιτικά του δικαιώματα καὶ ζῇ δι' ὡρισμένον χρονικὸν διάστημα μακρὰν τῆς κοινωνίας. Δὲν δύναται νὰ καλλιεργήσῃ τὸν κῆπόν του, νὰ ἐμφανισθῇ εἰς δημόσιον μέρος εἰς τὸ χωρίον ἢ τὸν δρόμον. Περιφέρεται ὡς ἄγριον ζῶον ἐντὸς τῶν ὑψηλῶν χόρτων καὶ τῶν θάμνων καὶ κρύπτεται μόλις ἴδῃ νὰ πλησιάζῃ ἄλλος, ἰδίως ἐὰν ὁ ἄλλος οὗτος εἶναι γυνή. Τὸ τελευταῖον τοῦτο σημεῖον ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ κίνδυνος, εἰς τὸν ὁποῖον ἐκθέτει ὁ χῆρος ἢ ἡ χήρα εἶναι ὁ κίνδυνος τοῦ πειρασμοῦ. Ὁ ἀπολέσας τὴν γυναῖκά του πρέπει νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀντικαταστάσεώς της. Ἡ χήρα ἔχει ἐπίσης νὰ παλαίσῃ πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην καὶ ἐπὶ πλέον, μὴ ἔχουσα προστάτην, δύναται νὰ προκαλέσῃ τὰς ἐπιθυμίας ἄλλων ἀνδρῶν. Πᾶσα τοιαύτη ἀντικατάστασις εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ πένθους καὶ δὲν δύναται ἢ νὰ ἐξεγείρῃ τὴν ὀργὴν τοῦ πνεύματος (¹).

Ἓν ἐκ τῶν πλέον περιέργων, ἀλλὰ καὶ πλέον διδακτικῶν ἐθίμων τοῦ ταμπού, ἐκ τῶν ἀφορώντων τὸ πένθος εἶναι ἡ ἀπαγόρευσις τῆς προφορᾶς τοῦ ***ὀνόματος*** τοῦ νεκροῦ. Τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένον, ὑπέστη πολυαρίθμους μεταβολὰς καὶ ἔσχε σημαντικώτατα ἐπακόλουθα.

Πλὴν τῶν Αὐστραλῶν καὶ τῶν Πολυνησίων, οἱ ὁποῖοι διετήρησαν καλύτερον πάντων τὰ ἔθιμα τοῦ ταμπού, ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη συναντᾶται παρὰ λαοῖς τόσον απομε-

(¹) Ἡ ἀσθενής, τῆς ὁποίας τὰ συμπτώματα συνέκρινα ἀνωτέρω (σελ. 46) πρὸς τὸ ταμπού, ἔλεγεν ὅτι στενοχωρεῖται πάντοτε συναντῶσα εἰς τὸν δρόμον ἄτομον ἔχον πένθος. Θὰ ἔπρεπε, λέγει, νὰ ἀπαγορεύεται ἡ ἔξοδος εἰς τὰ ἄτομα ταῦτα.

μακρυσμένοις καὶ τόσον ξένοις μεταξὺ αὐτῶν ὡς τοῖς Σαμογέταις τῆς Σιβηρίας καὶ τοῖς Τόντας τῶν Νοτίων Ἰνδιῶν, τοῖς Μογγόλοις τῆς Ταρταρίας καὶ τοῖς Τουαρὲγκ τῆς Σαχάρας, τοῖς Ἀϊνὼ τῆς Ἰαπωνίας καὶ τοῖς Ἀκάμπα καὶ Νάντι τῆς Κεντρικῆς Ἀφρικῆς, τοῖς Τιγκουάναις τῶν Φιλιππίνων καὶ τοῖς κατοίκοις τῶν Νικοβάρων νήσων, τῆς Μαδαγασκάρης καὶ τῆς Βόρνεο (1). Διά τινας τῶν λαῶν τούτων ἡ ἀπαγόρευσις καὶ τὰ ἐπακόλουθά της διαρκοῦν ὅσον καὶ τὸ πένθος, παρ' ἄλλοις ὅμως εἶναι διαρκής, ἀλλὰ πάντοτε ἐξασθενεῖ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου.

Ἡ ἀποφυγὴ τῆς προφορᾶς τοῦ ὀνόματος τηρεῖται κατὰ κανόνα μὲ ἐξαιρετικὴν αὐστηρότητα. Οὕτω παρὰ πολλαῖς φυλαῖς τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς ἡ προφορὰ τοῦ ὀνόματος νεκροῦ ἐνώπιον τῶν ἐπιζώντων συγγενῶν του θεωρεῖται ὡς ἡ μεγαλυτέρα προσβολὴ πρὸς αὐτοὺς καὶ τιμωρεῖται μὲ ποινὴν ὄχι μικροτέραν ἀπὸ τὴν ἐπιβαλλομένην διὰ τὸν φόνον (2). Ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν εἶναι εὔκολον νὰ ἐννοήσῃ τις διατὶ ἀποφεύγεται τόσον ἡ προφορὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ, ἀλλ' οἱ κίνδυνοι οἱ ὁποῖοι συνδέονται πρὸς αὐτὴν ἠνάγκασαν τοὺς ἀγρίους νὰ καταφύγουν εἰς λύσεις,αἱ ὁποῖαι παρέχουν εἰς ἡμᾶς πληροφορίας πολλαπλῶς ἐνδιαφερούσας καὶ χαρακτηριστικωτάτας. Οὕτω οἱ Μασάϊ τῆς Ἀφρικῆς κατέφυγον εἰς τὴν ἀλλαγὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατόν του. Δύνανται πλέον νὰ ὁμιλῶσιν ἀφόβως δι' αὐτόν, ἀναφέροντες τὸ νέον του ὄνομα, ἐνῷ, αἱ ἀπαγορεύσεις ἐξακολουθοῦν ἰσχύουσαι διὰ τὸ παλαιόν. Προϋποτίθεται ὅτι τὸ πνεῦμα δὲν γνωρίζει τὸ νέον του ὄνομα καὶ δὲν θὰ ἐννοήσῃ ὅτι ὁμιλοῦν δι' αὐτό. Αἱ Αὐστραλιαναὶ φυλαὶ τῆς Ἀδελαΐδος καὶ τοῦ Ἐνκάουντερ Μπαίη εἶναι τόσον προνοητικαὶ ὥστε ὅτε ἄτομόν τι ἀποθάνῃ, πάντες οἱ ἔχοντες παρόμοιον ὄνομα τὸ ἀλλάσσουν. Ἐνίοτε ἡ μεταβολὴ τοῦ ὀνόματος λαμβάνει ἔτι μεγαλυτέρας διαστά-

(1) Frazer, Taboo, σελ, 353.
(2) Frazer, Taboo, σελ, 352 κ. ἑ.

σεις· πάντες οἱ συγγενεῖς τοῦ θανόντος μετονοματίζονται, ἀδιάφορον ἐὰν τὰ ὀνόματά των ὡμοίαζον μὲ τὸ ἰδικόν του, ὅπως παρά τισι φυλαῖς τῆς Βικτωρίας καὶ τῆς Βορειοδυτικῆς Ἀμερικῆς. Παρὰ τοῖς Γκουαϊκούου μάλιστα τῆς Παραγουάης, κατὰ τὰς τοιαύτας πενθίμους περιστάσεις, ὁ ἀρχηγὸς ἔδιδεν εἰς πάντα τὰ μέλη τῆς φυλῆς νέα ὀνόματα, τὰ ὁποῖα οὗτοι ἐνεθυμοῦντο κατόπιν ὡς ἐὰν ἦσαν τὰ ἀρχικά των ὀνόματα (1).

Ἐπὶ πλέον ἐὰν τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ ὁμοιάζει μὲ τὸ ὄνομα ἑνὸς ζώου ἢ ἑνὸς ἀντικειμένου, πολλοὶ τῶν λαῶν τούτων νομίζουν ἀναγκαῖον νὰ μεταβάλλουν τὰ ὀνόματα τῶν ζώων ἢ τῶν ἀντικειμένων τούτων, οὕτως ὥστε ἡ χρῆσίς των νὰ μὴ δύναται νὰ ὑπενθυμίσῃ τὸν νεκρόν. Ἀποτέλεσμα τοῦ ἐθίμου τούτου εἶναι διαρκὴς μεταβολὴ τοῦ λεξιλογίου, ἡ ὁποία ἐγέννησε πολλὰς δυσκολίας εἰς τοὺς ἱεραποστόλους, ἰδιαιτέρως ὅπου ἡ ἀποφυγὴ τῶν ὀνομάτων ἦτο μόνιμος. Κατὰ τὰ ἑπτὰ ἔτη τῆς διαμονῆς τοῦ ἱεραποστόλου Ντομπριτσχόφερ παρὰ τοῖς Ἀβιπόναις τῆς Παραγουάης, τὸ ὄνομα τοῦ ἰαγουάρου μετεβλήθη τρίς, τὴν αὐτὴν δὲ τύχην ἔσχον τὰ ὀνόματα τοῦ κροκοδείλου, τῶν ἀκανθῶν καὶ τῆς σφαγῆς τῶν ζώων (2). Ὁ φόβος τῆς προφορᾶς ὀνόματος ἀνήκοντος εἰς νεκρὸν ἐπεκτείνεται μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ φοβοῦνται οἱ ἄγριοι νἀναφέρουν πᾶν ὅ,τι συνεδέθη πρὸς τὸν νεκρόν, καὶ τὸ κυριώτερον ἀποτέλεσμα τοῦ φόβου τούτου εἶναι ὅτι οἱ λαοὶ αὐτοὶ δὲν ἔχουν ἱστορικὰς ἀναμνήσεις καὶ φέρουν τὰ μεγαλύτερα προσκόμματα εἰς τὴν ἔρευναν τῆς προϊστορίας των. Παρὰ πολλοῖς τῶν πρωτογόνων τούτων λαῶν ἐνεφανίσθησαν ὅμως ἔθιμα, «ἀντικαταστάσεως», τὰ ὁποῖα ἐπιτρέπουν νὰ χρησιμοποιηθῇ πάλιν τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ, μετὰ μακρὸν πένθος. Τὸ ὄνομα δηλαδὴ

---

(1) Frazer, Taboo, σελ. 357, κατὰ παλαιὸν Ἱσπανὸν ἐρευνητήν, 1732.

(2) Frazer, Taboo, σελ. 360.

τοῦ νεκροῦ δίδεται εἰς παιδία, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται ὡς ἐνσάρκωσίς του.

Τὸ παράδοξον τοῦ ταμποὺ τούτου τῶν ὀνομάτων μετριάζεται ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι διὰ τὸν ἄγριον τὸ ὄνομα ἀποτελεῖ οὐσιῶδες μέρος τοῦ ἀτόμου καὶ εἶναι τὸ κυριώτερον τμῆμα τῆς ἰδιοκτησίας του. Διὰ τοῦτο δὲ ἀποδίδουν εἰς τὴν λέξιν πραγματικὴν σημασίαν. Τὸ αὐτὸ πράττουν, ὅπως ἀνέφερα ἀλλαχοῦ, τὰ παιδιά μας, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε ἀρκοῦνται δεχόμενα μίαν τυχαίαν ὁμοιότητα λέξεων, ἀλλά, ὅτε δύο πράγματα ἔχουσιν ὅμοια ὀνόματα, συμπεραίνουν ὅτι ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν βαθυτέρα ὁμοιότης. Καὶ ὁ ἐνήλικος πολιτισμένος μαρτυρεῖ διὰ διαφόρων ἰδιορρυθμιῶν τῆς συμπεριφορᾶς του, ὅτι δὲν ἀφίσταται τόσον τῶν ἀγρίων εἰς τὴν ἀπόδοσιν σημασίας εἰς τὰ κύρια ὀνόματα καὶ ὅτι συνδέει τὸ ὄνομά του κατ' ἰδιάζοντα τρόπον πρὸς τὸ ἄτομόν του. Πρὸς τοῦτο συμφωνεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι συχνάκις ἐδόθη ἀφορμὴ εἰς ψυχανάλυσιν νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν σημασίαν τῶν ὀνομάτων εἰς τὰς ὑποσυνειδήτους λειτουργίας (1).

Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο οἱ πάσχοντες ἐξ ἰδεοληψίας συμπεριφέρονται, ὡς ἀνεμένομεν, τελείως ὡς οἱ ἄγριοι. Δεικνύουσι σαφῶς τὸ «σύμπλεγμα τῆς συγκινήσεως» κατὰ τῆς προφορᾶς ἢ ἀκοῆς ὡρισμένων λέξεων καὶ ὀνομάτων (ὡς καὶ ἄλλοι πάσχοντες ἐκ νευρώσεων) καὶ πολυάριθμοι καὶ συχνάκις σοβαραὶ ἀπαγορεύσεις ὀφείλονται εἰς τὴν στάσιν, τὴν ὁποίαν τηροῦν ἔναντι τοῦ ὀνόματός των. Μία τοιαύτη ἀσθενής, τὴν ὁποίαν ἐγνώρισα, ἀπέφευγε νὰ γράψῃ τὸ ὄνομά της ἀπὸ φόβον μὴ περιπέσῃ εἰς χεῖρας ἄλλου, ὁ ὁποῖος τοιουτοτρόπως θὰ ἐγένετο κύριος τμήματος τοῦ ἑαυτοῦ της. Εἰς τὴν ἀπέλπιδα προσπάθειάν της νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ τοὺς πειρασμοὺς τῆς φαντασίας της, ἐπέβαλλεν εἰς ἑαυτὴν νὰ μὴ παραδίδῃ τίποτε ἀπὸ τὸν ἑαυτόν της. Εἰς τοῦτον ἀνῆκε κατὰ πρῶτον τὸ

(1) Stechel, Abraham.

ὄνομά της καὶ κατόπιν κατ' ἐπέκτασιν, τὰ χειρόγραφά της. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ τελικῶς ἔπαυσε νὰ γράφῃ.

Δὲν εὑρίσκομεν ὅθεν παράδοξον τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀγρίου ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ καθίσταται ἀντικείμενον τοῦ ταμποὺ τοῦ νεκροῦ. Καὶ ἡ ἐκφώνησις τοῦ ὀνόματος νεκροῦ ἀνάγεται εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπαφήν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὸ πλέον ἐκτεταμένον πρόβλημα τοῦ λόγου, διὰ τὸν ὁποῖον τὸ ταμποὺ τῆς ἐπαφῆς ταύτης εἶναι τόσον αὐστηρόν.

Ἡ προχειροτέρα ἐξήγησις θὰ ἦτο ἡ ἀπόδοσίς του εἰς τὴν φυσικὴν φρίκην τὴν ὁποίαν, προκαλεῖ τὸ πτῶμα καὶ αἱ ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον παρατηρούμεναι μεταβολαί. Πλὴν τούτου, εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ταμποὺ τῶν νεκρῶν συμβάλλει καὶ τὸ πένθος τῶς οἰκείων των. Ἀλλὰ προδήλως ἡ φρίκη πρὸ τοῦ πτώματος δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς λεπτομερείας τῶν ἐντολῶν τοῦ ταμπού, καὶ τὸ πένθος δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ διατὶ ἡ προφορὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ θεωρεῖται ὡς βαρυτάτη προσβολὴ κατὰ τῶν οἰκείων του. Ἀπεναντίας, ὁ πενθῶν θέλει νὰ ἀσχολῆται μὲ τὸν νεκρόν, μὲ τὰς ἀναμνήσεις του, καὶ νὰ διατηρῇ τὴν μνήμην του ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον. Ἡ αἰτία τῶν ἰδιορρυθμιῶν τῶν ἐθίμων τοῦ ταμποὺ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἀλλαχοῦ, εἰς κάτι τὸ ὁποῖον νὰ ἔχῃ σκοποὺς διαφόρους ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τοῦ πένθους. Τὰ ταμποὺ ἀκριβῶς τῶν ὀνομάτων δεικνύουσι τὸ ἄγνωστον τοῦτο αἴτιον, ἀλλ' ἔστω καὶ ἐὰν τὰ ἔθιμα δὲν ἔλεγον τίποτε, θὰ ἐξηκριβώναμεν τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τὴν διαγωγὴν τῶν πενθούντων ἀγρίων.

Δὲν προσπαθοῦν ν' ἀποκρύψουν ὅτι ***φοβοῦνται*** τὴν παρουσίαν καὶ τὴν ἐπάνοδον τοῦ πνεύματος τοῦ νεκροῦ, Διὰ σωρείας τύπων ἐπιχειροῦν νὰ τὸν κρατήσουν εἰς ἀπόστασιν, νὰ τὸν ἐκδιώξουν (¹). Τὴν προφορὰν τοῦ ὀνό-

(¹) Ὡς παράδειγμα ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Frazer, Taboo, σελ. 353 οἱ Τουαρέγκ τῆς Σαχάρας.

ματός του τὴν θεωροῦν ὡς εἶδος ἐξορκισμοῦ ὁ ὁποῖος δύναται νὰ καλέσῃ τὸ πνεῦμα (1). Διὰ τοῦτο προσπαθοῦν διὰ παντὸς τρόπου νὰ παρεμποδίσουν τὴν τοιαύτην ἐπίκλησιν. Μεταβάλλουν ἐνδυμασίαν, διὰ νὰ μὴ τοὺς ἀναγνωρίσῃ τὸ πνεῦμα, (2) ἢ ἀλλάσσουν τὸ ὄνομά του ἢ τὰ ἰδικά των. Ἐξοργίζονται μὲ τὸν ἀπρόσεκτον ξένον, ὁ ὁποῖος διεγείρει τὸ πνεῦμα κατὰ τῶν οἰκείων του, ἀναφέρων τὸ ὄνομά του. Εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ συμπεράνωμεν ὅτι, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Βούντ, πάσχουν ἀπὸ τὸν φόβον τῆς δαιμονοποιηθείσης ψυχῆς του. (3)

Ἐὰν ἐδεχόμεθα τὸ συμπέρασμα τοῦτο, θὰ ἐπεκυρώναμεν τὴν θεωρίαν τοῦ Βούντ, ὅτι τὸ ταμποὺ εἶναι ἐκδήλωσις τοῦ φόβου πρὸς τοὺς δαίμονας.

Ἡ προϋπόθεσις τῆς θεωρίας ταύτης, ὅτι ὁ ἀγαπητὸς συγγενής, γίνεται κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ θανάτου του, δαίμων, ἀπὸ τὸν ὁποῖον οἱ συγγενεῖς δὲν ἔχουν νὰ ἀναμένουν ἢ ἐχθρικὰς πράξεις, καὶ ἐναντίον τῶν διαθέσεων τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ προφυλαχθοῦν παντὶ τρόπῳ, εἶναι τόσον παράδοξος, ὥστε διστάζει τις νὰ τὴν δεχθῇ. Ἀλλ' ὅλοι σχεδὸν οἱ σοβαροὶ συγγραφεῖς ἀποδίδουν ὁμοφώνως εἰς τοὺς ἀγρίους τὴν ἀντίληψιν ταύτην. Ὁ Βέστερμαρκ, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ ἔργον του «Καταγωγὴ καὶ ἀνάπτυξις τῶν ἠθικῶν ἐννοιῶν» ἐλαχίστην ἀποδίδει σημασίαν εἰς τὸ ταμπού, γράφει εἰς τὸ κεφάλαιον τὸ ἀφιερωμένον εἰς τὴν συμπεριφορὰν πρὸς τοὺς νεκροὺς τὰ ἑξῆς: «Τὰ δεδομένα τὰ ὁποῖα κατέχω μοῦ ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνω ὅτι οἱ νεκροὶ θεωροῦνται συχνότερον ὡς ἐχθροὶ ἢ ὡς φίλοι (4) καὶ ὅτι ὁ Τζήβονς καὶ ὁ Γκρὰντ

(1) Πρέπει ἴσως νὰ προσθέσωμεν: ἐφόσον διατηροῦνται ὑλικὰ ὑπολείμματα τοῦ σώματός του. Frazer, Taboo, σελ. 372

(2) Ἐπὶ τῶν Νικοβάρων νήσων Frazer. Taboo. σελ. 382.

(3) Wundt, Religion und Mythus, Β' τόμος σελ. 49.

(4) Westermarck, Ursprung und Entwicklung der Moralbegriffe, Β' τομ. σελ. 424. Εἰς τὰς παρατηρήσεις καὶ τὴν συνέχειαν τοῦ κειμένου εὑρίσκονται πολυάριθμοι, συχνάκις χαρα-

Ἄλλεν σφάλλουν ὑποστηρίζοντες ὅτι ἀρχικῶς ἐνόμιζον ὅτι ἡ κακία τῶν νεκρῶν στρέφεται κατὰ κανόνα κατὰ τῶν ζώων, ἐνῷ φροντίζουσι πατρικῶς διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν τύχην τῶν ἀπογόνων των καὶ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν αὐτὴν φράτραν».

Ὁ Ρ. Κλάϊνπαουλ ἀνέλυσεν εἰς ἓν πολὺ ἐνδιαφέρον βιβλίον τὰς σχέσεις μεταξὺ ζώντων καὶ νεκρῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπολειμμάτων τῆς ψυχολατρείας παρὰ τοῖς πεπολιτισμένοις λαοῖς. (1) Καταλήγει καὶ αὐτὸς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ νεκροὶ ἐπιχειροῦν νὰ προσελκύσουν τοὺς ζώντας διὰ νὰ τοὺς φονεύσουν. Οἱ νεκροὶ φονεύουν. Ὁ σκελετός, ὁ ὁποῖος μέχρι σήμερον παριστᾷ τὸν θάνατον, δεικνύει ὅτι ὁ θάνατος δὲν εἶναι ἢ νεκρός. Τότε μόνον ἐθεώρησεν ὁ ζῶν τὸν ἑαυτόν του προφυλαγμένον ἀπὸ τὸν νεκρόν, ὅτε τὸν ἐχώρισε δι' ὕδατος. Διὰ τοῦτο ἔθαπτον τοὺς νεκροὺς ἐπὶ νήσων, ἢ πέραν ἑνὸς ποταμοῦ. Ἐκεῖθεν κατάγεται καὶ ἡ ἔκφρασις «ὑπερπέραν». Βραδύτερον αἱ ἀντιλήψεις αὗται ἐμετριάσθησαν καὶ ἡ κακία τοῦ νεκροῦ περιωρίσθη εἰς τὰς κατηγορίας ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἰδιαίτερον λόγον μνησικακίας, εἰς τοὺς φονευθέντας, οἱ ὁποῖοι ὡς κακὰ πνεύματα καταδιώκουν τοὺς φονεῖς των, εἰς τοὺς ἀποθανόντας προτοῦ πραγματοποιήσουν μίαν ἐπιθυμίαν των, ὅπως τὰς μνηστάς. Ἀλλ' ἀρχικῶς, λέγει ὁ Κλάϊνπαουλ,

---

κτηριστικώταται μαρτυρίαι, ὡς π. χ. οἱ Μαόρις ἐνόμιζον «ὅτι οἱ στενώτεροι καὶ προσφιλέστεροι συγγενεῖς μεταβάλλονται μετὰ θάνατον καὶ ἐπιζητοῦν νὰ βλάψωσιν ἐκείνους τοὺς ὁποίοας ἄλλοτε ἠγάπων». Οἱ μαῦροι τῆς Αὐστραλίας νομίζουν ὅτι ὁ νεκρὸς εἶναι κακὸς διὰ πολὺν χρόνον. Ὅσον μεγαλυτέρα εἶναι ἡ συγγένεια, τόσον ἰσχυρότερος εἶναι ὁ φόβος. Οἱ κεντρῷοι Ἐσκιμῷοι, νομίζουν ὅτι ἀργοῦν οἱ νεκροὶ νὰ ἡσυχάσουν καὶ κατ' ἀρχὴν τοὺς φοβοῦνται, διότι εἶναι πνεύματα βλαβερά, τὰ ὁποῖα συχνάκις περιβάλλουν τὸ χωρίον, διὰ νὰ σπείρουν τὴν νόσον, τὸν θάνατον, ἢ ἄλλο κακόν. (Boas).

R. Kleinpaul, Die Leben Digen und die Toten in Vokleglauben, Religion und Sage 1898.

πάντες οἱ νεκροὶ ἦσαν βρυκόλακες, πάντες κατεδίωκον τὸν ζῶντα καὶ προσεπάθουν νὰ τὸν βλάψουν, νὰ τὸν στερήσουν τῆς ζωῆς. Τὸ πτῶμα ἔδωσε τὴν πρώτην ἔννοιαν τοῦ κακοῦ πνεύματος.

Ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὰ πλέον ἀγαπητὰ πρόσωπα μεταβάλλονται μετὰ θάνατον εἰς δαίμονας, θέτει ἐνώπιον ἡμῶν δεύτερον ἐρώτημα. Τι ἠνάγκασε τοὺς ἀγρίους νὰ ἀποδώσουν εἰς τοὺς προσφιλεῖς νεκρούς των μίαν τοιαύτην μεταβολὴν διαθέσεων; Διατί νὰ τοὺς κάμουν δαίμονας; Ὁ Βέστερμαρκ νομίζει ὅτι ἡ ἀπάντησις εἶναι εὔκολος[1]. «Ἐπειδὴ ὁ θάνατος θεωρεῖται ὡς τὸ χειρότερον κακόν, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ πλήξῃ τὸν ἄνθρωπον, νομίζουν ὅτι οἱ νεκροὶ εἶναι ἐξαιρετικῶς δυσηρεστημένοι διὰ τὴν τύχην των. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀγρίων λαῶν, ἡ αἰτία τοῦ θανάτου εἶναι ὁ φόνος, εἴτε βίαιος, εἴτε τῇ βοηθείᾳ τῆς μαγείας, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ψυχὴ θεωρεῖται ὡς ἐξηρεθισμένη καὶ ζητοῦσα ἐκδίκησιν. Φαίνεται ὅτι φθονεῖ τοὺς ζῶντας καὶ ζητεῖ νὰ ἐπανεύρῃ τοὺς συγγενεῖς της—διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ τοὺς φονεύσῃ διὰ νόσου, ἵνα συναντηθῇ πάλιν μετ' αὐτῶν...

..."Αλλη αἰτία τῆς κακίας ἡ ὁποία ἀποδίδεται εἰς τὰς ψυχὰς εἶναι ὁ ἐξ ἐνστίκτου φόβος τὸν ὁποῖον ἐμποιοῦν καὶ ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι ἢ ἀποτέλεσμα τοῦ φόβου πρὸ τοῦ θανάτου».

Ἡ μελέτη τῶν ψυχικῶν ἀλλοιώσεων τῶν νευρώσεων ὑποδεικνύει εἰς ἡμᾶς μίαν εὐρυτέραν ἐξήγησιν, ἡ ὁποία περιλαμβάνει καὶ τὴν ἐξήγησιν τοῦ Βέστερμαρκ.

Ὅτε μία γυνὴ ἀπολέσῃ τὸν σύζυγόν της, ἢ μία κόρη τὴν μητέρα της, συμβαίνει συχνάκις νὰ προσβληθῇ ὁ ἐπιζῶν ἀπὸ καταθλιπτικὰς σκέψεις, τὰς «ἰδεοληπτικὰς θλίψεις» ὡς τὰς καλοῦμεν, καὶ διερωτᾶται μήπως ἐξ ἀπροσεξίας ἢ ἀμελείας προεκάλεσε τὸν θάνατον τοῦ προσφιλοῦς προσώπου. Ὅσον καὶ ἂν ἐνθυμῆται τὰς

(1) Westermarck, Ursprung und Entwicklung der Moralbegriffe, Β΄ τόμος, σελ. 426.

φροντίδας, μὲ τὰς ὁποίας περιέβαλε τὸν ἀσθενῆ, ὅσον καὶ ἂν ἀποκρούῃ τὰς τύψεις ταύτας, τὸ μαρτύριον συνεχίζεται, παριστῶν τὴν παθολογικὴν ἔκφρασιν τοῦ πένθους καὶ ἐξασθενῖζον σὺν τῷ χρόνῳ. Ἡ ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα τῶν περιπτώσεων τούτων ἔδειξεν εἰς ἡμᾶς τὰ κρύφια ἐλατήρια τῆς νόσου. Ἡ πεῖρα μᾶς ἐδίδαξεν ὅτι αἱ τύψεις αὗται εἶναι δικαιολογημέναι ἕως ἓν σημεῖον καὶ διὰ τοῦτο ἀνθίστανται εἰς τὴν κριτικήν. Βεβαίως ἡ πενθοῦσα δὲν πταίει πράγματι διὰ τὸν θάνατον, οὔτε ἐπέδειξε πράγματι ἀδιαφορίαν, ὅπως θέλει ἡ τύψις. Ἀλλ' ὑπῆρχεν ἐπιθυμία ἄγνωστος εἰς αὐτήν, ἡ ὁποία δὲν ἦτο δυσηρεστημένη μὲ τὸν θάνατον καὶ ἡ ὁποία θὰ τὸν ἐπετάχυνε ἐὰν εἶχεν ἐπιβληθῆ. Ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἐπιθυμίας ἀντιδρᾷ ἡ τύψις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ προσφιλοῦς ἀτόμου. Τοιαύτη ἐχθρότης, κρυπτομένη ὑπὸ τρυφερὰν ἀγάπην, εὑρίσκεται εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς περιπτώσεις ὅπου τρέφεται ζωηρότατον αἴσθημα πρὸς ὡρισμένον πρόσωπον καὶ εἶναι ἡ κλασσικὴ περίπτωσις, τὸ πρότυπον τῆς διττότητος τῶν συναισθημάτων τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ διττότης αὕτη εἶναι ἄλλοτε μεγαλυτέρα καὶ ἄλλοτε μικροτέρα· κανονικῶς εἶναι ἀνεπαρκὴς διὰ τὴν πρόκλησιν τῶν τύψεων τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω. Ὅπου ὅμως εἶναι ἰσχυροτέρα, ἐκδηλοῦται ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου τὴν ἀναμένει τις τὸ ὀλιγώτερον, εἰς τὰς σχέσεις πρὸς τὰ προσφιλέστατα πρόσωπα. Ἡ προδιάθεσις εἰς τὴν ἰδεοληψίαν, μὲ τὴν ὁποίαν τόσον συχνὰ συνεκρίναμεν τὸ ταμπού, χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἰδιαιτέρως ἔντονον τοιαύτην ἀρχικὴν διττότητα.

Γνωρίζομεν πλέον τὸν συντελεστήν, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ μᾶς ἐξηγήσῃ τὸν λόγον διὰ τὸν ὁποῖον ἡ ψυχὴ τῶν ἄρτι ἀποθανόντων μεταβάλλεται εἰς δαίμονα καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς προστασίας τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὴν ἐχθρότητά των, διὰ τῶν ἐντολῶν τοῦ ταμπού. Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἡ συναισθηματικὴ ζωὴ τῶν πρωτογόνων λαῶν χαρακτηρίζεται ἀπὸ διττότητα ἀνάλογον πρὸς τὴν παρατηρουμένην διὰ τῆς ψυχαναλύσεως ἐπὶ τῶν ἰδεολη-

πτικῶν, εἶναι εὐνόητον ὅτι μετὰ τὴν ὀδυνηρὰν ἀπώλειαν ἀπαιτεῖται παρομοία ἀντίδρασις κατὰ τῆς ἐχθρότητος, ἡ ὁποία παραμένει ἐν τῷ ὑποσυνειδήτῳ ὑπὸ λανθάνουσαν κατάστασιν. Εἰς τὴν ἰδεοληψίαν,τὸν ρόλον αὐτὸν ὑποδύονται αἱ ἰδεοληπτικαὶ τύψεις. Ἀλλὰ παρὰ τοῖς ἀγρίοις, ἡ ἐχθρότης ἡ ὁποία δημιουργεῖ μίαν ὑποσυνείδητον ἱκανοποίησιν διὰ τὸν θάνατον ἔχει ἄλλην τύχην. Ἐξωτερικεύεται καὶ μεταβιβάζεται εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐχθρότητος, τὸν νεκρόν. Τὸ ἀμυντικὸν τοῦτο φαινόμενον, τὸ ὁποῖον εἶναι σύνηθες τόσον εἰς τὴν φυσιολογικὴν ὅσον καὶ τὴν νοσηρὰν ψυχικὴν ζωὴν καλοῦμεν ***προβολήν***. Ὁ ἐπιζῶν ἀρνεῖται ὅτι εἶχε ποτὲ ἐχθρικὰς διαθέσεις πρὸς τὸν ἀγαπητὸν νεκρόν. Ἀλλ' ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ ἔχει τώρα τοιαύτας διαθέσεις καὶ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ πένθους θὰ προσπαθήσῃ νὰ τὰς πραγματοποιήσῃ. Ὁ χαρακτὴρ τῆς συναισθηματικῆς ταύτης ἀντιδράσεως, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἢ ποινὴ καὶ μετάνοια, ἐκδηλοῦται, παρ' ὅλην τὴν ἐπιτυχῆ ἀπόκρουσίν της διὰ τῆς προβολῆς, εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἐπιζῶν φοβεῖται, ὑποβάλλεται εἰς στερήσεις καὶ περιορισμούς, τοὺς ὁποίους ἐν μέρει ἐμφανίζει ὡς μέτρα προστασίας κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ δαίμονος. Οὕτως, εὑρίσκομεν πάλιν ὅτι τὸ ταμποὺ ἀνεπτύχθη ἐπὶ ἑνὸς διττοῦ συναισθήματος. Τὸ ταμποὺ τῶν νεκρῶν εἶναι δημιούργημα τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ τοῦ ἐνσυνειδήτου πόνου καὶ τῆς ὑποσυνειδήτου ἱκανοποιήσεως διὰ τὸν θάνατον. Ἐὰν αὐτὴ εἶναι ἡ προέλευσις τῆς ὀργῆς τῶν πνευμάτων, εἶναι εὐνόητον ὅτι οἱ πλέον ἐκτεθειμένοι εἰς αὐτὴν εἶναι οἱ πλησιέστεροι καὶ πλέον ἀγαπητοὶ συγγενεῖς.

Καὶ ἐδῶ αἱ ἐντολαὶ τοῦ ταμποὺ ἐμφανίζονται διττῶς, ὡς καὶ τὰ συμπτώματα τῶν νευρώσεων. Ἀφ' ἑνὸς μέν, ὡς περιορισμοί, ἐκδηλοῦσι τὸ πένθος, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου μαρτυροῦν σαφέστατα ὅ,τι θέλουν νὰ κρύψουν, τὴν ἐχθρότητα πρὸς τὸν νεκρόν, ἡ ὁποία πλέον δικαιολογεῖται ὡς ἄμυνα. Ὡρισμέναι τῶν ἀπαγορεύσεων τοῦ ταμποὺ βλέπομεν ὅτι ἐκδηλοῦν τὸν φόβον τοῦ πειρασμοῦ. Ὁ

ἐχθρὸς εἶναι ἄοπλος καὶ τοῦτο δύναται νὰ παρακινήσῃ εἰς ἱκανοποίησιν τῶν ἐχθρικῶν διαθέσεων, αἱ ὁποῖαι τρέφονται ἐναντίον του. Εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦτον πρέπει ν' ἀντιταχθῇ ἡ ἀπαγόρευσις.

Ἀλλ' ὁ Βέστερμαρκ ἔχει δίκαιον δεχόμενος ὅτι διὰ τὸν ἄγριον δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ τοῦ θανόντος διὰ βιαίου θανάτου καὶ τοῦ θανόντος διὰ φυσικοῦ τοιούτου. Διὰ τὴν ὑποσυνείδητον σκέψιν καὶ ὁ θανὼν φυσικὸν θάνατον εἶναι θῦμα φονέως· τὸν ἐφόνευσαν αἱ κακαὶ σκέψεις (πρβλ. τὸ ἑπόμενον βιβλίον: Ψυχολατρεία, μαγεία καὶ παντοδυναμία τῶν σκέψεων). Ὁ ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν προέλευσιν καὶ τὴν σημασία τῶν ὀνείρων, ὅπου βλέπει τις νὰ θνήσκουν ἀγαπητοὶ συγγενεῖς (γονεῖς καὶ ἀδελφοί), θὰ δυνηθῇ νὰ διαπιστώσῃ ὅτι ὑπάρχει πλήρης ὁμοιότης εἰς τὴν συμπεριφορὰν τοῦ ὀνειρευομένου, τοῦ παιδίου καὶ τοῦ ἀγρίου ἔναντι τοῦ νεκροῦ, καὶ ὅτι αὕτη στηρίζεται εἰς τὴν ὁμοιότητα τῆς διττότητος τῶν συναισθημάτων.

Ἀνωτέρω ἀντεκρούσαμεν τὴν γνώμην τοῦ Βούντ, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ταμποὺ ἐκδηλοῖ τὸν φόβον τῶν δαιμόνων, καὶ ὅμως πρὸ ὀλίγου συνετάχθημεν μὲ τὴν γνώμην τὴν ὑποστηρίζουσαν ὅτι τὸ ταμποὺ τῶν νεκρῶν εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ φόβου τῆς δαιμονοποιηθείσης ψυχῆς τοῦ νεκροῦ. Θὰ ἐνόμιζέ τις ὅτι ὑπάρχει ἐνταῦθα μιὰ ἀντίφασις. Εὐκόλως ὅμως θὰ τὴν ἐξαφανίσωμεν. Ἐδέχθημεν βεβαίως τὸν δαίμονα, ἀλλ' ὄχι ὡς πρῶτον αἴτιον, πέραν τοῦ ὁποίου νὰ μὴ δύναται νὰ προχωρήσῃ ἡ ψυχολογία. Ἡμεῖς ὑπερέβημεν τοὺς δαίμονας καὶ ἀνεγνωρίσαμεν ὅτι εἶναι προβολαὶ τῶν ἐχθρικῶν διαθέσεων, τὰς ὁποίας τρέφουν οἱ ἐπιζῶντες πρὸς τοὺς νεκρούς.

Τὰ πρὸς τὸν νεκρὸν συναισθήματα, τὰ ὁποῖα, ὡς ἀπεδείξαμεν, εἶναι διττὰ—φιλικὰ καὶ ἐχθρικὰ—θέλουν νὰ ἐκδηλωθοῦν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀπωλείας του, ὡς πένθος καὶ ὡς ἱκανοποίησις. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀντιπάλων ὀφείλει νὰ ἐπακολουθήσῃ πάλη, ἐπειδὴ δὲ ὁ εἷς, ἡ ἐχθρότης, εἶναι—ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει—ὑποσυνείδητος, ἡ

ἔκβασις τῆς πάλης δὲν δύναται νὰ εἶναι ἡ ἀφαίρεσις τῶν δύο ἐντάσεων καὶ ἡ ἐνσυνείδητος ἀντικατάστασίς των ὑπὸ τῆς διαφορᾶς των, ὅπως ὅτε συγχωροῦμεν εἰς προσφιλὲς πρόσωπον ἀδικίαν, τὴν ὁποίαν διέπραξεν εἰς βάρος μας. Ἡ πάλη αὕτη λήγει δι' εἰδικοῦ ψυχικοῦ μηχανισμοῦ, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ψυχανάλυσιν καλεῖται ***προβολή***. Ἡ ἐχθρότης, ἡ ὁποία εἶναι καὶ θέλει τις νὰ μείνῃ ἄγνωστος, προβάλλεται ἀπὸ τῆς ἐνδομύχου ἀντιλήψεως εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἀπὸ τοῦ ἀτόμου τὸ ὁποῖον τὴν αἰσθάνεται, εἰς ἄλλα ἄτομα. Δὲν εἴμεθα ἡμεῖς, οἱ ἐπιζῶντες, οἱ ὁποῖοι χαίρομεν διότι ἀπεμακρύνθη ὁ θανών. —ἡμεῖς πενθοῦμεν δι' αὐτὸν—ἀλλ' οὗτος ἔγινε παραδόξως κακὸς δαίμων, ὁ ὁποῖος θὰ χαρῇ διὰ τὴν ἀτυχίαν μας καὶ θέλει νὰ ἐπιφέρῃ τὸν θάνατόν μας. Οἱ ἐπιζῶντες πρέπει λοιπὸν νὰ ἀμυνθοῦν ἐναντίον τοῦ κακοῦ τούτου ἐχθροῦ· ἀπηλλάγησαν τῆς ἐνδομύχου καταθλίψεως, ἀλλὰ τὴν ἀντεκατέστησαν δι' ἄλλης ἐξωτερικῆς.

Ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ προβολὴ αὕτη, διὰ τῆς ὁποίας ὁ νεκρὸς γίνεται κακόβουλος ἐχθρός, πραγματοποιεῖται κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰς πραγματικὰς ἐχθρικὰς ἐκδηλώσεις τὰς ὁποίας ἐνθυμοῦνται ὅτι ἔδειξε καὶ διὰ τὰς ὁποίας πράγματι τὸν κατηγοροῦν, διὰ τὴν σκληρότητά του, τὴν φιλοδοξίαν του, τὰς ἀδικίας τὰς ὁποίας διέπραξε, καὶ ὅ,τι ἄλλο κρύπτεται ὄπισθεν τῶν τρυφερωτέρων σχέσεων μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ συντελεστὴς ὅμως οὗτος δὲν ἀρκεῖ διὰ νὰ ἐξηγήσῃ μόνος τὴν διὰ προβολῆς δημιουργίαν τῶν δαιμόνων. Βεβαίως, αἱ κατὰ τοῦ ἀποθανόντος κατηγορίαι ἀποτελοῦν μέρος τῆς αἰτιολογίας τῆς ἐχθρότητος τῶν ἐπιζώντων, ἀλλὰ εἰς οὐδὲν θὰ κατέληγον ἀποτέλεσμα, ἐὰν οἱ τελευταῖοι οὗτοι δὲν ἀνέπτυσσον ἀφ' ἑαυτῶν τὴν ἐχθρότητα ταύτην καὶ ἡ στιγμὴ τοῦ θανάτου του θὰ ἦτο ἀσφαλῶς ἡ πλέον ἀκατάλληλος διὰ νὰ ὑπενθυμίσῃ τὰς αἰτιάσεις τὰς ὁποίας δικαιολογημένως ἔχουν κατ' αὐτοῦ. Δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι τὸ σύνηθες καὶ κυριώτερον αἴτιον εἶναι ἡ ὑποσυνείδητος ἐχθρότης. Ἡ ἐχθρικὴ αὕτη διά-

θεσις πρὸς τοὺς πλησιεστέρους καὶ προσφιλεστέρους συγγενεῖς παρέμενεν ἐν λανθανούσῃ καταστάσει ἐφ' ὅσον οὗτοι ἔζων, δὲν ἐξεδηλοῦτο δηλαδὴ εἰς τὴν συνείδησιν οὔτε ἀμέσως οὔτε ἐμμέσως δι' ὑποκαταστατῶν. Διὰ τοῦ θανάτου τοῦ ἀγαπωμένου καὶ συγχρόνως μισουμένου ἀτόμου, τοῦτο· δὲν ἦτο πλέον δυνατόν, ἡ πάλη ἦτο ὀξεῖα. Ἡ θλίψις ἡ ὁποία ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς ηὐξημένης τρυφερότητος, ἐγένετο ὀλιγώτερον ἐπιεικὴς ἔναντι τῆς λανθανούσης ἐχθρότητος καὶ δὲν ἠδύνατο ἐξ ἄλλου νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην νὰ προκαλέσῃ ἓν αἴσθημα ἱκανοποιήσεως. Οὕτω ἡ ἄγνωστος ἐχθρότης ἀπωθήθη διὰ τῆς προβολῆς, δημιουργοῦσα τὰ ἔθιμα ἐκεῖνα, ὅπου ἐκδηλοῦται ὁ φόβος τῆς τιμωρίας ὑπὸ τῶν δαιμόνων, καὶ μὲ τὴν σὺν τῷ χρόνῳ πάροδον τοῦ πένθους, χάνει ἡ πάλη τὴν ὀξύτητά της, οὕτως ὥστε τὸ ταμποὺ τῶν νεαρῶν τούτων ἐξασθενίζει ἢ λησμονεῖται.

4.

Καθαρίσαντες οὕτω τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνεπτύχθη τὸ διδακτικώτατον ταμποὺ τῶν νεκρῶν, δὲν θὰ παραλείψωμεν νὰ προσθέσωμεν ὡρισμένας παρατηρήσεις, ἐξαιρετικῆς σημασίας διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ταμπού.

Ἡ προβολὴ τῆς ὑποσυνειδήτου ἐχθρότητος, ἡ ὁποία συναντᾶται εἰς τὸ ταμπού, ἀπὸ τοῦ συναισθανομένου αὐτὴν ἐπὶ τοῦ δαίμονος, ἀνήκει εἰς ὁμάδα φαινομένων μεγίστης σημασίας διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς πρωτογόνου ψυχικῆς ζωῆς. Ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει ἡ προβολὴ χρησιμεύει διὰ νὰ τεθῇ τέρμα εἰς τὴν πάλην τῶν συναισθημάτων. Τὴν αὐτὴν λειτουργίαν ἐπιτελεῖ καὶ εἰς μεγάλον ἀριθμὸν ψυχικῶν καταστάσεων, αἱ ὁποῖαι ὁδηγοῦν εἰς νεύρωσιν. Ἡ προβολὴ ὅμως δὲν ἐδημιουργήθη διὰ τὴν ἄμυναν, ἀλλ' ἐμφανίζεται καὶ εἰς περιπτώσεις ὅπου δὲν ὑπάρχει πάλη. Ἡ πρὸς τὰ ἔξω προβολὴ τῶν ἐντυπώσεων ἀποτελεῖ πρωτόγονον μηχανισμόν, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπό-

κεινται καὶ αἱ ἐκ τῶν αἰσθητηρίων προερχόμεναι ἐντυπώσεις, ὁ ὁποῖος δηλαδὴ μετέχει σημαντικῶς εἰς τὴν φυσιολογικὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἡμῶν κόσμου. Ὑπὸ συνθήκας ἀνεπαρκῶς ἀκόμη ἐξηκριβωμένας, ἐντυπώσεις προερχόμεναι ἐκ τῶν συναισθημάτων ἡμῶν ἢ τῆς σκέψεως, προβάλλονται πρὸς τὰ ἔξω ὡς καὶ αἱ προερχόμεναι ἐκ τῶν αἰσθητηρίων καὶ συντελοῦν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἐνῷ ἔπρεπε νὰ περιορισθοῦν εἰς τὸν ἐσωτερικόν. Ἡ αἰτία τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι, ἴσως, ὅτι ἡ προσοχὴ δὲν ἐστρέφετο ἀρχικῶς πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον, ἀλλὰ πρὸς τὰ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου πηγάζοντα συναισθήματα καὶ ἐκ τῶν ἐνδοψυχικῶν καταστάσεων ἐδέχετο μόνον πληροφορίας περὶ τῶν συναισθημάτων τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης. Μόνον κατόπιν τῆς διαμορφώσεως ἀφῃρημένων γλωσσικῶν ἐννοιῶν, διὰ τῆς συνδέσεως τῶν πραγματικῶν ὑπολειμμάτων τῶν ἀντιλήψεων τῶν λέξεων, πρὸς ἐνδοψυχικὰ φαινόμενα, ἠδυνήθη ὁ ἄνθρωπος ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ ἀντιληφθῇ τὰ τελευταῖα ταῦτα. Ἕως τότε, οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι διεμόρφωσαν διὰ τῆς πρὸς τὰ ἔσω προβολῆς τῶν ἐνδομύχων ἀντιλήψεων εἰκόνα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, τὴν ὁποίαν πρέπει τώρα νὰ ἀναλύσωμεν χρησιμοποιοῦντες ψυχολογικοὺς ὅρους καὶ ἐφωδιασμένοι μὲ ἀρτιωτέραν γνῶσιν τῆς συνειδήσεως.

Ἡ προβολὴ τῶν ἰδίων κακῶν διαθέσεων ἐπὶ τῶν δαιμόνων εἶναι τμῆμα συστήματος, τὸ ὁποῖον ἐγένετο «κοσμοθεωρία τῶν πρωτογόνων λαῶν, καὶ περὶ τοῦ ὁποίου θὰ ὁμιλήσωμεν εἰς τὸ προσεχὲς βιβλίον τοῦ ἀνὰ χεῖρας ἔργου, καλοῦντες αὐτὸ «ψυχολατρικόν». Τότε θὰ ἐξακριβώσωμεν τοὺς ψυχολογικοὺς χαρακτῆρας τοῦ συστήματος τούτου καὶ θὰ στηριχθῶμεν εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν συστημάτων, ἐκείνων τὰ ὁποῖα συναντῶμεν εἰς τὰς νευρώσεις. Ἐνταῦθα θὰ ὑποδείξωμεν μόνον ὅτι ἡ δευτερογενὴς «ἐπεξεργασία» τοῦ περιεχομένου τοῦ ὀνείρου ἀποτελεῖ τὸ πρότυπον τῶν συστημάτων τούτων. Ἂς μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἀπὸ τῆς δημιουργίας τοῦ συστή-

ματος πᾶσα πρᾶξις, κρινομένη ὑπὸ τῆςσυνειδήσεως, δύναται νὰ προσανατολισθῇ πρὸς δύο κατευθύνσεις, τὴν συστηματικὴν καὶ τὴν ὑποσυνείδητον πραγματικήν. (1)

Ὁ Βοὺντ (2) παρατηρεῖ ὅτι «μεταξὺ τῶν ἐνεργειῶν τὰς ὁποίας οἱ μῦθοι πάντων τῶν λαῶν ἀποδίδουσιν εἰς τοὺς δαίμονας, ὑπερέχουν ἀρχικῶς αἱ ***βλαβεραί,*** ὥστε προδήλως, διὰ τὴν πίστιν τῶν λαῶν, οἱ κακοὶ δαίμονες εἶναι ἀρχαιότεροι τῶν ἀγαθῶν». Εἶναι δυνατότατον ἡ ἔννοια τοῦ δαίμονος νὰ ἔχῃ ληφθῆ ἀπὸ τὴν τόσον σημαντικὴν σχέσιν πρὸς τὸν νεκρόν. Ἡ ἐνυπάρχουσα εἰς τὴν σχέσιν ταύτην διττότης, ἐξεδηλώθη κατὰ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τῆς παραγωγῆς ἐκ τῆς αὐτῆς ρίζης δύο τελείως ἀντιθέτων ψυχικῶν δημιουργημάτων: ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦ φόβου τῶν δαιμόνων καὶ τῶν φαντασμάτων, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς λατρείας τῶν προγόνων (3). Τὸ ὅτι οἱ δαίμονες θεωροῦνται πάντοτε ὡς πνεύματα ἀτόμων θανόντων πρὸ ὀλίγου μαρτυρεῖται ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ πένθους ἐπὶ τὴν δημιουργίαν τῆς δαιμονολατρείας. Τὸ πένθος ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τελείως ὡρισμένου ψυχικοῦ σκοποῦ· πρέπει νὰ ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὸν νεκρὸν τὰς ἀναμνήσεις καὶ τὰς προσδοκίας τῶν ἐπιζώντων. Ἅμα ὡς τοῦτο ἐπιτευχθῇ ὁ πόνος ὑποχωρεῖ, καὶ συγχρόνως ἡ μετάνοια καὶ αἱ τύψεις, κατόπιν τούτου δὲ καὶ ὁ φόβος τοῦ δαίμονος.

---

(1) Πρὸς τὰ πλάσματα, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦν οἱ ἄγριοι διὰ τῆς προβολῆς, ἀντιστοιχοῦσιν αἱ προσωποποιήσεις, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ποιητὴς παριστᾷ τὰς παλαιούσας ἀντιθέτους ἐνδομύχους τάσεις του ὡς ἰδιαίτερα ἄτομα.

(2) Mythus und Religion Β'. σελ. 129.

(3) Κατὰ τὴν ψυχανάλυσιν νευροπαθῶν πασχόντων ἐκ φόβου τῶν φαντασμάτων ἢ παθόντων τὸν φόβον αὐτὸν κατὰ τὴν παιδικήν των ἡλικίαν, συχνάκις ἀποδεικνύεται εὐκολώτατα ὅτι τὰ φαντάσματα ταῦτα παριστῶσι τοὺς γονεῖς. Πρβλ. σχετικῶς τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Sexualgespenster» ἀνακοίνωσιν τοῦ P. Haeberlin (Sexualprobleme. Φεβρουάριος 1912) ὅπου πρόκειται περὶ ἄλλου ἀτόμου ἔχοντος ἐρωτικὸν χαρακτῆρα, ἀλλ' ὅπου ὁ πατὴρ εἶχεν ἀποθάνει.

Τὰ πνεύματα ὅμως ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἐφοβοῦντο κατ' ἀρχὰς ὡς δαίμονας, γίνονται ἀντικείμενα φιλικωτέρων διαθέσεων, λατρεύονται ὡς πρόγονοι καὶ καλοῦνται νὰ παράσχωσι βοήθειαν ὅτε παραστῇ ἀνάγκη.

Ἐὰν τώρα ρίψωμεν ταχὺ βλέμμα ἐπὶ τῶν σχέσεων τῶν ἐπιζώντων πρὸς τὸν νεκρὸν διὰ μέσου τῶν αἰώνων διαπιστοῦμεν ὅτι ἡ διττότης των ἐμειώθη ἐξαιρετικῶς. Σήμερον εἶναι εὔκολον νὰ συγκρατήσωμεν τὴν ὑποσυνείδητον, ἀλλὰ ἀκόμη διαπιστουμένην ἐχθρότητα πρὸς τὸν νεκρόν, χωρὶς νὰ ἀπαιτηθῇ ἡ καταβολὴ ἐξαιρετικῆς ψυχικῆς δυνάμεως. Ὅπου ἄλλοτε ἐπάλαιεν τὸ ἱκανοποιηθὲν μῖσος καὶ ἡ θλιβομένη τρυφερότης, ὑψοῦται τώρα ὡς οὐλὴ ἡ εὐσέβεια καὶ ἀπαιτεῖ: de mortuis nil nisi bene (διὰ τοὺς νεκροὺς μόνον καλὸν νὰ λέγῃς). Μόνον οἱ πάσχοντες ἐκ νευρώσεως σκοτίζουν τὸ πένθος διὰ τὴν ἀπώλειαν προσφιλοῦς των προσώπου μὲ προσβολὰς ἰδεοληπτικῶν τύψεων, αἱ ὁποῖαι εἰς τὴν ψυχανάλυσιν μαρτυροῦν τὴν παλαιὰν διττὴν συναισθηματικὴν κατάστασιν. Πῶς ἐγένετο ἡ μεταβολὴ αὕτη, κατὰ πόσον συμμετέσχον εἰς αὐτὴν ἡ μεταβολὴ καὶ πραγματικὴ βελτίωσις τῶν οἰκογενειακῶν συνθηκῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ ἐξετάσωμεν ἐδῶ. Τὸ παράδειγμα τοῦτο δύναται ὅμως νὰ μᾶς δείξῃ ὅτι ***εἰς τὴν ψυχικὴν ζωὴν τῶν πρωτογόνων λαῶν ὑπάρχει μεγαλυτέρα ποσότης διττότητος ἢ εἰς τοὺς συγχρόνους πολιτισμένους ἀνθρώπους. Διὰ τῆς ἐλαττώσεως τῆς διττότητος ταύτης, ἐξηφανίσθη ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸ ταμπού, τὸ σύμπτωμα τῆς λύσεως τῆς πάλης τῆς διττότητος.*** Διὰ τοὺς πάσχοντας ἐκ νευρώσεως, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ ἐπαναλαμβάνουν τὸν ἀγῶνα αὐτὸν καὶ τὸ ταμπού, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐπακόλουθόν του, θὰ εἴπωμεν ὅτι ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν μίαν ἀρχαΐζουσαν κατασκευήν, ὡς ἀταβιστικὸν ὑπόλειμμα, τῆς ὁποίας ἡ καταβολὴ συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ πολιτισμοῦ τοὺς ἀναγκάζει νὰ καταβάλλουν τεραστίας ψυχικὰς δυνάμεις.

Ἐνταῦθα ἐνθυμούμεθα τὴν ἀσαφῆ καὶ σκοτεινὴν

πληροφορίαν τὴν ὁποίαν ἔδωσεν εἰς ἡμᾶς ἀνωτέρω ὁ Βοὺντ περὶ τῆς διπλῆς ἐννοίας τοῦ ταμπού: ἱερὸς καὶ ἀκάθαρτος. Ἀρχικῶς ἡ λέξις ταμποὺ δὲν ἐσήμαινε τὸν ἱερὸν καὶ ἀκάθαρτον, ἀλλὰ τὸν δαιμονικόν, ὁ ὁποῖος δὲν πρέπει νὰ θιγῇ, τονίζουσα οὕτς ἓν κοινὸν καὶ σημαντικὸν χαρακτηριστικὸν τῶν δύο ἄκρως ἀντιθέτων. Ἀλλὰ τὸ μόνιμον τοῦτο κοινὸν χαρακτηριστικὸν μαρτυρεῖ ὅτι μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἐννοιῶν, τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ ἀκαθάρτου ὑπάρχει ἀρχικὴ συμφωνία, ἡ ὁποία βραδύτερον μόνον παρεχώρησε τὴν θέσιν της εἰς τὴν διαφοροποίησιν.

Ἀντιθέτως, ἀπὸ τὴν ἰδικήν μας ἀνάλυσιν, συμπεραίνομεν ὅτι ἡ λέξις ταμποὺ εἶχεν ἐξ ἀρχῆς τὴν ἀναφερθεῖσαν διπλῆν ἔννοιαν, ὅτι σημαίνει μίαν ὡρισμένην διττότητα καὶ πᾶν ὅ,τι ἀνεπτύχθη ὡς ἀποτέλεσμα τῆς διττότητος ταύτης. Ἡ λέξις ***ταμποὺ*** εἶναι διττή, καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων νομίζομεν ὅτι καὶ ἐκ μόνης τῆς ἐννοίας τῆς λέξεως, θὰ ἠδύνατό τις νὰ καταλήξῃ ἐκεῖ ὅπου κατελήξαμεν κατόπιν μακρᾶς ἐρεύνης, ὅτι δηλαδὴ αἱ ἀπαγορεύσεις τοῦ ταμποὺ πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀποτέλεσμα διττότητος συναισθημάτων. Ἡ μελέτη τῶν ἀρχαιοτάτων γλωσσῶν ἐδίδαξεν εἰς ἡμᾶς ὅτι ἄλλοτε ὑπῆρχον τοιαῦται λέξεις σημαίνουσαι δύο ἀντίθετα πράγματα, αἱ ὁποῖαι ἦσαν τρόπον τινὰ—ἂν καὶ ὄχι ἀκριβῶς—διτταί, ὡς καὶ ἡ λέξις ταμποὺ (1). Μικραὶ φθογγικαὶ ἀλλοιώσεις τῆς λέξεως, ἡ ὁποία εἶχε διπλῆν ἔννοιαν, ἐπέτυχον ὥστε τὰ δύο ἀντίθετα νὰ ἀποκτήσουν ἰδιαιτέραν ὀνομασίαν.

Ἡ λέξις ταμποὺ ὑπέστη διάφορον τύχην. Ἐλαττουμένης τῆς ἐντάσεως τῆς διττότητος, τὴν ὁποίαν ἐχαρακτήριζεν, ἐξηφανίσθη ἀπὸ τὸ λεξιλόγιον τόσον αὐτή, ὅσον καὶ αἱ ἀνάλογοι πρὸς αὐτὴν λέξεις. Ἐλπίζω βραδύτερον

(1) Πρβλ. τὴν κριτικήν μου εἰς τὸ «Gegensinn der Wrhorte» τοῦ Abel ἐν «Jahrbuch fur psychoanalytische und Psychopathologische Forschungen», τομ. Β', 1910 [«Ἅπαντα», τομ. Γ'].

νὰ ἀποδείξω ὅτι ὄπισθεν τῆς τύχης τῆς ἐννοίας ταύτης κρύπτεται σημαντικὴ ἱστορικὴ μεταβολή, ὅτι ἡ λέξις ἀρχικῶς ἀφεώρα ὡρισμένας σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, χαρακτηριζομένας ὑπὸ μεγίστης διττότητος, καὶ κατόπιν μόνον ἐπεξετάθη ἀπὸ τούτων εἰς ἄλλας ἀναλόγους σχέσεις.

Ἐὰν δὲν σφάλλω, ἡ ἀντίληψις τοῦ ταμποὺ ρίπτει φῶς ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς καταγωγῆς τῆς ἠθικῆς **συνειδήσεως.** Δυνάμεθα, χωρὶς νὰ ἐπεκτείνωμεν τὴν ἔννοιαν τῶν ὅρων νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ συνειδήσεως τοῦ ταμποὺ καὶ περὶ τύψεων τῆς συνειδήσεως ταύτης κατόπιν παραβάσεως τοῦ ταμπού. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἡ συνείδησις τοῦ ταμποὺ εἶναι ἡ ἀρχαιοτέρα μορφὴ ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται τὸ φαινόμενον τῆς συνειδήσεως.

Διότι, τί εἶναι ἡ συνείδησις; Ἐτυμολογικῶς εἶναι ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου ἔχει τις ἀσφαλῆ γνῶσιν. Πολλαὶ γλῶσσαι χρησιμοποιοῦν τὴν αὐτὴν λέξιν διὰ νὰ δηλώσουν τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν ψυχολογικὴν συνείδησιν.

Ἡ συνείδησις εἶναι ἡ ἐνδόμυχος ἀντίληψις τῆς ἀποβολῆς ὡρισμένων ἐπιθυμιῶν μας. Σημασίαν ἔχει τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀποβολὴ αὕτη δὲν χρειάζεται νὰ ἐπικαλεσθῇ ἄλλας αἰτίας ἢ ὅτι γνωρίζει τί πράττει. Τοῦτο φαίνεται σαφέστερον εἰς τὰς τύψεις συνειδήσεως εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς καταδίκης πράξεων, διὰ τῶν ὁποίων ἐξεπληρώσαμεν ὡρισμένας ἐπιθυμίας. Πᾶσα δικαιολογία φαίνεται περιττή. Πᾶς εὐσυνείδητος ἀντιλαμβάνεται τὴν δικαιολογίαν τῆς καταδίκης τῆς ἐκτελεσθείσης πράξεως τῆς τύψεως δι᾽ αὐτήν. Τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα δεικνύει ὅμως καὶ ἡ στάσις τῶν ἀγρίων ἔναντι τοῦ ταμπού· τὸ ταμποὺ εἶναι ἐντολὴ τῆς συνειδήσεως, ἡ παράβασίς του δὲ δημιουργεῖ καταθλιπτικὸν αἴσθημα ἐνοχῆς, τόσον εὐνόητον, ὅσον καὶ ἄγνωστον τὴν προέλευσιν ([1]).

([1]) Εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ σύγκρισις τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ τύψις συνειδήσεως τοῦ ταμπού, δὲν εἶναι μικροτέρα ἐὰν ἡ παράβασις ἐγένετο ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ παραβάτου (ἴδε τὰ ἀνωτέρω).

Ὥστε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ συνείδησις ἀναπτύσσεται ἐπὶ τῆς διττότητος τῶν συναισθημάτων. Προέρχεται ἀπὸ τελείως ὡρισμένας σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, χαρακτηριζομένας ἀπὸ τὴν διττότητα ταύτην, καὶ ἀναπτύσσεται ὑπὸ τὰς συνθήκας, αἱ ὁποῖαι ἐκδηλοῦνται εἰς τὸ ταμποὺ καὶ τὴν ἰδεοληψίαν, δηλαδὴ τὸ ἓν μέλος τῆς ἀντιθέσεως εἶναι ἄγνωστον καὶ διατηρεῖται ἐν ἀπώσει ὑπὸ τοῦ βιαίως κυριαρχοῦντος ἄλλου μέλους. Πρὸς τὸ συμπέρασμα τοῦτο συμφωνοῦν πολλαὶ παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας ἐκάμαμεν κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν νευρώσεων.

Πρῶτον ὅτι εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἰδεοληπτικοῦ ἐμφανίζεται μὲ ἰδιαιτέραν ἔντασιν ἡ τύψις συνειδήσεως ὡς σύμπτωμα ἀντιδράσεως κατὰ τοῦ πειρασμοῦ, ὁ ὁποῖος κρύπτεται εἰς τὸ ὑποσυνείδητον καὶ ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ νόσος προχωρεῖ, ἡ τύψις αὕτη γίνεται ὁλονὲν βαρυτέρα. Θὰ ἠδυνάμεθα μάλιστα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐὰν ὁ ἰδεοληπτικὸς δὲν μᾶς ἐβοήθει εἰς τὴν κατανόησιν τῆς καταγωγῆς τῶν τύψεων τῆς συνειδήσεως δὲν θὰ εἴχομεν ἄλλον τρόπον διὰ νὰ τὸ ἐπιτύχωμεν. Διὰ τὸ νευροπαθὲς ἄτομον δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν τὴν καταγωγὴν τῆς συνειδήσεως. Διὰ τοὺς λαοὺς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ καταγωγὴ εἶναι ὁμοία.

Πρέπει ἐπίσης νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ τύψις συνειδήσεως ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὸ ἄγχος· δύναται ἀδιστάκτως νὰ ὀνομασθῇ «ἄγχος τῆς συνειδήσεως». Ἀλλὰ τὸ ἄγχος πηγάζει ἐκ τοῦ ὑποσυνειδήτου. Ἡ ψυχολογία τῶν νευρώσεων μᾶς ἐδίδαξεν ὅτι κατὰ τὴν ἄπωσιν ἐπιθυμιῶν ἡ ἐνυπάρχουσα εἰς αὐτὰς ῥοπὴ μεταβάλλεται εἰς ἄγχος. Θὰ ὑπενθυμίσωμεν δὲ ὅτι καὶ εἰς τὰς τύψεις τῆς συνειδήσεως, ὑπάρχει τι τὸ ἄγνωστον καὶ ὑποσυνείδητον: ἡ αἰτιολογία τῆς ἀπώσεως. Εἰς τὸ ἄγνωστον τοῦτο ὀφείλεται ὁ ἀγχώδης χαρακτὴρ τῆς τύψεως.

παραδείγματα) καὶ τοῦ ὅτι εἰς τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν ἡ ἐνοχὴ τοῦ Οἰδίποδος δὲν ἐλαττοῦται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ ἔγκλημα συνέβη ἐν ἀγνοίᾳ του, καὶ μάλιστα παρὰ τὴν θέλησίν του.

Ἐφ' ὅσον τὸ ταμποὺ ἐκδηλοῦται κυρίως εἰς ἀπαγορεύσεις, δυνάμεθα νὰ σκεφθῶμεν ὅτι εἶναι εὐνόητον καὶ δὲν χρειάζονται πλείονες ἀποδείξεις διὰ τοῦ παραλληλισμοῦ του πρὸς τὴν νεύρωσιν διὰ νὰ καταδειχθῇ ὅτι βάσις του εἶναι μία θετικὴ τάσις, μία ἐπιθυμία. Διότι, ὅ,τι δὲν ἐπιθυμεῖ τις νὰ πράξῃ, δὲν χρειάζεται νὰ τὸ ἀπαγορεύσῃ, καὶ πάντως ὅ,τι ἀπαγορεύεται αὐστηρότατα εἶναι ἀντικείμενον ἐπιθυμίας. Ἐὰν ἐφαρμόσωμεν τὴν λογικὴν ταύτην γνώμην ἐπὶ τῶν πρωτογόνων λαῶν, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι αἰσθάνονται ἰσχυρότατον πειρασμὸν νὰ φονεύσουν τοὺς βασιλεῖς καὶ τοὺς ἱερεῖς των, νὰ αἱμομικτοῦν, νὰ κακοποιοῦν τοὺς νεκρούς των κ.τ.λ. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἐλάχιστα πιθανὸν καὶ τὰ συμπεράσματα εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγομεν εἶναι τελείως ἀπίθανα, ἐὰν ἐφαρμόσωμεν τὴν ἀρχὴν ταύτην εἰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας νομίζομεν ὅτι ἀκούομεν ἐντονώτατα τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεώς μας. Τότε θὰ ὑποστηρίξωμεν μὲ τὴν μεγαλυτέραν βεβαιότητα, ὅτι δὲν αἰσθανόμεθα τὸν ἐλάχιστον πειρασμὸν νὰ παραβῶμεν μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων, ὡς π. χ. τὴν ἐντολὴν «οὐ φονεύσεις» καὶ ὅτι ἡ ἰδέα τῆς παραβάσεώς της μᾶς προξενεῖ ἀποτροπιασμόν.

Ἐὰν ἀποδοθῇ εἰς τὴν μαρτυρίαν ταύτην τῆς συνειδήσεώς μας ἡ σημασία τὴν ὁποίαν ἐπιθυμεῖ αὕτη, τότε ἡ ἀπαγόρευσις θὰ ἦτο περιττή—τόσον τὸ ταμποὺ ὅσον καὶ αἱ ἰδικαί μας ἠθικαὶ ἀπαγορεύσεις—ἐνῷ ἐξ ἄλλου ἡ ὕπαρξις τῆς συνειδήσεως μένει ἀνεξήγητος καὶ αἱ σχέσεις μεταξὺ συνειδήσεως, νευρώσεως καὶ ταμποὺ εἶναι ἀκατανόητοι. Ἐμφανίζεται δηλαδὴ ἡ περίπτωσις ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δὲν θέλουν νὰ ἐξετάσουν τὸ πρόβλημα ψυχαναλυτικῶς.

Ἐὰν ὅμως λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός, τὸ ὁποῖον διεπιστώθη διὰ τῆς ψυχαναλύσεως ἐπὶ τῶν ὀνείρων ὑγιῶν ἀτόμων, ὅτι δηλαδὴ ὁ πειρασμὸς τῆς ἀνθρωποκτονίας εἶναι πολὺ ἰσχυρότερος καὶ συνηθέστερος ἢ ὅ,τι νομίζομεν καὶ ὅτι ἐκδηλοῦται διὰ ψυχικῶν

ἀποτελεσμάτων, ἔστω καὶ ἐὰν παραμένῃ ὑποσυνείδητος, ἐὰν παρατηρήσωμεν ὅτι αἱ ἰδεοληπτικαὶ πράξεις ὡρισμένων νευροπαθῶν δὲν εἶναι ἢ δικλεῖδες ἀσφαλείας καὶ ποιναὶ διὰ τὴν αὔξησιν τῆς τάσεως ταύτης τῆς ἀνθρωποκτονίας, τότε καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον διετυπώσαμεν προηγουμένως: Ὅπου ἀπαγόρευσις ἐκεῖ καὶ ἐπιθυμία. Θὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἐπιθυμία αὕτη τῆς ἀνθρωποκτονίας εὑρίσκεται εἰς τὸ ὑποσυνείδητον καὶ ὅτι τὸ ταμποὺ ὡς καὶ ἡ ἠθικὴ ἀπαγόρευσις δὲν εἶναι διόλου περιττὰ ψυχολογικῶς, ἀλλ' ἐξηγοῦνται καὶ δικαιολογοῦνται διὰ τῆς διττῆς διαθέσεως ἔναντι τῆς τάσεως πρὸς ἀνθρωποκτονίαν.

Ὁ τόσον συχνὰ ὡς βασικὸς ἀναγνωρισθεὶς χαρακτὴρ τῆς διττότητος ταύτης, ὅτι ἡ θετικὴ τάσις, ἡ ἐπιθυμία, εἶναι ὑποσυνείδητος, ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ προχωρήσωμεν πρὸς νέους συνδυασμοὺς καὶ δυνατότητας ἑρμηνείας. Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τοῦ ὑποσυνειδήτου δὲν εἶναι ὅμοια καθ' ὅλα μὲ τὰ γνωστὰ ἐκ τῆς ἐνσυνειδήτου ψυχικῆς ζωῆς, ἀλλὰ πρέπει νὰ προσέξωμεν ὅτι ἀπολαύουν ὡρισμένων ἐλευθεριῶν, τῶν ὁποίων στεροῦνται τὰ ἄλλα. Ἡ ὑποσυνείδητος τάσις δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ πηγάζῃ ἐκεῖ ὅπου τὴν βλέπομεν ἐκδηλουμένην. Δύναται νὰ προέρχεται ἐξ ὅλως διαφόρου σημείου, νὰ ἀναφέρεται ἀρχικῶς εἰς ἄλλα πρόσωπα καὶ νὰ ἔφθασεν ἐκεῖ ὅπου παρατηρεῖται διὰ τοῦ μηχανισμοῦ τῆς μεταθέσεως. Ἐπὶ πλέον, ἐπειδὴ τὰ φαινόμενα τοῦ ὑποσυνειδήτου δὲν ἐξαφανίζονται καὶ δὲν διορθοῦνται, δύναται αὕτη, ἐνῷ ἐνεφανίσθη εἰς πολὺ μικρὰν ἡλικίαν, διὰ τὴν ὁποίαν εἶχε τρόπον τινὰ πλασθῇ, νὰ διατηρηθῇ εἰς μεταγενεστέραν ἡλικίαν καὶ ὑπὸ διαφόρους συνθήκας, ὅτε αἱ ἐκδηλώσεις της θὰ φανοῦν παράδοξοι. Ἐνταῦθα θίγομεν μόνον τὸ ζήτημα, ἀλλ' ἡ ἐπιμελὴς ἔρευνα θὰ καταδείξῃ πόσην σημασίαν ἔχει διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐν τέλει δὲν θὰ παραλείψωμεν νὰ κάμωμεν μίαν παρατήρησιν ἡ ὁποία προλειαίνει τὸ ἔδαφος διὰ μεταγε-

νεστέρας ἐρεύνας. Ἐὰν ἐπιμένωμεν εἰς τὴν κατ' οὐσίαν ὁμοιότητα τῆς ἀπαγορεύσεως τοῦ ταμποὺ καὶ τῆς ἠθικῆς ἀπαγορεύσεως, δὲν θὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ αὐτῶν ψυχολογικὴ διαφορά. Μόνον ἡ μεταβολὴ τῶν ὅρων τῆς διττότητος, ἡ ὁποία ὑπάρχει κατὰ βάθος, εἶναι δυνατὸν νὰ ἔκαμεν ὥστε ἡ ἀπαγόρευσις νὰ μὴ ἐμφανίζεται πλέον ὡς ταμπού.

Μέχρι τοῦδε, ἐξετάζοντες ἀναλυτικῶς τὸ φαινόμενον τοῦ ταμπού, τὸ παρελληλίσαμεν πρὸς τὴν ἰδεοληψίαν, Ἀλλὰ τὸ ταμποὺ δὲν εἶναι νεύρωσις, εἶναι κοινωνικὸς θεσμός· πρέπει λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν εἰς τί ἔγκειται ἡ βασικὴ διαφορὰ μεταξὺ νευρώσεως καὶ κοινωνικοῦ θεσμοῦ ὡς τὸ ταμπού.

Ἐνταῦθα θὰ λάβω πάλιν ὡς ἀφετηρίαν ἓν μεμονωμένον γεγονός. Οἱ πρωτόγονοι λαοὶ νομίζουν ὅτι ἡ παράβασις τοῦ ταμποὺ θὰ ἔχῃ ὡς ἀποτέλεσμα βαρεῖαν νόσον ἢ τὸν θάνατον. Ἡ ποινὴ δὲ αὕτη ἀπειλεῖ τὸν ὑπαίτιον τῆς παραβάσεως. Ἄλλως ὅμως ἔχουν τὰ πράγματα κατὰ τὴν ἰδεοληψίαν. Ὅτε ὁ ἀσθενὴς πρόκειται νὰ ἐκτελέσῃ κάτι τὸ ὁποῖον τῷ ἀπαγορεύεται, φοβεῖται ὅτι ἡ τιμωρία δὲν θὰ ἐπιπέσῃ ἐπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπὶ ἄλλου προσώπου, τὸ ὁποῖον συνήθως εἶναι ἀκαθόριστον, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον, ὡς διαπιστοῦται εὐκόλως διὰ τῆς ψυχαναλύσεως, εἶναι ἓν τῶν πλησιεστέρων καὶ προσφιλεστέρων εἰς αὐτόν. Ὥστε ἐνταῦθα ὁ νευροπαθὴς φέρεται ἀλτρουϊστικῶς, ἐνῷ ὁ ἄγριος ἐγωϊστικῶς. Μόνον ὅτε ἡ παράβασις τοῦ ταμποὺ δὲν ἐπιφέρει τὴν αὐτόματον τιμωρίαν τοῦ παραβάτου, μόνον τότε ἐξυπνᾷ εἰς τὸν ἄγριον τὸ ὁμαδικὸν αἴσθημα ὅτι πάντες ἀπειλοῦνται ὑπὸ κακοῦ, καὶ τότε φροντίζουν νὰ ἐκτελέσουν μόνοι τὴν βραδύνασαν τιμωρίαν. Εὐκόλως δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὸν μηχανισμὸν τῆς ἀλληλεγγύης ταύτης. Ἐμφανίζεται ὁ φόβος τοῦ μεταδοτικοῦ παραδείγματος, τοῦ πειρασμοῦ τῆς μιμήσεως, τῆς μεταδοτικότητος, δηλονότι τοῦ ταμπού. Ἐὰν εἷς κατώρθωσε νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἀπωσθεῖσαν ἐπιθυμίαν, ἡ αὐτὴ ἐπιθυμία θὰ ἐγερθῇ

εἰς πάντα τὰ ἄλλα μέλη τῆς κοινωνίας. Διὰ νὰ ἀποφευχθῇ ὁ πειρασμός, πρέπει νὰ τιμωρηθῇ ὁ τολμηρός, καὶ οὐχὶ σπανίως ἡ ποινὴ δίδει ἀφορμὴν εἰς τοὺς τιμωροῦντας νὰ ἐπαναλάβουν τὴν αὐτὴν πρᾶξιν ὑπὸ τὸν πέπλον τοῦ ἐξιλασμοῦ. Εἶναι τοῦτο μία ἐκ τῶν βάσεων τῆς ποινικολογίας καὶ προϋποθέτει τὴν ὁμοιότητα τῶν ἀπηγορευμένων τάσεων τοῦ ἐγκληματίου καὶ τῆς ἐκδικουμένης κοινωνίας.

Ἐνταῦθα ἡ ψυχανάλυσις ἐπικυρώνει ὅ,τι λέγουν οἱ εὐσεβεῖς, ὅτι, δηλαδή, ὅλοι εἴμεθα ἁμαρτωλοί. Πῶς θὰ ἐξηγήσωμεν ὅμως τὴν ἀπροσδόκητον εὐγένειαν τοῦ νευροπαθοῦς, ὁ ὁποῖος δὲν φοβεῖται δι' ἑαυτόν, ἀλλὰ δι' ἓν ἄγνωστον πρόσωπον ; Ἡ ἀναλυτικὴ ἔρευνα δεικνύει ὅτι δὲν εἶναι πρωτογενής. Ἀρχικῶς, κατὰ τὴν ἀρχὴν δηλαδὴ τῆς νευρώσεως, ἡ τιμωρία ἠπείλει αὐτὸν τοῦτον τὸν νευροπαθῆ· ἐφοβεῖτο διὰ τὴν ζωήν του· βραδύτερον μόνον ὁ φόβος τοῦ θανάτου μεταβιβάσθη εἰς ἄλλο προσφιλὲς ἄτομον. Τὸ φαινόμενον εἶναι κάπως περίπλοκον, ἀλλὰ τὸ ἀντιλαμβανόμεθα τελείως. Βάσις τῆς ἀπαγορεύσεως εἶναι κατ' ἀρχὴν κακὴ διάθεσις—ἐπιθυμία ἀνθρωποκτονίας—ἐναντίον προσφιλοῦς προσώπου. Ἡ ἐπιθυμία αὕτη ἀπωθεῖται διὰ τῆς ἀπαγορεύσεως· ἡ ἀπαγόρευσις συνδέεται πρὸς ὡρισμένην πρᾶξιν, ἀντιπροσωπεύουσαν διὰ μεταθέσεως τὴν ἐχθρικὴν πρᾶξιν ἐναντίον τοῦ προσφιλοῦς ἀτόμου καὶ ἡ ἐκτέλεσις τῆς πράξεως ταύτης δύναται νὰ ἐπιφέρῃ εἰς αὐτὸ τὸν θάνατον. Αἱ μεταβολαὶ ὅμως συνεχίζονται καὶ ἡ ἀρχικὴ ἐπιθυμία δολοφονίας τοῦ ἀγνώστου προσώπου ἀντικαθίσταται διὰ τοῦ φόβου μὴ τυχὸν τὸ πρόσωπον τοῦτο ἀποθάνῃ. Ἐὰν ἡ νεύρωσις ἐμφανίζεται τόσον τρυφερῶς ἀλτρουϊστική, οὐδὲν ἄλλο κάμνει ἢ νὰ ***ἰσοφαρίζῃ*** τὴν κατὰ βάθος εὑρισκομένην ἀντίθετον τάσιν τοῦ κτηνώδους ἐγωϊσμοῦ. Ἐὰν ὀνομάσωμεν ***κοινωνικὰ*** τὰ συναισθήματα τὰ ἀφορῶντα ἄλλο πρόσωπον, χωρὶς νὰ τὸ λαμβάνουν ὡς ἀντικείμενον τῆς γενετησίου ὁρμῆς, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ὑποχώρησις τῶν κοινωνικῶν τούτων παραγόντων

εἶναι βασικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς νευρώσεως καλυπτόμενον κατόπιν δι' ἰσοφαρίσεως καὶ ἐν τέλει ὑπερκαλυπτόμενον.

Χωρὶς νὰ ἐπιμείνωμεν ἐπὶ τῆς καταγωγῆς τῶν κοινωνικῶν τούτων τάσεων καὶ τῶν σχέσεών των πρὸς ἄλλας βασικὰς ὁρμὰς τοῦ ἀνθρώπου, θὰ καταδείξωμεν δι' ἄλλου παραδείγματος τὸν δεύτερον ἐκ τῶν κυρίων χαρακτήρων τῆς νευρώσεως. Τὸ ταμποὺ ἐμφανίζει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὸ ἁπτικὸν παραλήρημα τῶν νευροπαθῶν, τὸ délire du toucher. Εἰς τὴν νεύρωσιν ταύτην ἡ ἀπαγόρευσις ἀφορᾷ κυρίως τὴν γενετήσιον ἐπαφὴν καὶ ἡ ψυχανάλυσις κατέδειξεν ὅτι αἱ ἐπιθυμίαι, αἱ ὁποῖαι ἀπομακρύνονται καὶ μετατίθενται κατὰ τὴν νεύρωσιν, εἶναι γενετησίου προελεύσεως. Εἰς τὸ ταμποὺ προδήλως ἡ ἀπηγορευμένη ἐπαφὴ δὲν ἔχει μόνον γενετήσιον σημασίαν, ἀλλὰ μᾶλλον γενικωτέραν ἔννοιαν ἐπιθέσεως, κατοχῆς, ἐπιβολῆς τοῦ ἀτόμου. Ἡ ἀπαγόρευσις τῆς ἐπαφῆς πρὸς τὸν ἀρχηγὸν ἢ πρὸς ὅ,τι ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν πρὸς αὐτὸν ἐγείρει ἓν ἐμπόδιον εἰς τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην, ἡ ὁποία ὅμως ἐκδηλοῦται εἰς τὴν ἐπιμελῆ προφύλαξιν τοῦ ἀρχηγοῦ, ἢ ἀκόμη εἰς τὴν κακοποίησίν του πρὸ τῆς στέψεως (ἴδε ἀνωτέρω). Οὕτω ἡ ὑπεροχὴ τῶν γενετησίων ἐλατηρίων ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν σημεῖον τῆς νευρώσεως. Ἀλλὰ καὶ τὰ κοινωνικὰ ἐλατήρια ἀνεπτύχθησαν εἰς διακεκριμένας ὀντότητας διὰ τῆς συνεργείας ἐγωϊστικῶν καὶ ἐρωτικῶν συντελεστῶν.

Εἰς τὸ ἓν τῶν παραδειγμάτων τῆς συγκρίσεως τοῦ ταμποὺ πρὸς τὴν ἰδεοληψίαν καταφαίνεται ποία εἶναι ἡ σχέσις τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς νευρώσεως πρὸς τὰ δημιουργήματα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ διατὶ ἡ μελέτη τῆς ψυχολογίας τῶν νευρώσεων ἔχει σημασίαν διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἐξελίξεως τοῦ πολιτισμοῦ.

Αἱ νευρώσεις δεικνύουσι, ἀφ' ἑνὸς μὲν καταπληκτικὰς καὶ βαθείας ὁμοιότητας πρὸς τὰ μεγάλα κοινωνικὰ δημιουργήματα τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας καὶ τῆς φι-

λοσοφίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ φαίνονται ὡς παραμορφώσεις αὐτῶν. Δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ὑστερία εἶναι παραμόρφωσις καλλιτεχνήματος, ἡ ἰδεοληψία παραμορφωμένη θρησκεία, ἡ παράνοια παραμορφωμένον φιλοσοφικὸν σύστημα. Ἡ διαφορὰ αὕτη ὀφείλεται, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ νευρώσεις εἶναι ἀντικοινωνικὰ φαινόμενα· προσπαθοῦν δι' ἀτομικῶν μέσων νὰ ἐπιτύχουν ὅ,τι ἐδημιουργήθη εἰς τὴν κοινωνίαν διὰ τῆς ὁμαδικῆς ἐργασίας. Κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν νευρώσεων, διαπιστοῦται ὅτι τὴν μεγαλυτέραν ἐπιρροὴν ἔχουν αἱ γενετησίου προελεύσεως ἐπιθυμίαι, ἐνῷ τὰ ἀντίστοιχα δημιουργήματα τοῦ πολιτισμοῦ στηρίζονται ἐπὶ κοινωνικῶν ἐπιθυμιῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι προϊόντα τῆς ἑνώσεως ἐγωϊστικῶν καὶ ἐρωτικῶν ἐπιθυμιῶν. Ἡ γενετήσιος ὁρμὴ δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἑνώσῃ τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως αἱ ἀπαιτήσεις τῆς αὐτοσυντηρήσεως. Ἡ ἱκανοποίησίς της εἶναι κυρίως ἰδιωτικὴ ὑπόθεσις τοῦ ἀτόμου.

Ὁ ἀντικοινωνικὸς χαρακτὴρ τῆς νευρώσεως ὀφείλει τὴν προέλευσίν του εἰς τὴν ἀρχικήν της τάσιν νὰ δραπετεύσῃ ἀπὸ τὴν μὴ ἱκανοποιητικὴν πραγματικότητα εἰς τὸν πλέον εὐχάριστον κόσμον τῆς φαντασίας. Εἰς τὸν πραγματικὸν τοῦτον κόσμον, τὸν ὁποῖον ἀποφεύγει ὁ νευροπαθής, βασιλεύει ἡ κοινωνία τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν δημιουργηθέντων θεσμῶν. Ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς πραγματικότητος εἶναι συγχρόνως ἔξοδος ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας.

...ογονον κοινωνικόν θεσμόν. Καί ώς τοιούτος αι...
... διά την αρμονικήν ταυτοποίησιν των αναγκών. ...
...ν δέ εδόθησαν τά προνόμια, εδημιουργήθησαν
...αρχίαι. Πάντως υπάρχει βαθεία υποχρέωσις του
καί των ατόμων έναντι του Ταμείου, έναντι ...
...ωνίας. Αι αποδούμεναι επιθυμίαι μιμούνται ...
...συνείδησιν, τό Ταμείον αποτελεί την πηγήν των ...
...φων των ηγεμόνων καί ιερέων.

μόνον, ώς αναφέρω εν αρχή, αι συνθήκαι ...
...αγωγής αλλά καί αι γοεραί επιφάνειαι της
...σησαν των Ταμείου την επίδρασιν
...ψιν όλων αυτών διερωτώμαι αν είναι
...ός κατ' αρχήν και ύστερον ο ζημιός ή κατά
ο βίος των ανθρώπων. —

...ως είναι γεγονός ότι εις τόν πρωτόγονον
εμφανίζεται καθ' ύστερον ο γυμνισμός του 94
...ισμός του (Στεφανίδης ώς αρχή).

ΨΥΧΟΛΑΤΡΕΙΑ, ΜΑΓΕΙΑ ΚΑΙ ΠΑΝΤΟΔΥΝΑΜΙΑ ΤΩΝ ΣΚΕΨΕΩΝ

Εἶναι παρατηρημένον ὅτι ὅλα τὰ ἔργα τὰ ὁποῖα ἐπιχειροῦν νὰ ἐφαρμόσουν ἀπόψεις τῆς ψυχαναλύσεως ἐπὶ θεμάτων τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν ἐλάχιστα κατ'ἀνάγκην προσφέρουν εἰς τὸν ἀναγνώστην τόσον ἐκ τῆς ψυχαναλύσεως ὅσον καὶ ἐκ τῆς περὶ ἧς πρόκειται θεωρητικῆς ἐπιστήμης. Ὑποβάλλουν ἁπλῶς εἰς τοὺς εἰδικοὺς ἰδέας τὰς ὁποίας θὰ χρησιμοποιήσωσιν οὗτοι κατὰ τὰς ἐρεύνας των. Ἡ ἔλλειψις αὕτη θὰ εἶναι ἰδιαιτέρως αἰσθητὴ εἰς ἓν βιβλίον τὸ ὁποῖον πραγματεύεται περὶ τοῦ τεραστίου κεφαλαίου τῆς ψυχολατρείας (ἀνιμισμοῦ) (1)

Ἀνιμισμὸς ὑπὸ τὴν στενωτέραν μὲν ἔννοιαν καλεῖται ἡ θεωρία περὶ ὑπάρξεως ψυχῆς, ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν δὲ ἔννοιαν ἡ θεωρία περὶ ὑπάρξεως πνευματικῶν ὄντων ἐν γένει. Τοῦ ἀνιμισμοῦ διακρίνεται ὁ ἀνιματισμός, ἡ θεωρία δηλαδὴ ἡ ὑποστηρίζουσα ὅτι ἡ λεγομένη ἄψυχος φύσις εἶναι ἔμψυχος εἰς ὃν δὲ ἀνάγεται καὶ ὁ ἀνιμαλισμὸς καὶ ὁ μανισμός. Ἡ λέξις ἀνιμισμός, ἡ ὁποία ἐχαρακτήριζεν ἄλλοτε ὡρισμένον φιλοσοφικὸν σύστημα, ἔλαβεν, ὡς φαίνεται, τὴν σημερινὴν αὐτῆς ἔννοιαν παρὰ τοῦ E. B. Τάϋλορ. (2)

---

(1) Ἡ ἀνάγκη τῆς συμπτύξεως τῆς ὕλης μοῦ ἐπέβαλε νὰ μὴ δώσω λεπτομερεῖς βιβλιογραφικὰς παραπομπάς. Σημειῶ μόνον τὰ γνωστὰ ἔργα τοῦ Herbert Spencer, τοῦ I. G. Frazer, τοῦ A. Lang, τοῦ E.B.Taylor καὶ τοῦ W. Wundt ἐξ ὧν ἠρύσθην πάσας τὰς σχετικὰς πρὸς τὴν ψυχολατρείαν καὶ τὴν μαγείαν πληροφορίας. Ἡ προσωπικὴ γνώμη τοῦ συγγραφέως ἐκδηλοῦται μόνον εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ὑλικοῦ καὶ τὴν διδομένην ἑρμηνείαν.

(2) E. B. Taylor, Primitive culture. Δ' τόμ. σελ. 425,

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὤθησεν εἰς τὴν δημιουργίαν πάντων τῶν ὅρων τούτων εἶναι ἡ γνῶσις τῆς ἐξαιρετικῶς παραδόξου ἀντιλήψεως, τὴν ὁποίαν ἐσχημάτισαν οἱ γνωστοὶ πρωτόγονοι λαοί, τόσον οἱ ἀρχαῖοι ὅσον καὶ οἱ σύγχρονοι, περὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ κόσμου. Ἡ γῆ κατ᾿ αὐτοὺς εἶναι πλήρης πνευματικῶν ὄντων διατεθειμένων καλῶς ἢ κακῶς πρὸς αὐτούς. Εἰς τὰ πνεύματα ταῦτα καὶ τοὺς δαίμονας ἀποδίδουν τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ θεωροῦν ἔμψυχα ὄχι μόνον τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ ἀλλὰ καὶ τὰ λεγόμενα ἄψυχα ἀντικείμενα. Ἓν τρίτον, τὸ σημαντικώτερον ἴσως, σημεῖον τῆς πρωτογόνου ταύτης φιλοσοφίας τῆς φύσεως, φαίνεται εἰς ἡμᾶς πολὺ ὀλιγώτερον παράδοξον, διότι δὲν ἀπεμακρύνθημεν τόσον ἀπ᾿ αὐτοῦ, ἐνῶ περιωρίσαμεν κατὰ πολὺ τὴν πίστιν μας εἰς τὰ πνεύματα ἐξηγοῦντες τὰ φυσικὰ φαινόμενα διὰ τῆς παραδοχῆς ἀπροσώπων δυνάμεων. Οἱ πρωτόγονοι λαοὶ πιστεύουν ὅτι ὅπως ὅλα τὰ ὄντα, οὕτω καὶ οἱ ἄνθρωποι εἶναι «ἔμψυχοι». Οἱ ἄνθρωποι περιέχουν ψυχάς, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν κατοικίαν των καὶ νὰ μεταναστεύσουν εἰς ἄλλους ἀνθρώπους. Αἱ ψυχαὶ αὗται εἶναι φορεῖς τῶν πνευματικῶν ἰδιοτήτων καὶ μέχρις ἑνὸς σημείου εἶναι ἀνεξάρτητοι τοῦ σώματος. Ἀρχικῶς ἐθεώρουν τὰς ψυχὰς πολὺ ὁμοίας πρὸς τὰ ἄτομα, καὶ μόνον κατόπιν μακρᾶς ἐξελίξεως ἀπώλεσαν αὗται μέχρις ἑνὸς σημείου τὸν ὑλικόν των χαρακτῆρα(¹).

Οἱ πλεῖστοι τῶν συγγραφέων τείνουσι νὰ δεχθῶσιν ὅτι αἱ ἀντιλήψεις αὗται περὶ ψυχῆς ἀπετέλεσαν τὸν ἀρχικὸν πυρῆνα τοῦ ψυχολατρικοῦ συστήματος, ὅτι τὰ πνεύματα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ψυχαὶ αἱ ὁποῖαι ἀπέκτησαν τὴν ἀνεξαρτησίαν των, καὶ ὅτι καὶ αἱ ψυχαὶ τῶν ζώων,

---

δ' ἔκδ. 1903.—W. Wundt, Mythus und Religion, Β' τόμ. σελ. 173, 1906.

(¹) W. Wundt, Mythus und Religion, Β' τόμος, δ' κεφ. Αἱ περὶ ψυχῆς ἀντιλήψεις.

τῶν φυτῶν καὶ τῶν ἀντικειμένων ἐπλάσθησαν κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν.

Πῶς ὡδηγήθησαν οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι πρὸς τὰς περιέργους δυϊστικὰς αὐτὰς ἀντιλήψεις ἐπὶ τῶν ὁποίων βασίζεται τὸ σύστημα τοῦτο τῆς ψυχολατρείας; Ὑποτίθεται ὅτι τοῦτο συνέβη διὰ τῆς παρατηρήσεως τῶν φαινομένων τοῦ ὕπνου (καὶ τοῦ ὀνείρου) καὶ τοῦ ὁμοίου πρὸς αὐτὸν θανάτου καὶ διὰ τῆς προσπαθείας ὅπως ἐξηγηθοῦν αἱ καταστάσεις αὗται, αἱ ὁποῖαι εἶναι τόσον σπουδαῖαι δι' ὅλους. Τὴν ἀφετηρίαν τῆς διαμορφώσεως τῆς θεωρίας ἀπετέλεσεν ἰδίως τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου. Διὰ τὸν πρωτόγονον τὸ κανονικὸν εἶναι ἡ παράτασις τῆς ζωῆς, ἡ ἀθανασία. Ἡ ἔννοια τοῦ θανάτου εἶναι μεταγενεστέρα καὶ ἐγένετο δεκτὴ μόνον κατόπιν δισταγμοῦ. Καὶ δι' ἡμᾶς ἀκόμη στερεῖται περιεχομένου καὶ εἶναι ὀλίγον ἀσαφής. Ὅσον ἀφορᾶ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν βασικῶν θεωριῶν τῆς ψυχολατρείας ἄλλων παρατηρήσεων καὶ γνώσεων καὶ ἰδίως τῶν ὀνείρων, τῶν σκιῶν, τῶν εἰδώλων κ.τ.λ. ἐγένοντο ζωηρόταται συζητήσεις, μὴ καταλήξασαι εἰς συμπέρασμα (¹).

Ἡ στάσις τοῦ πρωτογόνου, ὁ ὁποῖος ἀντιδρᾶ εἰς τὰ φαινόμενα τὰ διεγείροντα τὴν σκέψιν του δημιουργῶν τὴν περὶ ψυχῆς ἀντίληψιν καὶ μεταφέρων κατόπιν ταύτην ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, θεωρεῖται φυσικωτάτη καὶ οὐδόλως αἰνιγματώδης. Ὁ Βούντ, παρατηρῶν ὅτι αἱ αὐταὶ ψυχολογικαὶ ἀντιλήψεις ἐνεφανίσθησαν εἰς τοὺς πλέον διαφόρους λαοὺς καὶ εἰς πάσας τὰς ἐποχάς, ἐξάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀποτελοῦν τὸ ἀναγκαῖον ψυχολογικὸν δημιούργημα τῆς μυθοπλαστικῆς συνειδήσεως καὶ ὅτι ἡ πρωτόγονος ψυχολατρεία πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς πνευματικὴ ἔκφρα-

---

(¹) Πρβλ. πλὴν τοῦ Βούντ καὶ τοῦ Σπένσερ, τὰ ἔξοχα ἄρθρα τῆς «Βρεττανικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας», 1911 (ψυχολατρεία, μυθολογία κ.τ.λ.).

σις τῆς ***φυσικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου***, ἐφ'ὅσον τοὐλάχιστον εἶναι αὕτη προσιτὴ εἰς τὴν παρατήρησιν ἡμῶν (1). Ἤδη ὁ Χιοὺμ ἐν τῇ «Φυσικῇ ἱστορίᾳ τῆς θρησκείας», ἐδικαιολόγησε τὴν ἀπόδοσιν ζωῆς εἰς τὰ ἄψυχα. «Ὑπάρχει, γράφει, μία γενικὴ τάσις τῆς ἀνθρωπότητος ἡ ὁποία ὠθεῖ τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἀντιλαμβάνωνται τὰ πάντα ὡς ὅμοια πρὸς αὐτοὺς καὶ νὰ μεταβιβάζωσιν εἰς πᾶν ἀντικείμενον τὰς ἰδιότητας ἐκείνας αἱ ὁποῖαι τοῖς εἶναι οἰκεῖαι καὶ τῶν ὁποίων ἔχουν ἐνδόμυχον συνείδησιν» (2).

Ἡ ψυχολατρεία εἶναι σύστημα σκέψεως καὶ δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν ἐξήγησιν ἑνὸς μεμονωμένου φαινομένου, ἀλλ' ἐπιτρέπει νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸν κόσμον ὡς ἑνιαῖον σύνολον ὁρμώμενοι ἐξ ἑνὸς σημείου. Κατὰ τοὺς συγγραφεῖς, ἡ ἀνθρωπότης παρήγαγεν ἀλληλοδιαδόχως τρία τοιαῦτα συστήματα,τρεῖς μεγάλας κοσμοθεωρίας: τὴν ψυχολατρικὴν (μυθολογικήν), τὴν θρησκευτικὴν καὶ τὴν ἐπιστημονικήν. Μεταξὺ αὐτῶν ἡ ἀρχαιοτέρα, ἡ ψυχολατρική, εἶναι ἴσως ἡ συνεπεστέρα καὶ πληρεστέρα, ἐξηγοῦσα λεπτομερῶς τὴν οὐσίαν τοῦ κόσμου. Ἡ πρώτη λοιπὸν κοσμοθεωρία τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι θεωρία ψυχολογική. Θὰ παρεξεκλίνομεν τοῦ σκοποῦ μας ἐὰν ἐδεικνύομεν κατὰ πόσον ἡ θεωρία αὕτη διαφαίνεται εἰς τὴν σύγχρονον ζωήν, ἄλλοτε μὲν ὑπὸ κατωτέραν μορφὴν ὡς δεισιδαιμονία, ἄλλοτε δὲ πλήρης ζωῆς ὡς βάσις τῆς γλώσσης, τῆς σκέψεως καὶ τῆς φιλοσοφίας.

Ἕνεκα τῆς ἀλληλοδιαδοχῆς τῶν τριῶν κοσμοθεωριῶν, λέγεται ὅτι ἡ ψυχολατρεία δὲν εἶναι ἀκόμη θρησκεία, ἀλλ' ὅτι περιέχει τὰς προϋποθέσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐγείρονται βραδύτερον αἱ θρησκεῖαι. Εἶναι ἀκόμη προφανὲς ὅτι ὁ μῦθος στηρίζεται ἐπὶ ψυχολατρικῶν προϋποθέσεων. Ἀλλ' αἱ λεπτομέρειαι τῆς σκέ-

---

(1) W. Wundt, Mythus und Religion, B' τομ. σελ. 154.
(2) E. B. Taylor, Primitive culture, A' τόμ. σελ. 477.

σεως τοῦ μύθου πρὸς τὴν ψυχολατρείαν δὲν φαίνονται διευκρινισθεῖσαι εἰς τὰ κυριώτερα σημεῖα.

Τὴν ψυχαναλυτικὴν ἡμῶν ἐργασίαν θὰ ἀρχίσωμεν ἀλλαχοῦ. Δὲν πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐδημιούργησαν τὴν πρώτην των κοσμοθεωρίαν ὁρμώμενοι ἀπὸ τὴν καθαρὰν ἀγάπην πρὸς τὴν θεωρητικὴν γνῶσιν. Ἡ πρακτικὴ ἀνάγκη τῆς ὑποταγῆς τοῦ κόσμου διεδραμάτισε μέρος τι εἰς τὴν προσπάθειάν των ταύτην. Διὰ τοῦτο δὲν ἐκπληττόμεθα ἀκούοντες ὅτι τὸ ψυχολατρικὸν σύστημα συνοδεύεται ἀπὸ ὁδηγίας περὶ τοῦ τί πρέπει νὰ κάμνῃ τις διὰ νὰ κυριαρχῇ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, τῶν ζώων καὶ τῶν πραγμάτων, ἢ μᾶλλον ἐπὶ τῶν πνευμάτων των. Τὰς ὁδηγίας ταύτας, αἱ ὁποῖαι εἶναι γνωσταὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα μαγεία, ὀνομάζει ὁ Σ. Ρενὰκ (1) στρατηγικὴν τῆς ψυχολατρείας. Θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ τὰς ὠνομάζαμεν μετὰ τῶν Χοῦμπερτ καὶ Μάους τεχνικὴν τῆς ψυχολατρείας (2).

Ἡ μαγεία διακρίνεται εἰς ἄμεσον καὶ ἔμμεσον. Ἄμεσος μαγεία λέγεται ἡ τέχνη τοῦ ἐπηρεάζειν τὰ πνεύματα διὰ συμπεριφορᾶς ἀναλόγου πρὸς τὴν ἐπιδεικνυομένην πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ὑπὸ ὁμοίας συνθήκας, ὡς ὅτε ὁ μάγος καταπραΰνει τὰ πνεύματα, τὰ καθιστᾶ φιλικά, ἐπιβάλλεται εἰς αὐτά, τὰ στερεῖ τῆς δυνάμεώς των, τὰ ὑποτάσσει εἰς τὴν θέλησίν του, διὰ τῶν αὐτῶν μέσων διὰ τῶν ὁποίων ἐπιβάλλεται καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἔμμεσος ὅμως μαγεία εἶναι διάφορος. Κατ' ἀρχὴν δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὰ πνεύματα καὶ χρησιμοποιεῖ ἰδιαίτερα μέσα καὶ ὄχι τὴν ψυχολογικὴν μέθοδον. Εὐκόλως διακρίνομεν ὅτι ἡ ἔμμεσος μαγεία εἶναι τὸ ἀρχικὸν καὶ σημαντικώτερον τμῆμα τῆς ψυχολατρικῆς τεχνικῆς, διότι μεταξὺ τῶν μέσων, διὰ τῶν ὁποίων ἐπηρεάζονται τὰ πνεύματα πολλὰ ἀνήκουν εἰς

(1) Cultes, mythes et religions τ. Β′ Introduction, σελ. XV, 1909.

(2) «Année sociologique», Ζ′ τόμ. 1904.

τὸ δεύτερον τοῦτο εἶδος μαγείας (1) καὶ ἡ ἔμμεσος μαγεία ἐφαρμόζεται καὶ εἰς περιπτώσεις ὅπου ἡ φύσις δὲν ἔχει ἀκόμη πληρωθῆ ὑπὸ πνευμάτων.

Οἱ σκοποὶ τῆς μαγείας εἶναι ἐξαιρετικῶς ποικίλοι: εἶναι ἡ ὑποταγὴ τῶν φυσικῶν φαινομένων εἰς τὴν ἀνθρωπίνην θέλησιν, ἡ προστασία τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν καὶ τῶν κινδύνων καὶ ἡ πρόσδοσις εἰς αὐτὸ τῆς ἱκανότητος νὰ βλάπτῃ τοὺς ἐχθρούς του. Ἡ ἀρχὴ ὅμως ἐπὶ τῆς ὁποίας βασίζεται πᾶσα μαγικὴ πρᾶξις—ἢ καλύτερον ἡ ἀρχὴ τῆς μαγείας—εἶναι τόσον προφανὴς ὥστε πάντες οἱ συγγραφεῖς ἠναγκάσθησαν νὰ τὴν ἀναγνωρίσουν. Δυνάμεθα νὰ τὴν ἐκφράσωμεν σαφέστατα χρησιμοποιοῦντες τὸν ὁρισμὸν τοῦ Τάϋλορ (χωρὶς ὅμως νὰ συμφωνήσωμεν εἰς τὴν κρίσιν τὴν ὁποίαν κάμνει): «mistaking an ideal connexion for a real one» (ἐκλαμβάνειν φανταστικὴν σχέσιν ὡς πραγματικήν). Τὸν χαρακτῆρα τοῦτον θὰ καταδείξωμεν εἰς δύο ὁμάδας μαγικῶν πράξεων.

Ἓν ἐκ τῶν πλέον διαδεδομένων μαγικῶν μέσων, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ τις διὰ νὰ βλάψῃ τὸν ἐχθρόν, εἶναι νὰ κατασκευάσῃ ἓν ὁμοίωμά του ἀπὸ οἱονδήποτε ὑλικόν. Ἡ ὁμοιότης πρὸς τὸ πρόσωπον οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν. Δύναταί τις νὰ «ὀνομάσῃ» οἱονδήποτε ἀντικείμενον ὁμοίωμα τοῦ ἐχθροῦ. Ὅ,τι κάμνει τις κατόπιν εἰς τὸ ὁμοίωμα, ἐπηρεάζει καὶ τὸ μισούμενον πρότυπον. Ἐὰν κακοποιήσῃ τις ἓν μέρος τοῦ σώματος τοῦ ὁμοιώματος, ὁ ἐχθρὸς θὰ ἀσθενήσῃ. Τὸ μαγικὸν τοῦτο μέσον δύναταί τις, ἀντὶ νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς ἀτομικῆς του ἔχθρας, νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ διὰ καλοὺς σκοποὺς καὶ οὕτω νὰ βοηθήσῃ τοὺς θεοὺς κατὰ τῶν κακῶν πνευμάτων. Σχετικῶς ὁ Φραῖζερ ἀνα-

(1) Ἐὰν φοβίσῃ τις ἓν πνεῦμα διὰ θορύβου καὶ κραυγῶν κάμνει ἄμεσον μαγικὴν πρᾶξιν. Ἐὰν ὅμως τῷ ἐπιβάλει τὴν θέλησίν του διὰ τῆς κατοχῆς τοῦ ὀνόματός του, ἐκτελεῖ ἔμμεσον μαγικὴν πρᾶξιν.

φέρει τὰ ἑξῆς : (¹) «Καθ' ἑκάστην νύκτα, ὅτε ὁ θεὸς τοῦ ἡλίου Ρᾶ (εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον) κατήρχετο εἰς τὸν οἶκον του, εἰς τὴν καυστικὴν δύσιν, ἔπρεπε νὰ παλαίσῃ σκληρῶς πρὸς στρατὸν δαιμόνων, οἱ ὁποῖοι ὥρμουν κατ' αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἄπεπι, τοῦ θανασίμου ἐχθροῦ του. Ἐπάλαιεν ἐναντίον των καθ' ὅλην τὴν νύκτα καὶ συχνάκις τὰ πνεύματα τοῦ σκότους ἦσαν τόσον ἰσχυρά, ὥστε καὶ τὴν ἡμέραν ἀκόμη νὰ στέλλουν εἰς τὸν κυανοῦν οὐρανὸν μέλανα νέφη, διὰ νὰ ἐξασθενήσουν τὴν δύναμίν του καὶ νὰ ἐμποδίσουν τὸ φῶς του. Διὰ νὰ βοηθήσουν τὸν θεόν, οἱ ἱερεῖς του ἐτέλουν καθ' ἡμέραν εἰς τὸν ναόν του ἐν Θήβαις τὴν ἑξῆς τελετήν : Κατεσκευάζετο ἐκ κηροῦ ὁμοίωμα τοῦ ἐχθροῦ του Ἄπεπι, ὑπὸ τὴν μορφὴν ἀπαισίου κροκοδείλου ἢ ὄφεως καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐγράφετο τὸ ὄνομα τοῦ δαίμονος μὲ πρασίνην μελάνην. Ἔπειτα περιετυλίσσετο εἰς πάπυρον φέροντα τὴν αὐτὴν ἐπιγραφήν, περιεβάλλετο διὰ μελαίνων τριχῶν, καὶ ὁ ἱερεύς, ἀφοῦ τὸ ἔπτυε, τὸ ἔκοπτε διὰ λιθίνης μαχαίρας καὶ τὸ ἔρριπτε κατὰ γῆς. Κατόπιν τὸ ἐπάτει διὰ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς καὶ τέλος τὸ ἔκαιε εἰς πυρὰν διατηρουμένην δι' ὡρισμένων φυτῶν. Ἀφοῦ ὁ Ἄπεπι ἐνικᾶτο διὰ τῆς μεθόδου ταύτης, ὁ ἱερεὺς ἔπραττε τὸ αὐτὸ μὲ ὅλους τοὺς δαίμονας τῆς ἀκολουθίας του. Ἡ τελετὴ αὕτη, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας ἐλέγοντο ὡρισμένοι λόγοι, ἐπανελαμβάνετο ὄχι μόνον ἑκάστην πρωΐαν, μεσημβρίαν καὶ ἑσπέραν ἀλλὰ καὶ εἰς οἱανδήποτε ὥραν τῆς ἡμέρας ἐὰν ἐξέσπα θύελλα ἢ ἐγίνετο καταιγίς, ἢ ἐὰν μέλανα νέφη ἐκάλυπον εἰς τὸν οὐρανὸν τὸν ἡλιακὸν δίσκον. Οἱ κακοὶ ἐχθροὶ ᾐσθάνοντο τὴν τιμωρίαν, ἡ ὁποία ἐπεβάλλετο ἐπὶ τῶν ὁμοιωμάτων των, ὡς ἐὰν τὴν ὑφίσταντο οἱ ἴδιοι. Ἐτρέποντο εἰς φυγὴν καὶ ὁ θεὸς τοῦ ἡλίου ἐθριάμβευεν ἐκ νέου»(²).

(¹) The magic art, Β' σελ. 67.

(²) Ἡ ἀπαγόρευσις τῆς κατασκευῆς ὁμοιώματος οἱουδή-

'Από τὸ ἄπειρον πλῆθος μαγικῶν πράξεων, αἱ ὁποῖαι στηρίζονται ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, θὰ ἀναφέρω δύο, αἱ ὁποῖαι διεδραμάτισαν πάντοτε σημαντικώτατον μέρος εἰς τὴν ζωὴν τῶν πρωτογόνων λαῶν καὶ διετηρήθησαν ἐν μέρει εἰς τοὺς μύθους καὶ τὴν θρησκείαν τῶν ἀνωτέρων βαθμίδων ἐξελίξεως. Πρόκειται περὶ τῆς προκλήσεως βροχῆς καὶ εὐφορίας. Ἡ βροχὴ παράγεται μαγικῶς διὰ τῆς μιμήσεως αὐτῆς ἢ καὶ τῶν νεφῶν τὰ ὁποῖα τὴν γεννῶσιν ἢ τῆς θυέλλης. Θὰ ἔλεγέ τις ὅτι οἱ ἄγριοι «παίζουν τὴν βροχήν». Οἱ 'Αϊνὼ π.χ. τῆς 'Ιαπωνίας, προκαλοῦν τὴν βροχὴν χύνοντες ὕδωρ ἀπὸ μεγάλα κόσκινα ἐνῷ ἄλλοι θέτουν ἱστία καὶ μίαν κώπην εἰς μέγα δοχεῖον, τὸ ὁποῖον κατόπιν περιφέρουν εἰς τὸ χωρίον. Τὴν γονιμότητα ὅμως τοῦ ἐδάφους ἐξασφαλίζουν μαγικῶς παρουσιάζοντες εἰς αὐτὸ τὸ θέαμα μιᾶς συνουσίας μεταξὺ ἀνθρώπων. Οὕτω, διὰ ν' ἀρκεσθῶ εἰς ἓν παράδειγμα, εἰς πολλὰ μέρη τῆς 'Ιάβας, ὅτε ἡ ὄρυζα πλησιάζει νὰ ἀνθίσῃ, ὁ χωρικὸς καὶ ἡ χωρικὴ μεταβαίνουν τὴν νύκτα εἰς τοὺς ἀγρούς, διὰ νὰ διεγείρουν μὲ τὸ παράδειγμά των τὴν γονιμότητα τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν ἄφθονον συγκομιδήν (1). 'Από τὰς αἱμομικτικὰς ὅμως γενετησίους σχέσεις ἀνέμενον τοὐναντίον ἀγονίαν τοῦ ἐδάφους (2).

Εἰς τὴν πρώτην ταύτην ὁμάδα πρέπει νὰ ὑπαγάγωμεν ὡρισμένας ἀπαγορεύσεις—μαγικὰς ἐννοεῖται—. Ὅτε μέρος τῶν κατοίκων χωρίου τῶν Νταγιὰκ ἐξέλθῃ εἰς κυνήγιον ἀγριοχοίρων, οἱ ἐναπομένοντες δὲν πρέπει

ποτε ζῶντος ὄντος, ἡ ὁποία περιέχεται εἰς τὴν 'Αγίαν Γραφήν, δὲν ὀφείλεται εἰς προκατάληψιν κατὰ τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, ἀλλ' ἔχει τὸν σκοπὸν νὰ στερήσῃ ἑνὸς ὅπλου τὴν μαγείαν, τὴν ὁποίαν τόσον καταδικάζει ἡ ἑβραϊκὴ θρησκεία. Frazer, The magic art, Β' σελ. 87.

(1) The magic art, Β', σελ. 98.

(2) 'Απήχησις τῆς ἀντιλήψεως ταύτης εὑρίσκεται εἰς τὸν «Οἰδίποδα Τύραννον» τοῦ Σοφοκλέους.

νὰ ἐγγίσουν διὰ τῶν χειρῶν ἔλαιον ἢ ὕδωρ, διότι τότε οἱ δάκτυλοι τῶν κυνηγῶν θὰ ἐγίνοντο μαλακοὶ καὶ ἡ λεία θὰ ἐξέφευγε τῶν χειρῶν των [1]. Ἢ ὅτε εἷς Γκιλιὰκ κυνηγᾷ εἰς τὸ δάσος, τὰ τέκνα του δὲν πρέπει νὰ ζωγραφίζουν ἐπὶ ξύλου ἢ ἐπὶ τῆς ἄμμου, διότι αἱ ἀτραποὶ τοῦ πυκνοῦ δάσους θὰ ἠδύναντο νὰ περιπλακῶσιν ὅπως αἱ γραμμαὶ τῆς εἰκόνος καὶ ὁ κυνηγὸς δὲν θὰ ἐπανεύρισκε τὴν ὁδὸν διὰ τῆς ὁποίας πρέπει νὰ ἐπιστρέψῃ [2].

Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο παράδειγμα, ὡς καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα ἡ ἀπόστασις οὐδένα παίζει ρόλον, καὶ ἡ τηλεπάθεια θεωρεῖται αὐτονόητος. Δὲν εἶναι δὲ διόλου δύσκολον νὰ ἀντιληφθῶμεν τοὺς λόγους τῆς ἰδιότητος ταύτης τῆς μαγείας.

Εὐκόλως διακρίνομεν εἰς τὰ παραδείγματα αὐτὰ ὅτι ἡ μαγικὴ δρᾶσις βασίζεται κυρίως εἰς τὴν **ὁμοιότητα** μεταξὺ τῆς ἐκτελεσθείσης πράξεως καὶ τοῦ προσδοκωμένου ἀποτελέσματος. Διὰ τοῦτο ὁ Φραῖζερ καλεῖ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μαγείας ***μιμητικὸν*** ἢ ***ὁμοιοπαθητικόν***. Ἐὰν θέλω νὰ βρέξῃ, δὲν ἔχω ἢ νὰ ἐκτελέσω μίαν πρᾶξιν ὁμοιάζουσαν πρὸς τὴν βροχὴν ἢ ἐνθυμίζουσαν τὴν βροχήν. Εἰς μεταγενεστέραν βαθμίδα τῆς ἐξελίξεως τοῦ πολιτισμοῦ, ἀντὶ τῆς μαγικῆς αὐτῆς τελετῆς, γίνονται παρακλήσεις ἐντὸς ἑνὸς ναοῦ καὶ ζητεῖται ἀπὸ τοὺς ἐνοικοῦντας ἁγίους νὰ στείλουν βροχήν. Τέλος ἐγκαταλείπεται καὶ ἡ θρησκευτικὴ αὕτη τελετὴ καὶ προσπαθοῦν νὰ ἐπιδράσουν ἐπὶ τῆς ἀτμοσφαίρας διὰ νὰ παραγάγουν βροχήν.

Εἰς ἄλλην ὁμάδα μαγικῶν πράξεων δὲν παρατηρεῖται ἡ ἀρχὴ τῆς ὁμοιότητος, ἀλλὰ μία ἄλλη, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται σαφέστατα εἰς τὰ κάτωθι παραδείγματα.

Διὰ νὰ βλάψῃ τις ἕνα ἐχθρόν, δύναται νὰ χρησι-

---

1) The magic art, A', σελ. 120.
2) The magic art, A', σελ. 122.

μοποιήση ἄλλο μέσον. Λαμβάνει τὰς τρίχας του, τοὺς ὄνυχάς του ἢ μέρος τῶν ἐνδυμάτων του καὶ ἐκτελεῖ ἐπ' αὐτῶν ἐχθρικὰς πράξεις. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς ἐὰν εἶχεν εἰς τὴν ἐξουσίαν του αὐτὸ τοῦτο τὸ πρόσωπον καὶ ὅ,τι κάμνει εἰς τὰ πράγματα τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὸν ἐχθρόν του, τὸ ὑφίσταται ὁ ἐχθρὸς οὗτος. Ἓν ἐκ τῶν κυριωτέρων τμημάτων τῆς ἀτομικότητος, εἶναι κατὰ τοὺς ἀγρίους τὸ ὄνομα. Ὅτε λοιπὸν γνωρίζει τις τὸ ὄνομα ἑνὸς προσώπου ἢ ἑνὸς πνεύματος, ἀποκτᾷ ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ φέροντος τὸ ὄνομα. Ἐντεῦθεν πηγάζουσιν αἱ περίεργοι φροντίδες καὶ οἱ περιορισμοὶ περὶ τὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο λόγος εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον ([1]). Εἰς τὰ παραδείγματα ταῦτα ἡ ὁμοιότης ἀντικαθίσταται προφανῶς ὑπὸ τῆς ***ἐξαρτήσεως***.

Ἡ ὑψηλοτέρα μεταξὺ τῶν δικαιολογιῶν τοῦ καννιβαλισμοῦ τῶν ἀγρίων συνίσταται εἰς τὴν ἐπίκλησιν τῆς ἀρχῆς αὐτῆς. Ὁ τρώγων τμήματα τοῦ σώματος ἑνὸς ἀτόμου, ἀποκτᾷ συγχρόνως τὰς ἰδιότητας τοῦ ἀτόμου αὐτοῦ. Ἐκ τούτου πηγάζουν ὡρισμέναι φροντίδες καὶ περιορισμοὶ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῆς τροφῆς εἰς ἰδιαιτέρας περιπτώσεις. Ἡ ἔγκυος γυνὴ θὰ ἀποφύγῃ τὸ κρέας ὡρισμένων ζώων, διότι τὸ τέκνον της θ' ἀπέκτα τὰς ἀνεπιθυμήτους ἰδιότητάς των, ὡς π.χ. τὴν ὀκνηρίαν των. Διὰ τὴν μαγικὴν ἐπίδρασιν δὲν ἔχει σημασίαν ἐὰν ἡ ἐξάρτησις παρῆλθε ἢ ἐὰν ἦτο μία μοναδικὴ ἀσήμαντος ἐπαφή. Οὕτω ἡ πίστις εἰς τὸν μαγικὸν δεσμόν, ὁ ὁποῖος συνδέει τὴν τύχην ἑνὸς τραύματος πρὸς τὸ ὅπλον, τὸ ὁποῖον τὸ ἐπέφερε παρέμεινεν ἀμετάβλητος ἐπὶ χιλιετηρίδας. Ἐὰν Μελανήσιος εὕρῃ τὸ βέλος τὸ ὁποῖον τὸν ἐτραυμάτισε, τὸ διατηρεῖ ἐπιμελῶς εἰς ὑγρὸν τόπον, διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν φλεγμονὴν τοῦ τραύματος. Ἐὰν ὅμως τὸ βέλος παρέμεινεν εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν, τότε ἀσφαλῶς θὰ κρεμασθῇ ἄνωθεν τῆς πυρᾶς, διὰ νὰ ἐπέλθῃ φλεγμονή. Ὁ

([1]) Πρβλ. σελ. 79 κ. ἑ.

Πλίνιος εἰς τὸ 20ὸν βιβλίον τῆς «Φυσικῆς ἱστορίας» του συμβουλεύει, ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος λυπεῖται διότι ἐτραυμάτισεν ἄλλον, νὰ πτύσῃ εἰς τὴν χεῖρα ἡ ὁποία ἔφερε τὸ τραῦμα· οὕτω πως θὰ μετριάσῃ τὸν πόνον τοῦ τραυματισθέντος. Ὁ Φραγκῖσκος Βάκων ἀναφέρει εἰς τὴν «Φυσικὴν ἱστορίαν» του ὅτι ἐὰν ἐπιθέσῃ τις ἀλοιφὴν εἰς τὸ ὅπλον τὸ ὁποῖον ἔφερεν ἓν τραῦμα, τὸ τραῦμα θὰ θεραπευθῇ. Τὴν μέθοδον ταύτην ἀκολουθοῦν ἀκόμη καὶ σήμερον οἱ Ἄγγλοι χωρικοὶ καὶ ὅτε τραυματισθοῦν μὲ δρέπανον, φροντίζουν νὰ διατηροῦν τὸ ἐργαλεῖον καθαρόν, διὰ νὰ μὴ διαπυηθῇ τὸ τραῦμα. Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1902, γράφει ἓν ἐπαρχιακὸν ἀγγλικὸν περιοδικόν, μία γυνή, ὀνόματι Ματθίλδη Χένρυ, κατοικοῦσα ἐν Νόρουϊτς ἐπάτησε κατὰ τύχην ἕνα καρφί. Ἀντὶ νὰ ἐξετάσῃ τὸ τραῦμα, ἢ ἔστω νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν κάλτσαν της, ἐζήτησεν ἀπὸ τὴν θυγατέρα της νὰ ἀλείψῃ καλῶς τὸ καρφὶ δι᾽ ἐλαίου, βεβαία ὅτι τίποτε κακὸν δὲν ἠδύνατο νὰ συμβῇ. Μετ᾽ ὀλίγας ἡμέρας ἀπέθανεν ἐκ τετάνου (¹) συνεπείᾳ τῆς μεταθέσεως αὐτῆς τῆς ἀντισηψίας.

Τὰ παραδείγματα τῆς τελευταίας ταύτης ὁμάδος ἀφοροῦν ὅ,τι ὁ Φραῖζερ ὀνομάζει ***μεταδοτικὴν*** μαγείαν, πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς ***μιμητικῆς***. Τὸ δραστικὸν στοιχεῖον των δὲν εἶναι πλέον ἡ ὁμοιότης, ἀλλ᾽ ἡ ***συνάφεια***, ἡ φανταστικὴ τοὐλάχιστον συνάφεια, ἡ ἀνάμνησις τῆς ὑπάρξεώς της. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ὁμοιότης καὶ ἡ συνάφεια εἶναι αἱ δύο κυριώτεραι ἀρχαὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται τὰ φαινόμενα τοῦ συνειρμοῦ τῶν ἰδεῶν, ἐμφανίζεται ὡς ἐξήγησις ὅλης τῆς ἀνοησίας τῶν μαγικῶν μεθόδων, ἡ ἀρχὴ τοῦ συνειρμοῦ τῶν ἰδεῶν. Βλέπει δέ τις πόσον ὀρθὸς εἶναι ὁ ἀναφερθεὶς ἀνωτέρω ὁρισμὸς τῆς μαγείας τὸν ὁποῖον ἔδωσεν ὁ Τάϋλορ: mistaking an ideal connexion for a real one, ἢ κατὰ τὴν παρεμφερῆ ἔκφρασιν τοῦ Φραῖζερ: «οἱ ἄνθρωποι ἐξέ-

(¹) Frazer, The magic art, Α´ σελ. 201-203.

λαβον κατὰ λάθος τὴν τάξιν τῶν ἰδεῶν των ὡς τάξιν φυσικὴν καὶ κατὰ συνέπειαν ἐφαντάσθησαν ὅτι ὁ ἔλεγχος τὸν ὁποῖον ἀσκοῦν ἢ φαίνεται ὅτι ἀσκοῦν ἐπὶ τῶν σκέψεών των, τοῖς ἐπέτρεπε τὴν ἄσκησιν παρομοίου ἐλέγχου ἐπὶ τῶν πραγμάτων» (1).

Διὰ τοῦτο θὰ φανῇ κατ' ἀρχὰς παράδοξον πῶς ὁ τόσον σαφὴς αὐτὸς ὁρισμὸς τῆς μαγείας κατέστη δυνατὸν νὰ ἀπορριφθῇ ὑπὸ πολλῶν συγγραφέων ὡς μὴ ἱκανοποιητικός (2). Μὲ ὀλίγην σκέψιν ὅμως πρέπει νὰ δεχθῇ τις ὅτι ἡ ἐξήγησις τῆς μαγείας διὰ τῆς θεωρίας τοῦ συνειρμοῦ τῶν ἰδεῶν, διασαφηνίζει μόνον τοὺς δρόμους τοὺς ὁποίους ἀκολουθεῖ ἡ μαγεία, ὄχι ὅμως καὶ τὴν οὐσίαν της, τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους ἀντικαθιστᾷ τοὺς φυσικοὺς νόμους διὰ ψυχολογικῶν. Προφανῶς ἀπαιτεῖται ἐδῶ δυναμικὸν στοιχεῖον, ἀλλ' ἐνῷ ἡ ἀναζήτησίς του παρεπλάνησε τοὺς κριτικοὺς τῆς θεωρίας τοῦ Φραΐζερ, εἶναι εὔκολον νὰ δοθῇ ἱκανοποιητικὴ ἐξήγησις εἰς τὴν μαγείαν, ἀρκεῖ νὰ συνεχίσωμεν καὶ νὰ ἐμβαθύνωμεν τὴν θεωρίαν τους περὶ τοῦ συνειρμοῦ τῶν ἰδεῶν.

Ἂς ἐξετάσωμεν κατ' ἀρχὰς τὴν ἁπλῆν καὶ σημαντικωτάτην περίπτωσιν τῆς μιμητικῆς μαγείας. Κατὰ τὸν Φραΐζερ αὕτη εἶναι δυνατὸν νὰ ἀσκηθῇ ἀνεξαρτήτως τῆς μεταδοτικῆς, ἐνῷ ἡ τελευταία προϋποθέτει κατὰ κανόνα τὴν ὕπαρξιν τῆς μιμητικῆς μαγείας (3). Τὰ αἴτια τὰ ὁποῖα ὠθοῦν εἰς τὴν μαγείαν, διακρίνονται εὐκόλως· εἶναι αἱ ἐπιθυμίαι τῶν ἀνθρώπων. Ἀρκεῖ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος ἔχει μεγάλην ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς ἐπιθυμίας του. Κατὰ βάθος, ὅ,τι πράττει τῇ βοηθείᾳ τῆς μαγείας πρέπει νὰ συμβῇ διότι αὐτὸς τὸ θέλει. Οὕτω κατ' ἀρχὰς μόνον ἡ ἐπιθυμία του προέχει.

---

(1) The magic art, Α' σελ. 420 κ. ἑ.

(2) Πρβλ. τὸ ἄρθρον «Μαγεία» (N.W.T.) εἰς τὴν ια' ἔκδοσιν τῆς «Βρεττανικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας».

(3) The magic art. Α', σελ. 54.

Διὰ τὸ παιδίον, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ὑπὸ ἀναλόγους ψυχικὰς συνθήκας, χωρὶς ὅμω νὰ ἔχῃ καὶ τὰς αὐτὰς κινητηρίους ἱκανότητας, ὑπεστηρίξαμεν ἀλλαχοῦ ὅτι κατ' ἀρχὰς ἱκανοποιεῖ τὰς ἐπιθυμίας του διὰ παραισθήσεων, δημιουργοῦν τὴν εὐχάριστον κατάστασιν διὰ τῆς φυγοκέντρου διεγέρσεως τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων του (¹). Διὰ τὸν ἐνήλικον πρωτόγονον ὑπάρχει ἄλλη ὁδός. Ἡ ἐπιθυμία του εἶναι συνδεδεμένη πρὸς κινητήριον ὤθησιν ἢ βούλησιν, καὶ αὕτη—βραδύτερον ἡ βούλησις, τιθεμένη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἐπιθυμιῶν, θὰ μεταβάλῃ τὴν ὄψιν τῆς γῆς —χρησιμοποιεῖται τώρα διὰ νὰ φέρῃ τὴν ἱκανοποίησιν, οὕτως ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται αὕτη καὶ διὰ κινητηρίων ψευδαισθήσεων. Τοιαύτη ***παράστασις*** τῆς ἱκανοποιουμένης ἐπιθυμίας δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰ ***παιγνίδια*** τῶν παιδίων, τὰ ὁποῖα ἀντικαθιστοῦν δι' αὐτὰ τὴν καθαρῶς αἰσθητήριον τεχνικὴν τῆς ἱκανοποιήσεως. Ἐὰν τὸ παιγνίδιον καὶ ἡ μιμητικὴ παράστασις ἀρκοῦν εἰς τὸ παιδίον καὶ εἰς τὸν πρωτόγονον, τοῦτο δὲν εἶναι σημεῖον ἐγκρατείας ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τὴν ὁποίαν δίδομεν εἰς τὴν λέξιν, οὔτε παραιτήσεως συνεπείᾳ ἐπιγνώσεως τῆς ἀδυναμίας, ἀλλὰ λογικωτάτη συνέπεια τῆς ὑπερβολικῆς σημασίας ἡ ὁποία ἀποδίδεται εἰς τὴν ἐπιθυμίαν, τὴν ἐξαρτωμένην ἐξ αὐτῆς βούλησιν, καὶ τὴν ὁδὸν τὴν ὁποίαν αὕτη ἀκολουθεῖ. Σὺν τῷ χρόνῳ ἡ ψυχικὴ βαρύτης μετατίθεται ἀπὸ τὰ αἴτια τῶν μαγικῶν πράξεων εἰς τὰ μέσα τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦν, εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν πρᾶξιν. Ἴσως εἶναι ὀρθότερον ἐὰν εἴπωμεν ὅτι διὰ τῶν μέσων τούτων καθίσταται καταφανὴς ἡ ὑπερτίμησις τῶν ψυχικῶν πράξεων. Φαινομενικῶς ἡ μαγικὴ πρᾶξις, ἡ δύναμις τῆς ὁμοιότητός της πρὸς τὸ ἐπιθυμούμενον, ἐπιτυγχάνει τὴν πραγ-

---

(¹) Formulierungen über die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens. Ἐν «Jahrb. f. psychoanalyt. Forsch». Γ' τόμ. 1912. σελ. 2.

ματοποίησίν του. Εἰς τὴν βαθμίδα τῆς ψυχολατρικῆς σκέψεως δὲν ὑπάρχει ἡ δυνατότης τῆς ἀντικειμενικῆς ἀποδείξεως τῆς ἀληθοῦς τάξεως τῶν πραγμάτων. Ἡ δυνατότης αὕτη ἐμφανίζεται μόνον εἰς μεταγενεστέρας βαθμίδας, ὅτε διατηροῦνται μὲν τὰ μαγικὰ μέσα, ἀλλ' εἶναι δυνατὴ ἡ ἐκδήλωσις τοῦ ψυχικοῦ φαινομένου τῆς ἀμφιβολίας, ἐνδεικτικοῦ μιᾶς τάσεως πρὸς ἄπωσιν. Τότε οἱ ἄνθρωποι θὰ ἀναγνωρίσουν ὅτι ὁ ἐξορκισμὸς τῶν πνευμάτων οὐδὲν φέρει ἀποτέλεσμα, ἐὰν δὲν ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν πίστιν καὶ ὅτι ἡ μαγικὴ δύναμις τῆς προσευχῆς εἶναι περιττή, ἐὰν δὲν συνοδεύεται ἀπὸ τὴν εὐσέβειαν ([1]).

Ἡ δυνατότης τῆς ὑπάρξεως μεταδοτικῆς μαγείας, βασιζομένης ἐπὶ τοῦ συνειρμοῦ τῶν ἰδεῶν διὰ τῆς μεταδόσεως, θὰ μᾶς δείξῃ κατόπιν ὅτι ἡ ψυχικὴ ἐκτίμησις ἐπεξετάθη ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῆς βουλήσεως ἐπὶ πασῶν τῶν ψυχικῶν πράξεων, αἱ ὁποῖαι ὑποτάσσονται εἰς τὴν βούλησιν. Τώρα ὅθεν ὑπάρχει γενικὴ ὑπερτίμησις τῶν ψυχικῶν φαινομένων, δηλαδὴ μία στάσις ἀπέναντι τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία συμφώνως μὲ ὅ,τι γνωρίζομεν διὰ τὰς σχέσεις μεταξὺ πραγματικότητητος καὶ σκέψεως, θὰ φανῇ ὡς ὑπερτίμησις τῆς πραγματικότητος. Τὰ πράγματα ὑποχωροῦν πρὸ τῶν παραστάσεών των· ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὰς τελευταίας ταύτας, πρέπει νὰ συμβῇ καὶ εἰς ἐκεῖνα. Αἱ σχέσεις αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν παραστάσεων, προϋποτίθεται ὅτι ὑπάρχουν καὶ μεταξὺ τῶν πραγμάτων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ σκέψις δὲν γνωρίζει ἀποστάσεις καὶ συνδέει εὐκολώτατα εἰς μίαν πρᾶξιν τῆς συνειδήσεως τὸ ἀπομεμακρυσμένον

([1]) Ὁ βασιλεὺς εἰς τὸν «Ἀμλέτον» (Γ', 4): «My words fly up, my thoughts remain below ;words without thoughts never to Heaven go».

(Ἐπάνω πᾶν τὰ λόγια μου κι' ὁ νοῦς μου κάτω μένει. Ὁ οὐρανὸς χωρὶς τὸν νοῦν τὰ λόγια δὲν τὰ παίρνει). [Μετ. Βικέλα].

τοπικῶς ἢ χρονικῶς, ὁ μαγικὸς κόσμος ἁπλοῦται τηλεπαθητικῶς ὑπὲρ τὸ χρονικὸν διάστημα, καὶ ἐξετάζει τὴν παλαιὰν σχέσιν ὡς σύγχρονον. Κατὰ τὴν ψυχολατρικὴν ἐποχὴν τὸ εἴδωλον τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου καλύπτει τὴν ἄλλην ἐκείνην εἰκόνα τὴν ὁποίαν νομίζομεν ὅτι διακρίνομεν.

Σημειωτέον ὅτι αἱ δύο ἀρχαὶ τοῦ συνειρμοῦ τῶν ἰδεῶν—ἡ ὁμοιότης καὶ ἡ συνάφεια—συμπίπτουν εἰς ἓν ἀνώτερον σύνολον: τὴν ἐπαφήν. Ὁ συνειρμὸς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συναφείας εἶναι ἄμεσος ἐπαφή, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς ὁμοιότητος εἶναι μεταφορικὴ ἐπαφή. Ὑπὸ τὴν χρῆσιν τῆς ἰδίας λέξεως διὰ τοὺς δύο τρόπους συνειρμοῦ κρύπτεται ταυτότης τῶν ψυχικῶν τούτων φαινομένων, τὴν ὁποίαν δὲν ἀντιλαμβανόμεθα ἀκόμη. Ἡ ἔννοια τῆς ἐπαφῆς λαμβάνει τὴν ἔκτασιν τὴν ὁποίαν διεπιστώθη ὅτι εἶχε κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ταμπού ([1]).

Ἐν συμπεράσματι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν: ἡ ἀρχὴ ἡ ὁποία διέπει τὴν μαγείαν, τὴν τεχνικὴν τοῦ ψυχολατρικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς παντοδυναμίας τῶν σκέψεων.

Τὴν ἔκφρασιν «παντοδυναμία τῶν σκέψεων»([2]) ἐδανείσθην ἀπὸ λίαν εὐφυᾶ ἄνθρωπον, πάσχοντα ἐξ ἰδεοληψίας, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν ψυχαναλυτικὴν θεραπείαν του, ἠδυνήθη νὰ δώσῃ σημεῖα τῆς ἱκανότητος καὶ τῆς νοημοσύνης του. Ἐσχημάτισεν αὐτὸν τὸν ὅρον, διὰ νὰ ἐξηγήσῃ ὅλα τὰ περίεργα καὶ ἀνησυχαστικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἐφαίνοντο ὅτι καταδιώκουν αὐτόν, ὡς καὶ ἄλλους πάσχοντας ἐκ τῆς αὐτῆς νόσου. Ἐὰν ἐσκέπτετο ἓν πρόσωπον, τὸ συνήντα ἀμέσως, ὡς ἐὰν τὸ εἶχεν ἐπικαλεσθῇ. Ἐὰν ἠρώτα διὰ τὴν ὑγείαν γνωστοῦ, τὸν ὁποῖον εἶχε καιρὸν νὰ συναντήσῃ, ἤκουεν ὅτι αὐτὸς ἀπέθανε πρὸ ὀλίγου, οὕτως ὥστε ἠδύνατο νὰ νομίσῃ ὅτι ἐπεκοι-

([1]) Πρβλ. τὸ προηγούμενον βιβλίον τῆς σειρᾶς αὐτῆς.
([2])Beemerkungen über einen Fall von Zwangsideen, 1909 (Ἅπαντα, τόμ. I).

νώνησε μετ' αὐτοῦ τηλεπαθητικῶς. Ἐάν, χωρὶς νὰ ἀποδώσῃ σοβαρότητα, ηὔχετο τὸ κακὸν ἑνὸς ξένου, ὤφειλε νὰ εἶναι βέβαιος ὅτι αὐτὸς θ' ἀπέθνησκε μετ' ὀλίγον καὶ θὰ τῷ ἐπέρριπτε τὴν εὐθύνην διὰ τὸν θάνατόν του. Κατὰ τὴν διάρκειαν ἀκόμη τῆς θεραπείας του ἠδυνήθη νὰ μὲ πληροφορήσῃ πῶς ἐδημιουργήθη εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων ἡ ψευδὴς αὕτη ἀντίληψις καὶ τί ἔπραξεν αὐτὸς διὰ νὰ ἐνισχυθῇ εἰς τὰς δεισιδαίμονας προσδοκίας του (¹). Πάντες οἱ ἰδεοληπτικοὶ εἶναι ὁμοίως δεισιδαίμονες, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ παρὰ τὴν κριτικὴν τὴν ὁποίαν ἀσκοῦν ἐπὶ τῆς δεισιδαιμονίας.

Σαφέστατα παρατηροῦμεν τὴν διατήρησιν τῆς παντοδυναμίας τῶν σκέψεων κατὰ τὴν ἰδεοληψίαν, διότι ἐδῶ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ πρωτογόνου τούτου τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι εἶναι πλησιέστατα πρὸς τὴν συνείδησιν. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ παρασυρθῶμεν ἀπὸ τὴν διαπίστωσιν ταύτην καὶ νὰ νομίσωμεν ὅτι πρόκειται περὶ ἰδιαιτέρου χαρακτηριστικοῦ τῆς ἰδεοληψίας, διότι ἡ ἀναλυτικὴ ἔρευνα ἀνακαλύπτει τὸ αὐτὸ φαινόμενον καὶ εἰς τὰς ἄλλας νευρώσεις. Εἰς ὅλας τὰς νευρώσεις τὰ συμπτώματα δὲν καθορίζονται ἀπὸ πραγματικὰ γεγονότα, ἀλλ' ἀπὸ τὴν σκέψιν. Οἱ νευροπαθεῖς ζῶσιν εἰς ἰδιαίτερον κόσμον, ὅπου, καθὼς ἐκφράζομαι ἀλλαχοῦ, ἰσχύει μόνον τὸ «νευροπαθὲς νόμισμα», δηλαδὴ μόνον ὅ,τι ἐγένετο ἀντικείμενον ἐπισταμένης σκέψεως καὶ συνωδεύθη ἀπὸ ἔντονον συναίσθημα, ἐνῷ ἡ συμφωνία του μὲ τὴν ἐξωτερικὴν πραγματικότητα δὲν ἔχει σημασίαν. Ὁ ὑστερικὸς ἐπαναλαμβάνει κατὰ τὰς κρίσεις του καὶ σταθεροποιεῖ διὰ τῶν συμπτωμάτων του γεγονότα, τὰ ὁποῖα πάντως, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ἀνάγονται εἰς πραγμα-

(¹) Φαίνεται ὅτι χαρακτηρίζομεν ὡς ἀνησυχαστικὰς τὰς ἐντυπώσεις ἐκείνας αἱ ὁποῖαι κατ' ἀρχὴν ἐπικυρώνουν τὴν παντοδυμίαν τῶν σκέψεων καὶ τὸν ψυχολατρικὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι, ἐνῷ λογικῶς ἀπεμακρύνθημεν πρὸ πολλοῦ ἀπ' αὐτῶν.

τικὰ γεγονότα ἢ συνετέθησαν ἐκ τοιούτων. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν καλῶς τὸ αἴσθημα ἐνοχῆς τοῦ νευροπαθοῦς, ἐὰν τὸ ἀναγάγωμεν εἰς πραγματικὰς κακὰς πράξεις. Ὁ ἰδεοληπτικὸς δύναται νὰ ἔχῃ τὴν συνείδησίν του βεβαρυμένην ἀπὸ αἴσθημα ἐνοχῆς ὡς ἐὰν ἐπανειλημμένως εἶχεν ἐκτελέσει φόνον. Πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ὅμως ἐφέρετο ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ φέρεται μὲ τὸν μεγαλύτερον σεβασμὸν καὶ τὴν μεγαλυτέραν τιμιότητα. Καὶ ὅμως τὸ συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς εἶναι δικαιολογημένον. Βασίζεται ἐπὶ τῶν ἐντόνων καὶ συχνῶν ἐπιθυμιῶν, αἱ ὁποῖαι τὸν ὠθοῦν ὑποσυνειδήτως νὰ διαπράξῃ φόνον. Εἶναι δικαιολογημένον, διότι ἰσχὺν ἔχουν αἱ ὑποσυνείδητοι σκέψεις καὶ ὄχι αἱ ἐνσυνείδητοι πράξεις. Οὕτω ἡ παντοδυναμία τῶν σκέψεων, ἡ ὑπερτίμησις τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἔναντι τῆς πραγματικότητος ἔχει ἀπόλυτον ἐλευθερίαν δράσεως εἰς τὴν συναισθηματικὴν ζωὴν τοῦ νευροπαθοῦς καὶ εἰς πάντα τὰ ἐπακόλουθά της. Ἐὰν ὅμως ἐφαρμόσωμεν ἐπ' αὐτοῦ τὴν ψυχαναλυτικὴν θεραπείαν, ἡ ὁποία ἀναβιβάζει τὸ ὑποσυνείδητον εἰς τὴν συνείδησιν, δὲν θὰ δυνηθῇ πλέον νὰ πιστεύσῃ ὅτι αἱ σκέψεις εἶναι ἐλεύθεραι καὶ πάντοτε θὰ φοβεῖται νὰ ἐκτελέσῃ κακὰς ἐπιθυμίας, ὡς ἐὰν αὗται ἐπρόκειτο νὰ πραγματοποιηθοῦν κατόπιν τῆς ἐκδηλώσεως ταύτης. Ἡ συμπεριφορά του αὕτη, ὡς καὶ ἡ διαρκὴς δεισιδαιμονία του δεικνύει πόσον πλησιάζει πρὸς τὸν ἄγριον, ὁ ὁποῖος νομίζει ὅτι ἡ σκέψις του ἀρκεῖ διὰ νὰ μεταβάλῃ τὸν κόσμον.

Αἱ πρωτογενεῖς ἐνσυνείδητοι πράξεις τῶν νευροπαθῶν τούτων εἶναι κατ' ἀρχὴν μαγικῆς φύσεως. Ἐὰν δὲν γίνονται διὰ σκοπὸν μαγικόν, γίνονται διὰ νὰ ἀποφευχθῶσι μαγικαὶ ἐπιδράσεις, πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ ἀναμενομένων συμφορῶν μὲ τὰς ὁποίας ἀρχίζει συνήθως ἡ νεύρωσις. Εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἠδυνήθην νὰ διευκρινίσω τὸ μυστήριον, ἀπεδείχθη ὅτι ἡ ἀναμενομένη αὐτὴ συμφορὰ ἦτο ὁ θάνατος. Τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου ἵσταται κατὰ τὸν Σοπενάουερ εἰς

τὴν εἴσοδον πάσης φιλοσοφίας. Εἴδομεν ὅτι ἡ δημιουργια τῶν περὶ ψυχῆς ἀντιλήψεων καὶ τῆς πίστεως εἰς τοὺς δαίμονας, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουσι τὴν ψυχολατρείαν, ὀφείλεται εἰς τὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν ἐμποιεῖ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ὁ θάνατος. Εἶναι δύσκολον ν' ἀποφανθῶμεν ἐὰν αἱ πρῶται αὗται ἐνσυνείδητοι καὶ προασπιστικαὶ πράξεις ἀκολουθοῦσι τὴν ἀρχὴν τῆς ὁμοιότητος ἢ τῆς ἀντιθέσεως, διότι ὑπὸ τὰς συνθήκας τῆς νευρώσεως μετατίθενται ἐπὶ σημείου ἀσημάντου, ἐπὶ πράξεως ἐστερημένης πάσης σημασίας (¹). Καὶ αἱ προασπιστικαὶ λέξεις τῶν ἰδεοληπτικῶν ἔχουν τὸ ἀνάλογόν των εἰς τοὺς μαγικοὺς τύπους τῆς ἐμμέσου μαγείας. Τὴν ἱστορίαν ὅμως τῆς ἐξελίξεως τῶν ἐνσυνειδήτων πράξεων δυνάμεθα νὰ περιγράψωμεν, τονίζοντες πῶς ἀπομακρυνόμεναι ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον ἀπὸ τὴν γενετήσιον σφαῖραν, ἄρχονται ὡς μαγικαὶ πράξεις ἐναντίον κακῶν ἐπιθυμιῶν, διὰ νὰ γίνουν ἐν τέλει ἀντικαταστάται ἀπηγορευμένων γενετησίων πράξεων, τὰς ὁποίας ἀπομιμοῦνται ὅσον τὸ δυνατὸν πιστότερον.

Ἐὰν δεχθῶμεν τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξελίξεως τῶν κοσμοθεωριῶν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁποίαν ἀνεφέραμεν προηγουμένως καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν τὴν ψυχολατρικὴν φάσιν διεδέχθη ἡ θρησκευτικὴ καὶ ταύτην ἡ ἐπιστημονική, δὲν θὰ δυσκολευθῶμεν νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς τύχας τῆς «παντοδυναμίας τῶν σκέψεων» κατὰ τὰς φάσεις ταύτας. Κατὰ τὸ ψυχολατρικὸν στάδιον ὁ ἄνθρωπος ἀποδίδει εἰς ἑαυτὸν παντοδυναμίαν. Κατὰ τὸ θρησκευτικὸν στάδιον τὴν παρεχώρησεν εἰς τοὺς θεούς, χωρὶς ὅμως νὰ παραιτηθῇ αὐτῆς τελείως, διότι διατηρεῖ τὸ δικαίωμα νὰ ἐπηρεάζῃ τοὺς θεοὺς εἰς τρόπον ὥστε οὗτοι νὰ ἐνεργοῦν συμφώνως πρὸς τὰς ἐπιθυμίας του. Εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν κοσμοθεωρίαν δὲν ἀπομένει τόπος διὰ τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἀνεγνώρισε τὴν μικρότητά του καὶ ἐδέχθη τὸν θάνατον

(¹) Κατωτέρω θὰ συναντήσωμεν καὶ ἄλλον λόγον τῆς μεταθέσεως ταύτης ἐπὶ ἀσημάντου πράξεως.

ὡς φυσικὴν ἀνάγκην. Ἀλλὰ μέρος τῆς πρωτογόνου πίστεως εἰς τὴν παντοδυναμίαν διατηρεῖται ἐν τῇ πίστει εἰς τὴν ἰσχὺν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τὸ ὁποῖον ὑπολογίζει τοὺς νόμους τῆς πραγματικότητος. Ἀνατρέχοντες τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐρωτικῶν τάσεων τῶν μεμονωμένων ἀτόμων, ἀπὸ τῆς ὡριμότητος πρὸς τὴν πρώτην παιδικὴν ἡλικίαν, συναντῶμεν μίαν σημαντικὴν διαφοράν, τὴν ὁποίαν ἐξέθεσα εἰς τὰς «Τρεῖς πραγματείας περὶ τῆς γενετησίου θεωρίας, 1905». Αἱ γενετήσιοι ὁρμαὶ ἐκδηλοῦνται ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ δὲν στρέφονται ἀκόμη πρὸς ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον. Οἱ διάφοροι συντελεσταὶ τῆς γενετησίου ὁρμῆς ζητοῦν ἀνεξαρτήτως τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν εὑρίσκουν εἰς τὸ ἴδιον σῶμα. Τὸ στάδιον τοῦτο τοῦ ***αὐτερωτισμοῦ*** ἀντικαθίσταται κατόπιν ἀπὸ τὸ τῆς ***ἐκλογῆς τοῦ ἀντικειμένου.***

Ἡ βαθυτέρα μελέτη τοῦ ζητήματος ἀπέδειξεν ὅτι εἶναι σκόπιμον καὶ μάλιστα ἀπαραίτητον νὰ παρεμβληθῇ μεταξὺ τῶν δύο τούτων σταδίων καὶ τρίτον, ἢ ἄλλως νὰ χωρισθῇ τὸ πρῶτον στάδιον, τὸ τοῦ αὐτερωτισμοῦ, εἰς δύο. Κατὰ τὸ διάμεσον τοῦτο στάδιον, τοῦ ὁποίου ἡ σημασία ἐκδηλοῦται ὁσημέραι ἐντονώτερον, αἱ μεμονωμέναι πρότερον γενετήσιοι ἐπιθυμίαι ἑνοῦνται πλέον εἰς σύνολον καὶ εὑρίσκουν ἀντικείμενον. Τὸ ἀντικείμενον ὅμως τοῦτο δὲν εἶναι ἐξωτερικόν, ξένον πρὸς τὸ ἄτομον· εἶναι τὸ ἐγὼ τὸ ὁποῖον διαμορφοῦται τότε. Τὸ νέον τοῦτο στάδιον καλοῦμεν στάδιον τοῦ ***ναρκισσισμοῦ***, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὴν παρατηρουμένην βραδύτερον παθολογικὴν διατήρησιν τῆς καταστάσεως ταύτης. Τὸ πρόσωπον φέρεται ὡς ἐὰν ἦτο ἐρωτευμένον μὲ τὸν ἑαυτόν του. Αἱ ἐγωϊστικαὶ ὁρμαὶ καὶ αἱ ἐρωτικαὶ ἐπιθυμίαι δὲν ἀπεχωρίσθησαν ἀκόμη διὰ τὴν ἀνάλυσίν μας.

Ἂν καὶ δὲν εἶναι ἀκόμη δυνατὸν νὰ δώσωμεν ἐπαρκῶς σαφῆ χαρακτηρισμὸν τοῦ ναρκισσικοῦ τούτου σταδίου, κατὰ τὸ ὁποῖον αἱ χωρισμέναι πρότερον γενετήσιοι ὁρμαὶ ἑνοῦνται εἰς σύνολον καὶ ἔχουν ὡς ἀντικείμενον τὸ ἐγώ, ἐν τούτοις διαισθανόμεθα ὅτι ἡ ναρκισ-

σικὴ ὀργάνωσις δὲν θὰ ἐξαφανισθῇ πλήρως. Ὁ ἄνθρωπος μένει μέχρι τινὸς σημείου ναρκισσιστής, ἀκόμη καὶ ἀφοῦ εὕρῃ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα διὰ τὴν γενετήσιον αὐτοῦ ὁρμήν. Ἡ ἐκλογὴ ἀντικειμένου τὴν ὁποίαν κάμνει, εἶναι ἀπόρροια τῆς γενετησίου ὁρμῆς ἡ ὁποία ὑπάρχει ἐντὸς τοῦ ἐγὼ καὶ δύναται νὰ ἀπορροφηθῇ πάλιν ὑπ' αὐτῆς. Αἱ τόσον χαρακτηριστικαὶ ψυχολογικῶς ἐρωτικαὶ καταστάσεις, τὰ κανονικὰ πρότυπα τῶν ψυχώσεων, ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν τῶν ἀπορροιῶν αὐτῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἔρωτα πρὸς τὸ ἴδιον ἄτομον.

Τώρα εἶναι εὔκολον νὰ συσχετίσωμεν πρὸς τὸν ναρκισσισμὸν τὴν ἐκτίμησιν—τὴν ὁποίαν ἡμεῖς θεωροῦμεν ὡς ὑπερτίμησιν—τῶν ψυχικῶν πράξεων ἐκ μέρους τῶν ἀγρίων καὶ τῶν νευροπαθῶν καὶ νὰ τὴν θεωρήσωμεν ὡς ἓν ἐκ τῶν κυρίων στοιχείων του. Θὰ ἐλέγομεν ὅτι ἡ σκέψις τῶν πρωτογόνων ἔχει ἔντονον γενετήσιον χαρακτῆρα, καὶ ἐκεῖθεν προέρχεται ἡ πίστις εἰς τὴν παντοδυναμίαν τῶν σκέψεων, ἡ ἀκλόνητος πεποίθησις εἰς τὴν ἱκανότητα τῆς κυριαρχίας τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἐμμονὴ ἔναντι τῆς προφανοῦς πείρας ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ διδάξῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν εἰς τὴν πραγματικότητα κατέχει ἐν τῇ φύσει. Οἱ νευροπαθεῖς ἀφ' ἑνὸς μὲν διετήρησαν σημαντικὸν μέρος τῆς πρωτογόνου ταύτης ἀντιλήψεως, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου, ὡς ἐκ τῆς γενετησίου ἀπώσεως ἡ ὁποία συνέβη ἐν αὐτοῖς, αἱ σκέψεις ἔλαβον ἐκ νέου γενετήσιον χαρακτῆρα. Τὰ ψυχικὰ ἐπακόλουθα εἶναι κατ' ἀνάγκην τὰ ἴδια καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις, τόσον εἰς τὴν ἀρχικήν, ὅσον καὶ εἰς τὴν ὑστερογενῆ γενετήσιον μετάφρασιν τῆς σκέψεως: διανοητικὸς ναρκισσισμός, παντοδυναμία τῶν σκέψεων(1).

Ἐὰν ἡ ὕπαρξις τῆς παντοδυναμίας τῶν σκέψεων εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς εἶναι δι' ἡμᾶς ἀπόδειξις τοῦ ναρκισσισμοῦ των, δυνάμεθα νὰ προσπαθήσωμεν νὰ παραλ-

(1) Οἱ συγγραφεῖς οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο δέχονται ὡς ἀξίωμα σχεδὸν ὅτι εἰς τὸν ἄγριον ἐκδηλοῦται εἶδος

λησωμεν τὰ στάδια ἐξελίξεως τῶν ἀνθρωπίνων κοσμοθεωριῶν πρὸς τὰ στάδια τῆς γενετησίου ἐξελίξεως τῶν μεμονωμένων ἀτόμων. Οὕτω τόσον χρονικῶς ὅσον καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενόν των, ἡ ψυχολατρικὴ φάσις ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸν ναρκισσισμόν, ἡ θρησκευτικὴ εἰς τὴν φάσιν ἐκείνην τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἀντικειμένου ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται διὰ τῆς στροφῆς τῆς γενετησίου ὁρμῆς πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ φάσις ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ὥριμον ἐκείνην ἡλικίαν τοῦ ἀτόμου, κατὰ τὴν ὁποίαν τοῦτο παραιτεῖται τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς καὶ διὰ προσαρμογῆς πρὸς τὴν πραγματικότητα ἐκλέγει τὸ ἀντικείμενόν του ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον (¹).

Μόνον εἰς ἓν πεδίον διετηρήθη εἰς τὸν πολιτισμόν μας ἡ «παντοδυναμία τῶν σκέψεων»: εἰς τὸ πεδίον τῆς τέχνης. Μόνον εἰς τὴν τέχνην παρατηρεῖται τὸ γεγονὸς ὅτι ἄνθρωπος διαπνεόμενος ὑπὸ ἐπιθυμιῶν, κάμνει κάτι ἀνάλογον πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν, καὶ ὅτι τὸ παιγνίδιον τοῦτο προκαλεῖ—χάρις εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν παραίσθησίν του—συναισθήματα, ὡς ἐὰν ἦτο πραγματικότης. Δικαίως ὁμιλοῦμεν διὰ τὴν μαγείαν τῆς τέχνης καὶ παραβάλλομεν τὸν καλλιτέχνην πρὸς μάγον. Ἡ τέχνη, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς δὲν ἤρχισε «διὰ τὴν τέχνην», ὑπηρέτει κατ' ἀρχὰς τάσεις αἱ ὁποῖαι σήμερον ἐξηφανίσθησαν κατὰ μέγα μέρος. Δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι μεταξὺ αὐτῶν πολλαὶ ἦσαν μαγικῆς φύσεως (²).

Ἡ πρώτη κοσμοθεωρία τῶν ἀνθρώπων, ἡ τῆς ψυχολατρείας, ἦτο λοιπὸν θεωρία ψυχολογική· δὲν ἐχρειά-

---

σολιψισμοῦ ἢ μπερκελεϋανισμοῦ(ὡς ὠνόμασε τοῦτο ὁ καθηγητὴς Sully, ὁ ὁποῖος τὸ παρετήρησεν εἰς τὸ παιδίον), ὅστις κάμνει αὐτὸν νὰ ἀρνῆται νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν θάνατον ὡς πραγματικότητα. Marett, Pre-animistic religion, ἐν «Folklore», τόμ. ΙΑ' 1900, σελ. 178.

(¹) Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι ὁ ἀρχικὸς ναρκισσισμὸς τοῦ παιδίου ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἐξελίξεως τοῦ χαρακτῆρος του καὶ ἀποκλείει τὴν παραδοχὴν τῆς ὑπάρξεως εἰς αὐτὸ πρωτογόνου αἰσθήματος μικρότητος.

(²) S. Reinach. L'art et la magie, ἐν Cultes, mythes et

ζετο ἐπιστημονικὸν στήριγμα, διότι ἡ ἐπιστήμη ἐμφανίζεται ὅτε ἀντιλαμβάνεται ὁ ἄνθρωπος ὅτι δὲν γνωρίζει τὸν κόσμον καὶ ζητεῖ ὡς ἐκ τούτου τρόπον διὰ νὰ τὸν γνωρίσῃ. Ἀλλ' ἡ ψυχολατρεία ἦτο διὰ τὸν πρωτόγονον ἄνθρωπον φυσικὴ καὶ αὐτονόητος. Ἐγνώριζε πῶς εἶναι τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, ὅπως δηλαδὴ ἀντελαμβάνετο τὸν ἑαυτόν του. Διὰ τοῦτο δὲν θὰ ἐκπλαγῶμεν βλέποντες ὅτι ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος μετέφερεν εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον τὴν κατασκευὴν τῆς ἰδίας αὑτοῦ ψυχῆς (¹) καὶ ἐπὶ πλέον θὰ προσπαθήσωμεν ν' ἀναγάγωμεν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ὅ,τι διδάσκει ἡ ψυχολατρεία διὰ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων.

Ἡ τεχνικὴ τῆς ψυχολατρείας, ἡ μαγεία, δεικνύει εἰς ἡμᾶς σαφέστατα τὴν πρόθεσιν τῆς ἐπιβολῆς τῶν νόμων τῆς ψυχικῆς ζωῆς ἐπὶ τῶν πραγμάτων, ὅτε τὰ πνεύματα οὐδένα ἔπαιζον ἀκόμη ρόλον, ἐνῷ ἠδύναντο νὰ γίνωσιν ἀντικείμενα μαγικῶν πράξεων. Ὥστε αἱ προϋποθέσεις τῆς μαγείας εἶναι παλαιότεραι καὶ πλέον πρωτόγονοι ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῶν πνευμάτων, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῆς ψυχολατρείας. Ἐνταῦθα ἡ ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα συμφωνεῖ μὲ τὴν θεωρίαν τοῦ P. P. Μάρετ, ὅστις λέγει ὅτι τῆς ψυχολατρείας προηγήθη *προ-*

religions, Δ' τομ. σελ. 125 ἕως 136. Ὁ Reinach ὑποστηρίζει ὅτι οἱ πρωτόγονοι καλλιτέχναι οἱ ὁποῖοι κατέλιπον τὰς ἐγχαράκτους ἢ ζωγραφιστὰς εἰκόνας ζώων εἰς τὰ σπήλαια τῆς Γαλλίας, δὲν ἠθέλησαν νὰ «τέρψουν» ἀλλὰ νὰ «ἐξορκίσουν». Τοῦτο στηρίζει εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ εἰκόνες αὐταὶ εὑρίσκονται εἰς τὰ πλέον σκοτεινὰ καὶ ἀπρόσιτα σημεῖα τῶν σπηλαίων καὶ ὅτι ἐλλείπουν εἰκόνες ἐπιφόβων σαρκοφάγων ζώων. «Συχνάκις οἱ νεώτεροι ὁμιλοῦν καθ' ὑπερβολὴν διὰ τὴν μαγείαν τοῦ χρωστῆρος ἢ τῆς σμίλης ἑνὸς μεγάλου καλλιτέχνου καὶ γενικῶς διὰ τὴν μαγείαν τῆς τέχνης. Ὑπὸ τὴν κυρίαν αὐτῆς ἔννοιαν, ὡς μυστηριώδης δηλαδὴ ἐπιβολὴ τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ ἄλλων θελήσεων ἢ ἐπὶ πραγμάτων, ἡ ἔκφρασις αὕτη δὲν εἶναι πλέον παραδεκτή. Ἀλλ' εἴδομεν ὅτι ἄλλοτε ἦτο ἀληθεστάτη, τουλάχιστον κατὰ τὴν γνώμην τῶν καλλιτεχνῶν» (σελ. 136).

(¹) Τὴν ὁποίαν ἐγνώριζε διὰ τῆς καλουμένης ἐνδοψυχικῆς ἀντιλήψεως.

ψυχολατρικὸν στάδιον, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζεται ἄριστα διὰ τοῦ ὀνόματος ***ἀνιματισμὸς*** (θεωρία κατὰ τὴν ὁποίαν πάντα τὰ ὄντα ἔχουν ζωήν). Ἡ πεῖρα δὲν δύναται νὰ μᾶς δώσῃ περισσοτέρας πληροφορίας περὶ τῆς προψυχολατρείας, διότι δὲν εὑρέθη λαὸς ἀγνοῶν τοὺς δαίμονας (1).

Ἐνῶ ἡ μαγεία διατηρεῖ πλήρη τὴν παντοδυναμίαν τῶν σκέψεων, ἡ ψυχολατρεία παρεχώρησε μέρος τῆς παντοδυναμίας ταύτης εἰς τὰ πνεύματα, διανοίξασα τὸν δρόμον διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς θρησκείας. Τί ἐκίνησεν ὅμως τὸν πρωτόγονον ἄνθρωπον εἰς τὴν παραίτησιν ταύτην; Ὄχι βεβαίως ἡ ἀντίληψις τοῦ ἐσφαλμένου τῶν προϋποθέσεών του, διότι διατηρεῖ τὴν μαγικὴν τεχνικήν.

Τὰ πνεύματα καὶ οἱ δαίμονες δὲν εἶναι, ὅπως ἐτονίσαμεν ἀλλαχοῦ ἢ προβολὴ τῶν ἰδίων του συναισθημάτων.(2) Προσωποποιεῖ τὰ συναισθήματά του καὶ διὰ τούτων πληροῖ τὸν κόσμον, ἐπανευρίσκων πλέον ἐκτὸς αὑτοῦ τὰ ἐνδόμυχα ψυχικά του φαινόμενα, ὅπως ὁ εὐφυὴς παρανοϊκὸς Σρέμπερ, ὁ ὁποῖος εὗρε ἐκδηλώσεις τῆς γενετησίας του ὁρμῆς ἀντικατοπτριζομένας εἰς τὰς τύχας τῶν «θείων ἀκτίνων» του.(3)

Καὶ ἐνταῦθα, ὡς καὶ ὅτε προηγουμένως μᾶς ἐδόθη εὐκαιρία(4), δὲν θὰ ἐξετάσωμεν πόθεν προέρχεται ἡ τάσις τῆς πρὸς τὰ ἔξω προβολῆς τῶν ψυχικῶν φαινομένων.

(1) R. R. Marett, Preanimistic religion, Folklore, ΙΑ' τομ. ἀρ. 2, Λονδῖνον 1900. Πρβλ. Wundt, Mythus und Religion, Β' τομ., σελ. 171 κ. ἑ.

(2) Δεχόμεθα ὅτι εἰς τὸ πρωτόγονον τοῦτο ναρκισσικὸν στάδιον συναισθήματα γενετησίου ἢ ἄλλης φύσεως συνδέονται ἴσως ἀκόμη μεταξύ των εἰς τρόπον ὥστε δὲν δύνανται νὰ διακριθῶσι.

(3) Schreber, Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken 1903. Freud, Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographisch beschriebenen Fall von Paranoia 1911 (Ἅπαντα, τομ. Η').

(4) Πρβλ. τὴν ἀνωτέρω ἐργασίαν ἐπὶ τοῦ Schreber, «Ἅπαντα» Η', σελ. 418.

Ἓν μόνον πρέπει νὰ δεχθῶμεν: ὅτι ἡ τάσις αὕτη παρουσιάζεται ἰδιαιτέρως ἔντονος ὅπου ἡ προβολὴ φέρει ἀνακούφισιν ψυχικήν. Τὸ ὠφέλημα τοῦτο ἀναμένεται μετὰ βεβαιότητος ὅτε πλέον συγκρουσθοῦν αἱ τάσεις αἱ ἐπιζητοῦσαι νὰ καταστῶσι παντοδύναμοι. Διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι πᾶσαι παντοδύναμοι. Ἡ παράνοια χρησιμοποιεῖ τὸν μηχανισμὸν τῆς προβολῆς διὰ νὰ σιγάσῃ τὰς συγκρούσεις ταύτας, αἱ ὁποῖαι δημιουργοῦνται εἰς τὴν ψυχικὴν ζωήν. Τὸ πρότυπον δὲ τῆς τοιαύτης πάλης εἶναι τὸ μεταξὺ τῶν δύο μελῶν μιᾶς ἀντιθέσεως, ἡ περίπτωσις τῆς διττότητος τὴν ὁποίαν ἀνελύσαμεν λεπτομερῶς εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ πενθοῦντος διὰ τὸν θάνατον στενοῦ συγγενοῦς. Ἡ περίστασις αὕτη φαίνεται ἰδιαιτέρως κατάλληλος διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν δημιουργίαν πλασμάτων τῆς προβολῆς. Ἐνταῦθα αἱ ἀπόψεις μας συμπίπτουν πρὸς τὰς ἀπόψεις τῶν συγγραφέων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι θεωροῦν ὅτι πρῶτα, μεταξὺ τῶν πνευμάτων, ἐγεννήθησαν τὰ κακὰ καὶ ὅτι αἱ περὶ ψυχῆς ἀντιλήψεις εἶναι συνέπεια τῆς ἐντυπώσεως τὴν ὁποίαν ὁ θάνατος προκαλεῖ εἰς τοὺς ἐπιζῶντας. Παρατηροῦμεν μόνον ὅτι δὲν θεωροῦμεν ὡς πρωτεῦον τὸ διανοητικὸν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον προτείνει ὁ θάνατος εἰς τοὺς ζῶντας, ἀλλὰ μεταφέρομεν τὰ ἐλατήρια τῆς ἐρεύνης εἰς τὴν πάλην τῶν συναισθημάτων, εἰς τὴν ὁποίαν ὠθεῖ ἡ κατάστασις αὕτη τὸν ἐπιζῶντα.

Ἡ πρώτη θεωρητικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου,— ἡ δημιουργία τῶν πνευμάτων— ἐξῆλθε λοιπὸν ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς μὲ τοὺς πρώτους ἠθικοὺς περιορισμοὺς εἰς τοὺς ὁποίους ὑποτάσσεται, τὰς ἐντολὰς τοῦ ταμπού. Ἀλλ᾽ ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῆς καταγωγῆς δὲν δυνάμεθα νὰ προεικάσωμεν τὸ σύγχρονον τῆς δημιουργίας. Ἐὰν πράγματι ἡ στάσις τοῦ ἐπιζῶντος πρὸ τοῦ νεκροῦ ἦτο ἡ θέσασα τὸν πρωτόγονον ἄνθρωπον εἰς σκέψεις καὶ ἐὰν αὕτη τὸν ἠνάγκασε νὰ παραχωρήσῃ μέρος τῆς παντοδυναμίας του εἰς τὰ πνεύματα καὶ νὰ θυσιάσῃ ἓν τμῆμα τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας τῶν πράξεών του, τὰ

δημιουργήματα αὐτὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἀποτελοῦσι μίαν πρώτην ἀναγνώρισιν τῆς **Ἀνάγκης**, ἡ ὁποία ἀντιτίθεται εἰς τὸν ναρκισσισμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ πρωτόγονος κύπτει πρὸ τῆς δυνάμεως τοῦ θανάτου, ὅτε φαίνεται νὰ τὸν ἀρνῆται.

Ἐὰν ἔχωμεν τὸ θάρρος νὰ συνεχίσωμεν τὴν ἀνάλυσιν τῶν προϋποθέσεών μας, δυνάμεθα νὰ ἐρωτήσωμεν ποῖον εἶναι τὸ οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς ψυχολογικῆς μας· κατασκευῆς τὸ ὁποῖον κατοπτρίζεται καὶ ἐπανευρίσκεται εἰς τὰ δημιουργήματα τῆς προβολῆς, τὰς ψυχὰς καὶ τὰ πνεύματα. Εἶναι δύσκολον ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι ἡ πρωτόγονος περὶ ψυχῆς ἀντίληψις, ὅσον καὶ ἂν ἀπέχῃ ἀπὸ τῆς μεταγενεστέρας ψυχῆς, τῆς ὅλως ἀΰλου, ἐν τούτοις συμφωνεῖ μετ' αὐτῆς εἰς τὰ κυριώτερα σημεῖα, δέχεται δηλαδὴ τὰ πρόσωπα ἢ τὰ πράγματα ὡς διφυᾶ. Ἐπὶ τῶν δύο τούτων συστατικῶν κατανέμονται αἱ γνωσταὶ ἰδιότητες καὶ μεταβολαὶ τοῦ συνόλου. Ἡ ἀρχικὴ αὕτη διφυὴς κατάστασις — κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Σπένσερ(1)—εἶναι ἡ αὐτὴ μὲ τὸν δυϊσμὸν ὁ ὁποῖος ἐκδηλοῦται εἰς τὸν συνήθη χωρισμὸν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης καὶ εἰς τὰς διατηρουμένας ἀκόμη γλωσσικὰς ἐκφράσεις, ὡς ὅτε π. χ. περιγράφοντες λιπόθυμον ἢ ὠργισμένον, λέγομεν: ***εἶναι ἐκτὸς ἑαυτοῦ.*** (2)

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προβάλλομεν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πραγματικότητα ὅπως ὁ πρωτόγονος,δὲν δύναται νὰ εἶναι ἢ ἡ γνῶσις ὅτι πλὴν τῆς καταστάσεως κατὰ τὴν ὁποίαν ἓν πρᾶγμα γίνεται ἀντιληπτὸν ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις καὶ τὴν συνείδησιν, εἶναι δηλαδὴ ***παρόν,*** ὑπάρχει καὶ ἄλλη ὅπου τὸ πρᾶγμα τοῦτο εἶναι ***λανθάνον***, ἀλλὰ δύναται νὰ ἐπανεμφανισθῇ, ἡ γνῶσις δηλαδὴ τῆς συνυπάρξεως τῆς παραστάσεως καὶ τῆς ἀναμνήσεως, ἢ γενικώτερον τῶν ὑποσυνειδήτων καὶ τῶν ἐνσυνειδήτων

---

(1) Ἐν τῷ Α' τόμῳ τῶν «Στοιχείων τῆς κοινωνιολογίας».
(2) H. Spencer, Principles of sociology, A. τομ. σελ. 179.

ψυχικῶν φαινομένων.(¹) Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει τὸ πνεῦμα ἑνὸς προσώπου ἢ ἑνὸς πράγματος ἀπόκειται εἰς τὴν ἱκανότητα ἄλλων νὰ τὸ ἐνθυμοῦνται καὶ νὰ τὸ ἀναπαριστοῦν εἰς τὴν φαντασίαν των, ὅτε δὲν ὑποπίπτει εἰς τὴν ἄμεσον ἀντίληψίν των.

Ἐννοεῖται ὅτι δὲν δυνάμεθα ν᾿ ἀναμένωμεν ἀπὸ τὴν πρωτόγονον, οὔτε κἂν ἀπὸ τὴν σύγχρονον ἀντίληψιν περὶ «ψυχῆς», τὸν σαφῆ διαχωρισμὸν τὸν ὁποῖον κάμνει σήμερον ἡ ἐπιστήμη μεταξὺ ἐνσυνειδήτων καὶ ὑποσυνειδήτων ψυχικῶν λειτουργιῶν. Ἡ ψυχολατρικὴ ψυχὴ περιλαμβάνει στοιχεῖα τῶν δύο τούτων ὁμάδων. Ἡ πτητικότης της, ἡ εὐκινησία της, ἡ ἱκανότης της νὰ ἐγκαταλείπῃ τὸ σῶμα μονίμως ἢ παροδικῶς, νὰ καταλαμβάνῃ ἄλλο σῶμα, εἶναι χαρακτῆρες ὑπομιμνήσκοντες ἀναντιρρήτως τὴν συνείδησιν. Ὁ τρόπος ὅμως κατὰ τὸν ὁποῖον κρύπτεται ὄπισθεν τῆς προσωπικότητος μαρτυρεῖ τὸ ὑποσυνείδητον. Κατὰ τὰς συγχρόνους ἀντιλήψεις, τὸ ἀμετάβλητον καὶ ἡ μονιμότης δὲν εἶναι χαρακτῆρες τῶν ἐνσυνειδήτων, ἀλλὰ τῶν ὑποσυνειδήτων φαινομένων, καὶ αὐτὰ τὰ θεωροῦμεν ὡς τοὺς κυρίους φορεῖς τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν.

Ἀνωτέρω εἴπομεν ὅτι ἡ ψυχολατρεία εἶναι σύστημα σκέψεως, ἡ πρώτη πλήρης κοσμοθεωρία. Τώρα, ἀπὸ τὴν ψυχαναλυτικὴν ἀντίληψιν ἑνὸς τοιούτου συστήματος θὰ ἐξαγάγωμεν ὡρισμένα συμπεράσματα. Ἡ καθημερινὴ πεῖρα δύναται νὰ μᾶς παρουσιάζῃ διαρκῶς ἀνανεουμένας τὰς κυρίας ἰδιότητας τοῦ «συστήματος». Τὴν νύκτα ὀνειρευόμεθα καὶ ἐμάθομεν νὰ ἑρμηνεύομεν τὸ ὄνειρον τὴν ἡμέραν. Τὸ ὄνειρον δύναται χωρὶς νὰ ἀρνῆται τὴν φύσιν του, νὰ φαίνεται περίπλοκον καὶ ἀσύνδετον. Δύναται ὅμως τοὐναντίον νὰ μιμῆται τὴν τάξιν

(¹) Πρβλ. τὴν μικρὰν μελέτην μου: A note on the unconscious in psycho-analysis, ἐν «Proceedings of the Society for psychical researche, Μέρος Μϛ΄ τόμ. Κϛ΄ Λονδῖνον 1912. Ἅπαντα τόμ. Α΄. σελ. 433 κ. ἑ..

τῶν πραγματικῶν ἐντυπώσεων, νὰ παρουσιάζῃ τὸ ἓν γεγονὸς ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ ἄλλου καὶ νὰ ἀνάγῃ ἓν μέρος τοῦ περιεχομένου του εἰς ἄλλο μέρος. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται ἄλλοτε μὲν καλύτερον, ἄλλοτε δὲ χειρότερον, ποτὲ σχεδὸν πλήρως, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ ἐκδηλοῦται οὐδεὶς παραλογισμός, οὐδεμία ἀσυνέπεια. Ἐὰν ὑποβάλωμεν τὸ ὄνειρον εἰς ἀνάλυσιν βλέπομεν ὅτι ἡ ἀσταθὴς καὶ ἀνώμαλος διάταξις τῶν τμημάτων του δὲν ἔχει καμμίαν σημασίαν διὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ ὀνείρου. Τὸ οὐσιῶδες εἰς τὸ ὄνειρον εἶναι αἱ ὀνειρικαὶ σκέψεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι πάντοτε πλήρεις ἐννοίας, συνδεδεμέναι καὶ καλῶς διατεταγμέναι. Ἡ τάξις των ὅμως εἶναι τελείως διάφορος ἐκείνης τὴν ὁποίαν ἐνθυμούμεθα εἰς τὸ ἔκδηλον περιεχόμενον τοῦ ὀνείρου. Ἡ σύνδεσις τῶν ὀνειρικῶν ἰδεῶν ἐξηφανίσθη καὶ δύναται νὰ χαθῇ παντελῶς ἢ ν᾽ ἀντικατασταθῇ διὰ τῆς νέας ἀνασυνδέσεως τοῦ περιεχομένου τοῦ ὀνείρου. Σχεδὸν κατὰ κανόνα, πλὴν τῆς συμπυκνώσεως τῶν στοιχείων τοῦ ὀνείρου, ἔγινε καὶ νέα αὐτῶν κατάταξις, μᾶλλον ἢ ἧττον ἀνεξάρτητος τῆς παλαιᾶς. Τέλος λέγομεν ὅτι τὸ προϊὸν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ὀνειρικοῦ ἔργου ἐπὶ τοῦ ὑλικοῦ τῶν ὀνειρικῶν ἰδεῶν ὑπέστη νέαν ἐπίδρασιν, τὴν καλουμένην «δευτερογενῆ ἐπεξεργασίαν», ἡ ὁποία ἔχει τὸν σκοπὸν νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν ἔλλειψιν συνδέσεως καὶ λογικῆς, τὴν ὀφειλομένην εἰς τὸ ὅτι τὸ ὀνειρικὸν ἔργον ὑπέστη ἐπίδρασιν ἐκ μέρους νέας «ἐννοίας». Ἡ νέα αὐτὴ ἔννοια, ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς «δευτερογενοῦς ἐπεξεργασίας», δὲν εἶναι πλέον ἡ ἔννοια τῶν ὀνειρικῶν ἰδεῶν.

Ἡ δευτερογενὴς ἐπεξεργασία τοῦ προϊόντος τοῦ ὀνειρικοῦ ἔργου εἶναι λαμπρὸν παράδειγμα τῆς οὐσίας καὶ τῶν σκοπῶν ἑνὸς συστήματος. Μία διανοητικὴ ἡμῶν λειτουργία ἀπαιτεῖ ἀπὸ ὅλα τὰ ὑλικὰ τῆς ἀντιλήψεως καὶ τῆς σκέψεως μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολεῖται, ἁπλοποίησιν, σύνδεσιν καὶ λογικότητα, καὶ δὲν φοβεῖται νὰ παραγάγῃ μίαν ἐσφαλμένην σύνδεσιν ὅτε, ἕνεκα ἰδιαιτέρων

συνθηκῶν, δὲν δύναται ν' ἀντιληφθῇ τὴν ὀρθήν. Δημιουργίαν τοιούτων συστημάτων δὲν συναντῶμεν μόνον εἰς τὸ ὄνειρον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς φοβοπαθείας, τὴν ἰδεοληψίαν καὶ τὰς διαφόρους μορφὰς παρανοίας. Κατὰ τὴν παράνοιαν ἡ δημιουργία συστήματος εἶναι τὸ ὀφθαλμοφανέστερον σημεῖον τῆς νόσου, τὸ κέντρον τῆς κλινικῆς εἰκόνος. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ παροραθῇ καὶ εἰς τὰς ἄλλας μορφὰς ψυχονευρώσεως. Εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις δυνάμεθα ν' ἀποδείξωμεν ὅτι τὸ ψυχικὸν ὑλικὸν ***ἀνασυνετέθη*** πρὸς νέον σκοπὸν καὶ συχνάκις ἡ ἀνασύνθεσις αὕτη εἶναι πολὺ βιαία, ὅτε γίνεται ἀντιληπτὴ μόνον ἀπὸ τὴν ἄποψιν τοῦ συστήματος. Τότε, ἓν τῶν καλυτέρων χαρακτηριστικῶν τῆς δημιουργίας συστήματος εἶναι ὅτι πάντα τὰ στοιχεῖα του ἔχουσι δύο αἰτιολογίας, μίαν κατὰ τὰς προϋποθέσεις τοῦ συστήματος, ὀφειλομένην εἰς τὴν παράνοιαν καὶ μίαν κρυφίαν τὴν ὁποίαν ὅμως πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὡς σημαντικωτέραν καὶ πραγματικωτέραν.

Πρὸς ἐπεξήγησιν φέρω ἓν παράδειγμα νευρώσεως. Εἰς τὴν περὶ ταμποὺ πραγματείαν ἀναφέρω τὴν περίπτωσιν ἀσθενοῦς τῆς ὁποίας αἱ ἰδεοληπτικαὶ ἀπαγορεύσεις παρουσιάζουν τὴν ὡραιοτέραν ὁμοιότητα πρὸς τὸ ταποὺ τῶν Μαορί ([1]). Ἡ νεύρωσις τῆς γυναικὸς ταύτης στρέφεται πρὸς τὸν σύζυγόν της. Κορυφοῦται εἰς τὴν καταπολέμησιν τῆς ὑποσυνειδήτου ἐπιθυμίας τοῦ θανάτου του. Ὁ ἔκδηλος ὅμως συστηματικὸς φόβος της ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνάμνησιν τοῦ θανάτου γενικῶς, ἐξαιρεῖ δὲ πλήρως τὸν σύζυγόν της, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ἐγένετο ἀντικείμενον ἐνσυνειδήτου φροντίδος. Κάποτε ἤκουσε τὸν ἄνδρα της νὰ ζητῇ νὰ σταλοῦν τὰ ἀμβλυνθέντα ξυράφια του εἰς ὡρισμένον κατάστημα διὰ τρόχισμα. Ὠθουμένη ἀπὸ ἰδιαιτέραν ἀνησυχίαν μεταβαίνει εἰς τὸ κατάστημα τοῦτο καὶ ὅτε ἐπέστρεψεν ἐκ τῆς ἀνιχνεύσεως αὐτῆς, ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν σύζυγόν της νὰ ἀπορ-

([1]) Σελὶς 46.

ρίψῃ ὁριστικῶς τὰ ξυράφια αὐτά, διότι ἀνεκάλυψεν ὅτι πλησίον τοῦ ἀναφερθέντος καταστήματος ὑπῆρχεν ἄλλο ὅπου ἐπωλοῦντο φέρετρα, νεκρώσιμα κλπ. Ἡ πρόθεσίς της συνέδεσεν ἀργότερον τὰ ξυράφια μετὰ τῆς σκέψεως τοῦ θανάτου. Αὐτὴ εἶναι ἡ συστηματικὴ αἰτιολογία τῆς ἀπαγορεύσεως. Πρέπει νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι καὶ χωρὶς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς γειτνιάσεως ταύτης θὰ ἔφερεν, ἐπιστρέφουσα, τὴν ἀπαγόρευσιν, τοῦ ξυραφίου. Διότι θὰ ἤρκει, μεταβαίνουσα εἰς τὸ κατάστημα νὰ συναντήσῃ καθ' ὁδὸν νεκροφόρον ἢ πενθοῦν ἄτομον ἢ γυναῖκα φέρουσαν πένθιμον πέπλον. Τὸ δίκτυον ἦτο ἀναπεπταμένον, ὥστε νὰ συλλάβῃ ὁπωσδήποτε τὴν λείαν. Ἀπὸ αὐτὴν μόνον ἐξηρτᾶτο ἐὰν θὰ τὸ ἀνέσυρε. Δύναταί τις μετὰ βεβαιότητος νὰ διαπιστώσῃ ὅτι εἰς ἄλλας περιπτώσεις παρέβλεπε τοὺς ὅρους τῆς ἀπαγορεύσεως. Διότι, ἔλεγε, ἦτο «καλυτέρα ἡμέρα». Ἡ πραγματικὴ αἰτία τῆς ἀπαγορεύσεως τῶν ξυραφίων ἦτο, ὡς ἐννοοῦμεν εὐκόλως, ἡ προσπάθεια νὰ ἀποδιώξῃ τὴν εὐχαρίστησιν τὴν ὁποίαν τῆς προεκάλει ἡ ἰδέα ὅτι ὁ σύζυγός της ἠδύνατο νὰ κόψῃ τὸν λαιμόν του μὲ τὸ τροχισμένον ξυράφιον.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπιβάλλεται καὶ ἀναπτύσσεται ἓν ἀνασταλτικὸν φαινόμενον τῆς βαδίσεως, μία ἀβασία ἢ μία ἀγοραφοβία, ἐὰν κατορθώσῃ νὰ ἐπιβληθῇ, ἔστω καὶ διὰ μίαν φορὰν ὡς ἀντιπρόσωπος ὑποσυνειδήτου ἐπιθυμίας ἢ χρησιμεύσῃ διὰ τὴν ὑπερνίκησιν αὐτῆς. Ὅ,τι ἔμεινεν εἰς τὸν ἀσθενῆ ἀπὸ ὑποσυνειδήτους φαντασίας καὶ ἐνεργοὺς ἀναμνήσεις, ὁρμᾷ πρὸς τὴν ἅπαξ ἀνοιχθεῖσαν αὐτὴν ἔξοδον, πρὸς τὴν συμπτωματικὴν ἐκδήλωσιν καὶ μεταβάλλον τὴν διάταξίν του ἐπὶ τὸ σκοπιμώτερον εἰσέρχεται εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἀβασίας ἢ τῆς ἀγοραφοβίας. Θὰ ἦτο λοιπὸν κόπος μάταιος καὶ παράλογον, ἐὰν ἠθέλαμεν νὰ ἐννοήσωμεν τὰ συμπτώματα καὶ τὰς λεπτομερείας μιᾶς ἀγοραφοβίας π. χ. ἀπὸ τὴν βασικὴν αὐτῆς προϋπόθεσιν. Ἡ συνέπεια καὶ ἡ λογικότης τοῦ εἱρμοῦ εἶναι ἐπιφανειακή. Διὰ πλέον ἐπισταμένης παρατηρήσεως ἀνακαλύπτομεν, ὅπως καὶ κατὰ

τὴν δευτερογενῆ ἐπεξεργασίαν τοῦ ὀνείρου, τὰς σοβαρωτάτας ἀσυνεπείας καὶ αὐθαιρεσίας τῆς δημιουργίας τῶν συμπτωμάτων. Αἱ λεπτομέρειαι μιᾶς τοιαύτης συστηματικῆς φοβοπαθείας ἔχουν τὴν πραγματικήν των αἰτιολογίαν εἰς ἀφανεῖς συντελεστάς, ὅλως ἀσχέτους πρὸς τὴν νόσον καὶ διὰ τοῦτο αἱ ἐκδηλώσεις της εἶναι τόσον διάφοροι καὶ ἀντιφατικαὶ εἰς τὰ διάφορα ἄτομα.

Ἐὰν τώρα ἐπιστρέψωμεν εἰς τὸ σύστημα τῆς ψυχολατρείας, τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπασχολεῖ, συμπεραίνομεν, ἀπὸ τὴν γνῶσιν ἄλλων ψυχολογικῶν συστημάτων τὴν ὁποίαν ἔχομεν, ὅτι ἡ αἰτιολογία ἑνὸς μεμονωμένου ἐθίμου διὰ τῆς «δεισιδαιμονίας» δὲν εἶναι διὰ τοὺς πρωτογόνους λαοὺς κατ᾿ ἀνάγκην ἡ μόνη καὶ ἡ κυρία αἰτιολογία, καὶ δὲν παύομεν νὰ ἔχωμεν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἀναζητήσωμεν τὰ ἀφανῆ του ἐλατήρια. Εἰς τὸ ψυχολατρικὸν σύστημα δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ πᾶν παράγγελμα καὶ πᾶσα πρᾶξις νὰ λάβῃ μίαν συστηματικὴν δικαιολογίαν, τὴν ὁποίαν σήμερον καλοῦμεν «δεισιδαίμονα». Ἡ «δεισιδαιμονία» εἶναι ὡς τὸ «ἄγχος», τὸ «ὄνειρον», ὁ «δαίμων», ψυχολογικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον διεσαφηνίσθη ὑπὸ τῆς ψυχαναλύσεως. Ἐὰν διέλθωμεν τὰ κατασκευάσματα αὐτὰ τὰ ὁποῖα ἐμποδίζουν τὴν γνῶσιν, διαβλέπομεν ὅτι μέχρι τοῦδε δὲν ἀπεδίδετο εἰς τὴν ψυχικὴν ζωὴν καὶ τὴν βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀγρίων, ἡ σημασία τὴν ὁποίαν δικαιοῦνται νὰ ἔχουν.

Ἐὰν θεωρήσωμεν τὴν ἄπωσιν τῶν ἐπιθυμιῶν ὡς μέτρον τοῦ ὕψους τοῦ πολιτισμοῦ, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ ὑπὸ τὸ ψυχολατρικὸν σύστημα ἐγένοντο πρόοδοι καὶ ἐξελίξεις τὰς ὁποίας ἀδίκως περιφρονοῦμεν ἕνεκα τῆς δεισιδαιμονικῆς αἰτιολογίας των. Ὅτε ἀκούομεν ὅτι οἱ πολεμισταὶ μιᾶς ἀγρία φυλῆς ἐπιβάλλουν εἰς ἑαυτοὺς τὴν μεγαλυτέραν ἐγκράτειαν καὶ καθαριότητα, ἅμα ὡς πατήσουν τὴν ἀτραπὸν ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τὸ μέρος ὅπου θὰ πολεμήσουν(1), μᾶς προσφέρεται ἡ

(1) Frazer, Taboo and the perils of the soul, σελ. 158.

ἐξήγησις ὅτι κάμνουν τοῦτο διὰ νὰ μὴ γίνῃ ὁ ἐχθρὸς κύριος τοῦ μέρους τούτου τοῦ σώματός των, καὶ τοὺς βλάψῃ διὰ μαγικῶν μέσων. Ἀναλόγους δεισιδαίμονας δικαιολογίας πρέπει νὰ φαντασθῶμεν διὰ τὴν ἐγκράτειάν των. Ἐν τούτοις παραμένει ὡς βέβαιον τὸ γεγονὸς τῆς παραιτήσεως ἀπὸ μίαν ἐπιθυμίαν καὶ ἀντιλαμβανόμεθα τοῦτο καλύτερον ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ὁ ἄγριος πολεμιστὴς ἐπιβάλλει εἰς ἑαυτὸν τοιούτους περιορισμοὺς διὰ νὰ ἰσοφαρίσῃ τὴν ἐντύπωσιν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐπιζητεῖ τὴν ἀπηγορευμένην ἱκανοποίησιν σκληρῶν καὶ ἐχθρικῶν τάσεων. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰς πολυαρίθμους περιπτώσεις γενετησίου περιορισμοῦ, ὅτε ἀσχολεῖται τις εἰς βαρείας ἢ ὑπευθύνους ἐργασίας ([1]) Ὅσον καὶ ἂν δίδεται εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν αὐτὴν μαγικὴ ἐξήγησις, ἡ βασικὴ ἔννοια τῆς ἀποκτήσεως δυνάμεως διὰ παραιτήσεως ἀπὸ τῆς ἱκανοποιήσεως ὁρμῶν εἶναι προφανὴς καὶ δὲν δύναται νὰ παροραθῇ καὶ ἡ ὑγιεινὴ προέλευσις τῆς ἀπαγορεύσεως, ἡ ὁποία διεμορφώθη παρὰ τὴν μαγικήν. Ὅτε οἱ ἄνδρες μιᾶς ἀγρίας φυλῆς ἐξέλθουν εἰς κυνήγιον, εἰς ἁλιείαν, εἰς πόλεμον, πρὸς συλλογὴν σπανίων φυτικῶν οὐσιῶν, αἱ γυναῖκες των, αἱ ὁποῖαι παραμένουν κατ' οἶκον, ὑποβάλλονται εἰς πολυαρίθμους πιεστικοὺς περιορισμούς, εἰς τοὺς ὁποίους οἱ ἄγριοι ἀποδίδουν συμπαθητικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐκστρατείας. Δὲν χρειάζεται ὅμως μεγάλη ὀξυδέρκεια διὰ νὰ ἀντιληφθῇ τις ὅτι ὁ συντελεστὴς ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐνεργεῖ ἐξ ἀποστάσεως δὲν εἶναι ἢ ἡ νοσταλγία τῶν ἀπόντων καὶ ὅτι ὄπισθεν τοῦ ἐθίμου εὑρίσκεται ἡ ψυχολογικὴ ἐπίγνωσις ὅτι τότε μόνον θὰ καταβάλουν οἱ ἄνδρες κάθε προσπάθειαν ὅτε θὰ εἶναι βέβαιοι περὶ τῆς διαγωγῆς τῶν μὴ ἐπιτηρουμένων γυναικῶν. Ἄλλοτε λέγεται ἀπ' εὐθείας, χωρὶς μαγικὴν δικαιολογίαν, ὅτι ἡ συζυγικὴ ἀπιστία τῆς γυναικὸς κά-

---

([1]) Frazer, Taboo and the perils of the soul. σελ. 200.

μνει τὸν ἄνδρα ὁ ὁποῖος ἔχει ὑπεύθυνον ἐργασίαν νὰ ἀποτυγχάνῃ εἰς τὴν προσπάθειάν του.

Αἱ ἀπειράριθμοι ἐντολαὶ τοῦ ταμπού, εἰς τὰς ὁποίας ὑπόκεινται αἱ γυναῖκες τῶν ἀγρίων κατὰ τὴν ἔμμηνον αὐτῶν ρῦσιν, δικαιολογοῦνται διὰ τοῦ δεισιδαίμονος φόβου πρὸ τοῦ αἵματος καὶ πράγματι ἡ δικαιολογία εἶναι ἐν μέρει ἀληθής. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ παρίδωμεν τὴν δυνατότητα ὅτι ὁ φόβος οὗτος τοῦ αἵματος ἐξυπηρετεῖ σκοποὺς αἰσθητικοὺς καὶ ὑγιεινούς, οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε πάντως νὰ καλυφθῶσι ὑπὸ τῆς μαγικῆς δικαιολογίας.

Γνωρίζομεν καλῶς ὅτι δίδοντες τὴν ἐξήγησιν αὐτὴν ἐκτιθέμεθα εἰς τὴν κατηγορίαν ὅτι ἀποδίδομεν εἰς τὸν σύγχρονον ἄγριον μίαν λεπτότητα ψυχικήν, τὴν ὁποίαν οὐδεμία ὑπάρχει πιθανότης νὰ ἔχῃ. Σημειῶ ὅμως ὅτι μὲ τὴν ψυχολογίαν τῶν λαῶν αὐτῶν οἱ ὁποῖοι ἔμειναν εἰς τὸ ψυχολατρικὸν στάδιον δύναται εὐκόλως νὰ συμβῇ ὅ,τι καὶ μὲ τὴν ψυχικὴν ζωὴν τοῦ παιδίου, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς οἱ ἐνήλικοι δὲν ἀντιλαμβανόμεθα πλέον καὶ τῆς ὁποίας διὰ τοῦτο τόσον ὑπετιμήσαμεν τὸν πλοῦτον καὶ τὴν λεπτότητα.

Θὰ ἀναφέρω ἀκόμη μίαν ὁμάδα ἀνεξηγήτων ἕως τώρα ἐντολῶν τοῦ ταμπού, διότι ἐπιτρέπει μίαν ἐξήγησιν ἁπλῆν διὰ τὸν ψυχαναλυτήν. Εἰς πολλοὺς ἀγρίους λαοὺς ἀπαγορεύεται καθ' ὡρισμένας περιπτώσεις νὰ ἔχῃ τις κατ' οἶκον ὀξέα ὅπλα καὶ τέμνοντα ἐργαλεῖα (1). Ὁ Φραῖζερ ἀναφέρει μίαν γερμανικὴν δεισιδαιμονίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν πρέπει νὰ ἀφίνῃ τις τὴν μάχαιραν μὲ τὴν αἰχμὴν πρὸς τὰ ἄνω, διότι δύναται νὰ τραυματίσῃ τὸν θεὸν καὶ τοὺς ἀγγέλους. Πρέπει τις ὅμως νὰ ἀναγνωρίσῃ εἰς τὸ ταμποὺ αὐτὴν τὴν ἀνάμνησιν ὡρισμένων «συμπτωματικῶν πράξεων», εἰς τὰς ὁποίας θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο τὸ ὅπλον κατόπιν ὑποσυνειδήτων κακῶν τάσεων;

(1) Frazer. Taboo and the perils of the soul. σελ. 237.

Η ΠΑΙΔΙΚΗ ΕΠΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΤΟΤΕΜΙΣΜΟΥ

Δύναταί τις νὰ εἶναι βέβαιος ὅτι ἡ ψυχανάλυσις, ἡ ὁποία πρώτη ἀνεκάλυψε τὴν αἰτιολογίαν τῶν ψυχικῶν πράξεων καὶ δημιουργημάτων, δὲν θὰ προσπαθήσῃ νὰ ἀναγάγῃ εἰς μίαν μόνον πηγὴν ἓν φαινόμενον τόσον σύνθετον ὅσον τὸ θρησκευτικόν. Ὅτε κατ' ἀνάγκην, κατὰ καθῆκον, θέλει νὰ τονίσῃ μίαν μόνην ἀπὸ τὰς πηγὰς τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ, δὲν νομίζει ὅτι ἡ πηγὴ αὕτη εἶναι ἡ μόνη οὔτε ἐπιζητεῖ νὰ δόσῃ εἰς αὐτὴν τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν συνεργούντων εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ φαινομένου συντελεστῶν. Μόνον μία σύνθεσις στοιχείων ἐκ διαφόρων πεδίων τῆς ἐρεύνης δύναται ν' ἀποφανθῇ ποία εἶναι ἡ σχετικὴ σημασία τοῦ μηχανισμοῦ τὸν ὁποῖον ἐξετάζομεν εἰς τὴν γένεσιν τῆς θρησκείας. Ἀλλὰ μία τοιαύτη ἐργασία ὑπερβαίνει τὰ μέσα καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ ψυχαναλυτοῦ.

1

Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς σειρᾶς αὐτῆς ἐγνωρίσαμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ τοτεμισμοῦ. Εἴδομεν ὅτι ὁ τοτεμισμὸς εἶναι σύστημα ἀντικαθιστῶν τὴν θρησκείαν εἰς ὡρισμένους πρωτογόνους λαοὺς τῆς Αὐστραλίας, τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Ἀφρικῆς καὶ παρέχουν τὴν βάσιν τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως. Γνωρίζομεν ὅτι ὁ Σκῶτος Μὰκ Λένναν ἐπέστησε πρῶτος τὸ 1869 τὴν γενικὴν προσοχὴν ἐπὶ τῶν φαινομένων τοῦ τοτεμισμοῦ, τὰ ὁποῖα ἕως τότε ἐθεωροῦντο μόνον ὡς περίεργα ἔθιμα

ὑποστηρίζων ὅτι πολλὰ ἤθη καὶ ἔθιμα ἀρχαίων καὶ νεωτέρων κοινωνιῶν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ὑπολείμματα τοτεμιστικῆς ἐποχῆς. Ἔκτοτε ἡ ἐπιστήμη ἀνεγνώρισε πλήρως τὴν σημασίαν τοῦ τοτεμισμοῦ. Μεταξὺ τῶν νεωτέρων γνωμῶν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου θὰ ἀναφέρω περικοπὴν τῶν «Στοιχείων λαοψυχολογιας» (1912) τοῦ Β. Βοὺντ ([1]) «Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων συνάγεται μὲ μεγίστην πιθανότητα τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁτοτεμιστικὸς πολιτισμὸς ἀπετέλεσε πανταχοῦ στάδιον προπαρασκευαστικὸν τῶν μεταγενεστέρων ἐξελίξεων καὶ μεταβατικὸν μεταξὺ τῆς καταστάσεως τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐποχῆς τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων».

Ὁ σκοπὸς τῆς ἀνὰ χεῖρας μελέτης μᾶς ὑποχρεοῖ νὰ ἐρευνήσωμεν ἐπιμελέστερον τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ τοτεμισμοῦ. Διὰ λόγους τοὺς ὁποίους θὰ ἐννοήσωμεν βραδύτερον, προτιμῶ ἐνταῦθα μίαν περιγραφὴν τοῦ Ρενάκ, ὅστις τῷ 1900 συνέγραψε τὸν ἑξῆς «κώδικα τοῦ τοτεμισμοῦ» εἰς δώδεκα ἄρθρα, ἀποτελοῦντα συγχρόνως κατήχησιν τῆς τοτεμιστικῆς θρησκείας ([2]).

1. Ὡρισμένα ζῶα δὲν πρέπει οὔτε νὰ τρώγωνται οὔτε νὰ φονεύωνται. Οἱ ἄνθρωποι ἀνατρέφουν ἄτομα τῶν εἰδῶν αὐτῶν καὶ τὰ περιβάλλουν διὰ φροντίδων.

2. Ζῶον τὸ ὁποῖον ἀπέθανε τυχαίως, πενθεῖται καὶ θάπτεται ὅπως καὶ τὰ μέλη τῆς φυλῆς.

3. Ἐνίοτε ἡ ἀπαγόρευσις τῆς τροφῆς ἀφορᾶ ὡρισμένον μόνον μέλος τοῦ σώματος τοῦ ζώου.

4. Ἐάν τις εὑρεθῇ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ φονεύσῃ ἀπηγορευμένον ζῶον, τοῦ ζητεῖ συγγνώμην καὶ προσπαθεῖ διὰ διαφόρων τρόπων νὰ μετριάσῃ τὴν προσβολὴν τοῦ ταμπού, δηλαδὴ τὸν φόνον.

([1]) Σελ. 139

([2]) Revue scientifique, Ὀκτώβριος 1900 ἀνατυπωθὲν εἰς τὸ τετράτομον ἔργον τοῦ ἰδίου συγγραφέως: «Cultes, mythes et religions, 1909 τόμ. Δ', σελ. 17 κ. ἑ.

5. Ὅτε τὸ ζῶον θυσιασθῇ συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας, τὸ θρηνοῦν ἐπισήμως.

6. Εἰς ὡρισμένας ἐπισήμους περιστάσεις, κατὰ τὰς θρησκευτικὰς τελετάς, ἐνδύονται μὲ τὸ δέρμα ὡρισμένων ζώων. Οἱ λαοὶ οἱ ὁποῖοι εὑρίσκονται ἀκόμη ὑπὸ τοτεμιστικὸν καθεστὼς χρησιμοποιοῦν πρὸς τοῦτο τὸ δέρμα τοῦ τοτέμ.

7. Φυλαὶ καὶ ἄτομα λαμβάνουν τὰ ὀνόματα τῶν τοτέμ.

8. Πολλαὶ φυλαὶ χρησιμοποιοῦν εἰκόνας ζώων ὡς ἐθνόσημα, διὰ τῶν ὁποίων στολίζουν τὰ ὅπλα των. Οἱ ἄνδρες ζωγραφίζουν εἰς τὸ σῶμά των εἰκόνας ζώων καὶ τὰς στίζουν ἐπὶ τοῦ δέρματος.

9. Ὅτε τὸ τοτὲμ εἶναι ζῶον ἐπικίνδυνον καὶ φοβερόν, παραδέχονται ὅτι δὲν βλάπτει τὰ μέλη τῆς συνωνύμου του πατριᾶς.

10. Τὸ τοτὲμ ὑπερασπίζει καὶ προστατεύει τὰ μέλη τῆς πατριᾶς.

11. Τὸ τοτὲμ προλέγει τὰ μέλλοντα εἰς τοὺς πιστούς του καὶ τοὺς χρησιμεύει ὡς ὁδηγός.

12. Τὰ μέλη μιᾶς τοτεμικῆς φυλῆς πιστεύουν ἐνίοτε ὅτι συνδέονται πρὸς τὸ τοτὲμ διὰ τοῦ δεσμοῦ τῆς κοινῆς καταγωγῆς.

Τὴν ἀξίαν τῆς κατηχήσεως ταύτης τῆς τοτεμικῆς θρησκείας θὰ ἐννοήσωμεν ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Ρενὰκ ἀνέγραψε ὅλα τὰ σημεῖα καὶ ὑπολείμματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἷς λαὸς διετέλεσεν ἄλλοτε ὑπὸ τοτεμιστικὸν καθεστώς. Ἡ θέσις τὴν ὁποίαν λαμβάνει ὁ συγγραφεὺς ἀπέναντι τοῦ προβλήματος διακρίνεται ἀπὸ τὴν σχετικὴν παράλειψιν τῶν οὐσιωδῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ τοτεμισμοῦ. Θὰ ἴδωμεν ὅτι ἐκ τῶν δύο κυρίων χαρακτήρων τοῦ τοτεμισμοῦ, τὸν μὲν ἕνα θέτει εἰς δευτέραν μοῖραν, ἐνῶ τὸν ἄλλον παραλείπει ἐντελῶς.

Διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν ὀρθὴν εἰκόνα τοῦ χαρακτῆρος τοῦ τοτεμισμοῦ, θὰ ἀπευθυνθῶμεν πρὸς συγγραφέα

ἀφιερώσαντα εἰς τὸ θέμα τοῦτο τετράτομον ἔργον, τὸ ὁποῖον συνδυάζει τὴν πληρεστέραν συλλογὴν σχετικῶν παρατηρήσεων μὲ τὸν πλέον διεξοδικὸν ἔλεγχον τῶν τιθεμένων προβλημάτων, Θὰ εἴμεθα ὑποχρεωμένοι εἰς τὸν Φραῖζερ τὸν συγγραφέα τοῦ ἔργου «Τοτεμισμὸς καὶ ἐξωγαμία» (1910), δι' ὅ,τι μᾶς διδάσκει, ἔστω καὶ ἐὰν ἡ ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα ὁδηγήσῃ εἰς συμπεράσματα πολὺ διάφορα τῶν ἰδικῶν του.([1])

([1]) Καλὸν θὰ ἦτο ἐὰν προηγουμένως ἐδεικνύομεν εἰς τὸν ἀναγνώστην τὰς δυσχερείας, πρὸς τὰς ὁποίας παλαίομεν κατ' ἀνάγκην ἐὰν θέλωμεν νὰ κάμωμεν μίαν παρατήρησιν ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου. Καὶ πρῶτον τὰ ἄτομα τὰ ὁποῖα κάμνουν τὰς παρατηρήσεις δὲν εἶναι τὰ ἴδια μὲ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα τὰς ἐπεξεργάζονται καὶ τὰς ἀναλύουν. Οἱ πρῶτοι εἶναι περιηγηταὶ καὶ ἱεραπόστολοι, οἱ δεύτεροι ἐπιστήμονες οἱ ὁποῖοι οὐδέποτε ἴσως εἶδον τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐρεύνης των. Ἡ συνεννόησις μὲ τοὺς ἀγρίους δὲν εἶναι εὔκολος. Ὅλοι οἱ παρατηρηταὶ δὲν ἐγνώριζον καλῶς τὰς γλώσσας των, ἀλλ' ἐχρησιμοποίουν διερμηνεῖς ἢ συνωμίλουν εἰς τὴν βοηθητικὴν γλῶσσαν, τὸ «piggin english». Οἱ ἄγριοι δὲν δίδουν εὐκόλως πληροφορίας περὶ τῶν ἰδιαιτέρων τοῦ πολιτισμοῦ των καὶ ἔχουν ἐμπιστοσύνην μόνον εἰς ὅσους ξένους ἔζησαν ἐπὶ μακρὸν πλησίον των. Πολλάκις καὶ διὰ τοὺς πλέον διαφόρους λόγους (Πρβλ. Frazer, The beginnings of religion and totemism among Australian aborigines, Fortnightly Review, 1905 T. and Ex. Δ'. σελ, 150) δίδουν ἐσφαλμένας ἀπαντήσεις ἢ δυναμένας νὰ παρεξηγηθῶσιν. Δὲν πρέπει ἐπίσης νὰ λησμονῶμεν ὅτι οἱ πρωτόγονοι λαοὶ δὲν εἶναι λαοὶ νέοι ἀλλὰ τόσον παλαιοὶ ὅσον καὶ οἱ πλέον πολιτισμένοι καὶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀναμένωμεν νὰ ἔχουν διαφυλάξει δι' ἡμᾶς τὰς ἀρχικάς των ἰδέας καὶ τοὺς ἀρχικούς των θεσμοὺς χωρὶς οὐδεμίαν ἐξέλιξιν ἢ μεταβολήν. Εἶναι ἀπεναντίας βέβαιον ὅτι οἱ πρωτόγονοι λαοὶ ὑπέστησαν βαθυτάτας μεταβολὰς πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις οὕτως ὥστε οὐδέποτε νὰ δυνάμεθα ν' ἀποφανθῶμεν ἀσυλλογίστως ποία ἀπὸ τὰς συγχρόνους καταστάσεις αὐτῶν καὶ γνώμας διετήρησε τὸ ἀπώτερον παρελθόν των ὡς ἀπολίθωμα καὶ ποία ἀντιστοιχεῖ εἰς μεταβολήν, εἰς παραλλαγήν του. Εἰς τοῦτο ὀφείλονται αἱ συχνόταται διαμάχαι μεταξὺ τῶν συγγραφέων περὶ τοῦ ποῖον ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν ἑνὸς πρωτογόνου πολιτισμοῦ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς πρωτόγο-

Τὸ τοτὲμ γράφει ὁ Φραῖζερ εἰς τὸ πρῶτον του ἔργον (¹) εἶναι ὑλικὸν ἀντικείμενον, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ ἄγριος ἀπονέμει δεισιδαῖμον σέβας, διότι νομίζει ὅτι μεταξὺ αὐτοῦ καὶ παντὸς πράγματος τοῦ εἴδους τούτου ὑπάρχει ὅλως ἰδιαιτέρα σχέσις. Ἡ σχέσις μεταξὺ ἑνὸς ἀνθρώπου καὶ τοῦ τοτέμ του εἶναι πολύπλευρος. Τὸ τοτὲμ προστατεύει τὸν ἄνθρωπον καὶ αὐτὸς ἀποδεικνύει, τὸ σέβας του πρὸς αὐτὸ κατὰ διαφόρους τρόπους, ὡς π.χ. μὴ φονεύων αὐτό, ἐὰν εἶναι ζῶον, καὶ μὴ ἀποκόπτων τοὺς καρπούς του, ἐὰν εἶναι φυτόν. Τὸ τοτὲμ διαφέρει τοῦ φετίχ, διότι δὲν εἶναι ὡς αὐτὸ μεμονωμένον ἀντικείμενον, ἀλλὰ πάντοτε εἶναι εἶδος, κατὰ κανόνα δὲ εἶδος ζώου ἢ φυτοῦ, σπανιώτερον εἶδος ἀψύχων ἀντιμένων καὶ ἀκόμη σπανιώτερον τεχνητῶν ἀντικειμένων.

Δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τρία τουλάχιστον εἴδη τοτέμ:

1. Τὸ τοτὲμ τῆς φυλῆς, εἰς τὸ ὁποῖον συμμετέχει ἡ φυλὴ ὁλόκληρος καὶ τὸ ὁποῖον μεταδίδεται κληρονομικῶς ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν.

2. Τὸ τοτὲμ τοῦ φύλου, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς ὅλα τὰ ἄρρενα ἢ θήλεα μέλη μιᾶς φυλῆς, ἀποκλειομένων τῶν προσώπων τοῦ ἀντιθέτου φύλου, καὶ

3. Τὸ ἀτομικὸν τοτέμ, τὸ ὁποῖον κατέχει ὡρισμένον ἄτομον καὶ δὲν μεταδίδεται εἰς τοὺς ἀπογόνους του. Τὰ δύο τελευταῖα εἴδη τοτὲμ εἶναι πολὺ μικροτέρας σημασίας ἀπὸ τὸ τοτὲμ τῆς φυλῆς. Εἶναι, ἐκτὸς ἐὰν

νον καὶ ποῖον ὡς μεταγενεστέρα δευτερογενὴς διαμόρφωσίς του. Οὕτως ὁ καθορισμὸς τῶν ἀρχικῶν καταστάσεων παραμένει πάντοτε ζήτημα κατασκευῆς. Τέλος δὲν εἶναι εὔκολον ν' ἀντιληφθῇ τις τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τῶν ἀγρίων. Τοὺς παρεξηγοῦμεν μὲ τὴν ἰδίαν εὐκολίαν μὲ τὴν ὁποίαν καὶ τὰ παιδία καὶ τείνομεν πάντοτε νὰ ἐξηγήσωσεν τὰς πράξεις καὶ τὰ συναισθήματά των κατ' ἀναλογίαν πρὸς τοὺς ἰδικούς μας ψυχικοὺς συνδυασμούς.

(¹) Totemism, Ἐδιμβοῦργον 1887, ἀνατυπωθὲν ἐκ τοῦ πρώτου τόμου τοῦ μεγάλου ἔργου Totemism and Exogamy.

ὅλα τὰ φαινόμενα εἶναι ἀπατηλά, μεταγενέστερα καὶ ἄνευ σημασίας διὰ τὴν γένεσιν τοῦ τοτέμ.

Τὸ τοτὲμ τῆς φυλῆς, τοῦ κλάν, εἶναι ἀντικείμενον σεβασμοῦ μιᾶς ὁμάδος ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, λαμβανόντων τὸ ὄνομά του, θεωρουμένων ὡς ἐξ αἵματος ἀπογόνων κοινοῦ προγόνου καὶ στενῶς συνδεδεμένων μεταξύ των διὰ κοινῶν καθηκόντων καὶ διὰ τῆς πίστεως εἰς τὸ τοτέμ των.

Ὁ τοτεμισμὸς εἶναι σύστημα θρησκευτικὸν καὶ κοινωνικὸν συγχρόνως. Ἀπὸ θρησκευτικῆς ἀπόψεως συνίσταται εἰς τὸν ἀμοιβαῖον σεβασμὸν καὶ τὴν ἀλληλοϋποστήριξιν ἑνὸς ἀνθρώπου καὶ τοῦ τοτέμ του. Ἀπὸ κοινωνικῆς ἀπόψεως ἐκδηλοῦται εἰς τὰς ὑποχρεώσεις τὰς ὁποίας ἔχουν τὰ μέλη μιᾶς γενεᾶς μεταξύ των καὶ πρὸς τὰς ἄλλας γενεάς. Εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἐξέλιξιν τοῦ τοτεμισμοῦ, αἱ δύο αὗται πλευραὶ τείνουσι νὰ χωρισθῶσι. Συχνάκις τὸ κοινωνικὸν σύστημα ἐπιζῇ τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ τανάπαλιν ὑπολείμματα τοτεμισμοῦ διατηροῦνται εἰς τὴν θρησκείαν χωρῶν ὅπου ἐξηφανίσθη τὸ κοινωνικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἱδρύθη ἐπὶ τοτεμιστικῶν βάσεων. Ποία ἦτο ἡ ἀρχικὴ σχέσις τῶν δύο τούτων πλευρῶν τοῦ τοτεμισμοῦ, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μετὰ βεβαιότητος, ἀφοῦ δὲν γνωρίζομεν τίποτε σχεδὸν διὰ τὴν καταγωγὴν τοῦ τοτεμισμοῦ. Ἄλλαις λέξεσι, ὅσον ἀνερχόμεθα πρὸς τὰ ὀπίσω, τόσον σαφέστερον διακρίνομεν ὅτι τὸ μέλος ἑνὸς γένους θεωρεῖ ἑαυτὸ ὡς μέλος τοῦ εἴδους ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ τοτέμ του καὶ ἡ στάσις του ἔναντι τοῦ τοτὲμ οὐδόλως διαφέρει ἀπὸ τὴν στάσιν του ἔναντι ἑνὸς μέλους τοῦ γένους του.

Εἰς τὴν εἰδικὴν περιγραφὴν τοῦ τοτεμισμοῦ ὡς θρησκευτικοῦ συστήματος, ὁ Φραῖζερ γράφει ὅτι τὰ μέλη μιᾶς φυλῆς λαμβάνουν τὸ ὄνομα τοῦ τοτέμ των καὶ ***κατ' ἀρχὴν πιστεύουν πράγματι ὅτι κατάγονται ἀπὸ αὐτό.*** Ἡ πίστις αὕτη ἔχει ὡς συνέπειαν νὰ μὴ κυνηγοῦν τὸ τοτέμ, νὰ μὴ τὸ φονεύουν, νὰ μὴ τὸ τρώγουν

καὶ ν' ἀποφεύγουν πᾶσαν ἄλλην χρῆσιν τοῦ τοτέμ, ὅτε τοῦτο δὲν εἶναι ζῶον. Ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ φόνου ἢ τῆς βρώσεως τοῦ τοτὲμ δὲν εἶναι τὰ μόνα σχετικὰ πρὸς αὐτὸ ταμπού. Ἐνίοτε ἀπαγορεύεται νὰ ἐγγίσωσι τὸ τοτὲμ ἢ ἔστω καὶ νὰ τὸ ἀντικρύσωσι. Εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις, τὸ πραγματικὸν ὄνομα τοῦ τοτὲμ δὲν πρέπει νὰ προφέρεται. Ἡ παράβασις τῶν ἀπαγορεύσεων τούτων τοῦ ταμπού, αἱ ὁποῖαι προστατεύουν τὸ τοτὲμ τιμωρεῖται αὐτομάτως διὰ βαρέων νόσων ἢ τοῦ θανάτου(1).

Ἐνίοτε ἄτομα τοῦ εἴδους τὸ ὁποῖον εἶναι τοτὲμ καλλιεργοῦνται ἀπὸ τὴν πατριὰν καὶ διατηροῦνται ἐν αἰχμαλωσίᾳ. Ἐὰν ζῶον τοτὲμ εὑρεθῇ νεκρόν, πενθεῖται καὶ κηδεύεται ὡς μέλος τῆς πατριᾶς. Ἐὰν δὲ εἶναί τις ὑποχρεωμένος νὰ φονεύσῃ τοτέμ, τοῦτο πρέπει νὰ γίνῃ συμφώνως πρὸς προδιαγεγραμμένους τύπους συγγνώμης καὶ ἐξιλαστηρίους τελετάς.

Ἡ φυλὴ ἀνέμενεν ἀπὸ τὸ τοτέμ της προστασίαν καὶ ὑποστήριξιν. Ἐὰν ἦτο ἐπικίνδυνον ζῶον (σαρκοφάγον, δηλητηριώδης ὄφις), ὑπετίθετο ὅτι δὲν θὰ ἔβλαπτε τοὺς συντρόφους του, καὶ ὅτε ἡ προϋπόθεσις δὲν ἐπηλήθευεν, ὁ βλαβεὶς ἀπεκλείετο τῆς φυλῆς. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Φραῖζερ, ὁ ὅρκος ἦτο κατ' ἀρχὴν δοκιμασία καὶ συχνάκις ὁ ἔλεγχος τῆς πατρότητος ἢ τῆς ταυτότητος ἀνετίθετο εἰς τὸ τοτέμ. Τὸ τοτὲμ βοηθεῖ εἰς τὴν θεραπείαν τῶν νόσων καὶ προειδοποιεῖ, ὅτε παρίσταται ἀνάγκη τὴν φυλήν. Συχνάκις ἡ ἐμφάνισις τοῦ τοτὲμ πλησίον μιᾶς οἰκίας ἐθεωρήθη ὡς προάγγελος θανάτου. Τὸ τοτὲμ ἦλθε διὰ νὰ παραλάβῃ τὸν συγγενῆ του(2).

Εἰς πολλὰς σημαντικὰς περιστάσεις τὸ μέλος μιᾶς φυλῆς προσπαθεῖ νὰ τονίσῃ τὴν συγγένειάν του πρὸς τὸ τοτέμ, λαμβάνον τὴν ἐξωτερικήν του μορφήν, ἐν-

(1) Πρβλ. τὴν περὶ ταμποὺ πραγματείαν μου.
(2) Ὡς ἡ Λευκὴ κυρία πολλῶν εὐγενῶν οἰκογενειῶν.

δυόμενον τὸ δέρμα του ἢ στίζον τὴν εἰκόνα του κλπ. Κατὰ τὰς ἑορτὰς αἱ ὁποῖαι συνοδεύουν τὴν γέννησιν, τὴν ἐνήβωσιν, τὴν ταφήν, ἡ συνταύτισις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ τοτὲμ γίνεται διὰ λόγων καὶ ἔργων. Εἰς πολλὰς μαγικὰς καὶ θρησκευτικὰς τελετὰς ἐκτελοῦνται χοροὶ κατὰ τοὺς ὁποίους ὅλα τὰ μέλη τῆς φυλῆς ἐνδύονται μὲ τὸ δέρμα τοῦ τοτέμ των καὶ χειρονομοῦν μιμούμενα τὰς κινήσεις του. Ὑπάρχουν τέλος τελεταὶ κατὰ τὰς ὁποίας τὸ τοτέμ φονεύεται ἐπισήμως.(1)

Ἡ κοινωνικὴ πλευρὰ τοῦ τοτεμισμοῦ ἐκδηλοῦται κυρίως εἰς μίαν αὐστηρὰν ἐντολὴν καὶ μίαν μεγαλειώδη ἀπαγόρευσιν. Τὰ μέλη μιᾶς τοτεμιστικῆς πατριᾶς, εἶναι ἀδελφοὶ καὶ ἀδελφαί, ὑποχρεωμένοι νὰ ἀλληλοβοηθῶνται καὶ νὰ ἀλληλοϋποστηρίζωνται· ἐὰν μέλος τῆς πατριᾶς φονευθῇ ὑπὸ ξένου, ὁ φόνος βαρύνει ὅλην τὴν φυλὴν τοῦ φονέως καὶ ἡ πατριὰ τοῦ φονευθέντος ἀξιοῖ ὁμοφόνως τὴν ἐκδίκησιν διὰ τὸ χυθὲν αἷμα. Οἱ δεσμοὶ τοῦ τοτὲμ εἶναι ἰσχυρότεροι τῶν δεσμῶν συγγενείας. Δὲν συμπίπτουν δὲ πρὸς τοὺς τελευταίους, διότι τὸ τοτὲμ κληρονομεῖται κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τῆς μητρὸς καὶ ἀρχικῶς ἡ κληρονομία ἀπὸ τοῦ πατρὸς δὲν ὑπῆρχεν ἴσως διόλου.

Ὁ ἀντίστοιχος περιορισμὸς τοῦ ταμποὺ συνίσταται εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ γάμου καὶ γενικῶς τῶν γενετησίων σχέσεων μεταξὺ μελῶν τῆς τοτεμικῆς πατριᾶς. Αὐτὴ εἶναι ἡ περίφημος καὶ αἰνιγματώδης ***ἐξωγαμία***, ἡ ὁποία εἶναι τόσον στενῶς συνδεδεμένη πρὸς τὸν τοτεμισμόν. Ἀφιερώσαμεν εἰς αὐτὴν τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς σειρᾶς αὐτῆς καὶ διὰ τοῦτο ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ἁπλῶς ὅτι εἶναι ἀπολύτως εὐνόητος ὡς ἐξασφάλισις κατὰ τῆς αἱμομιξίας κατὰ τὸν ὁμαδικὸν γάμον, καὶ ὅτι κατ' ἀρχὰς ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς αἱμομιξίας τῆς

(1) Frazer, Totemism, σελ. 45. Ἴδε κατωτέρω περὶ θυσίας.

γενομένης ὑπὸ τῆς νεωτέρας γενεᾶς, βραδύτερον δὲ μόνον, διαμορφωθεῖσα γίνεται ἐμπόδιον καὶ εἰς τὴν παλαιοτέραν γενεάν(¹).

* * *

Εἰς τὴν περιγραφὴν ταύτην τοῦ τοτεμισμοῦ ὑπὸ τοῦ Φραῖζερ, μίαν τῶν παλαιοτέρων εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ ζητήματος, θὰ προσθέσω ἀποσπάσματα ἀπὸ μίαν ἐκ τῶν νεωτέρων μελετῶν. Εἰς τὰ «Στοιχεῖα λαοψυχολογίας τῶν Λαῶν, τὰ ὁποῖα ἐξεδόθησαν τῷ 1912, ὁ Βοὺντ λέγει: (²) «Τὸ τοτὲμ θεωρεῖται ὡς γενάρχης τῆς ὁμάδος. Ἡ λέξις «τοτὲμ» εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν ὄνομα ὁμάδος, ἀφ' ἑτέρου ὄνομα δηλωτικὸν τῆς καταγωγῆς, τέλος δὲ ἔχει καὶ μυθολογικὴν σημασίαν. Ὅλαι ὅμως αἱ χρήσεις τῆς λέξεως δὲν εἶναι σαφῶς κεχωρισμέναι καὶ πολλαὶ ἐξ αὐτῶν δύνανται νὰ καταστῶσι δευτερεύουσαι, οὕτως ὥστε συχνάκις τὰ τοτὲμ ἔγιναν ἁπλᾶ ὀνόματα τῶν ὁμάδων εἰς τὰς ὁποίας εἶναι διῃρημένη μία φυλή, ἐνῷ ἀλλαχοῦ τὴν πρώτην μοῖραν κατέχει ἡ ἔννοια τῆς καταγωγῆς, ἢ ἡ θρησκευτικὴ σημασία τοῦ τοτέμ.... Ἡ ἔννοια τοῦ τοτὲμ εἶναι σπουδαιοτάτη διὰ τὴν διαίρεσιν καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῆς φυλῆς. Ἀποτέλεσμα τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι εἶναι στερρῶς ἐρριζωμέναι εἰς τὴν πίστιν καὶ τὸ αἴσθημα τῶν μελῶν τῆς πατριᾶς εἶναι ὅτι ἀρχικῶς τὸ τοτὲμ δὲν ἐθεωρεῖτο ὡς ἁπλοῦν ὄνομα μιᾶς ὁμάδος, ἀλλὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ γενάρχης τῆς ὁμάδος... Ὡς ἐκ τούτου εἰς τοὺς ζωϊκοὺς αὐτοὺς γενάρχας ἀπενέμετο λατρεία... Ἡ ζωολατρεία αὕτη ἐκδηλοῦται ἀρχικῶς, οὐ μόνον δι' ὡρισμένων τελετῶν καὶ ἑορτῶν, ἀλλὰ κυρίως διὰ τῆς συμπεριφορᾶς πρὸς τὸ τοτέμ. Ὄχι ἓν μόνον ζῶον, ἀλλὰ πᾶς ἀντιπρόσωπος τοῦ εἴ-

---

(¹) Πρβλ. τὸ πρῶτον βιβλίον

(²) Σελ. 116.

δους εἶναι μέχρις ὡρισμένου βαθμοῦ ζῶον ἱερὸν καὶ τὰ μέλη τῆς πατριᾶς ἀπαγορεύεται νὰ τὸ φονεύσωσι, ἢ μόνον εἰς ὡρισμένας περιστάσεις ἐπιτρέπεται νὰ φάγωσι τὸ κρέας του. Εἰς τοῦτο ἀντιστοιχεῖ τὸ σημαντικὸν καὶ ἀντίθετον φαινόμενον ὅτι ὑπὸ ὡρισμένους ὅρους ἐπιτρέπεται νὰ φάγωσι κατὰ προδιαγεγραμμένους τύπους τὸ κρέας τοῦ τοτέμ...»

«...Ἡ κυριωτέρα κοινωνικὴ πλευρὰ τῆς διαιρέσεως ταύτης τῆς φυλῆς συνίσταται ὅμως εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι συνδέεται πρὸς ὡρισμένα ἔθιμα ἀφορῶντα τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων ὁμάδων. Ἐκ τῶν ἐθίμων τούτων τὰ κυριώτερα ἀφορῶσι τὸν γάμον. Οὕτω ἡ διαίρεσις αὕτη τῆς φυλῆς συνδέεται πρὸς ἓν σημαντικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται κατὰ πρῶτον κατὰ τὴν τοτεμιστικὴν ἐποχήν: τὴν ***ἐξωγαμίαν***».

Ἐὰν διὰ μέσου τῶν μεταγενεστέρων ἐξελίξεων καὶ ἀλλοιώσεων τοῦ τοτὲμ θελήσωμεν νὰ δόσωμεν ἕνα χαρακτηρισμὸν τοῦ τοτεμισμοῦ, διακρίνομεν τὰ ἑξῆς οὐσιώδη σημεῖα: ***Ἀρχικῶς τὰ τοτὲμ ἦσαν πάντοτε ζῷα, τὰ ὁποῖα ἐθεωροῦντο ὡς γενάρχαι τῶν διαφόρων φυλῶν. Τὸ τοτὲμ ἐκληρονομεῖτο ἀπὸ τῆς μητρός· ἀπηγορεύετο ὁ φόνος τοῦ τοτὲμ*** (ἢ ἡ ***βρῶσις*** του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ αὐτὸ διὰ τὸν πρωτόγονον)· ***ἀπηγορεύοντο αἱ γενετήσιοι σχέσεις μεταξὺ μελῶν τῆς αὐτῆς τοτεμικῆς ὁμάδος*** (¹).

(¹) Πρὸς τὸ κείμενον τοῦτο συμφωνοῦν τὰ συμπεράσματα εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγει ὁ Φραῖζερ εἰς τὸ δεύτερον ἔργον του περὶ τοτεμισμοῦ (The origin of totemism, Fortnightly Review 1899): «Οὕτω γενικῶς ὁ τοτεμισμὸς ἐθεωρήθη ὡς πρωτόγονον σύστημα, τόσον εἰς τὴν θρησκείαν, ὅσον καὶ εἰς τὴν κοινωνιολογίαν. Ὡς θρησκευτικὸν σύστημα, περιλαμβάνει τὴν μυστικὴν ἕνωσιν τοῦ ἀγρίου πρὸς τὸ τοτέμ του· ὡς σύστημα κοινωνικὸν περιλαμβάνει ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰς σχέσεις μεταξὺ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν τοῦ αὐτοῦ τοτέμ, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰς σχέσεις μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν μελῶν ἄλλων τοτεμιστικῶν ὁμάδων. Εἰς τὰς δύο δὲ ταύτας πλευρὰς τοῦ συστήματος ἀντιστοιχοῦν δύο

Θὰ φανῇ παράδοξον τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὸν κώδικα τοῦ τοτεμισμοῦ, τὸν ὁποῖον διετύπωσεν ὁ Ρενάκ, τὸ ἓν τῶν δύο κυρίων ταμπού, τὸ τῆς ἐξωγαμίας, δὲν ἀπαντᾶται διόλου, ἐνῷ ἡ προϋπόθεσις τοῦ ἄλλου, ἡ καταγωγὴ ἀπὸ τὸ τοτέμ, ἀναφέρεται παρεμπιπτόντως. Προετίμησα ὅμως τὴν περιγραφὴν τοῦ Ρενάκ, συγγραφέως ὁ ὁποῖος συνέβαλε πολὺ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ζητήματος, διὰ νὰ προετοιμάσω τὸν ἀναγνώστην εἰς τὰς διαφορὰς γνωμῶν μεταξὺ τῶν συγγραφέων, αἱ ὁποῖαι θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν τώρα.

2

Ὅσον περισσότερον ἐπεβάλλετο ἡ ἄποψις ὅτι ὁ τοτεμισμὸς ἀπετέλεσε κανονικὴν φάσιν ὅλων τῶν πολιτισμῶν, τόσον ἡ ἀνάγκη τῆς πλήρους κατανοήσεώς του καὶ τῆς διαλευκάνσεως τοῦ αἰνίγματος τοῦ τοτεμισμοῦ ἐγίνετο περισσότερον αἰσθητή. Διότι ὅλα εἰς τὸν τοτεμισμὸν εἶναι αἰνιγματώδη. Τὰ κυριώτερα ζητήματα τοῦ τοτεμισμοῦ εἶναι ἡ προέλευσις τῆς ἰδέας τῆς καταγωγῆς ἀπὸ τὸ τοτέμ, τῆς αἰτιολογίας τῆς ἐξωγαμίας (καὶ τοῦ ταμποὺ τῆς αἱμομιξίας τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύει) καὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς τοτεμικῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς αἱμομιξίας. Ἡ ἐξέτασις τοῦ τοτεμισμοῦ πρέπει νὰ εἶναι συγχρόνως ἱστορικὴ καὶ ψυχολογικὴ καὶ νὰ μελετᾷ τοὺς ὅρους τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἰδιορρύθμου

μεγάλοι κανόνες τοῦ τοτεμισμοῦ. Πρῶτον ὁ κανὼν ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ φονεύσῃ ἢ νὰ φάγῃ τὸ τοτέμ του, ἐὰν εἶναι ζῷον ἢ φυτὸν καὶ δεύτερον ὁ κανὼν ὅτι δὲν δύναται νὰ νυμφευθῇ γυναῖκα τοῦ αὐτοῦ τοτέμ, ἢ νὰ ἔλθῃ εἰς γενετησίους σχέσεις πρὸς αὐτήν». (σελ. 191). Κατόπιν ὁ Φραῖζερ προσθέτει τὸ ἑξῆς, εἰσάγων ἡμᾶς οὕτω ἀπ' εὐθείας εἰς τὰς περὶ τοτεμισμοῦ συζητήσεις: «Εἰς τὸ ζήτημα ἐὰν αἱ δύο αὗται πλευραὶ—ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἡ κοινωνικὴ—συνυπῆρξαν ἀνέκαθεν ἢ εἶναι ἀνεξάρτητοι κατ' οὐσίαν, ἐδόθησαν ποικίλαι ἀπαντήσεις».

τούτου θεσμοῦ καὶ τὰς ψυχικὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου, τὰς ὁποίας ἐκδηλοῖ.

Ἀσφαλῶς οἱ ἀναγνῶσται μου θὰ ἐκπλαγοῦν ἀκούοντες πόσον διάφοροι ἀπόψεις ἐξεδηλώθησαν κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν ζητημάτων τούτων καὶ πόσον ἀφίστανται μεταξύ των αἱ ἀντιλήψεις τῶν διαφόρων ἐρευνητῶν τοῦ θέματος. Γεννᾶται ζήτημα περὶ τοῦ τί πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ νοῶμεν διὰ τῶν ὅρων τοτεμισμὸς καὶ ἐξωγαμία· ἀκόμη καὶ ἡ εἰκὼν τὴν ὁποίαν ἐδώσαμεν καὶ τὴν ὁποίαν ἐλάβομεν ἐκ συγγράμματος τοῦ Φραῖζερ ἐκδοθέντος τὸ 1887, δὲν δύναται νὰ διαφύγῃ τὴν κριτικὴν καὶ τὴν κατηγορίαν ὅτι ἐκφράζει αὐθαιρέτους προτιμήσεις τοῦ συγγραφέως. Ἴσως μάλιστα σήμερον νὰ τὴν ἠρνεῖτο καὶ ὁ ἴδιος ὁ Φραῖζερ, ὁ ὁποῖος ἐπανειλημμένως μετέβαλεν ἀπόψεις ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου (1). Εὐκόλως γεννᾶται ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ καλύτερος τρόπος ἐξετάσεως τοῦ τοτεμισμοῦ καὶ τῆς ἐξωγαμίας εἶναι νὰ πλησιάσωμεν περισσότερον πρὸς τὰς ἀρχὰς τῶν δύο τούτων θεσμῶν. Ἀλλὰ τότε δὲν πρέπει νὰ παραβλέψωμεν, κρίνοντες τὰ πράγματα, τὴν παρατήρησιν τοῦ Ἄντριους Λάγκ, ὅτι καὶ οἱ πλέον πρωτόγονοι λαοὶ δὲν διετήρησαν μέχρις ἡμῶν τὰς ἀρχικὰς ταύτας μορφὰς τῶν θεσμῶν οὔτε τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐνεφανίσθησαν, οὕτως ὥστε εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ περιορισθῶμεν εἰς ὑποθέσεις, διὰ νὰ ἀντικαταστήσωμεν τὴν ἔλλειψιν παρατηρήσεων(2). Μεταξὺ τῶν διαφόρων

---

(1) Ἐπ' εὐκαιρίᾳ μιᾶς τοιαύτης μεταβολῆς ἀντιλήψεων ἔγραψε τὸ ἑξῆς ὡραῖον: «Δὲν εἶμαι τόσον τρελλός, ὥστε νὰ νομίζω ὅτι τὰ σημερινά μου συμπεράσματα ἐπὶ τῶν δυσκόλων αὐτῶν ζητημάτων εἶναι ὁριστικά. Ἐπανειλημμένως μετέβαλα ἀπόψεις καὶ ἔχω ἀπόφασιν νὰ τὰς μεταβάλω ἐκ νέου, ἐὰν τὰ γεγονότα τὸ ἀπαιτήσουν, διότι ὁ ἔντιμος ἐρευνητὴς μεταβάλλει χρῶμα ὡς ὁ χαμαιλέων, ἀναλόγως τοῦ χρώματος τοῦ ἐδάφους ἐπὶ τοῦ ὁποίου πατεῖ». Πρόλογος εἰς τὸν πρῶτον τόμον τοῦ Totemism and Exogamy, 1910.

(2) «Ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ πράγματος, ἐπειδὴ αἱ ἀρχαὶ

ἀποπειρῶν ἑρμηνείας, πολλαὶ φαίνονται ἐκ τῶν προτέρων ἀκατάλληλοι διὰ τὴν ψυχολογικὴν σκέψιν. Εἶναι καθ' ὑπερβολὴν λογικαὶ καὶ δὲν λαμβάνουσι διόλου ὑπ' ὄψιν τὸν συναισθηματικὸν χαρακτῆρα τῶν ἐρευνωμένων πραγμάτων. Ἄλλαι βασίζονται εἰς προϋποθέσεις αἱ ὁποῖαι δὲν ἐπικυροῦνται ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως. Ἄλλαι πάλιν στηρίζονται ἐπὶ ὑλικοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο εὐκολώτερον νὰ δοθῇ ἄλλη ἐξήγησις. Ἡ κριτικὴ τῶν διαφόρων ἀπόψεων δὲν παρουσιάζει κατὰ κανόνα δυσχερείας. Ὡς συνήθως, οἱ συγγραφεῖς εἶναι ἱκανώτεροι εἰς τὴν κριτικὴν τῶν ἔργων τῶν ἄλλων ἢ εἰς τὴν δημιουργίαν. Διὰ τὰς περισσοτέρας ἀπόψεις τὸ τελικὸν συμπέρασμα εἶναι ὅτι εἶναι ἀπαράδεκτοι. Δὲν εἶναι διὰ τοῦτο ἀπορίας ἄξιον τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὴν νεωτέραν βιβλιογραφίαν τοῦ ζητήματος, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα ν' ἀναφέρωμεν πλήρως, παρατηρεῖται σαφῶς ἡ προσπάθεια ν' ἀποδειχθῇ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ δοθῇ γενικὴ λύσις εἰς τὸ τοτεμιστικὸν πρόβλημα. Οὕτω π.χ. ὁ Γκολντενβάϊζερ, ἐν «J. of Am.Folk-lore» XXIII. 1910 (σύνοψίς του εὑρίσκεται ἐν Britannica Year-Book 1913). Κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν ἀντιμαχομένων τούτων ἀπόψεων δὲν ἔλαβον ὑπ' ὄψιν τὴν σειράν των.

Δ.' Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΤΟΤΕΜΙΣΜΟΥ

Τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τοῦ τοτεμισμοῦ δύναται νὰ διατυπωθῇ καὶ ὡς ἑξῆς: Πῶς οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι κατέληξαν νὰ λάβωσι (αἱ φυλαί των) ὀνόματα ζώων, φυτῶν καὶ ἀψύχων ἀντικειμένων; (1)

τοῦ τοτεμισμοῦ εὑρίσκονται πολὺ πέραν τῶν δυνατοτήτων ἱστορικῆς ἐρεύνης ἢ πειράματος, καταφεύγομεν κατ' ἀνάγκην εἰς ὑποθέσεις». A. Lang, Secret of the totem. 27 «Οὐδαμοῦ εὑρίσκομεν ἀπολύτως πρωτόγονον ἄνθρωπον, οὔτε δημιουργούμενον τοτεμιστικὸν καθεστώς», σελ. 29.

(1) Κατ' ἀρχὰς πιθανῶς μόνον ζώων.

Ὁ Σκῶτος Μὰκ Λένναν, ὁ ὁποῖος ἀνεκάλυψε διὰ τὴν ἐπιστήμην τὸν τοτεμισμὸν καὶ τὴν ἐξωγαμίαν(1) ἀπέφυγε νὰ ἐκφράσῃ ἀπόψεις περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ τοτεμισμοῦ. Καθὼς ἀναφέρει ὁ Λάγκ, (2) ἔκλινε νὰ ἀναγάγῃ τὸν τοτεμισμὸν εἰς τὸ ἔθιμον τῆς διαστίξεως. Αἱ διάφοροι θεωρίαι αἱ ὁποῖαι διετυπώθησαν περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ τοτεμισμοῦ δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς τρεῖς ὁμάδας: α) εἰς τὰς ὀνοματολογικάς, β) τὰς κοινωνιολογικάς, γ) τὰς ψυχολογικάς.

Α.΄ ΑΙ ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΙ

Τὸ περιεχόμενον τῶν θεωριῶν αὐτῶν δικαιολογεῖ τὴν συγκέντρωσίν των ὑπὸ τὸν ἄνωθι τίτλον.

Ἤδη ὁ Γκαρθιλάσθ ντὲλ Βέγκα, ἀπόγονος τῶν Ἴνκας τοῦ Περού, γράψας κατὰ τὸν ΙΖ΄ αἰῶνα τὴν ἱστορίαν τοῦ λαοῦ του, ἀνήγαγεν ὅ,τι ἐγνώριζε περὶ τῶν τοτεμιστικῶν φαινομένων εἰς τὴν ἀνάγκην τῶν φυλῶν νὰ διακριθῶσι δι' ἰδιαιτέρων ὀνομάτων(3). Ἡ αὐτὴ σκέψις ἐμφανίζεται ἔπειτα ἀπὸ μερικὰς ἑκατονταετηρίδας εἰς τὴν «Ἐθνολογίαν» τοῦ Α. Κ. Κήν: Τὰ τοτὲμ κατάγονται ἐξ ἑραλδικῶν συμβόλων, (heraldic badges) διὰ τῶν ὁποίων τὰ ἄτομα, αἱ οἰκογένειαι καὶ αἱ φυλαὶ ἠθέλησαν νὰ διακριθῶσιν ἀπ' ἀλλήλων(4).

Ὁ Μὰξ Μύλλερ ἐξέφερε τὴν αὐτὴν γνώμην ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ τοτὲμ εἰς τὸ ἔργον του: «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς μυθολογίας» (5). Τὸ τοτὲμ εἶναι: 1. σύμβολον τῆς πατριᾶς, 2. ὄνομα τῆς πατριᾶς, 3. ὄνο-

(1) The Worship of animals and plauts, Fortnightly Review 1869-1870. Primitive mariage 1885. Ἀμφότερα τὰ ἔργα ἐτυπώθησαν ἐν Studies in ancient history, 1876, β' ἔκδ. 1886.

(2) The secret of the totem, 1905, σελ. 34.

(3) Κατὰ τὸν A. Lang, Secret of the totem, σελ. 34

(4) Ἐν τῷ αὐτῷ ἔργῳ.

(5) Κατὰ τὸν A. Lang.

μα τοῦ γενάρχου τῆς πατριᾶς, 4. ὄνομα τοῦ ἀντικειμένου τὸ ὁποῖον λατρεύει ἡ πατριά. Βραδύτερον, τῷ 1892 ὁ Πίκλερ γράφει : Οἱ ἄνθρωποι εἶχον ἀνάγκην μονίμου ὀνόματος τῶν ὁμάδων καὶ τῶν ἀτόμων, τὸ ὁποῖον νὰ δύναται νὰ διατηρηθῇ γραπτῶς... Οὕτω ὁ τοτεμισμὸς δὲν προέρχεται ἀπὸ τὰς θρησκευτικάς, ἀλλ' ἀπὸ τὰς πεζὰς καθημερινὰς ἀνάγκας τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ πυρὴν τοῦ τοτεμισμοῦ, ἡ ὀνομασία, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς πρωτογόνου τεχνικῆς τῆς γραφῆς. Ὁ χαρακτὴρ τοῦ τοτὲμ εἶναι χαρακτὴρ εὐκόλως γραφομένων σημείων. Ὅτε ὅμως οἱ ἄγριοι ἔλαβον τὸ ὄνομα ἑνὸς ζώου, ἐδημιούργησαν τὴν ἰδέαν ὅτι ἔχουν συγγένειαν πρὸς τὸ ζῶον τοῦτο ([1]).

Καὶ ὁ Σπένσερ ([2]) ἀπέδιδε τὴν μεγαλυτέραν σημασίαν ὅσον ἀφορᾶ τὴν προέλευσιν τοῦ τοτεμισμοῦ εἰς τὴν ὀνοματολογίαν. Λέγει ὅτι ὡρισμένα ἄτομα εἶχον διαφόρους ἰδιότητας, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἔλαβον τὰ ὀνόματα ζώων τὰ ὁποῖα ἦσαν τίτλοι ἢ παρωνύμια καὶ μετεδόθησαν εἰς τοὺς ἀπογόνους των. Ἐπειδὴ αἱ πρωτόγονοι γλῶσσαι εἶναι ἀσαφεῖς καὶ ἀκαθόριστοι, οἱ μεταγενέστεροι ἐνόμισαν ὅτι τὰ ὀνόματα ταῦτα ἀποτελοῦν ἀπόδειξιν τῆς καταγωγῆς των ἐκ ζώων. Οὕτως ὁ τοτεμισμὸς εἶναι κατ' αὐτὸν ἀποτέλεσμα παρερμηνευθείσης προγονολατρείας.

Ἀκριβῶς κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, χωρὶς ὅμως νὰ τονίζῃ τὴν παρερμηνείαν, ἐξηγεῖ τὴν καταγωγὴν τοῦ τοτεμισμοῦ ὁ λόρδος Αἴβμπιουρυ (γνωστότερος ὑπὸ τὸ παλαιότερον ὄνομά του σὲρ Τζὼν Λῶμποκ) : Ἐὰν θέλομεν νὰ ἑρμηνεύσωμεν τὴν ζωολατρείαν, δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν πόσον συχνὰ τὰ ὀνόματα τῶν ἀνθρώπων προέρχονται ἐκ ζώων. Τὰ τέκνα καὶ ἡ ἀκολουθία ἑνὸς ἀν-

---

([1]) Pickler and somlo: Der Ursprung des Totemismus 1901. Οἱ συγγραφεῖς δικαίως χαρακτηρίζουν τὴν ἑρμηνείαν, τὴν ὁποίαν δίδουν, ὡς «συμβολὴν εἰς τὴν ὑλιστικὴν ἀντίληψιν τῆς ἱστορίας».

([2]) The origin of animal worship, Fornightly Review 1870. Στοιχεῖα κοινωνιολογίας, Δ' τόμ. §§ 169 ἕως 176.

δρὸς καλουμένου Ἄρκτου ἢ Λέοντος, ἐχρησιμοποίησαν φυσικῶς τὸ ὄνομα τοῦτο πρὸς δήλωσιν τῆς φυλῆς. Ὡς ἐκ τούτου τὸ ζῶον ἐγένετο ἀντικείμενον σεβασμοῦ καὶ τέλος λατρείας.

Ἀναντίρρητον, ὡς φαίνεται, ἀπόδειξιν τῆς σφαλερότητος τῆς ἀναγωγῆς τῶν τοτεμικῶν ὀνομάτων εἰς ὀνόματα ἀτόμων ἔδωσεν ὁ Φίζον (1). Ἀπὸ τὰς παρατηρήσεις αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο ἐπὶ τῶν Αὐστραλῶν φαίνεται ὅτι τὸ τοτὲμ εἶναι πάντοτε σύμβολον μιᾶς ὁμάδος ἀνθρώπων, οὐδέποτε δὲ ἑνὸς ἀτόμου. Ἐὰν τὸ πρᾶγμα εἶχεν ἄλλως καὶ τὸ τοτὲμ ἦτο ἀρχικῶς ὄνομα ἑνὸς ἀνθρώπου, τὸ ὄνομα τοῦτο δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ περιέλθῃ εἰς τὰ τέκνα του ἕνεκα τοῦ συστήματος τῆς κληρονομήσεως ἀπὸ τῆς μητρός.

Ἐξ ἄλλου αἱ θεωρίαι τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν ἕως τώρα εἶναι προφανῶς ἀνεπαρκεῖς. Ἑρμηνεύουσι τὸ γεγονὸς τῆς ὀνομασίας τῶν πρωτογόνων φυλῶν δι' ὀνομάτων ζώων, ἀλλὰ δὲν ἐξηγοῦσι τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ἡ ὀνοματοθεσία αὕτη, τὸ τοτεμιστικὸν σύστημα. Ἡ σημαντικωτέρα θεωρία τῆς ὁμάδος ταύτης εἶναι ἡ θεωρία τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξεν ὁ Α. Λὰγκ εἰς τὰ ἔργα του «Social origins» 1903 καὶ «The secret of the totem» 1905. Θεωρεῖ ἀκόμη ὡς κέντρον τοῦ προβλήματος τὴν ὀνοματοθεσίαν, ἀλλ' ἐπεξεργάζεται δύο ἐνδιαφέροντας ψυχολογικοὺς συντελεστὰς καὶ ἐπλησίασε τὸ αἴνιγμα τοῦ τοτεμισμοῦ πρὸς τὴν ὁριστικὴν λύσιν.

Ὁ Α. Λὰγκ φρονεῖ ὅτι δὲν ἐνδιαφέρει πῶς κατέληξαν αἱ πατριαὶ νὰ λάβωσιν ὀνόματα ζώων. Ἀρκεῖ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀπέκτησαν κάποτε τὴν συνείδησιν ὅτι ἔφερον τοιαῦτα καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ γνωρίζωσι διατί. ***Ἡ προέλευσις τῶν ὀνομάτων*** τούτων εἶχε λησμονηθῆ. Τότε προσεπάθησαν νὰ τὸ ἀντιληφθῶσι διὰ τῆς σκέψεως καὶ βέβαιοι διὰ τὴν σημασίαν τῆς λέξεως κατέλη-

---

(1) Kamilaroi and kurimai, σελ. 165, 1880 (κατὰ τὸν Α. Lang, Secret κτλ.)

ξαν εἰς τὸ σύνολον τῶν ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι περιέχονται εἰς τὸ τοτεμικὸν σύστημα. Διὰ τοὺς συγχρόνους ἀγρίους ὡς καὶ διὰ τὰ παιδιά μας ἀκόμη (¹) τὰ ὀνόματα δὲν εἶναι ἀδιάφορα καὶ συμβολικά, ὡς φαίνεται, ἀλλ' ἔχουν σημασίαν καὶ ἔννοιαν. Τὸ ὄνομα ἑνὸς ἀνθρώπου εἶναι οὐσιῶδες συστατικὸν τοῦ ἀτόμου του, τμῆμα ἴσως τῆς ψυχῆς του. Ἡ συνωνυμία πρὸς τὸ ζῶον ὡδήγησε κατ' ἀνάγκην τὸν πρωτόγονον εἰς τὴν ἄποψιν ὅτι μυστηριώδης καὶ σημαντικὸς δεσμὸς ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ζώων τοῦ εἴδους τούτου. Ποῖος ἄλλος δεσμὸς ἠδύνατο νὰ ληφθῇ περισσότερον ὑπ' ὄψιν ἀπὸ τὸν δεσμὸν συγγενείας; Ὅτε αὕτη ἐγένετο δεκτὴ ἕνεκα τῆς ὁμοιότητος τῶν ὀνομάτων, ἐνεφανίσθησαν ὡς ἄμεσα ἐπακόλουθα τοῦ ταμποὺ τοῦ αἵματος ὅλοι οἱ τοτεμικοὶ κανόνες, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἐξωγαμίας.

Αὐτὰ μόνον τὰ τρία πράγματα—ὁμαδικὸν καὶ ἀγνώστου προελεύσεως ὄνομα ζώου· πίστις εἰς κρυφίαν σύνδεσιν μεταξὺ ὅλων τῶν φερόντων τὸ αὐτὸ ὄνομα ἀνθρώπων καὶ ζώων καὶ πίστις εἰς τὰς προλήψεις τοῦ αἵματος—ἤρκεσαν διὰ νὰ δημιουργηθοῦν ὅλα τὰ δόγματα καὶ οἱ κανόνες τοῦ «τοτεμισμοῦ συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἐξωγαμίας». (Secret of the totem, σελ. 126).

Ἡ ἑρμηνεία τοῦ Λὰγκ εἶναι οὕτως εἰπεῖν ἀμφίπλευρος. Θεωρεῖ τὸ τοτεμικὸν σύστημα ὡς ἀναγκαῖον ψυχικὸν ἐπακόλουθον τοῦ γεγονότος τῆς ὑπάρξεως τοτεμικῶν ὀνομάτων, προϋποθέτουσα ὅτι ἐλησμονήθη ἡ καταγωγὴ τῶν ὀνομάτων τούτων. Τὸ ἄλλο ὅμως τμῆμα τῆς θεωρίας προσπαθεῖ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν καταγωγὴν τῶν ὀνομάτων αὐτῶν, θὰ ἴδωμεν δὲ ὅτι ἔχει τελείως διάφορον χαρακτῆρα.

Τὸ ἄλλο τοῦτο τμῆμα τῆς θεωρίας τοῦ Λὰγκ δὲν ἀπομακρύνεται αἰσθητῶς τῶν ἄλλων θεωριῶν, τὰς ὁποίας

(¹) Πρβλ. ἀνωτέρω τὸ βιβλίον περὶ ταμπού.

ώνόμασα όνοματολογικάς. Ἡ πρακτικὴ ἀνάγκη τῆς διακρίσεως ὑπεχρέωσε τὰς διαφόρους φυλὰς νὰ λάβωσιν ὀνόματα προτιμηθέντων ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἡ μία φυλὴ ἔδιδεν εἰς τὴν ἄλλην. Αὐτὴ ἡ ἐκ τῶν ἔξωθεν ὀνομασία (naming from without) εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς θεωρίας τοῦ Λάγκ. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ οὕτω δοθέντα ὀνόματα προήρχοντο ἐκ ζώων, δὲν εἶναι περίεργον καὶ οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι δὲν ἠδύναντο νὰ τὰ ἐκλάβωσιν ὡς προσβολὴν ἢ εἰρωνίαν. Ἐξ ἄλλου ὁ Λὰγκ ἀναφέρει πολλὰ παραδείγματα ληφθέντα ἐκ μεταγενεστέρων ἱστορικῶν ἐποχῶν, κατὰ τὰ ὁποῖα ὀνόματα δοθέντα ἐκ τῶν ἔξωθεν καὶ μὲ εἰρωνικὴν κατ' ἀρχὰς σημασίαν ἐγένοντο δεκτὰ ὑπὸ τῶν οὕτω χαρακτηριζομένων καὶ διετηρήθησαν προθύμως (Γεύσιοι, Οὗγοι, Τόρυες). Ἡ γνώμη ὅτι ἡ καταγωγὴ τῶν ὀνομάτων τούτων ἐλησμονήθη σὺν τῷ χρόνῳ, συνδέει τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος τῆς θεωρίας τοῦ Λάγκ, πρὸς τὸ περιγραφὲν ἀνωτέρω πρῶτον μέρος.

Β) ΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΙ

Ὁ Σ. Ρενάκ, ὁ ὁποῖος μετ' ἐπιτυχίας ἠρεύνησε τὰ λείψανα τοῦ τοτεμικοῦ συστήματος εἰς τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα μεταγενεστέρων περιόδων, ἀλλ' ὁ ὁποῖος ἐξ ἀρχῆς δὲν ἀπέδωσε σημασίαν εἰς τὸ γεγονὸς τῆς καταγωγῆς τῆς φυλῆς ἀπὸ τὸ τοτὲμ γράφει κάπου ἀδιστάκτως ὅτι «ὁ τοτεμισμὸς φαίνεται ὡς ὑπερτροφία τοῦ κοινωνικοῦ ἐνστίκτου» (une hypertrophie de l'instinct social) (¹).

Ἡ αὐτὴ ἀντίληψις διακρίνει καὶ τὸ νέον ἔργον τοῦ Ε. Ντυρκέν: Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totémique en Australie 1912. (Στοιχειώδεις μορφαὶ τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς. Τὸ τοτεμικὸν

---

1) Cultes, mythes et religions τόμ. Α' σελ. 41

σύστημα ἐν Αὐστραλίᾳ). Τὸ τοτὲμ εἶναι ὁ ὁρατὸς ἀντιπρόσωπος τῆς κοινωνικῆς θρησκείας τῶν λαῶν τούτων. Ἐνσαρκώνει τὴν κοινότητα, ἡ ὁποία εἶναι τὸ κύριον ἀντικείμενον λατρείας.

Ἄλλοι συγγραφεῖς ἐζήτησαν νὰ στηρίξωσι καλύτερον τὴν θεωρίαν συμμετοχῆς τῶν κοινωνικῶν ὁρμῶν εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ τοτεμικοῦ συστήματος. Οὕτω ὁ Α. Σ. Χάντον παρεδέχθη ὅτι πᾶσα πρωτόγονος φυλὴ ἐτρέφετο ἀρχικῶς δι' ὡρισμένου εἴδους ζώων ἢ φυτῶν, ἴσως δὲ ἐμπορεύετο τὴν τροφὴν αὐτὴν καὶ τὴν προσέφερεν εἰς ἄλλας φυλὰς ἐπ' ἀνταλλαγῇ. Οὕτω, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ἡ φυλὴ αὕτη ἦτο γνωστὴ εἰς τὰς ἄλλας ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ζώου τὸ ὁποῖον ἔπαιζε δι' αὐτὴν τόσον σημαντικὸν ρόλον. Συγχρόνως, εἰς τὴν φυλὴν αὐτὴν ἀνεπτύσσετο οἰκειότης πρὸς τὸ ζῶον τοῦτο καὶ εἶδος ἐνδιαφέροντος δι' αὐτό, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἐστηρίζετο καὶ εἰς ψυχικὸν ἐλατήριον ἄλλο ἀπὸ τὴν στοιχειωδεστέραν καὶ πλέον ἀπαιτητικὴν ἀνάγκην τοῦ ἀνθρώπου, τὴν πεῖναν. (¹)

Εἰς τὴν θεωρίαν ταύτην, τὴν λογικωτέραν ὅλων τῶν περὶ τοτεμισμοῦ θεωριῶν, ἀντετάχθη ὅτι οὐδαμοῦ συναντᾶται παρὰ τοῖς πρωτογόνοις τοιαύτη κατάστασις διατροφῆς καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, οὐδέποτε ὑπῆρξεν. Οἱ ἄγριοι εἶναι παμφάγοι καὶ μάλιστα τόσῳ μᾶλλον, ὅσον κατωτέρα εἶναι ἡ βαθμὶς τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν ὁποίαν ἵστανται. Ἐξ ἄλλου δὲν δύναταί τις νὰ ἐννοήσῃ πῶς ἀπὸ τὴν ἀποκλειστικὴν ταύτην δίαιταν ἀνεπτύχθη μία θρησκευτικὴ σχεδὸν σχέσις πρὸς τὸ τοτέμ, φθάνουσα μέχρι τῆς ἀπολύτου ἀποχῆς ἀπὸ τοῦ προτιμημένου φαγητοῦ.

Ἡ πρώτη θεωρία τὴν ὁποίαν ἐξέφερεν ὁ Φραῖζερ

---

1) Adress to the anthropological section, British Association, Belfast 1902. Κατὰ τὸν Frazer, Totemism and exogamy, τόμος Δ' σελ. 50 κ. ἑ.

ἐπὶ τῆς γενέσεως τοῦ τοτεμισμοῦ ἦτο ψυχολογική. Περὶ ταύτης θὰ ὁμιλήσω ἀλλαχοῦ.

Ἡ δευτέρα, περὶ τῆς ὁποίας κάμνω τώρα λόγον, διετυπώθη ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν σημαντικωτάτων δημοσιευμάτων δύο ἐρευνητῶν ἐπὶ τῶν ἰθαγενῶν τῆς Κεντρικῆς Αὐστραλίας. (¹)

Ὁ Σπένσερ καὶ ὁ Τζίλλεν περιέγραψαν σειρὰν ἰδιορρύθμων θεσμῶν, ἐθίμων καὶ ἀπόψεων μιᾶς ὁμάδος φυλῶν, τῶν φυλῶν Ἀρούντα, καὶ ὁ Φραῖζερ συνεφώνησε μὲ τὴν γνώμην των ὅτι αἱ ἰδιορρυθμίαι αὗται πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς χαρακτηριστικοὶ τῆς πρωτογόνου καταστάσεως καὶ ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει τούτων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν περὶ τῆς πρώτης καὶ βασικῆς ἐννοίας τοῦ τοτεμισμοῦ.

Αἱ ἰδιορρυθμίαι αὗται εἶναι αἱ ἑξῆς παρὰ τῇ φυλῇ Ἀρούντα (τμήματος τῆς ὁμάδος Ἀρούντα).

1. Ἡ διαίρεσις εἰς τοτεμικὰς πατριὰς ὑπάρχει, ἀλλὰ τὸ τοτὲμ δὲν μεταδίδεται κληρονομικῶς, καθοριζόμενον δι' ἕκαστον ἄτομον (κατὰ τρόπον τὸν ὁποῖον θὰ περιγράψωμεν βραδύτερον).

2. Αἱ τοτεμκαὶ πατριαὶ δὲν εἶναι ἐξώγαμοι τὰ δὲ κωλύματα γάμου παράγονται ἐκ τῆς διαιρέσεως εἰς γαμηλίους τάξεις, αἱ ὁποῖαι οὐδὲν κοινὸν ἔχουν πρὸς τὸν τοτεμισμόν.

3. Ὁ σκοπὸς τῆς τοτεμικῆς πατριᾶς συνίσταται εἰς τὴν διεξαγωγὴν μιᾶς τελετῆς, ἡ ὁποία ἀποβλέπει εἰς τὸν διὰ μαγικῶν μέσων πολλαπλασιασμὸν τοῦ ἐδωδίμου τοτὲμ (ἡ τελετὴ αὕτη καλεῖται ἰντιχιοῦμα).

4. Οἱ Ἀρούντα ἔχουν ἰδιόμορφον θεωρίαν συλλήψεως καὶ μετεμψυχώσεως. Παραδέχονται ὅτι εἰς ὡρισμένα μέρη τῆς χώρας των ἀναμένουν τὴν μετεμψύχωσίν των τὰ πνεύματα τῶν νεκρῶν ἑκάστου τοτέμ, καὶ εἰσέρχονται εἰς τὸ σῶμα τῶν γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι διέρ-

(¹) The native tribes of Central Australia ὑπὸ Baldwin Spencer καὶ H. I. Gillen, Λονδῖνον 1891.

χονται τὰ μέρη ἐκεῖνα. Ὅταν γεννηθῇ παιδίον ἡ μήτηρ λέγει εἰς ποῖον τόπον συχναζόμενον ἀπὸ πνεύματα νομίζει ὅτι τὸ συνέλαβε. Ἀναλόγως τῆς ἀπαντήσεώς της καθορίζεται τὸ τοτὲμ τοῦ παιδίου. Δέχονται ἐπίσης ὅτι τὰ πνεύματα (τῶν νεκρῶν ὡς καὶ τῶν μετεμψυχώσεών των) εἶναι συνδεδεμένα πρὸς ὡρισμένα λίθινα κοσμήματα (ὀνομαζόμενα χουρίγκα), τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται εἰς τοὺς τόπους αὐτούς.

Δύο εἶναι οἱ λόγοι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἠνάγκασαν τὸν Φραῖζερ νὰ πιστεύσῃ ὅτι οἱ θεσμοὶ τῶν Ἀρούντα ἀποτελοῦν τὴν ἀρχαιοτέραν μορφὴν τοτεμισμοῦ. Πρῶτον, ἡ ὕπαρξις ὡρισμένων μύθων, κατὰ τοὺς ὁποίους οἱ πρόγονοι τῶν Ἀρούντα ἐτρέφοντο κατὰ κανόνα διὰ τῶν τοτέμ των καὶ δὲν ἐνυμφεύοντο ἄλλας γυναῖκας ἀπὸ τὰς ἐχούσας τὸ αὐτὸ τοτέμ. Δεύτερον, ἡ ὅλως δευτερεύουσα θέσις τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ συνουσία εἰς τὴν θεωρίαν των περὶ συλλήψεως. Τοὺς ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι δὲν ἔμαθον ἀκόμη ὅτι ἡ σύλληψις εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς συνουσίας πρέπει νὰ τοὺς θεωρήσωμεν ὡς τοὺς πλέον ὀπισθοδρομημένους καὶ πλέον πρωτογόνους ἀπὸ τοὺς ζῶντας σήμερον.

Ὁ Φραῖζερ, βασιζόμενος πρὸς ἐξήγησιν τοῦ τοτεμισμοῦ, ἐπὶ τῆς τελετῆς τοῦ ἰντιχιοῦμα, εἶδεν ὅλον τὸ τοτεμικὸν σύστημα ὑπὸ τελείως διάφορον ὄψιν: τὸ εἶδεν ὡς πρακτικὸν θεσμὸν διὰ τὴν καταπολέμησιν τῶν πλέον γενικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου (πρβλ. σχετικῶς τὸν Χάντον) (1).

Τὸ σύστημα τοῦτο ἦτο ἁπλούστατα μεγαλειῶδες εἶδος συνεργατικῆς μαγείας (cooperative magic). Οἱ

(1) «Δὲν ὑπάρχει εἰς αὐτὸν τίποτε τὸ ἀσαφὲς ἢ μυστηριῶδες, τίποτε ἀπὸ τὸν μεταφυσικὸν ἐκεῖνον πέπλον μὲ τὸν ὁποῖον πολλοὶ συγγραφεῖς ἀρέσκονται νὰ καλύπτουν τὰς ταπεινὰς ἀρχὰς τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως, ἀλλ' ὁ ὁποῖος εἶναι τελείως ξένος πρὸς τοὺς ἁπλούς, αἰσθησιακοὺς καὶ συγκεκριμένους τρόπους τοῦ ἀγρίου». (Totemism and exogamy Α'. σελ. 117).

πρωτόγονοι ἄνθρωποι ἐδημιούργησαν τρόπον τινὰ μίαν μαγικὴν ἑταιρείαν παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως. Ἑκάστη τοτεμικὴ πατριὰ ἀνέλαβε νὰ φροντίζῃ διὰ τὴν ἀφθονίαν ὡρισμένου τινὸς ἐδωδίμου. Προκειμένου περὶ μὴ ἐδωδίμων τοτέμ, ὡς τὰ βλαβερὰ ζῶα, ἡ βροχή, ὁ ἄνεμος, καθῆκον τῆς τοτεμικῆς πατριᾶς ἦτο νὰ κυριαρχῇ ἐπὶ τοῦ τμήματος αὐτοῦ τῆς φύσεως καὶ νὰ τὸ καθιστᾷ ἀβλαβές. Ἡ ἐργασία ἑκάστης πατριᾶς ἐγένετο πρὸς ὄφελος ὅλων τῶν ἄλλων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πατριὰ δὲν ἠδύνατο νὰ φάγῃ ἀπὸ τὸ τοτέμ της ἢ ἠδύνατο μόνον μικρὰν ποσότητα νὰ φάγῃ, παρῆγε τὸ πολύτιμον τοῦτο ἀγαθὸν διὰ τὰς ἄλλας καὶ αὗται πάλιν τῆς ἐπρομήθευον ὅ,τι παρῆγον κατὰ τοτεμικὸν κοινωνικὸν καθῆκον. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τελετῆς ταύτης τοῦ ἰντιχιοῦμα ὁ Φραῖζερ πιστεύει ὅτι οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι, ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς βρώσεως τοῦ τοτέμ των, παρημέλησαν τὸ κυριώτερον σημεῖον τοῦ θεσμοῦ τούτου, τὴν ὑποχρέωσιν νὰ παράγουν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον ἐδώδιμον τοτὲμ διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν ἄλλων.

Ὁ Φραῖζερ παρεδέχθη τὴν παράδοσιν τῶν Ἀρούντα, κατὰ τὴν ὁποίαν ἑκάστη πατριὰ ἐτρέφετο κατ' ἀρχὰς ἀποκλειστικῶς διὰ τοῦ τοτέμ της. Τοῦτο ἔφερε δυσχερείας εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς μεταγενεστέρας ἐξελίξεως, ὅτε ἡ πατριὰ ἠρκεῖτο νὰ ἐξασφαλίζῃ τὸ τοτὲμ εἰς τοὺς ἄλλους, παραιτουμένη ἀπὸ τὴν βρῶσιν του. Τότε παρεδέχθη ὅτι ὁ περιορισμὸς οὗτος δὲν ὠφείλετο εἰς εἶδος θρησκευτικοῦ σεβασμοῦ, ἀλλ' ἴσως εἰς τὴν παρατήρησιν ὅτι οὐδὲν ζῷον τρώγει τοὺς ὁμοίους του, οὕτως ὥστε ἐὰν ἔπαυον νὰ ταυτίζωνται τὰ μέλη τῆς πατριᾶς πρὸς τὸ τοτὲμ των, τοῦτο θὰ εἶχε δυσάρεστον ἀποτέλεσμα ἐπὶ τῆς ἐξουσίας τὴν ὁποίαν ἤθελον νὰ ἀποκτήσωσιν ἐπ' αὐτοῦ. Ἴσως δὲ ὀφείλεται καὶ εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ προσεταιρισμοῦ τοῦ τοτὲμ διὰ τῆς στερήσεώς του. Ὁ Φραῖζερ ὅμως δὲν ἀπέκρυψε τὰς δυσχερείας τῆς

ἐξηγήσεως ταύτης (¹) καὶ δὲν προσεπάθησε νὰ ἐξηγήσῃ πῶς τὸ ἔθιμον τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς μύθους τῶν Ἀρούντα ἴσχυε πρότερον τοῦ ἐθίμου νὰ νυμφεύωνται μέλη τοῦ αὐτοῦ τοτέμ, κατέληξεν εἰς τὴν ἐξωγαμίαν.

Ἡ θεωρία τοῦ Φραῖζερ, στηριζομένη ἐπὶ τοῦ ἰντιχιοῦμα, βασίζεται ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι οἱ θεσμοὶ τῶν Ἀρούντα εἶναι πρωτόγονοι καὶ πίπτει ὁμοῦ μὲ τὴν ἀντίληψιν αὐτήν. Φαίνεται ὅμως ἀδύνατον νὰ διατηρηθῇ ἡ θεωρία αὕτη, κατόπιν τῶν ἀντιρρήσεων τὰς ὁποίας διετύπωσαν ὁ Ντυρκὲν (²) καὶ ὁ Λάγκ (³). Ἀπεναντίας οἱ Ἀροῦνται φαίνονται ὡς οἱ πλέον ἀνεπτυγμένοι μεταξὺ τῶν Αὐστραλιανῶν καὶ ἀντιπροσωπεύουν μᾶλλον στάδιον διαλύσεως ἢ δημιουργίας τοῦ τοτεμισμοῦ. Οἱ μῦθοι οἱ ὁποῖοι ἔκαμον τόσην ἐντύπωσιν εἰς τὸν Φραῖζερ, διότι ἀντιθέτως πρὸς τοὺς κρατοῦντας θεσμούς, τονίζουν τὴν ἐλευθερίαν τῆς βρώσεως τοῦ τοτὲμ καὶ τοῦ γάμου μεταξὺ μελῶν τοῦ αὐτοῦ τοτέμ, ἐξηγοῦνται εὐκόλως ὡς φαντασιώσεις ἀντιπροσωπεύουσαι ἐπιθυμίας καὶ προβαλλόμεναι εἰς τὸ παρελθόν, ὅπως καὶ εἰς τὸν μῦθον περὶ χρυσοῦ αἰῶνος.

Γ) ΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΙ

Ἡ πρώτη ψυχολογικὴ θεωρία τὴν ὁποίαν διετύπωσεν ὁ Φραῖζερ προτοῦ γνωρίσει τὰς παρατηρήσεις τῶν Σπένσερ καὶ Τζίλλεν, στηρίζεται ἐπὶ τῆς πίστεως εἰς τὴν «ἐξωτερικὴν ψυχήν». (⁴) Κατ' αὐτὸν τὸ τοτὲμ ἀποτελεῖ ὁρατὸν καταφύγιον διὰ τὴν ψυχήν, ὅπου αὕτη ἀποτίθεται διὰ νὰ ἀποφύγῃ τοὺς κινδύνους οἱ ὁποῖοι τὴν ἀπει-

(¹) Totemism and exogamy, σελ. 120.

(²) L' année sociologique, τομ. Α', Ε', Η' καὶ ἀλλαχοῦ. Πρβλ. ἰδίως τὴν πραγματείαν Sur le totémisme τόμ. Ε' 1901.

(³) Social origins καὶ Secret of the totem.

(⁴) The golden bough, Τόμ. Β' σελ. 332.

λοῦν. Ὅτε ὁ πρωτόγονος ἔφερε τὴν ψυχήν του εἰς τὸ τοτέμ του, καθίστατο ἄτρωτος καὶ φυσικῶς ἀπέφευγε νὰ βλάψῃ ὁ ἴδιος τὸν φορέα τῆς ψυχῆς του. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἐγνώριζε ποῖον ζῶον τοῦ εἴδους τούτου τὴν ἔφερε, δὲν ἔβλαπτε οὐδὲν ἐξ αὐτῶν. Βραδύτερον ὁ Φραῖζερ ἀπέρριψεν ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν θεωρίαν ταύτην τῆς καταγωγῆς τοῦ τοτεμισμοῦ ἀπὸ τῆς πίστεως εἰς τὴν ψυχήν.

Ὅτε ἐγνώρισε τὰς παρατηρήσεις τῶν Σπένσερ καὶ Γκίλλεν, διετύπωσε τὴν κοινωνιολογικὴν ἐκείνην θεωρίαν τοῦ τοτεμισμοῦ, τὴν ὁποίαν ἀνέφερα προηγουμένως, ἀλλὰ κατόπιν εὗρε μόνος ὅτι τὸ σημεῖον ἀπὸ τὸ ὁποῖον προέρχεται κατὰ τὴν γνώμην του ὁ τοτεμισμὸς εἶναι πολὺ λογικὸν καὶ ὅτι προϋποθέτει τὴν ὕπαρξιν κοινωνικῆς ὀργανώσεως πολυπλόκου, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πρωτόγονος. (1) Αἱ μαγικαὶ συνεργατικαὶ τῷ ἐφάνησαν τώρα μᾶλλον ὡς μεταγενέστεροι καρποὶ ἢ ὡς φύτρα τοῦ τοτεμισμοῦ. Ἀνεζήτησε ἁπλούστερον γεγονός, πρωτόγονον δεισιδαιμονίαν ὄπισθεν τῶν θεσμῶν τούτων, διὰ νὰ ἐξηγήσῃ δι' αὐτοῦ τὴν γένεσιν τοῦ τοτεμισμοῦ. Τὴν δεισιδαιμονίαν ταύτην εὗρεν εἰς τὴν παράδοξον θεωρίαν τῶν Ἀρούντα διὰ τὴν σύλληψιν.

Ὡς ἀνέφερα προηγουμένως οἱ Ἀρούντα οὐδεμίαν σχέσιν παραδέχονται μεταξὺ συλλήψεως καὶ συνουσίας. Ὅτε μία γυνὴ αἰσθανθῇ ὅτι γίνεται μήτηρ, ἓν πνεῦμα ἐκ τοῦ πλησιεστέρου τόπου ἐκ τῶν συχναζομένου ὑπ' αὐτῶν εἰσῆλθεν εἰς τὸ αἷμα της καὶ θὰ προκαλέσῃ τὴν ὑπ' αὐτῆς γέννησιν τοῦ παιδιοῦ. Τὸ παιδίον τοῦτο ἔχει τὸ αὐτὸ τοτὲμ μὲ τὰ πνεύματα τὰ ὁποῖα ἀναμέ-

1) «Δὲν εἶναι πιθανὸν κοινωνία ἀγρίων νὰ διαιρέσῃ τὸ βασίλειον τῆς φύσεως εἰς ἐπαρχίας, νὰ ἀναθέσῃ ἑκάστην ἐπαρχίαν εἰς ἰδίαν ὁμάδα μάγων καὶ νὰ διατάξῃ ὅλας τὰς ὁμάδας νὰ ἐκτελοῦν τὰς μαγείας των καὶ νὰ λέγουν τοὺς ἐξορκισμούς των πρὸς κοινὸν ὄφελος». T. and Ex. τόμ. Δ' σελ. 57.

νουν εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον. Ἡ θεωρία αὕτη περὶ συλλήψεως δὲν δύναται νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸν τοτεμισμόν, διότι τὸν προϋποθέτει ὑπάρχοντα. Ἐὰν ὅμως προχωρήσῃ τις κατὰ ἓν βῆμα πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ παραδεχθῇ ὅτι ἀρχικῶς ἡ γυνὴ ἐνόμιζεν ὅτι τὸ ζῶον, τὸ φυτόν, ὁ λίθος, τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἀπησχόλει τὸν νοῦν της τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς κατὰ τὴν ὁποίαν ᾐσθάνθη τὸν ἑαυτόν της μητέρα, εἰσῆλθε πράγματι ἐντὸς αὐτῆς καὶ ἐγεννήθη κατόπιν ὑπ' αὐτῆς ὑπὸ ἀνθρωπίνην μορφήν, τότε ἡ ταυτότης τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ τοτέμ του θὰ ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς πίστεως τῆς μητρὸς καὶ τοῦτο θὰ εἶχεν ὡς συνέπειαν ὅλους τοὺς ἄλλους τοτεμικοὺς θεσμούς, (πλὴν τῆς ἐξωγαμίας). Ὁ ἄνθρωπος θὰ ἠρνεῖτο νὰ φάγῃ ἀπὸ τὸ ζῶον ἢ τὸ φυτὸν τοῦτο, διότι οὕτω θὰ ἔτρωγε τὸν ἑαυτόν του. Θὰ ἠδύνατο ὅμως ἐνίοτε, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τελετῆς, νὰ φάγῃ ὀλίγον ἀπὸ τὸ τοτέμ του, διότι οὕτω θὰ ἠδύνατο νὰ ἐνισχύσῃ τὴν συνταύτισίν του πρὸς τὸ τοτέμ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ οὐσιῶδες μέρος τοῦ τοτεμισμοῦ. Διάφοροι παρατηρήσεις τοῦ Ο. Χ. Ρ. Ρίβερς ἐπὶ τῶν ἰθαγενῶν τῶν νήσων Μπάνκ, φαίνονται ἀποδεικνύουσαι τὴν ἄμεσον συνταύτισιν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὰ τοτέμ των ἐπὶ τῇ βάσει παρομοίας θεωρίας περὶ συλλήψεως (1).

Ὥστε ἡ ἐσχάτη πηγὴ τοῦ τοτεμισμοῦ εἶναι κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ἡ ἄγνοια εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκονται οἱ ἄγριοι ὅσον ἀφορᾷ τὸν τρόπον διὰ τοῦ ὁποίου οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ζῶα πολλαπλασιάζουν τὸ εἶδος των. Ἰδίως ἀγνοοῦν τὸν ρόλον τὸ ὁποῖον παίζει τὸ ἄρρεν κατὰ τὴν γονιμοποίησιν. Ἡ ἄγνοια αὕτη ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ μακρὸν διάστημα τὸ ὁποῖον μεσολαβεῖ μεταξὺ τῆς γονιμοποιήσεως καὶ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου (ἢ τῆς ἀντιλήψεως τῶν πρώτων κινήσεών του). Διὰ τοῦτο ὁ τοτεμισμὸς δὲν εἶναι δημιούργημα τοῦ ἀνδρικοῦ

(1) T. and Ex. Β'. σελ. 89 καὶ Δ'. σελ. 69.

ἀλλὰ τοῦ γυναικείου πνεύματος. Αἱ ρίζαι του εὑρίσκονται εἰς τὰς ἐπιθυμίας (sick fancies) τῶν ἐγκύων.«Πράγματι, πᾶν ὅ,τι καταπλήσσει μίαν γυναῖκα, κατὰ τὴν μυστηριώδη ἐκείνην στιγμὴν τῆς ζωῆς της, ὅτε κατὰ πρῶτον αἰσθάνεται ἑαυτὴν μητέρα, δύναται εὐκόλως νὰ ταυτισθῇ ὑπ' αὐτῆς πρὸς τὸ τέκνον τὸ ὁποῖον φέρει εἰς τὴν μήτραν της. Αἱ μητρικαὶ αὗται παραισθήσεις, τόσον φυσικαὶ καί, ὡς φαίνεται, τόσον γενικαί, εἶναι ἡ ρίζα τοῦ τοτεμισμοῦ» ([1]).

Ἡ κυριωτέρα ἀντίρρησις κατὰ τῆς τρίτης ταύτης θεωρία τοῦ Φραῖζερ εἶναι ἡ αὐτὴ μὲ ἐκείνην ἡ ὁποία ἀντετάχθη εἰς τὴν δευτέραν, τὴν κοινωνιολογικὴν θεωρίαν του. Οἱ Ἀροῦνται φαίνονται ἀπομεμακρυσμένοι ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ τοτεμισμοῦ. Ἡ ἄρνησις τῆς πατρότητος δὲν φαίνεται στηριζομένη ἐπὶ πρωτογόνου ἀγνοίας. Εἰς πολλὰς μάλιστα περιπτώσεις ἀναγνωρίζουν τὴν κληρονομίαν ἀπὸ τοῦ πατρός. Φαίνεται ὅτι ἐθυσίασαν τὴν πατρότητα εἰς μίαν θεωρίαν ἡ ὁποία ἤθελε νὰ ἀνυψώσῃ τὰ πνεύματα τῶν προγόνων. ([2]) Ἐὰν ἀνυψοῦν τὸν μῦθον τῆς ἀσπίλου συλλήψεως διὰ τοῦ πνεύματος εἰς γενικὴν θεωρίαν περὶ συλλήψεως, δὲν πρέπει νὰ τοῖς ἀποδόσωμεν διὰ τοῦτο ἄγνοιαν τῶν ὅρων ὑπὸ τοὺς ὁποίους γίνεται ἡ σύλληψις, ὅπως δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδόσωμεν τοιαύτην ἄγνοιαν εἰς τοὺς ἀρχαίους λαοὺς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐμφανίσεως τῶν χριστιανικῶν μύθων.

Ἄλλην ψυχολογικὴν θεωρίαν περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ τοτεμισμοῦ διετύπωσεν ὁ Ὁλλανδὸς Γ. Α. Βίλκεν. Ἀποτελεῖ μίαν σύνδεσιν τοῦ τοτεμισμοῦ πρὸς τὴν μετεμψύχωσιν. «Τὸ ζῶον ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον μετέβαινον αἱ ψυχαὶ τῶν νεκρῶν κατὰ κοινὴν πίστιν, ἐγένετο ἐξ αἵματος συγγενής, πρόγονος, καὶ ἐλατρεύετο ὡς

([1]) T. and Ex. τόμ. Δ'., σελ. 63.

([2]) Ἡ πίστις αὐτὴ εἶναι φιλοσοφία πολὺ ἀπέχουσα τῆς πρωτογόνου„ .A. Lang. Secret of the totem, σελ. 192.

τοιοῦτος.» Ἀλλὰ μᾶλλον ἡ πίστις εἰς τὴν μετεμψύχωσιν εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ τοτεμισμοῦ ἢ τὸ ἀντίθετον. (¹)

Ἄλλη θεωρία περὶ τοτεμισμοῦ ὑποστηρίζεται ἀπὸ διακεκριμένους Ἀμερικανοὺς ἐθνολόγους τὸν Φρ. Μπόας, τὸν Χίλλ Τάουτ κ.ἄ. Βασίζεται ἐπὶ παρατηρήσεων γενομένων ἐπὶ τοτεμικῶν ἰνδικῶν φύλων καὶ ὑποστηρίζει ὅτι ἀρχικῶς τὸ τοτὲμ ἦτο τὸ πνεῦμα τὸ ὁποῖον ἐπροστάτευε ἕνα τῶν προγόνων καὶ ὅτι οὗτος τὸ ἀπέκτησε κατὰ τὴν διάρκειαν ἑνὸς ὀνείρου καὶ τὸ μετέδωσεν εἰς τοὺς ἀπογόνους του. Ἀνωτέρω εἴδομεν πόσας δυσχερείας παρουσιάζει ἡ θεωρία ὅτι ὁ τοτεμισμὸς παράγεται διὰ τῆς κληρονομίας ἀπὸ μεμονωμένου ἀτόμου. Ἐξ ἄλλου αἱ παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν Αὐστραλῶν οὐδόλως στηρίζουν τὴν ἀναγωγὴν τοῦ τοτὲμ εἰς προστάτην δαίμονα (²).

Διὰ τὴν τελευταίαν ψυχολογικὴν θεωρίαν, τὴν ὁποίαν διετύπωσεν ὁ Βούντ, κεφαλαιώδη σημασίαν ἔχουν δυο σημεῖα: πρῶτον ὅτι τὸ ἀρχικὸν τοτὲμ καὶ τὸ πλέον διαδεδομένον σήμερον εἶναι τὸ ζῶον καὶ δεύτερον ὅτι μεταξὺ τῶν τοτὲμ ζώων τὰ παλαιότερα συμπίπτουν πρὸς ζῶα εἰς τὰ ὁποῖα θεωρεῖται ὅτι μεταναστεύουν αἱ ψυχαὶ τῶν νεκρῶν (³). Τὰ ζῶα ταῦτα, ὡς τὰ πτηνά, οἱ ὄφεις, αἱ σαῦραι, ὁ ποντικός, χάρις εἰς τὴν μεγάλην των εὐκινησίαν, τὴν ἱκανότητά των πρὸς πτῆσιν, καὶ ἄλλας ἰδιότητάς των δυναμένας νὰ προκαλέσουν τὴν ἔκπληξιν καὶ τὴν φρίκην, εἶναι κατάλληλα διὰ νὰ θεωρηθοῦν ὡς φορεῖς τῆς ψυχῆς ἡ ὁποία ἐγκατέλειψε τὸ σῶμα. Τὸ τοτὲμ εἶναι ἀπόγονος τῆς μεταβολῆς εἰς ζῶον τῆς πνοῆς, ἡ ὁποία ἔχει ἰδιότητας ψυχῆς. Οὕτω, κατὰ τὸν Βούντ, ὁ τοτεμισμὸς ἄγει ἀμέσως εἰς τὴν πίστιν εἰς τὰς ψυχὰς ἢ τὴν ψυχολατρείαν.

(¹) Frazer, Totemism and exogamy τομ. Δ. σελ. 45 κ. ἑ.
(²) Frazer, Totemism and exogamy, τόμ. Δ', σελ. 48.
(³) Wundt, Elemente der Völkerpsychologie, σελ. 190

Β ΚΑΙ Γ) Η ΠΡΟΕΛΕΥΣΙΣ ΤΗΣ ΕΞΩΓΑΜΙΑΣ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΤΟΤΕΜΙΣΜΟΝ

Παρ' ὅλον ὅτι ἐξέθεσα ἐκτενῶς τὰς περὶ τοτεμισμοῦ θεωρίας, φοβοῦμαι ὅτι ὁ ἀναγκαῖος περιορισμὸς των ἔβλαψε τὴν σαφήνειάν των. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ζητήματα τὰ ὁποῖα τώρα ἐξετάζω, θὰ τὰ συνοψίσω ἀκόμη περισσότερον, πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἀναγνώστου. Αἱ συζητήσεις ἐπὶ τῆς ἐξωγαμίας τῶν τοτεμικῶν λαῶν εἶναι ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῶν σχετικῶν ὑλικῶν ἐξαιρετικῶς περίπλοκοι, ἐκτενεῖς καὶ συγκεχυμέναι. Ὁ σκοπὸς μάλιστα τῆς ἐρεύνης ταύτης ἐπιτρέπει νὰ περιορισθῶ εἰς τὴν ἔκθεσιν γενικῶν τινων γραμμῶν καὶ νὰ παραπέμψω τὸν θέλοντα νὰ παρακολουθήσῃ λεπτομερέστερον τὸ ζήτημα εἰς τὰ εἰδικὰ συγγράμματα, τὰ ὁποῖα ἐπανειλημμένως ἀνέφερα.

Ἡ θέσις τὴν ὁποίαν τηρεῖ συγγραφεύς τις ὡς πρὸς τὰ προβλήματα τῆς ἐξωγαμίας δὲν εἶναι ἄσχετος μὲ τὴν προτίμησιν τὴν ὁποίαν ἔχει διὰ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην θεωρίαν περὶ τοῦ τοτεμισμοῦ. Μερικαὶ ἀπὸ τὰς ἐξηγήσεις ταύτας τοῦ τοτεμισμοῦ δὲν θίγουν διόλου τὴν ἐξωγαμίαν, οὕτως ὥστε οἱ δύο οὗτοι θεσμοὶ παρουσιάζονται ὡς τελείως ἀνεξάρτητοι. Οὕτω δύο θεωρίαι ἵστανται ἀπέναντι ἀλλήλων, ἐκείνη ἡ ὁποία διετήρησε τὴν ἀρχικὴν ἄποψιν ὅτι ἡ ἐξωγαμία ἀποτελεῖ οὐσιῶδες τμῆμα τοῦ τοτεμικοῦ συστήματος, καὶ ἡ ἄλλη, ἡ ὁποία ἀρνεῖται πᾶσαν τοιαύτην ἐξάρτησιν καὶ πιστεύει ὅτι τυχαίως συναντῶνται εἰς τοὺς αὐτοὺς λαοὺς τὰ δύο ταῦτα χαρακτηριστικὰ τῶν παναρχαίων πολιτισμῶν. Εἰς τὰς μεταγενεστέρας του ἐργασίας, ὁ Φραῖζερ ὑπεστήριξε ζωηρῶς τὴν τελευταίαν ταύτην ἄποψιν.

«Πρέπει νὰ ζητήσω ἀπὸ τὸν ἀναγνώστην νὰ ἔχῃ διαρκῶς ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ δύο θεσμοὶ τοῦ τοτεμισμοῦ καὶ τῆς ἐξωγαμίας εἶναι βασικῶς διάφοροι μεταξύ των ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἀρχάς των καὶ τὴν φύσιν των, παρ' ὅλον ὅτι τυχαίως συνδυάζονται καὶ ἀναμιγνύονται εἰς πολλὰς

φυλάς»(Totemism and exogamy, Δ, πρόλογος σελ. XII).

Συμβουλεύει νὰ μὴ δεχθῶμεν τὴν ἀντίθετον ἄποψιν, ἡ ὁποία εἶναι πηγὴ ἀπείρων δυσχερειῶν καὶ παρεξηγήσεων. Ἀντιθέτως ὅμως ἀπὸ αὐτόν, ἄλλοι συγγραφεῖς εὗρον τρόπον νὰ παριστῶσι τὴν ἐξωγαμίαν ὡς ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῶν βασικῶν ἀντιλήψεων τοῦ τοτεμισμοῦ. Ὁ Ντυρκὲν ἐκθέτει εἰς τὰ ἔργα του ([1]), πῶς τὸ ταμποὺ τὸ ὁποῖον εἶναι συνδεδεμένον πρὸς τὸ τοτὲμ ὁδηγεῖ κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν γενετησίων σχέσεων πρὸς γυναῖκα τοῦ αὐτοῦ τοτέμ. Τὸ τοτὲμ ἔχει τὸ αὐτὸ αἷμα μὲ τὸν ἄνθρωπον καὶ διὰ τοῦτο ἀπαγορεύεται ἡ γενετήσιος σχέσις πρὸς γυναῖκα ἔχουσαν τὸ αὐτὸ τοτὲμ (ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη λαμβάνει κυρίως ὑπ' ὄψιν τὴν διακόρευσιν καὶ τὴν ἔμμηνον ρῦσιν([2]). Ὁ Α. Λὰγκ μάλιστα, ὁ ὁποῖος συμφωνεῖ εἰς τοῦτο πρὸς τὸν Ντυρκέν, νομίζει ὅτι καὶ ἄνευ τοῦ ταμποὺ τοῦ αἵματος, θὰ ἀπηγορεύοντο αἱ σχέσεις πρὸς γυναῖκας τῆς αὐτῆς φυλῆς ([3]). Τὸ γενικὸν ταμποὺ τοῦ τοτέμ, τὸ ὁποῖον π.χ. ἀπαγορεύει νὰ κάθηταί τις ὑπὸ τὴν σκιὰν τοῦ δένδρου τὸ ὁποῖον εἶναι τοτέμ, θὰ ἤρκει πρὸς τοῦτο. Ὁ Λὰγκ ὑπεστήριξεν ἐν τούτοις καὶ ἄλλην θεωρίαν περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς ἐξωγαμίας (ἴδε κατωτέρω) καὶ δὲν ἐξηγεῖ ποία σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο τούτων θεωριῶν.

Ὅσον ἀφορᾶ τὴν προτεραιότητα, ἡ πλειονότης τῶν συγγραφέων ὑποστηρίζει τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ τοτεμισμὸς εἶναι παλαιότερος καὶ ὅτι ἡ ἐξωγαμία ἀποτελεῖ μεταγενέστερον θεσμόν ([4]).

([1]) L'année sociologique 1898—1904.

([2]) Ἴδε τὴν κριτικὴν τῶν ἀπόψεων τοῦ Durkheim ἐν Frazer, Totemisme and exogamy, Δ', σελ. 101.

([3]) Secret κτλ. σελ. 125.

([4]) Π. χ. ὁ Φραῖζερ, Totemism and exogamy τόμ. Δ', σελ. 75. Ἡ τοτεμικὴ πατριὰ εἶναι κοινωνικὸς ὀργανισμὸς ὅλως διάφορος τῆς ἐξωγάμου τάξεως καὶ ἔχομεν σοβαροὺς λόγους νὰ πιστεύωμεν ὅτι εἶναι κατὰ πολὺ παλαιστέρα.

Μεταξὺ τῶν θεωριῶν αἱ ὁποῖαι θέλουν νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἐξωγαμίαν ὡς φαινόμενον ἀνεξάρτητον τοῦ τοτεμισμοῦ, θὰ διακρίνομεν ὀλίγας αἱ ὁποῖαι ἐξηγοῦν τὰς διαφόρους θέσεις ἃς τηροῦν οἱ συγγραφεῖς πρὸ τοῦ προβλήματος τῆς αἱμομιξίας.

Ὁ Μὰκ Λένναν (¹) ἡρμήνευσεν εὐφυέστατα τὴν ἐξωγαμίαν διὰ τῶν ὑπολειμμάτων ἐθίμων μαρτυρούντων ὅτι ἄλλοτε ἦτο ἐν χρήσει τὸ ἔθιμον τῆς ἁρπαγῆς τῶν γυναικῶν. Ἐδέχθη, λοιπόν, ὅτι εἰς παλαιοτάτους χρόνους τὸ συνηθέστερον ἦτο νὰ ἁρπάζεται ἡ γυνὴ ἀπὸ ξένην φυλὴν καὶ ὅτι ὁ γάμος μὲ γυναῖκα τῆς αὐτῆς φυλῆς ἀπηγορεύθη ὀλίγον κατ' ὀλίγον, διότι ἦτο πρᾶγμα ἀσύνηθες (²) Ὁ λόγος τοῦ ἐθίμου τούτου τῆς ἐξωγαμίας εἶναι, κατ' αὐτόν, ὅτι εἰς τὰς πρωτογόνους ταύτας φυλὰς παρετηρεῖτο ἔλλειψις γυναικῶν, ἀποτέλεσμα τοῦ ἐθίμου τοῦ φόνου τῶν πλείστων κορασίων κατὰ τὴν γέννησίν των. Ἐνταῦθα δὲν θὰ ἐξετάσωμεν ἐὰν τὰ πράγματα ἐπικυροῦν τὰς προϋποθέσεις τοῦ Μὰκ Λένναν. Πολὺ περισσότερον μᾶς ἐνδιαφέρει τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις τοῦ συγγραφέως μένει ἀνεξήγητον διατὶ τὰ ἄρρενα μέλη τῶν φυλῶν νὰ μὴ νυμφεύωνται καὶ τὰς ὀλίγας ἔστω γυναίκας τῆς φυλῆς των καὶ ὅτι ἐνταῦθα παραβλέπεται τελείως τὸ πρόβλημα τῆς αἱμομιξίας (³).

Ἀντιθέτως, καὶ προφανῶς μὲ περισσότερον δίκαιον, ἄλλοι συγγραφεῖς ἐθεώρησαν τὴν ἐξωγαμίαν ὡς θεσμὸν πρὸς προάσπισιν ἀπὸ τῆς αἱμομιξίας (⁴).

Ἐὰν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ κωλύματα τοῦ γάμου παρὰ ταῖς αὐστραλιαναῖς φυλαῖς γίνονται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πολύπλοκα δὲν δύναται ἢ νὰ συμφωνήσῃ πρὸς τὸν Μόργκαν, τὸν Φραῖζερ, τὸν Χόουϊτ,

---

(¹) Primitive mariage 1865.
(²) «Inproper because it was unusual».
(³) Frazer, Totemism and cxogamy Ἀ. σελ. 73 ἕως 92
(⁴) Πρβλ. τὸ πρῶτον βιβλίον.

τὸν Μπώλντουϊν Σπένσερ (1), ὅτι οἱ θεσμοὶ οὗτοι φέρουσι τὴν σφραγίδα τῆς προθέσεως (deliberate design κατὰ τὸν Φραῖζερ) καὶ ὅτι ὁ σκοπός των εἶναι νὰ ἐπιτύχωσιν ὅ,τι πράγματι ἐπιτυγχάνουσιν. «Δὲν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος νὰ ἑρμηνευθῇ εἰς ὅλας αὐτοῦ τὰς λεπτομερείας σύστημα τόσον πολύπλοκον καὶ τόσον κανονικὸν συγχρόνως» (2).

Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ τονίσωμεν ὅτι οἱ πρῶτοι περιορισμοὶ οἱ ὁποῖοι ἐδημιουργήθησαν διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν ὁμάδων γάμου, ἠμπόδιζον τὴν γενετήσιον ἐλευθερίαν τῆς νεωτέρας γενεᾶς, ἤτοι τὴν αἱμομιξίαν μεταξὺ ἀδελφῶν ἢ υἱοῦ πρὸς τὴν μητέρα, ἐνῶ ἡ αἱμομιξία μεταξὺ πατρὸς καὶ θυγατρὸς ἀπηγορεύθη μόνον κατόπιν πληρεστέρων μέτρων.

Ἡ ἀναγωγὴ ὅμως τῶν ἐξωγάμων περιορισμῶν τῆς γενετησίου ἐλευθερίας εἰς τὴν πρόθεσιν ἑνὸς νομοθέτου οὐδόλως διευκολύνει ἡμᾶς εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ λόγου διὰ τὸν ὁποῖον ἱδρύθη ὁ θεσμὸς οὗτος. Πόθεν προέρχεται ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ὁ φόβος τῆς αἱμομιξίας, ἡ ὁποία ἀναγνωρίζεται ὡς ρίζα τῆς ἐξωγαμίας; Προφανῶς, πρὸς ἑρμηνείαν τοῦ φόβου τῆς αἱμομιξίας δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν ἐξ ἐνστίκτου ὕπαρξιν ἀποστροφῆς πρὸς τὴν γενετήσιον σχέσιν πρὸς συγγενεῖς ἐξ αἵματος, τὴν ὕπαρξιν δηλαδὴ αὐτοῦ τούτου τοῦ φόβου τῆς αἱμομιξίας, ἐνῶ ἡ κοινωνικὴ πεῖρα ἀποδεικνύει ὅτι παρ' ὅλον τὸ ἔνστικτον τοῦτο, ἡ αἱμομιξία δὲν εἶναι σπάνιον γεγονὸς ἀκόμη καὶ εἰς τὴν σύγχρονον κοινωνίαν μας, καὶ ἐνῶ ἡ ἱστορικὴ πεῖρα μᾶς δεικνύει περιπτώσεις ὅπου ὁ αἱμομικτικὸς γάμος σημαινόντων προσώπων ἀπετέλει τὸν κανόνα.

Ὁ Βέστερμαρκ,(3) ζητῶν νὰ ἐξηγήσῃ τὸν φόβον τῆς

---

(1) Morgan, Ancient society 1877.—Frazer, Totemism and exogamy Δ', σελ. 105 κ. ἑ.

(2) Frazer, Totemism and exogamy, σελ. 106.

(3) Ursprung und Entwickelung der Moralbegriffe, τομ.

αἱμομιξίας, δέχεται «ὅτι μεταξὺ προσώπων, τὰ ὁποῖα ζῶσιν ὁμοῦ ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας, ὑπάρχει ἔμφυτος ἀποστροφὴ πρὸς τὰς γενετησίους σχέσεις, καὶ ὅτι, ἐπειδὴ κατὰ κανόνα τὰ πρόσωπα ταῦτα εἶναι συγγενεῖς ἐξ αἵματος, τὸ αἴσθημα τοῦτο εὗρεν εἰς τὸν νόμον καὶ τὰ ἔθιμα τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ἔκφρασιν εἰς τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τὰς γενετησίους σχέσεις μεταξὺ στενῶν συγγενῶν».

Ὁ Χάβελοκ Ἔλλις, εἰς τὸ ἔργον του «Μελέται ἐπὶ τῆς ψυχολογίας τοῦ φύλου», ἀρνεῖται τὸν ἔμφυτον χαρακτῆρα τῆς ἀποστροφῆς, συμφωνεῖ ὅμως εἰς τὰ οὐσιώδη σημεῖα πρὸς τὴν ἐξήγησιν αὐτήν, γράφων: «Τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ κανόνα μεταξὺ ἀδελφῶν, ἢ παίδων καὶ κορασίων τὰ ὁποῖα ζῶσιν ὁμοῦ ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας, δὲν ἐκδηλοῦνται γενετήσιοι τάσεις εἶναι καθαρῶς ἀρνητικὸν φαινόμενον, ὀφειλόμενον εἰς τὸ ὅτι ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας ἐλλείπουν οἱ ἀναπτύσσοντες τὴν βάσιν πρὸς σύζευξιν συντελεσταί...Μεταξὺ ἀτόμων τὰ ὁποῖα ἀνετράφησαν ὁμοῦ ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας ἡ συνήθεια ἤμβλυνε πάντα τὰ αἰσθητήρια ἐρεθίσματα τῆς ὁράσεως, τῆς ἀκοῆς καὶ τῆς ἁφῆς, τὰ ὡδήγησε εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἠρέμου συμπαθείας καὶ τὰ ἐστέρησε τῆς δυνάμεως νὰ προκαλῶσι τὴν διέγερσιν ἐκείνην ἡ ὁποία ἀπαιτεῖται ἵνα ἐκδηλωθῇ ὁ γενετήσιος ἐρεθισμός».

Πολὺ παράδοξον μοῦ φαίνεται τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Βέστερμαρκ θεωρεῖ συγχρόνως τὴν ἔμφυτον ταύτην ἀποστροφὴν πρὸς τὰς γενετησίους σχέσεις μεταξὺ ἀτόμων ἀνατραφέντων ὁμοῦ ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας, ὡς ψυχικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ βιολογικοῦ δεδομένου, ὅτι ἡ αἱμομιξία ζημιοῖ τὸ εἶδος. Ἡ ψυχολογικὴ ἐκδήλωσις παρομοίου βιολογικοῦ ἐνστίκτου θὰ ἐπλανᾶτο εἰς τρόπον ὥστε ἀντὶ νὰ ἀφορᾷ τοὺς ἐξ αἵματος συγγενεῖς, μεταξὺ τῶν ὁποίων αἱ γενετήσιοι σχέσεις εἶναι ἐπιβλαβεῖς εἰς τὸ

Β΄. Ὁ γάμος, 1909. Ἐκεῖ ἀπαντᾷ ἐπίσης ὁ συγγραφεὺς εἰς τὰς ἀντιρρήσεις αἱ ὁποῖαι διατυπώθησαν κατὰ τῶν ἀπόψεών του.

εἶδος, νὰ προσβάλλη τοὺς τελείως ἀκινδύνους κατοίκους τῆς αὐτῆς οἰκίας ἢ μέλη τῆς αὐτῆς φυλῆς. Δὲν δύναμαι σχετικῶς νὰ μὴ ἀναφέρω τὴν λαμπρὰν κριτικὴν τὴν ὁποίαν ἀντιτάσσει ὁ Φραῖζερ εἰς τὰς ἀπόψεις τοῦ Βέστερμαρκ. Ὁ Φραῖζερ ἀδυνατεῖ νὰ ἐννοήση πῶς αἱ γενετήσιοι τάσεις δὲν ἐξαιροῦσι σήμερον τὰ μέλη τῆς αὐτῆς ὁμάδος, ἐνῶ ὁ φόβος τῆς αἱμομιξίας, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐπιβίωσις τῆς ἐξαιρέσεως ταύτης, ἀνεπτύχθη σήμερον εἰς τοιοῦτον βαθμόν. Βαθυνούστεραι ὅμως εἶναι ἄλλαι παρατηρήσεις τοῦ Φραῖζερ, τὰς ὁποίας παραθέτω ἐνταῦθα ἐν πλάτει, διότι συμπίπτουν κατ' οὐσίαν πρὸς τὰ ἐπιχειρήματα τὰ ὁποῖα ἀνέπτυξα εἰς τὴν μελέτην μου περὶ τοῦ ταμπού.

«Δὲν δύναταί τις ν' ἀντιληφθῆ εὐκόλως, διατὶ ἔνστικτον ἐρριζωμένον βαθέως εἰς τὸν ἄνθρωπον, χρειάζεται νὰ ἐνισχυθῆ διὰ νόμου. Δὲν ὑπάρχει νόμος ἐπιβάλλων εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ τρώγη ἢ νὰ πίνη ἢ ἀπαγορεύων εἰς αὐτὸν νὰ θέτη τὰς χεῖρας του ἐπὶ τῆς πυρᾶς. Οἱ ἄνθρωποι τρώγουσι καὶ πίνουσι καὶ κρατοῦσι τὰς χεῖρας των μακρὰν τοῦ πυρὸς ἐξ ἐνστίκτου, φοβούμενοι φυσικὴν καὶ ὄχι νομικὴν ποινὴν ἐπιβαλλομένην ἕνεκα τῆς παραβάσεως τῶν τάσεων τούτων· Ὁ νόμος ἀπαγορεύει εἰς τὸν ἄνθρωπον μόνον ὅ,τι δύναται οὗτος νὰ πράξη ὑπὸ τὴν ὤθησιν τῶν ὁρμῶν του. Ὅ,τι ἀπαγορεύει καὶ τιμωρεῖ ἡ φύσις, δὲν χρειάζεται νὰ τὸ ἀπαγορεύση καὶ νὰ τὸ τιμωρήση ὁ νόμος. Διὰ τοῦτο πρέπει ἀσφαλῶς νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐγκλήματα, τὰ ὁποῖα ἀπαγορεύονται διὰ νόμου, εἶναι ἐγκλήματα, τὰ ὁποῖα πολλοὶ εὐχαρίστως θὰ διέπραττον ὑπὸ τὴν πίεσιν φυσικῶν ὁρμῶν. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχε τοιαύτη φυσικὴ ὁρμή, τὰ ἐγκλήματα ταῦτα δὲν θὰ συνέβαινον, καὶ ἐὰν δὲν συνέβαινον, ποία ἡ ἀνάγκη νὰ ἀπαγορευθοῦν; Ὥστε, ἀντὶ νὰ συμπεραίνωμεν ἐκ τῆς νομικῆς ἀπαγορεύσεως τῆς αἱμομιξίας ὅτι ὑπάρχει ἔμφυτος ἀποστροφὴ πρὸς αὐτήν, θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι φυσικὸν ἔνστικτον ὠθεῖ πρὸς τὴν αἱμομιξίαν καὶ ὅτι ἐὰν

ὁ νόμος τὸ ἀπαγορεύει, ὅπως ἀπαγορεύει καὶ ἄλλα ἔνστικτα, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πολιτισμένος ἄνθρωπος γνωρίζει ὅτι ἡ ἱκανοποίησις τοιούτων φυσικῶν ἐνστίκτων θὰ βλάψῃ τὴν κοινωνίαν» (1).

Εἰς τὴν πολύτιμον ταύτην ἐπιχειρηματολογίαν τοῦ Φραῖζερ δύναμαι νὰ προσθέσω ὅτι ἡ πεῖρα τῆς ψυχαναλύσεως καθιστᾷ ὅλως ἀδύνατον τὴν παραδοχὴν ἐμφύτου ἀποστροφῆς πρὸς τὰς αἱμομικτικὰς σχέσεις. Ἀπεναντίας ἀπέδειξεν ὅτι αἱ πρῶται γενετήσιοι ὁρμαὶ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κατὰ κανόνα αἱμομικτικῆς φύσεως καὶ ὅτι αἱ τοιαῦται ἀπωσθεῖσαι ὁρμαὶ παίζουσι σημαντικώτατον ρόλον κατὰ τὴν αἰτιολογίαν τῶν νευρώσεων.

Ἡ ἀντίληψις ὅθεν ὅτι ὁ φόβος τῆς αἱμομιξίας εἶναι ἔμφυτος εἰς τὸν ἄνθρωπον πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῇ. Τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ συμβῇ καὶ διὰ μίαν ἄλλην ἐξήγησιν τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς αἱμομιξίας, ἡ ὁποία ἔχει πολυαρίθμους ὀπαδούς. Κατ' αὐτὴν οἱ πρωτόγονοι λαοὶ παρετήρησαν ἐνωρίτατα ὅτι ἡ ἐνδογαμία ἀπειλεῖ τὴν φυλήν των μὲ μεγάλους κινδύνους καὶ διὰ τοῦτο ἐνσυνειδήτως ἀπηγόρευσαν τὴν αἱμομιξίαν. Αἱ ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς θεωρίας ταύτης προβάλλουσιν ἀφ' ἑαυτῶν(2). Ὄχι μόνον ἡ ἀπαγόρευσις τῆς αἱμομιξίας πρέπει νὰ εἶναι παλαιοτέρα τῆς χρησιμοποιήσεως κατοικιδίων ζώων, ἡ ὁποία ἠδυνήθη νὰ δείξῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὰ ἀποτελέσματα τῆς αἱμομιξίας ἐπὶ τῶν ἰδιοτήτων τῆς φυλῆς, ἀλλὰ τὰ βλαβερὰ ἐπακόλουθα τῆς αἱμομιξίας δὲν ἔχουν ἀποδειχθῆ ἀκόμη μετὰ βεβαιότητος καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον παρατηροῦνται δυσκολώτατα. Ἐξ ἄλλου πᾶν ὅ,τι γνωρίζομεν διὰ τοὺς συγχρόνους ἀγρίους καθιστᾷ ἐξαιρετικῶς ἀπίθανον τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ σκέψις τῶν πλέον ἀπομεμακρυσμένων προγόνων των ἠσχο-

(1) Frazer, Totemism and exogamy, τόμ Δ'. σελ. 97

(2) Πρβλ. Durkheim, La prohibition de l' inceste. L' année sociologique, I. 1896)97.

λεῖτο μὲ τὴν προστασίαν τῶν ἀπογόνων των ἀπὸ διάφορα κακά. Ἐγγίζομεν τὰ ὅρια τοῦ γελοίου ἐὰν ἀποδόσωμεν εἰς ἀνθρώπους ζῶντας ἐντὸς τῆς φύσεως καὶ μὴ ἐνδιαφερομένους διὰ τὴν αὔριον ἐλατήρια ὑγιεινὰ καὶ εὐγονικά, τὰ ὁποῖα δὲν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν οὔτε εἰς τὸν σύγχρονον πολιτισμόν μας(¹).

Τέλος πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι μία ἀπαγόρευσις τοῦ ἐνστίκτου, ὀφειλομένη εἰς πρακτικοὺς λόγους ὑγιεινῆς καὶ θεωροῦσα αὐτὸ ὡς ἐξασθενίζον τὴν φυλήν, δὲν εἶναι κατάλληλος νὰ ἐξηγήσῃ τὴν βαθεῖαν ἀποστροφὴν τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται πρὸς τὴν αἱμομιξίαν ἡ σύγχρονος κοινωνία. Ὅπως ἀνέπτυξα ἀλλαχοῦ(²), ὁ φόβος οὗτος τῆς αἱμομιξίας εἶναι διὰ τοὺς σημερινοὺς ἀγρίους λαοὺς ἰσχυρότερος ἢ διὰ τοὺς πολιτισμένους.

Ἐνῶ θ' ἀνέμενέ τις ὅτι καὶ διὰ τὴν προέλευσιν τοῦ φόβου τῆς αἱμομιξίας θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ κοινωνιολογικῶν, βιολογικῶν καὶ ψυχολογικῶν θεωριῶν, ἀπὸ τὰς ὁποίας αἱ τελευταῖαι θὰ ἠδύναντο ἴσως νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀντιπρόσωποι βιολογικῶν δεδομένων εἶναι ἠναγκασμένος εἰς τὸ τέλος τῆς ἐρεύνης, νὰ συμφωνήσῃ μὲ τὸ ἀπογοητευτικὸν συμπέρασμα τοῦ Φραῖζερ: Δὲν γνωρίζομεν τὴν προέλευσιν τῆς αἱμομιξίας, οὔτε γνωρίζομεν ποῦ πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσωμεν. Οὐδεμία ἀπὸ τὰς λύσεις αἱ ὁποῖαι ἐδόθησαν μέχρι τοῦδε εἰς τὸ αἴνιγμα φαίνεται ἱκανοποιητική. (³)

Πρέπει ἀκόμη νὰ ἀναφέρωμεν ἀπόπειραν ἑρμη-

(¹) Ὁ Κάρολος Δαρβῖνος γράφει διὰ τοὺς ἀγρίους ὅτι «δὲν φαίνονται ἐνδιαφερόμενοι διὰ κακὰ τὰ ὁποῖα θὰ βλάψωσι μετὰ πολὺν χρόνον τοὺς ἀπογόνους των».

(²) Πρβλ. τὸ πρῶτον βιβλίον.

(³) «Οὕτω ἡ ἐσχάτη καταγωγὴ τῆς ἐξωγαμίας καὶ μετ' αὐτῆς τοῦ νόμου τῆς αἱμομιξίας— ἀφοῦ ἡ ἐξωγαμία ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν πρόληψιν τῆς αἱμομιξίας, παραμένει πρόβλημα σκοτεινὸν ὡς καὶ πρίν». T. and ex. Δ'. σελ. 165.

νείας τοῦ φόβου τῆς αἱμομιξίας, ἡ ὁποία εἶναι φύσεως τελείως διαφορετικῆς ἀπὸ τὰς προηγουμένας. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ τὴν ὀνομάσωμεν ἱστορικὴν ἑρμηνείαν τῆς ἀπαγορεύσεως.

Ἡ προσπάθεια αὐτὴ συνδέεται πρὸς μίαν ὑπόθεσιν τοῦ Δαρβίνου περὶ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Ὁ Δαρβῖνος, συμπεραίνει ἐκ τῆς ζωῆς τῶν ἀνωτέρων πιθήκων, ὅτι καὶ ὁ ἄνθρωπος ἔζη ἀρχικῶς εἰς μικρὰς ὀρδὰς ἐντὸς τῶν ὁποίων ἡ ζηλοτυπία τοῦ μεγαλυτέρου καὶ ἰσχυροτέρου ἄρρενος ἠμπόδιζε τὰς γενετησίους σχέσεις. «Πράγματι συμφώνως μὲ ὅ,τι γνωρίζομεν περὶ τῆς ζηλοτυπίας ὅλων τῶν θηλαστικῶν, ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ εἶναι προικισμένα δι' εἰδικῶν ὅπλων διὰ τὴν πάλην πρὸς τοὺς ἀντιζήλους των, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ ἐλευθέρα σχέσις τῶν δύο φύλων ἐν φυσικῇ καταστάσει εἶναι πρᾶγμα ἐξαιρετικῶς ἀπίθανον... Ἐάν, λοιπόν, ρίψωμεν ἀρκετὰ ὀπίσω τὸ βλέμμα εἰς παλαιοτέρους χρόνους καὶ συναγάγωμεν συμπεράσματα ἐκ τῶν κοινωνικῶν ἐθίμων τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως εἶναι οὗτος σήμερον, ἡ πλέον πιθανὴ ἄποψις εἶναι ὅτι ἀρχικῶς ὁ ἄνθρωπος ἔζη κατὰ μικρὰς κοινωνίας, εἷς ἀνὴρ μετα μιᾶς γυναικός, ἢ ἐὰν εἶχε τὴν δύναμιν, μετὰ πολλῶν,τὰς ὁποίας προήσπιζε ζηλοτύπως ἀπὸ πάντα ἄλλον ἄνδρα. Ἤ, δυνατὸν νὰ μὴ ἦτο κοινωνικὸν ζῶον καὶ ἐν τούτοις νὰ ἔζη μόνος μετὰ πολλῶν γυναικῶν, ὡς ὁ γορίλλας. Διότι ὅλοι οἱ ἰθαγενεῖς συμφωνοῦν ὅτι εἰς ἑκάστην ὁμάδα ὑπάρχει ἓν μόνον ἐνήλικον ἄρρεν. Ὅτε τὸ νεαρὸν ἄρρεν μεγαλώσῃ, γίνεται ἀγὼν διὰ τὴν κυριαρχίαν καὶ ὁ ἰσχυρότερος, φονεύων ἢ ἐκδιώκων τοὺς ἄλλους, ἐγκαθίσταται ὡς ἀρχηγὸς τῆς κοινωνίας (Dr. Savage ἐν Boston Journ of. Natur. Histot. E'., 1846 ἕως 1847). Τὰ νεαρὰ ἄρρενα τὰ ὁποῖα ἐκδιώκονται καὶ πλανῶνται θὰ ἐμποδίσουν καὶ ἐκεῖνα, ὅταν κάποτε ἐπιτύχουν νὰ εὕρουν σύζυγον,

τὴν ὑπερβολικῶς στενὴν ἐνδογαμίαν μεταξὺ τῶν μελῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας»(1).

Ὁ Ἄτκινσον (2) φαίνεται πρῶτος ἀναγνωρίσας ὅτι ἡ κατάστασις αὐτὴ τῆς πρωτογόνου ὀρδῆς τοῦ Δαρβίνου εἶχεν ὡς ἐπακόλουθον τὴν ἐξωγαμίαν τῶν νεαρῶν ἀρρένων. Ἕκαστος τῶν ἀποβεβλημένων τούτων ἠδύνατο νὰ ἱδρύσῃ ὁμοίαν ὀρδήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἴσχυεν ἡ αὐτὴ ἀπαγόρευσις τῶν γενετησίων σχέσεων, ἕνεκα τῆς ζηλοτυπίας τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἡ κατάστασις αὕτη ἤγαγεν εἰς τὸν κανόνα τὸν ἐμφανιζόμενον ὑπὸ μορφὴν νόμου: Μὴ ἔχε γενετησίους σχέσεις πρὸς πρόσωπα τῆς αὐτῆς φυλῆς. Μετὰ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ τοτεμισμοῦ ὁ κανὼν οὗτος ἔλαβε τὴν μορφήν: Μὴ ἔχε γενετησίους σχέσεις πρὸς μέλη τοῦ αὐτοῦ τοτέμ.

Ὁ Α. Λάγκ (3) συνετάχθη μὲ τὴν ἑρμηνείαν ταύτην τῆς ἐξωγαμίας. Εἰς τὸ αὐτὸ ὅμως βιβλίον ὑποστηρίζει τὴν ἄλλην θεωρίαν (τοῦ Ντυρκέν), ἡ ὁποία θεωρεῖ τὴν ἐξωγαμίαν ὡς ἀποτέλεσμα τῶν τοτεμικῶν νόμων. Δὲν εἶναι εὔκολον νὰ συνδυάσωμεν τὰς δυὸ ταύτας ἐκδοχάς. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ ἐξωγαμία προϋπῆρξε τοῦ τοτεμισμοῦ, ἐνῷ εἰς τὴν δευτέραν εἶναι ἀποτέλεσμα αὐτοῦ (4).

3

Μόνον ἡ ψυχανάλυσις ρίπτει ἀκτῖνα φωτὸς ἐπὶ τῆς σκοτεινῆς ταύτης περιοχῆς.

Ἡ σχέσις τοῦ παιδίου πρὸς τὸ ζῶον ἔχει μεγάλην ὁμοιότητα μὲ τὴν σχέσιν τοῦ πρωτογόνου πρὸς τὸ ζῶον. Τὸ παιδίον δὲν παρουσιάζει οὐδὲ ἴχνος ἀπὸ τὴν ὑπερο-

(1) Καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου, γερμ. μετάφρασις V. Carus τομ, Β'. κεφ. 20 σελ. 341.

(2) Prinal Law, Λονδῖνον 1903 (μετὰ τοῦ A. Lang, Social origins).

(3) Secret of the totem. σελ. 114, 143.

(4) «Ἐὰν εἶναι ἀληθὲς ὅτι πράγματι ἡ ἐξωγαμία ὑπῆρξε,

ψίαν ἐκείνην ἡ ὁποία ὠθεῖ τὸν ἐνήλικον πολιτισμένον νὰ χωρίσῃ διὰ σαφοῦς ὁρίου τὸν ἑαυτόν του ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ζῶα. Χωρὶς ἐνδοιασμοὺς ἀναγνωρίζει εἰς τὰ ζῶα ἀπόλυτον ἰσότητα. Ὁμολογοῦν εἰλικρινῶς τὰς ἀνάγκας του, αἰσθάνεται τὸν ἑαυτόν του νὰ συγγενεύῃ περισσότερον πρὸς τὸ ζῶον παρὰ πρὸς τὸν ἐνήλικον, τὸν ὁποῖον ἀσφαλῶς θεωρεῖ αἰνιγματώδη.

Εἰς τὴν πλήρη αὐτὴν ὁμόνοιαν μεταξὺ παιδίων καὶ ζώων παρεμβαίνει ἀρκετὰ συχνὰ μία περίεργος διατάραξις. Αἰφνιδίως τὸ παιδίον ἀρχίζει νὰ φοβῆται ὡρισμένον εἶδος ζώου καὶ νὰ προσέχῃ μὴ ἐγγίσῃ ἢ ἴδῃ ζῶον τοῦ εἴδους τούτου. Ἐμφανίζεται δηλαδὴ ἡ κλινικὴ εἰκὼν τῆς ***ζωοφοβίας***, μιᾶς τῶν συνηθεστέρων ψυχονευρώσεων τῆς ἡλικίας ταύτης καὶ ἴσως τῆς πρωϊμοτέρας μορφῆς αὐτῶν. Ἡ φοβία αὕτη ἀφορᾷ κατὰ κανόνα ζῶα, διὰ τὰ ὁποῖα τὸ παιδίον ἐπεδείκνυεν ἕως τότε ζωηρὸν ἐνδιαφέρον, οὐδεμίαν δὲ ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ μεμονωμένον ζῶον. Τὰ ζῶα μεταξὺ τῶν ὁποίων γίνεται ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ζωοφο-

---

συμφώνως μὲ τὴν θεωρίαν τοῦ Δαρβίνου, προτοῦ ἡ πίστις εἰς τὸ τοτὲμ νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν πρᾶξιν μίαν **θρησκευτικὴν** κύρωσιν, τὸ ἔργον μας εἶναι σχετικῶς εὔκολον. Ὁ πρῶτος πρακτικὸς κανὼν ἦτο τοῦ ζηλοτύπου αὐθέντου: «Οὐδεὶς ἄρρην θὰ ἐγγίσῃ τὰς γυναῖκας τῆς ὁμάδος μου» καὶ ἐσυνοδεύετο μὲ τὴν ἀποβολὴν τῶν ἐνηλίκων υἱῶν. **Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ὁ κανὼν οὗτος καταστὰς συνήθης** ἐγένετο: Δὲν θὰ νυμφευθῇς γυναῖκα τῆς αὐτῆς ὁμάδος. Ὑποθέσατε κατόπιν ὅτι αἱ τοπικαὶ αὐταὶ ὁμάδες λαμβάνουν ὀνόματα: Ἐμοῦ, κόραξ, δίδελφυς σκολόπαξ· ὁ κανὼν γίνεται: Ἀπαγορεύεται ὁ γάμος ἐντὸς τῆς τοπικῆς ὁμάδος μὲ ὄνομα ζώου· ὁ σκολόπαξ δὲν θὰ νυμφευθῇ σκολόπακα. Ἐὰν ὅμως αἱ ἀρχέγονοι ὁμάδες δὲν ἦσαν ἐξώγαμοι, ἐγένοντο τοιαῦται, μόλις ἐκ τῶν ζωϊκῶν, φυτικῶν ἢ ἄλλων ὀνομάτων τῶν μικρῶν τοπικῶν ὁμάδων ἀνεπτύσσοντο τοτεμικοὶ μῦθοι». Secret of the totem σελ. 143 (Ἡ ὑπογράμμισις εἰς τὸ μέσον τῆς περικοπῆς εἶναι ἰδική μου).— Εἰς τὸ τελευταῖον του ἔργον ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου (Folklore, Δεκέμβριος 1911) ὁ Λὰγκ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἔπαυσε δεχόμενος ὅτι ἡ ἐξωγαμία προέρχεται ἐκ τοῦ «γενικοῦ τοτεμικοῦ» ταμπού.

βίας δὲν εἶναι πολλὰ διὰ τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων. Εἶναι ἵπποι, κύνες, γαλαῖ, σπανιώτερον πτηνὰ καὶ ἐξαιρετικῶς σπανίως μικρὰ ζῶα, ὡς κάνθαροι καὶ ψυχαί.

Ἐνίοτε ζῶα, τὰ ὁποῖα τὸ παιδίον εἶδεν ἁπλῶς εἰς εἰκονογραφημένον βιβλίον, ἢ περὶ τῶν ὁποίων ἤκουσε κατὰ τὴν ἐξιστόρισιν παραμυθιοῦ, γίνονται ἀντικείμενα τοῦ πλέον παραλόγου καὶ ὑπερμέτρου ἄγχους, τὸ ὁποῖον παρατηρεῖται κατὰ τὰς περιστάσεις ταύτας· σπανίως κατορθώνομεν νὰ ἀνακαλύψωμεν τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον ἐγένετο ἡ ἀσυνήθης αὕτη ἐκλογὴ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ζωοφοβίας. Οὕτω ὀφείλω εἰς τὸν Κ. Ἄμπρααμ τὴν ἀνακοίνωσιν περιπτώσεως καθ᾽ἣν ἓν παιδίον κατείχετο ἀπὸ φόβον πρὸς τὰς σφῆκας διότι—ὅπως ἔλεγε—τὸ χρῶμα καὶ αἱ ῥαβδώσεις τοῦ σώματός των ὑπενθυμίζουν τὴν τίγριν, τὴν ὁποίαν, ἔχει μάθει ὅτι ἔπρεπε νὰ φοβῆται.

Αἱ ζωοφοβίαι τῶν παιδίων δὲν ἐγένοντο ἀκόμη ἀντικείμενον ἐπιμελοῦς ἀναλυτικῆς ἐρεύνης, ἂν καὶ τὸ ἀξίζουν εἰς μέγαν βαθμόν. Ἀσφαλῶς ἡ αἰτία τῆς παραλείψεως εἶναι αἱ δυσχέρειαι αἱ ὁποῖαι συνοδεύουσι τὴν ψυχανάλυσιν τῶν παιδίων εἰς τόσον τρυφερὰν ἡλικίαν. Διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι γνωρίζομεν τὴν γενικὴν ἔννοιαν τῶν νόσων τούτων καὶ ἐγὼ νομίζω ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἑνιαία. Περιπτώσεις ὅμως τινὲς φοβοπαθειῶν ἀφορωσῶν μεγαλύτερα ζῶα, ἐξητάσθησαν ψυχαναλυτικῶς καὶ ἐπρόδωσαν οὕτω τὸ μυστικόν των εἰς τὸν ἐρευνητήν. Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ὁ φόβος ἐστρέφετο πρὸς τὸν πατέρα, ὅτε τὰ ἐξεταζόμενα παιδία ἦσαν ἄρρενα, καὶ ἁπλῶς μετετοπίζετο ἐπὶ τοῦ ζώου.

Ἀσφαλῶς, πᾶς ἔμπειρος ψυχαναλυτὴς εἶδε τοιαύτας περιπτώσεις καὶ ἔσχεν ἀπὸ αὐτὰς τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν. Ἐν τούτοις ὅμως ὀλίγας μόνον ἐργασίας δύναμαι νὰ ἐπικαλεσθῶ. Τοῦτο εἶναι τυχαῖον καὶ δὲν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι στηρίζομεν τὴν γνώμην μας ἐπὶ μεμονωμένων παρατηρήσεων. Ἀναφέρω π. χ. συγ-

γραφέα, ὁ ὁποῖος ἠσχολήθη ἐπιμελέστατα μὲ τὰς νευρώσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας, τὸν Βούλφ ('Οδησσός). Κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ ἱστορικοῦ τῆς νόσου ἐννεαετοῦς παιδὸς ἀναφέρει ὅτι εἰς ἡλικίαν τεσσάρων ἐτῶν ἔπαθε κυνοφοβίαν. «Ὅτε ἔβλεπεν εἰς τὸν δρόμον διερχόμενον κύνα, ἔκλαιε καὶ ἐφώναζε: «σκυλάκι μου, μὴ μὲ παίρνῃς, θὰ εἶμαι φρόνιμος». Λέγων «θὰ εἶμαι φρόνιμος» ἠννόει «δὲν θὰ παίζω πλέον φλογέραν» (δὲν θὰ αὐνανίζομαι). (¹)

Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς συνοψίζει κατόπιν: «Ἡ κυνοφοβία του εἶναι κατ' οὐσίαν φόβος πρὸ τοῦ πατρὸς μετατοπισθεὶς ἐπὶ τοῦ κυνός, εἰς τοῦτο δὲ ὀφείλονται καὶ οἱ περίεργοι λόγοι του: «σκυλάκι μου, θὰ εἶμαι φρόνιμος»—δηλαδὴ δὲν θὰ αὐνανίζομαι—ἀπευθυνόμενοι κατ' οὐσίαν πρὸς τὸν πατέρα, ὁ ὁποῖος ἀπηγόρευσε τὸν αὐνανισμόν». Εἰς μίαν ὑποσημείωσιν προσθέτει κατόπιν τὰ ἑξῆς, τὰ ὁποῖα συμφωνοῦν ἀπολύτως πρὸς τὰ δεδομένα τῆς ἰδικῆς μου πείρας καὶ ἀποδεικνύουσι συγχρόνως τὸν πλοῦτον τῶν παρατηρήσεών του: «Τοιαῦται φοβοπάθειαι (ἱπποφοβίαι, κυνοφοβίαι, ἢ φοβοπάθειαι ἀφορῶσαι τὰς γαλᾶς, τοὺς ἀλέκτορας καὶ ἄλλα κατοικίδια) εἶναι νομίζω τόσον τοὐλάχιστον διαδεδομέναι εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ὅσον καὶ ὁ νυκτερινὸς τρόμος. καὶ κατὰ τὴν ψυχανάλυσιν ἀποκαλύπτονται σχεδὸν πάντοτε ὡς μετατοπίσεις τοῦ φόβου πρὸ τῶν γονέων ἐπὶ τῶν ζώων. Δὲν δύναμαι νὰ ἀποφανθῶ ἐὰν καὶ ἡ τόσον διαδεδομένη μυοφοβία ἔχει τὸν αὐτὸν μηχανισμόν».

Εἰς τὸν πρῶτον τόμον τῆς «Ἐπετηρίδος τῶν ψυχαναλυτικῶν καὶ ψυχοπαθολογικῶν ἐρευνῶν» ἐδημοσίευσα τὴν «Ἀνάλυσιν τῆς φοβοπαθείας πενταετοῦς παιδίου», τὴν ὁποίαν ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν μου ὁ πατὴρ τοῦ ἀσθενοῦς. Ἐπρόκειτο περὶ φόβου πρὸς τοὺς ἵππους καὶ ἕνεκα τούτου τὸ παιδίον ἠρνεῖτο νὰ ἐξέλθῃ τῆς οἰκίας.

(¹) M. Wulff. Beiträge zur infantilen Sexualität, Zentralblatt für Psychoanalyse, 1912, B'. φύλ. I, σελ. 15 κ. ἑ.

Ἐφοβεῖτο, ὡς ἔλεγεν, ὅτι ὁ ἵππος θὰ εἰσήρχετο εἰς τὸ δωμάτιον καὶ θὰ τὸν ἔδακνε. Ἀπεδείχθη ὅτι τοῦτο ἦτο ἡ ποινὴ διὰ τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ πέσῃ (νὰ ἀποθάνῃ) ὁ ἵππος. Ἀφοῦ διὰ διαφόρων ὑποσχέσεων ἔπαυσε τὸ παιδίον νὰ φοβῆται τὸν πατέρα, ἀπεδείχθη ὅτι ἐμάχετο κατὰ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἀπομακρυνθῇ ὁ πατήρ του (νὰ φύγῃ, νὰ ἀποθάνῃ). Ἠσθάνετο, καὶ τοῦτο ἐγένετο εὐκόλως ἀντιληπτόν, τὸν πατέρα ὡς ἀντίζηλον εἰς τὴν εὔνοιαν τῆς μητρός, πρὸς τὴν ὁποίαν ἐστρέφοντο ἀσαφεῖς εἰσέτι αἱ βλαστάνουσαι γενετήσιοι ἐπιθυμίαι του. Εὑρίσκετο δηλαδὴ εἰς τὴν τυπικὴν ἐκείνην στάσιν τοῦ παιδὸς πρὸς τοὺς γονεῖς, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν «οἰδιπόδειον σύμπλεγμα» καὶ εἰς τὴν ὁποίαν διακρίνομεν τὸ βασικὸν σύμπλεγμα ὅλων γενικῶς τῶν νευρώσεων. Ἡ ἀνάλυσις τοῦ «μικροῦ Χὰνς» μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας μέρος τῶν πρὸς τὸν πατέρα συναισθημάτων μετατοπίζεται ἐπὶ ζώου, πρᾶγμα σημαντικώτατον διὰ τὸν τοτεμισμόν.

Ἡ ἀνάλυσις καταδεικνύει τὰς ὁδούς, τὰς ὁποίας ἠκολούθησε μία τοιαύτη μετατόπισις, τόσον τὰς σημαντικάς, ὅσον καὶ τὰς τυχαίας, δεικνύει ἀκόμη καὶ τὰ αἴτια αὐτῆς. Τὸ μῖσος τὸ ὁποῖον γεννᾶται ἕνεκα τῆς ἀντιζηλίας διὰ τὴν κατοχὴν τῆς μητρός, δὲν δύναται νὰ ἀναπτυχθῇ ἀκωλύτως εἰς τὴν ψυχικὴν ζωὴν τοῦ παιδός· ἔχει ν' ἀντιπαλαίσῃ πρὸς τὴν τρυφερότητα καὶ τὸν θαυμασμὸν ὁ ὁποῖος ὑπάρχει πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦτο. Τὸ παιδίον εὑρίσκεται εἰς ***διττὴν*** συναισθηματικὴν κατάστασιν ἔναντι τοῦ πατρὸς καὶ διὰ νὰ ἀνακουφισθῇ εἰς τὴν πάλην τῶν δύο ἀντιθέτων συναισθημάτων μεταθέτει τὰ ἐχθρικὰ καὶ ἀγχώδη συναισθήματά του ἐπὶ ἑνὸς ὑποκαταστάτου τοῦ πατρός. Ἡ μετάθεσις δὲν δύναται ὅμως νὰ σταματήσῃ τὴν πάλην, χωρίζουσα μηχανικῶς τὰ φιλικὰ ἀπὸ τὰ ἐχθρικὰ συναισθήματα. Ἀπεναντίας ἡ πάλη συνεχίζεται ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἡ μετάθεσις καὶ ἡ διττότης ἐκδηλοῦται ὅσον ἀφορᾷ τὸ τελευταῖον τοῦτο. Δὲν δυνάμεθα νὰ παραλείψωμεν ὅτι ὁ

μικρὸς Χάνς δὲν τρέφει μόνον φόβον, ἀλλὰ καὶ σέβας πρὸς τοὺς ἵππους. Ἅμα τὸ ἄγχος του ἐμετριάσθη, ταυτίζεται πρὸς τὸ ἐπίφοβον ζῶον, πηδᾶ καὶ δάκνει τὸν πατέρα (¹). Εἰς ἄλλο στάδιον τῆς ἀναρρώσεως τῆς φοβοπαθείας δὲν δυσκολεύεται νὰ ταυτίσῃ τοὺς γονεῖς του πρὸς ἄλλα μεγάλα ζῶα (²).

Δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωσις ὅτι κατὰ τὰς ζωοφοβίας ταύτας τῶν παιδίων ἐπαναλαμβάνονται ὑπὸ τὴν ἀρνητικὴν αὐτῶν ὄψιν ὡρισμένοι χαρακτῆρες τοῦ τοτεμισμοῦ. Εἰς τὸν Σ. Φέρεντσι ὅμως χρεωστῶμεν τὴν μεμονωμένην ὡραίαν παρατήρησιν περιπτώσεως, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς θετικὸν τοτεμισμὸν ἐμφανιζόμενον εἰς παιδίον(³). Εἰς τὸν μικρὸν Ἄρπαντ, περὶ τοῦ ὁποίου γράφει ὁ Φέρεντσι, ἀναπτύσσονται τὰ τοτεμιστικὰ ἐνδιαφέροντα ὄχι ἀμέσως ὡς συνέπεια τοῦ οἰδιποδείου συμπλέγματος, ἀλλὰ τῆς ναρκισσικῆς προϋποθέσεως αὐτοῦ, τοῦ φόβου πρὸ τοῦ εὐνουχισμοῦ. Ὅστις ὅμως ἀναγνώσῃ προσεκτικῶς τὴν ἱστορίαν τοῦ μικροῦ Χάνς, θὰ παρατηρήσῃ καὶ εἰς αὐτὴν ἀρκετὰ σημεῖα τὰ ὁποῖα μαρτυροῦν ὅτι ὁ μικρὸς θαυμάζει τὸν πατέρα του, ὁ ὁποῖος ἔχει μέγα ἀνδρικὸν μόριον καὶ τὸν φοβεῖται ὡς ἀπειλοῦντα τὸ ἰδικόν του μικρὸν μόριον. Ὁ πατὴρ ὑποδύεται τόσον εἰς τὸ σύμπλεγμα τοῦ Οἰδίποδος ὅσον καὶ εἰς τὸ σύμπλεγμα τοῦ εὐνουχισμοῦ, τὸν αὐτὸν ρόλον, τοῦ ἐπιβόφου ἀντιπάλου τῶν γενετησίων συμφερόντων τοῦ παιδίου. Ὁ εὐνουχισμὸς καὶ ἡ τύφλωσις, ἡ ὁποία εἶναι ἀντικαταστάτης αὐτοῦ, εἶναι ἡ ποινὴ ἡ ὁποία τὸ ἀπειλεῖ (⁴).

(¹) Analyse der Phobie eines fünfjä hrigen Knabens. (Ἅπαντα, Η'. σελ. 169).

(²) Die Giraffenphantasie (Ι. ἁ. σελ. 152).

(³) S. Ferentzi, Ein kleiner Hahnemann. Intern. Zeitschrift für Psychoanalyse, 1913, Α'., φυλλ. 3.

(⁴) Περὶ τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ εὐνουχισμοῦ διὰ τῆς τυφλώσεως, ἡ ὁποία περιέχεται εἰς τὸν μῦθον τοῦ Οἰδίποδος πρβλ. τὰς ἀνακοινώσεις τῶν Reitler, Ferenczi. Rank καὶ

῞Οτε ὁ μικρὸς ῎Αρπαντ ἦγεν ἡλικίαν δύο καὶ ἡμίσεος ἐτῶν, ἐδοκίμασε κάποτε, ἐνῶ παρεθέριζον εἴς τινα ἐξοχήν, νὰ οὐρήσῃ ἐντὸς τοῦ ὀρνιθῶνος, ὅτε ἀλέκτωρ τις τὸν ἐρράμφισε ἢ τὸν ἔθιξεν ἐλαφρῶς εἰς τὸ πέος. ῞Οτε μετὰ ἓν ἔτος ἐπέστρεψεν εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, ἐνδιεφέρετο μόνον διὰ τὸν ὀρνιθῶνα καὶ διὰ πᾶν ὅ,τι συνέβαινεν ἐντὸς αὐτοῦ καὶ ἀντικατέστησε τὴν ἀνθρωπίνην αὐτοῦ γλῶσσαν διὰ τῆς φωνῆς τοῦ ἀλέκτορος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς παρατηρήσεως (εἰς ἡλικίαν πέντε ἐτῶν) ὡμίλει πάλιν, ἀλλ' ὁ λόγος του περιωρίζετο ἀποκλειστικῶς εἰς τὸς ὄρνιθας καὶ ἄλλα κατοικίδια πτηνά. Δὲν ἔπαιζε μὲ ἄλλα πράγματα καὶ ᾖδε μόνον ἄσματα, ὅπου ἐγίνετο λόγος διὰ ὄρνιθας. Ἡ στάσις του ὅσον ἀφορᾷ τὸ τοτέμ του ἦτο σαφῶς διττή, ὑπερβολικὸν μῖσος καὶ ἀγάπη. Ἐξαιρετικῶς ἠγάπα νὰ μιμῆται τὴν σφαγὴν τῶν ὀρνίθων. «Ἡ σφαγὴ τῶν πτηνῶν εἶναι δι' αὐτὸν πραγματικὸν πανηγύρι. Εἶναι ἱκανὸς νὰ χορεύῃ μανιωδῶς ἐπὶ ὥρας περὶ τὰ πτώματα τῶν ζώων». Κατόπιν ὅμως ἐφίλει καὶ ἐθώπευε τὸ φονευθὲν ζῶον καὶ ἐκαθάριζε καὶ ἐθώπευε τὰς εἰκόνας τῶν ὀρνίθων τὰς ὁποίας πρὸ ὀλίγου εἶχε κακοποιήσει.

Ὁ μικρὸς ῎Αρπαντ ἐφρόντιζε νὰ μὴ ἀφήσῃ ἀμφιβολίας ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἔννοιαν τῆς περιέργου αὐτοῦ στάσεως. Ἐνίοτε μετέφραζε τὰς ἐπιθυμίας του ἀπὸ τὸν τοτεμικὸν τρόπον ἐκφράσεως εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ καθ' ἡμέραν βίου. «Ὁ πατήρ μου εἶναι ὁ ἀλέκτωρ» εἶπε κάποτε. «Τώρα εἶμαι μικρός, εἶμαι κοτόπουλο. ῞Οταν μεγαλώσω, θὰ γίνω ὄρνις. ῞Οταν μεγαλώσω ἀκόμα θὰ γίνω ἀλέκτωρ». ῎Αλλοτε ἐπεθύμει αἰφνιδίως νὰ φάγῃ «μητέρα παραγεμιστή» (κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν παραγεμιστὴν ὄρνιθα). Συχνότατα ἠπείλει διὰ σαφῶν ἐκφράσεων τοὺς ἄλλους ὅτι θὰ τοὺς εὐνουχίσῃ, ὅπως ἠπειλεῖτο καὶ οὗτος ἕνεκα αὐνανιστικῶν ἀσχολιῶν μὲ τὸ μικρόν του μόριον.

Eder ἐν Internationale Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse, 1913, Α', φυλλ. 2.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν αἰτίαν τοῦ ἐνδιαφέροντός του διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ὀρνιθῶνος, ὁ Φέρεντσι δὲν διστάζει νὰ τὴν ἀποδώσῃ εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ ζωηραὶ γενετήσιοι σχέσεις μεταξὺ ἀλέκτορος καὶ ὄρνιθος, ἡ ᾠοτοκία καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν νεοσσῶν ἱκανοποίουν τὴν γενετήσιον περιέργειάν του, ἡ ὁποία ἀφεώρα κατὰ πρῶτον λόγον τὴν οἰκογενειακὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων. Κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ζωῆς τῶν ὀρνίθων, διεμόρφωσε τας ἰδικάς του ἐπιθυμίας, λέγων εἰς τὴν γειτόνισσαν : Θὰ νυμφευθῶ σᾶς καὶ τὴν ἀδελφήν σας καὶ τὰς τρεῖς μου ἐξαδέλφας καὶ τὴν μαγείρισσαν, ἢ ἀντὶ αὐτῆς προτιμώτερον τὴν μητέρα.

Βραδύτερον θὰ δυνηθῶμεν νὰ συμπληρώσωμεν τὰ συμπεράσματα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁδηγεῖ ἡ παρατήρησις αὕτη. Ἐνταῦθα ἂς τονίσωμεν μόνον δύο χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουσι πλήρη συμφωνίαν πρὸς τὸν τοτεμισμόν : τὴν πλήρη συνταύτισιν πρὸς τὸ τοτὲμ (1), καὶ τὴν διττὴν στάσιν πρὸς αὐτό. Κατόπιν τῶν παρατηρήσεων τούτων θεωροῦμεν δικαιολογημένον νὰ ἀντικαταστήσωμεν διὰ τὸν ἄνδρα εἰς τὸν τύπον τοῦ τοτεμισμοῦ τὸ τοτὲμ διὰ τοῦ πατρός. Τότε παρατηροῦμεν ὅτι δὲν ἐκάμαμεν νέον ἢ ἐξαιρετικῶς τολμηρὸν βῆμα. Οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι τὸ λέγουν μόνοι καὶ ὅπου ἰσχύει καὶ σήμερον τὸ τοτεμικὸν σύστημα ἀναγνωρίζουν τὸ τοτὲμ ὡς γενάρχην. Ἐλάβομεν μόνον κατὰ λέξιν μίαν δήλωσιν τῶν λαῶν αὐτῶν, τὴν ὁποίαν οἱ ἐθνολόγοι δὲν ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιήσουν καὶ τὴν ὁποίαν διὰ τοῦτο ἄφινον εἰς δευτερεύουσαν μοῖραν. Ἀπεναντίας ἡ ψυχανάλυσις μᾶς συνιστᾷ νὰ ἀναζητῶμεν ἐκεῖνο ἀκριβῶς τὸ σημεῖον καὶ νὰ συνδέσωμεν πρὸς τοῦτο τὴν προσπάθειάν μας νὰ ἑρμηνεύσωμεν τὸν τοτεμισμόν (2).

---

(1) Ἡ ὁποία κατὰ τὸν Φραῖζερ εἶναι τὸ οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν τοῦ τοτεμισμοῦ : Ὁ τοτεμισμὸς εἶναι συνταύτισις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ τοτέμ του. T. and ex. Δ′ σελ. 15.

(2) Εἰς τὸν Ο. Ρὰνκ ὀφείλω τὴν ἀνακοίνωσιν περιπτώσεως

Τὸ πρῶτον ἀποτέλεσμα τῆς ἀντικαταστάσεώς μας εἶναι πολὺ παράδοξον. Ἐὰν τὸ τοτὲμ εἶναι ὁ πατήρ, τότε οἱ δύο κύριοι κανόνες τοῦ τοτεμισμοῦ, αἱ δύο ἐντολαὶ τοῦ ταμποὺ ἐπὶ τῶν ὁποίων βασίζεται ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ φόνου τοῦ τοτὲμ καὶ τῆς χρήσεως πρὸς γενετησίους σκοποὺς τῶν γυναικῶν αἱ ὁποῖαι ἀνήκουν εἰς αὐτό, συμπίπτουν κατὰ τὸ περιεχόμενον πρὸς τὰ δύο ἐγκλήματα τοῦ Οἰδίποδος, ὁ ὁποῖος ἐφόνευσε τὸν πατέρα του καὶ ἐνυμφεύθη τὴν μητέρα του καὶ πρὸς τὰς δύο ἀρχικὰς ἐπιθυμίας τοῦ παιδίου, τῶν ὁποίων ἡ ἀνεπαρκὴς ἄπωσις ἢ ἡ ἀναζωπύρωσις ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα ὅλων ἴσως τῶν ψυχονευρώσεων. Ἐὰν ἡ ὁμοιότης αὕτη δὲν εἶναι ἁπλοῦν παίγνιον τῆς τύχης, τὸ ὁποῖον ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς σφάλματα, πρέπει νὰ προσπαθήσωμεν νὰ ρίψωμεν φῶς ἐπὶ τῆς δημιουργίας τοῦ τοτεμισμοῦ εἰς παμπαλαίους χρόνους. Μὲ ἄλλας λέξεις πρέπει νὰ καταδείξωμεν ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ τοτεμικὸν σύστημα ἀνεπτύχθη ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ οἰδιποδείου συμπλέγματος, ὡς ἡ ζωοφοβία τοῦ «μικροῦ Χάνς» καὶ ἡ διαστροφὴ τοῦ «μικροῦ Ἄρπαντ». Διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν τοῦτο θὰ μελετήσωμεν τώρα μίαν ἰδιορρυθμίαν τοῦ τοτεμικοῦ συστήματος, ἤ, ὡς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, τῆς τοτεμικῆς θρησκείας, ἰδιορρυθμίαν τὴν ὁποίαν δὲν ἠδυνήθημεν οὐδὲ νὰ ἀναφέρωμεν μέχρι τοῦδε.

4

Ὁ φυσικός, φιλόσοφος, ἐρευνητὴς τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἀρχαιολόγος Ο. Ρόμπερτσον Σμίθ, ἀποθα-

---

κυνοφοβίας ἡ ὁποία συνέβη εἰς εὐφυᾶ νέον, ὅστις ἔδωσε μίαν ἐξήγησιν τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἐνεφανίσθη ἡ νόσος, ὁμοιάζουσαν πολὺ πρὸς τὴν προαναφερθεῖσαν θεωρίαν τῶν Ἀρούντα. Ἔλεγεν ὅτι καθὼς τὸν ἐπληροφόρησεν ὁ πατήρ του, ἡ μήτηρ του, ἐνόσῳ ἦτο ἔγκυος, ἐτρόμαξε κάποτε ὅτε εἶδε κύνα.

νὼν τῷ 1894, ἄνθρωπος πολύπλευρος ὅσον καὶ καὶ εὐρείας σκέψεως, ἐξέφρασεν εἰς τὸ ἐκδοθὲν τῷ 1889 ἔργον του ἐπὶ τῆς θρησκείας τῶν Σημιτῶν (¹) τὴν γνώμην ὅτι ἀνέκαθεν χαρακτὴρ τοῦ τοτεμικοῦ συστήματος ἦτο ἰδιόρρυθμός τις τελετή, καλουμένη τοτεμικὸν δεῖπνον. Τὴν γνώμην ταύτην ἐστήριζε τότε ἐπὶ μιᾶς μόνον περιγραφῆς τοιούτου δείπνου, χρονολογουμένης ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος μετὰ Χριστόν, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀναλύσεως τῆς θυσίας τῶν ἀρχαίων Σημιτῶν ἠδυνήθη νὰ προσδώσῃ ἱκανὸν βαθμὸν ἀληθοφανείας εἰς τὴν γνώμην του. Ἐπειδὴ δὲ ἡ θυσία προϋποθέτει τὴν ὕπαρξιν θεότητος, πρόκειται ἐνταῦθα περὶ συμπεράσματος ἐκκινοῦντος ἀπὸ ἀνωτέραν φάσιν λατρείας καὶ φθάνοντος εἰς τὴν κατωτάτην, τοῦ τοτεμισμοῦ.

Ἐνταῦθα θὰ προσπαθήσω, βασιζόμενος εἰς τὸ ἔκτακτον βιβλίον τοῦ Ρόμπερτσον Σμὶθ νὰ τονίσω τὰ τόσον σημαντικὰ δι' ἡμᾶς σημεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα πραγματεύεται περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς σημασίας τῆς θρησκείας, παραλείπων πάσας τὰς λεπτομερείας, παρ' ὅλον ὅτι πολλαὶ εἶναι ὡραιόταται καὶ θέτων εἰς δευτέραν μοῖραν τὰς μεταγενεστέρας ἀναπτύξεις τοῦ θέματος. Ὁ περιωρισμένος χαρακτὴρ τῆς περιλήψεως ἀποστερεῖ τὸν ἀναγνώστην ἀπὸ τὴν διαύγειαν ἢ τὴν πειστικότητα τοῦ πρωτοτύπου.

Ὁ Ρόμπερτσον Σμὶθ ἀναφέρει ὅτι ἡ θυσία ἐπὶ βωμοῦ ἀπετέλεσε τὸ οὐσιωδέστερον σημεῖον τοῦ τυπικοῦ τῶν ἀρχαίων θρησκειῶν. Εἰς πάσας τὰς θρησκείας διαδραματίζει τὸ αὐτὸ μέρος, οὕτως ὥστε ἡ καταγωγή της πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς συνέπεια αἰτίων τὰ ὁποῖα ἐνήργησαν πανταχοῦ ὁμοιομόρφως.

Ἡ θυσία ὅμως—***ἡ ἱερουργία κατ' ἐξοχὴν*** (sacrificium)—ἐσήμαινεν ἀρχικῶς ἄλλο ἢ ὅ,τι ἠννόουν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους: τὴν προσφορὰν δώρων εἰς

(¹) W. Robertson Smith. The religion of the Semites. β' ἔκδ. Λονδῖνον 1907.

τὴν θεότητα διὰ νὰ τὴν ἐξιλεώσουν ἢ νὰ ἐπιτύχουν τὴν εὔνοιάν της. (Ἡ μεταφορικὴ χρῆσις τῆς λέξεως προῆλθεν ἐκ τῆς δευτερευούσης αὐτῆς ἐννοίας τῆς ἀνιδιοτελείας.) Κατὰ τὰ δεδομένα τὰ ὁποῖα ἔχομεν, ἀρχικῶς ἡ θυσία δὲν ἦτο ἡ «πρᾶξις κοινωνικῆς συναδελφώσεως μεταξὺ τῆς θεότητος καὶ τῶν πιστῶν», εἶδος ἐπικοινωνίας τῶν πιστῶν μετὰ τοῦ θεοῦ των.

Εἰς τὴν θυσίαν προσεφέροντο ἐδώδιμα καὶ πόσιμα πράγματα. Ὅ,τι ἐχρησιμοποίει ὁ ἄνθρωπος ὡς τροφήν, κρέας, δημητριακά, ὀπώρας, οἶνον καὶ ἔλαιον, ἐκεῖνα προσέφερε καὶ εἰς τὸν θεόν του. Μόνον ὅσον ἀφορᾷ τὸ κρέας τοῦ ὁποίου ἐγίνετο χρῆσις κατὰ τὴν θυσίαν ὑπῆρχον περιορισμοὶ καὶ παρεκκλίσεις. Τὰς ζωϊκὰς θυσίας τρώγει ὁ θεὸς μετὰ τῶν πιστῶν του, ἐνῶ αἱ φυτικαὶ προορίζονται ἀποκλειστικῶς δι᾽ αὐτόν. Εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι αἱ ζωϊκαὶ θυσίαι εἶναι αἱ παλαιότεραι καὶ κάποτε ἦσαν αἱ μόναι. Αἱ φυτικαὶ θυσίαι προῆλθον ἐκ τῆς προσφορᾶς τῶν ἀπαρχῶν εἰς τὸν κύριον τοῦ ἐδάφους καὶ τῆς χώρας. Ἀλλ᾽ ἡ θυσία τῶν ζώων εἶναι ἀρχαιοτέρα τῆς γεωργίας.

Ἐκ γλωσσικῶν ὑπολειμμάτων συμπεραίνομεν μετὰ βεβαιότητος ὅτι τὸ προσφερόμενον εἰς τὸν θεὸν μέρος τῆς θυσίας ἐθεωρεῖτο κατ᾽ ἀρχὰς ὡς πραγματικὴ αὐτοῦ τροφή. Προϊούσης τῆς ἐξαϋλώσεως τοῦ θεοῦ, ἡ ἀντίληψις αὕτη ἐξένιζε τοὺς πιστούς, οἱ ὁποῖοι εὗρον μίαν λύσιν δίδοντες εἰς αὐτὸν μόνον τὸ ὑγρὸν μέρος τοῦ γεύματος. Βραδύτερον, ἡ χρῆσις τοῦ πυρός, ἡ ὁποία ἔκαμνε τὸ κρέας τῆς θυσίας νὰ ἀνυψοῦται ἀπὸ τὸν βωμὸν ὑπὸ μορφὴν καπνοῦ, ἐπέτρεψε νὰ προσφέρωνται καταλλήλως εἰς τὸ θεῖον ἀνθρώπινοι τροφαί. Τὸ πόσιμον μέρος τῆς θυσίας ἦτο ἀρχικῶς τὸ αἷμα τοῦ σφαγίου. Βραδύτερον ἐχρησιμοποιήθη ὁ οἶνος πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ αἵματος. Διὰ τοὺς ἀρχαίους ὁ οἶνος ἦτο «αἷμα τῆς ἀμπέλου» ὅπως ἀκόμη τὸν καλοῦσιν οἱ ποιηταί μας.

Ἡ ἀρχαιοτάτη μορφὴ θυσίας, ἀρχαιοτέρα τῆς χρή-

σεως τοῦ πυρὸς καὶ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς γεωργίας, ἦτο λοιπὸν ἡ θυσία τῶν ζώων, τῶν ὁποίων τὸ κρέας καὶ τὸ αἷμα ἔτρωγεν ὁ θεὸς μετὰ τῶν πιστῶν του. Ἦτο ἀπαραίτητον νὰ λάβῃ πᾶς συνδαιτημὼν τὸ μερίδιόν του ἐκ τοῦ γεύματος.

Μία τοιαύτη θυσία ἦτο δημοσία τελετή, ἑορτὴ ὁλοκλήρου πατριᾶς. Ἡ θρησκεία ἦτο κατ' ἀρχὴν ζήτημα γενικόν, καὶ τὸ θρησκευτικὸν καθῆκον τμῆμα τῶν κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων. Ἡ θυσία καὶ ἡ ἑορτὴ συμπίπτουν παρ' ὅλοις τοῖς λαοῖς, διότι πᾶσα θυσία συνοδεύεται ὑπὸ ἑορτῆς καὶ δὲν δύναται νὰ τελεσθῇ ἑορτὴ ἄνευ θυσίας. Ἡ ἑορτὴ μετὰ τῆς θυσίας ἦτο μία περίστασις ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἀνυψοῦτο εὐτυχὴς ὑπὲρ τὰ ἀτομικά του συμφέροντα καὶ ἐτόνιζε τοὺς δεσμοὺς οἱ ὁποῖοι τὸν συνέδεον πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ τὸν θεόν.

Ἡ ἠθικὴ δύναμις τοῦ δημοσίου γεύματος καὶ τῆς θυσίας ἐστηρίζετο ἐπὶ παναρχαίων ἀντιλήψεων περὶ τῆς σημασίας τῆς συνειδήσεως. Τὸ νὰ φάγῃ καὶ νὰ πίῃ τις μετ' ἄλλου ἦτο σύμβολον καὶ ἐνίσχυσις συγχρόνως τῆς κοινωνικῆς ὁμονοίας καὶ τῆς ἀναλήψεως ὑποχρεώσεων ἀλληλεγγύης. Τὸ γεῦμα καὶ ἡ θρησκεία ἐξεδήλωνον ἀπ' εὐθείας ὅτι ὁ θεὸς καὶ οἱ πιστοί του ἦσαν συνδαιτημόνες καὶ τοῦτο ἔφερεν ὡς ἐπακόλουθα πάσας τὰς ἄλλας σχέσεις. Ἔθιμα τὰ ὁποῖα τηροῦν ἀκόμη οἱ Ἄραβες τῆς ἐρήμου, ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ δεσμὸς τὸν ὁποῖον δημιουργεῖ ἡ συνεστίασις δὲν ὀφείλεται εἰς θρησκευτικοὺς συντελεστάς, ἀλλ' εἰς τὴν ἀπὸ κοινοῦ βρῶσιν. Ὅστις μοιρασθῇ ἔστω καὶ τὸ μικρότερον τεμάχιον μετά τινος τοιούτου Βεδουΐνου, ἢ πίῃ μίαν γουλιὰν ἀπὸ τὸ γάλα του, δὲν ἔχει λόγον νὰ τὸν φοβῆται πλέον ὡς ἐχθρόν, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶναι βέβαιος διὰ τὴν προστασίαν καὶ τὴν βοήθειάν του. Ὄχι ὅμως διὰ παντός· κατὰ κυριολεξίαν ἐφ' ὅσον χρόνον παραμένει, κατὰ τὴν κοινὴν ἀντίληψιν, εἰς τὸ σῶμα του ἡ οὐσία τὴν ὁποίαν ἔφαγον ὁμοῦ. Τόσον ρεαλιστικῶς ἀντιλαμβάνονται τὸν

δεσμὸν τῆς συναδελφώσεως. Πρέπει νὰ ἐπαναληφθῇ, διὰ νὰ ἐνισχυθῇ καὶ νὰ διατηρηθῇ.

Διατί ὅμως ἀποδίδεται τοιαύτη δύναμις εἰς τὴν ἀπὸ κοινοῦ βρῶσιν καὶ πόσιν; Εἰς τὰς πλέον πρωτογόνους κοινωνίας ὑπάρχει εἷς μόνον δεσμός, ὁ ὁποῖος συνδέει τοὺς ἀνθρώπους ἀπολύτως καὶ ἀνεξαιρέτως: ἡ κοινὴ πατριὰ (kinship). Τὰ μέλη τῆς πατριᾶς ταύτης ἀλληλοϋποστηρίζονται· τὸ kin εἶναι ὁμὰς ἀτόμων τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ ἡνώθη εἰς ψυχικὴν ἑνότητα εἰς τρόπον ὥστε δυνάμεθα νὰ τὰ θεωρήσωμεν ὡς τμήματα κοινῆς ζωῆς. Ἐὰν μέλος τοῦ kin φονευθῇ, δὲν λέγουν : ἐχύθη τὸ αἷμα τούτου ἢ ἐκείνου, ἀλλά : ἐχύθη τὸ αἷμά μας. Ἡ ἑβραϊκὴ φράσις διὰ τῆς ὁποίας ἀναγνωρίζεται ἡ κοινότης τῆς πατριᾶς εἶναι : Εἶσαι σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου καὶ ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων μου. Ὥστε kinship σημαίνει συμμετοχὴ εἰς κοινὴν οὐσίαν. Εἶναι λοιπὸν φυσικὸν νὰ μὴ στηρίζεται μόνον εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἕκαστος εἶναι τμῆμα τῆς οὐσίας τῆς μητρός του, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐγεννήθη καὶ μὲ τὸ γάλα τῆς ὁποίας ἐτράφη, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ὅτι ἡ τροφή, τὴν ὁποίαν κατόπιν τρώγουσι καὶ διὰ τῆς ὁποίας διατηροῦσι τὸ σῶμα των δύναται νὰ προσδώσῃ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ kinship. Ὅτε διεμοιράζοντο τὸ γεῦμα των μετὰ τοῦ θεοῦ των, ἐξέφραζον τὴν πεποίθησίν των ὅτι εἶναι ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας μὲ τὸν θεόν, καὶ ἐὰν ἀνεγνώριζον ἕνα ἄνθρωπον ὡς ξένον, δὲν συνέτρωγον μὲ αὐτόν.

Ὥστε ἀρχικῶς τὸ συμπόσιον μετὰ τῆς θυσίας ἦτο συμπόσιον συγγενῶν, συμφώνως πρὸς τὸν νόμον κατὰ τὸν ὁποῖον μόνον συγγενεῖς συντρώγουσι. Εἰς τὴν κοινωνίαν μας τὸ συμπόσιον ἑνώνει τὰ μέλη μιᾶς οἰκογενείας, ἀλλ᾽ οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν ἡ θυσία πρὸς τὴν οἰκογένειαν. Τὸ kinship εἶναι παλαιότερον τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς· αἱ ἀρχαιόταται γνωσταὶ εἰς ἡμᾶς οἰκογένειαι περιλαμβάνουν πρόσωπα ἀνήκοντα εἰς διαφόρους συγγενικὰς ὁμάδας. Οἱ ἄνδρες νυμφεύονται γυναῖκας ἐκ ξένων πατριῶν, τὰ δὲ τέκνα κληρονομοῦν τὴν πα-

τριὰν τῆς μητρός. Δὲν ὑπάρχει συγγένεια πατριᾶς μεταξὺ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας. Εἰς τοιαύτην οἰκογένειαν δὲν ὑπάρχει κοινὸν γεῦμα. Καὶ σήμερον ἀκόμη οἱ ἄγριοι τρώγουν μόνοι καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἀπαγορεύσεις τοῦ τοτεμισμοῦ δι' ὡρισμένας τροφὰς καθιστῶσιν εἰς αὐτοὺς συχνάκις ἀδύνατον νὰ φάγωσι μετὰ τῆς γυναικός των καὶ τῶν τέκνων των.

Ἂς ἐπανέλθωμεν τώρα εἰς τὸ σφάγιον. Ὅπως εἴπομεν, δὲν ἐγίνετο συνάντησις ὁλοκλήρου τῆς φυλῆς χωρὶς θυσίαν ζώου, ἀλλὰ—πρᾶγμα σημαντικὸν—οὔτε σφαγὴ ζώου ἂν μὴ διὰ δημοσίαν ἑορτήν. Ἐτρέφοντο συνήθως διὰ καρπῶν, κυνηγίου ἢ γάλακτος κατοικιδίων ζώων, ἀλλ' ἕνεκα θρησκευτικῶν προλήψεων δὲν ἠδύνατο ἓν ἄτομον νὰ φονεύσῃ κατοικίδιον ζῶον δι' ἰδίαν αὐτοῦ χρῆσιν. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, λέγει ὁ Ρόμπερτσον Σμίθ, ὅτι ἀρχικῶς πᾶσα θυσία ἦτο θυσία πατριᾶς καὶ ὅτι ἀρχικῶς ***ἡ σφαγὴ θύματος*** ἦτο ἐκ τῶν πράξεων ἐκείνων, ***αἱ ὁποῖαι ἀπηγορεύοντο εἰς τὸ ἄτομον καὶ ἐπετρέποντο μόνον ὅτε ὁλόκληρος ἡ φυλὴ ἀνελάμβανε τὴν εὐθύνην των.*** Διὰ τοὺς πρωτογόνους λαοὺς ὑπάρχει μία μόνον τάξις πράξεων διὰ τὰς ὁποίας ἰσχύει ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος, αἱ πράξεις δηλαδὴ ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι προσβάλλουν τὴν ἱερότητα τοῦ κοινοῦ εἰς τὴν φυλὴν αἵματος. Ζωὴ τὴν ὁποίαν δὲν δύναταί τις νὰ ἀφαιρέσῃ,ζωή,ἡ ὁποία μόνον μὲ τὴν ἔγκρισιν καὶ τὴν συμμετοχὴν ὅλων τῶν μελῶν τῆς πατριᾶς δύναται νὰ θυσιασθῇ, εἶναι ἰσότιμος πρὸς τὴν ζωὴν μέλους τῆς πατριᾶς. Ὁ κανὼν κατὰ τὸν ὁποῖον πᾶς συνδαιτημὼν εἰς τὸ γεῦμα μετὰ θυσίας πρέπει νὰ φάγῃ ἀπὸ τὸ κρέας τοῦ θύματος ἔχει τὴν αὐτὴν ἔννοιαν μὲ τὸν κανόνα, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἐκτέλεσις κακουργήματος μέλους τῆς φυλῆς πρέπει νὰ γίνῃ ὑφ' ὁλοκλήρου τῆς φυλῆς. Μὲ ἄλλας λέξεις : ἐφέροντο εἰς τὸ θῦμα ὡς πρὸς μέλος τῆς φυλῆς· ***ἡ θύουσα κοινωνία, ὁ θεός της καὶ τὸ θῦμα εἶχον τὸ αὐτὸ αἷμα,*** ἦσαν μέλη μιᾶς πατριᾶς.

Ὁ Ρόμπερτσον Σμίθ, ἐπὶ τῇ βάσει πλουσίων δεδο-

μένων, ταυτίζει τὸ θῦμα μετὰ τοῦ παλαιοῦ τοτὲμ ζώου. Εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἀρχαιότητα ὑπῆρχον δύο εἰδῶν θυσίαι: θυσίαι κατοικιδίων, τὰ ὁποῖα ἐτρώγοντο καὶ εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον καὶ ἀσυνήθεις θυσίαι ζώων, τὰ ὁποῖα ἀπηγορεύοντο ὡς ἀκάθαρτα. Ἐπιμελεστέρα ἔρευνα τοῦ ζητήματος δεικνύει ὅτι τὰ ἀκάθαρτα ταῦτα ζῶα ἦσαν ζῶα ἱερά, ὅτι προσεφέροντο ὡς θύματα εἰς τοὺς θεοὺς τῶν ὁποίων ἦσαν ἱερά, ὅτι τὰ ζῶα ταῦτα ἐταυτίζοντο ἀρχικῶς πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ὅτι οἱ πιστοὶ ἐξεδήλουν μέ τινα τρόπον κατὰ τὴν θυσίαν τὴν ἐξ αἵματος συγγένειαν αὐτῶν πρὸς τὸ ζῶον καὶ τὸν θεόν. Εἰς ἀκόμη παλαιοτέρας ὅμως ἐποχὰς ἐλλείπει ἡ διάκρισις αὕτη μεταξὺ κοινῶν καὶ «μυστικῶν» θυσιῶν. Πάντα τὰ ζῶα εἶναι ἀρχικῶς ἱερά, τὸ κρέας των ἀπαγορεύεται, καὶ μόνον εἰς δημοσίας ἑορτὰς δύναται ὅλη ἡ φυλὴ νὰ τὸ φάγῃ ἀπὸ κοινοῦ. Ἡ σφαγὴ τοῦ ζώου ἰσοδυναμεῖ πρὸς χύσιμον τοῦ αἵματος τῆς φυλῆς καὶ πρέπει νὰ γίνεται μὲ τὰς αὐτὰς φροντίδας καὶ ἐξασφαλίσεις ἀπὸ πᾶσαν δυνατὴν μομφήν.

Ἡ ἐξημέρωσις τῶν κατοικιδίων ζώων καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς κτηνοτροφίας φαίνεται ὅτι παρεσκεύασαν πανταχοῦ τὸ τέλος τοῦ καθαροῦ καὶ αὐστηροῦ τοτεμισμοῦ τῶν παλαιοτέρων χρόνων(1). Ἀλλ' ὅ,τι ἔμεινε εἰς τὴν θρησκείαν τῶν ποιμένων ἀπὸ τὴν ἱερότητα τῶν κατοικιδίων ζώων, εἶναι ἀρκετὰ σαφές, διὰ νὰ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὸν ἀρχαῖον τοτεμιστικὸν χαρακτῆρα της. Ἀκόμη καὶ εἰς μεταγενεστέρους κλασσικοὺς χρόνους, τὸ ἔθιμον ἐπέβαλλε πολλαχοῦ εἰς τὸν θύτην, μετὰ τὴν τέλεσιν τῆς θυσίας, νὰ τρέπεται εἰς φυγήν, ὡς ἐὰν ἔπρεπε νὰ διαφύγῃ μίαν τιμωρίαν. Εἰς τὴν

---

(1) «Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ χρῆσις κατοικιδίων ζώων εἰς τὴν ὁποίαν ὁδηγεῖ ἀπαραιτήτως ὁ τοτεμισμὸς (ἐὰν ὑπάρχουν ζῶα δυνάμενα νὰ γίνουν κατοικίδια) ἀποβαίνει μοιραία εἰς τὸν τοτεμισμόν». Jevons, An introduction to the history of religion 1911, Ε' ἔκδ. σελ. 120.

Ἑλλάδα ἦτο ἀσφαλῶς ἄλλοτε διαδεδομένη ἡ ἰδέα ὅτι ὁ φόνος βοὸς ἦτο ἔγκλημα. Εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν ἑορτὴν τῶν βουφονίων, μετὰ τὴν θυσίαν, ἐγίνετο τυπικὴ δίκη, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπελογοῦντο πάντες οἱ συμμετασχόντες εἰς αὐτήν. Τέλος, συνεφώνουν νὰ ἐπιρρίψουν τὴν εὐθύνην τοῦ φόνου εἰς τὴν μάχαιραν, ἡ ὁποία ἐρρίπτετο κατόπιν εἰς τὴν θάλασσαν.

Παρ' ὅλον τὸν φόβον, ὁ ὁποῖος προασπίζει τὴν ζωὴν ἑνὸς ἱεροῦ ζώου ὡς ἐὰν πρόκειται περὶ τῆς ζωῆς μέλους τῆς φυλῆς, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ φονεύεται κατὰ καιροὺς ἐπισήμως ὑπὸ ὅλων ἓν τοιοῦτον ζῶον, διὰ νὰ διαμοιράσουν τὰ μέλη τῆς πατριᾶς τὸ κρέας καὶ τὸ αἷμά του. Τὰ ἐλατήρια τῆς πράξεως ταύτης μαρτυροῦσι τὴν βαθυτέραν ἔννοιαν τῆς θυσίας. Εἴδομεν ὅτι εἰς μεταγενεστέρους χρόνους πᾶσα ἀπὸ κοινοῦ βρῶσις ἢ συμμετοχὴ εἰς τὴν αὐτὴν οὐσίαν, ἡ ὁποία εἰσέρχεται εἰς τὸ σῶμα, δημιουργεῖ ἱερὸν δεσμὸν μεταξὺ τῶν συνδαιτημόνων· εἰς ἀρχαιοτάτους χρόνους φαίνεται ὅτι μόνον ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν οὐσίαν θείας θυσίας ἔχει τοιαύτην ἔννοιαν. **Τὸ ἱερὸν μυστήριον τοῦ διὰ θυσίας θανάτου δικαιολογεῖται, διότι οὕτω μόνον δύναται νὰ συναφθῇ ὁ ἱερὸς δεσμὸς ὁ ὁποῖος συνδέει τοὺς συνδαιτημόνας μεταξύ των καὶ πρὸς τὸν θεόν των**(¹).

Ὁ δεσμὸς οὗτος δὲν εἶναι ἢ ἡ ζωὴ τοῦ θύματος, ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς τὸ κρέας καὶ τὸ αἷμά του καὶ διανέμηται εἰς τὸ γεῦμα μεταξὺ ὅλων τῶν συνδαιτημόνων. Ἡ ἔννοια αὕτη εὑρίσκεται εἰς τὸ βάθος ὅλων τῶν **δεσμῶν αἵματος,** διὰ τῶν ὁποίων καὶ εἰς μεταγενεστέρους χρόνους συνεδέοντο οἱ ἄνθρωποι. Ἡ τελείως ρεαλιστικὴ ἀντίληψις τῆς κοινότητος αἵματος, ὡς ταυτότητος τῆς οὐσίας, ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ ἀντιληφθῶμεν τὴν ἀνάγκην νὰ ἀνακαινίζεται ἀπὸ χρόνου εἰς χρό-

(¹) Jevons, An introduction κλπ. σελ. 113.

νον διὰ τοῦ φυσικοῦ φαινομένου τοῦ γεύματος μετὰ θυσίας.

Ἂς διακόψωμεν ἐνταῦθα τὴν ἔκθεσιν τῶν συλλογισμῶν τοῦ Ρόμπερτσον Σμίθ, διὰ νὰ συνοψίσωμεν αὐτοὺς δι᾽ ὀλίγων: Ὅτε ἐνεφανίσθη ἡ ἔννοια τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, ἡ θυσία ἐθεωρήθη ὡς δῶρον πρὸς τὴν θεότητα, ὡς μεταφορὰ ἀπὸ τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ θεοῦ. Ἀλλ᾽ ἡ ἐξήγησις αὕτη ἄφινε ἀνεξηγήτους πάσας τὰς ἰδιορρυθμίας τοῦ τυπικοῦ τῆς θρησκείας. Εἰς ἀρχαιοτάτους χρόνους τὸ θῦμα ἦτο ἱερὸν καὶ ἡ ζωή του ἀναφαίρετος· μόνον διὰ τῆς συμμετοχῆς καὶ τῆς συνενοχῆς ὁλοκλήρου τῆς φυλῆς καὶ παρουσίᾳ τοῦ θεοῦ ἠδύνατο νὰ ἀφαιρεθῇ διὰ νὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἱερὸν οὐσίαν, διὰ τῆς βρώσεως τῆς ὁποίας τὰ μέλη τῆς πατριᾶς ἐξησφάλιζον τὴν ταυτότητα οὐσίας μεταξὺ αὐτῶν καὶ πρὸς τὴν θεότητα. Ἡ θυσία ἦτο μυστήριον, τὸ θῦμα ἦτο μέλος τῆς φυλῆς. Ἦτο εἰς τὴν πραγματικότητα τὸ παλαιὸν τοτὲμ ζῶον, αὐτὸς οὗτος ὁ πρωτόγονος θεός, διὰ τοῦ φόνου καὶ τῆς βρώσεως τοῦ ὁποίου τὰ μέλη τῆς πατριᾶς ἀνεκαίνιζον καὶ ἐξησφάλιζον τὴν ὁμοιότητα αὐτῶν πρὸς τὸν θεόν.

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῆς θυσίας ὁ Ρόμπερτσον Σμὶθ ἐξήγαγε τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ περιοδικὸς φόνος καὶ ἡ βρῶσις τοῦ τοτὲμ ἀπετέλεσαν οὐσιῶδες μέρος τῆς τοτεμικῆς θρησκείας εἰς χρόνους ***πρὸ τῆς λατρείας ἀνθρωπομόρφων θεοτήτων.*** Τὸ τυπικὸν ἑνὸς τοιούτου τοτεμικοῦ συμποσίου διετηρήθη, ὡς λέγει, εἰς τὴν περιγραφὴν μιᾶς θυσίας εἰς μεταγενεστέρους χρόνους. Ὁ ἅγιος Νεῖλος ἀναφέρει ἓν ἔθιμον τῶν Βεδουΐνων τῆς ἐρήμου τοῦ Σινᾶ κατὰ τὰ τέλη τῆς Δ′ ἑκατονταετηρίδος μετὰ Χριστόν, κατὰ τὴν τέλεσιν θυσίας. Τὸ θῦμα, μία κάμηλος, ἐδένετο εἰς ἀκατέργαστον λίθινον βωμόν· ὁ ἀρχηγὸς τῆς φυλῆς ἐκάλει τοὺς μετέχοντας νὰ κάμουν τρεῖς φορὰς τὸν γῦρον τοῦ βωμοῦ, ἐπέφερεν εἰς τὸ ζῶον τὸ πρῶτον τραῦμα καὶ ἔπινεν ἀπλήστως τὸ αἷμα τὸ ὁποῖον ἔρρεε. Κατόπιν πάντες οἱ ἄλλοι ἐπι-

πτον ἐπὶ τοῦ θύματος ἔκοπτον διὰ τῶν ξίφων των τεμάχια τοῦ θερμοῦ ἀκόμη κρέατος καὶ τὰ κατεβρόχθιζον ὠμά, μὲ τόσην ταχύτητα, ὥστε εἰς τὸ βραχὺ χρονικὸν διάστημα τὸ ὁποῖον μεσολαβεῖ μεταξὺ τῆς ἀνατολῆς τοῦ Ἑωσφόρου, πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποίου ἐγίνετο ἡ θυσία καὶ τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ὠχριᾶ τὸ ἄστρον πρὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου, εἶχεν ἐξαφανισθῆ πᾶν ἴχνος τοῦ θύματος, αἷμα, ὀστᾶ, δέρμα, κρέας καὶ ἐντόσθια. Τὸ βάρβαρον τοῦτο ἔθιμον, μαρτυροῦν τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀρχαιότητα, καθὼς ὅλα φαίνονται ἀποδεικνύοντα, δὲν ἦτο μεμονωμένη συνήθεια, ἀλλ' ἡ γενικὴ ἀρχικὴ μορφὴ τῆς τοτεμικῆς θυσίας, ἡ ὁποία ἐξησθένισε ποικιλοτρόπως εἰς μεταγενεστέρους χρόνους.

Πολλοὶ συγγραφεῖς ἠρνήθησαν νὰ δώσωσι σημασίαν εἰς τὴν ἀντίληψιν ταύτην τοῦ τοτεμισμοῦ, διότι δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐπικυρωθῇ διὰ τῆς ἀμέσου παρατηρήσεως τῆς βαθμίδος ἐκείνης τοῦ τοτεμισμοῦ. Ὁ Ρόμπερτσον Σμὶθ ἀνέφερεν ὁ ἴδιος παραδείγματα ὅπου ἡ σημασία τῆς θυσίας ὡς μυστηρίου φαίνεται ἀναντίρρητος, ὡς τὰς ἀνθρωποθυσίας τῶν Ἀζτέκων καὶ ἄλλας ἐνθυμιζούσας τὸ τοτεμικὸν γεῦμα, ὡς τὴν θυσίαν τῶν ἄρκτων παρὰ τῇ φυλῇ τῶν Οὐαταουὰκ τῆς Ἀμερικῆς καὶ τὰς ἑορτὰς τῶν ἄρκτων τῶν Ἀϊνὼ τῆς Ἰαπωνίας. Ὁ Φραῖζερ ἐκθέτει λεπτομερῶς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ὡς καὶ ἄλλας ὁμοίας εἰς τὰ δύο νεωστὶ ἐκδοθέντα τμήματα τοῦ μεγάλου ἔργου του(1). Μία φυλὴ Ἰνδιάνων τῆς Καλιφορνίας λατρεύουσα μέγα ἁρπακτικὸν πτηνόν, τὸν βύαν, τὸν φονεύει ἐπισήμως ἅπαξ τοῦ ἔτους καὶ κατόπιν πενθεῖ δι' αὐτὸν καὶ διατηρεῖ τὸ δέρμα του μετὰ τῶν πτερῶν του. Οἱ Ἰνδιάνοι Ζοῦνι τοῦ Νέου Μεξικοῦ κάμνουσι τὸ αὐτὸ μὲ τὴν ἱερὰν χελώνην των.

Εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἰντιχιοῦμα τῶν φυλῶν τῆς

---

(1) The Golden Bough, μέρος Ε'. Spirits of the corn and of the wild; 1912 εἰς τὰ τμήματα, Eating the God καὶ Killing the divine animal.

Κεντρικῆς Αὐστραλίας παρετηρήθη ἓν χαρακτηριστικόν, τὸ ὁποῖον συμφωνεῖ πλήρως μὲ τὰς προϋποθέσεις τοῦ Ρόμπερτσον Σμίθ. Πᾶσα φυλή, ἡ ὁποία τελεῖ μαζικὰς τελετὰς διὰ τὴν αὔξησιν τοῦ τοτέμ της, τὸ ὁποῖον ὅμως τῆς ἀπαγορεύεται νὰ φάγῃ, ὀφείλει κατὰ τὴν τελετὴν νὰ φάγῃ ὀλίγον ἀπὸ τὸ τοτέμ της, προτοῦ τὸ παραδόσῃ εἰς τὰς ἄλλας φυλάς. Τὸ ὡραιότερον παράδειγμα βρώσεως ὑπὸ μορφὴν μυστηρίου τοῦ ἄλλως ἀπηγορευμένου τοτέμ, εὑρίσκεται κατὰ τὸν Φραῖζερ εἰς τοὺς Μπίνι τῆς Δυτικῆς Ἀφρικῆς καὶ συνδέεται πρὸς τὸν ἐνταφιασμόν(1).

Ἡμεῖς ὅμως θὰ συμφωνήσωμεν μὲ τὸν Ρόμπερτσον Σμὶθ ὅτι ὁ ὑπὸ τύπον μυστηρίου φόνος καὶ ἡ ἀπὸ κοινοῦ βρῶσις τοῦ ἀπηγορευμένου τοτὲμ ἀπετέλεσαν οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν τοῦ τοτεμισμοῦ(2).

5

Ἂς φαντασθῶμεν τώρα τὴν σκηνὴν ἑνὸς τοιούτου τοτεμικοῦ γεύματος καὶ ἂς τὴν συμπληρώσωμεν διά τινων πιθανῶν χαρακτηριστικῶν, τὰ ὁποῖα δὲν ἠδυνήθημεν ἀκόμη νὰ λάβωμεν ὑπ᾿ ὄψιν. Παρευρίσκεται ὁλόκληρος ἡ πατριά, ἡ ὁποία εἰς ἐπισήμους περιστάσεις φονεύει σκληρῶς τὸ τοτέμ της καὶ τὸ τρώγει ὠμόν: τὸ αἷμα του, τὸ κρέας καὶ τὰ ὀστᾶ του. Τὰ μέλη τῆς φυλῆς εἶναι ἐνδεδυμένα εἰς τρόπον ὥστε νὰ ὁμοιάζωσι μὲ τὸ τοτέμ, μιμοῦνται τὴν ζωήν του καὶ τὰς κινήσεις του, ὡς ἐὰν ἤθελον νὰ τονίσωσι τὴν ταυτότητά των μετ᾿ αὐτοῦ. Ὅλοι γνωρίζουσιν ὅτι πράττουσι πρᾶξιν ἀπηγορευμένην εἰς τὸ ἄτομον καὶ δικαιολογουμένην μόνον ἕνεκα

(1) Frazer, Totemism and exogamy, Β΄. σελ. 590.

(2) Αἱ ἀντιρρήσεις τὰς ὁποίας διετύπωσαν διάφοροι συγγραφεῖς (Marillier, Herbert καὶ Mauss κ. ἄ.) κατὰ τῆς θεωρίας ταύτης τῆς θυσίας δὲν μοῦ εἶναι ἄγνωστοι, ἀλλὰ δὲν ἐμείωσαν εἰς τὰ κύρια αὐτῆς σημεῖα τὴν ἐντύπωσιν τῶν ἀπόψεων τοῦ Ρόμπερτσον Σμίθ.

τῆς συμμετοχῆς ὅλων. Οὐδεὶς δύναται ἐξ ἄλλου νὰ μὴ λάβῃ μέρος εἰς τὸν φόνον καὶ τὸ γεῦμα. Μετὰ τὸ γεῦμα θρηνοῦν καὶ μοιρολογοῦν τὸ φονευθὲν ζῶον. Ὁ θρῆνος διὰ τὸ τοτὲμ εἶναι ἀναγκαῖος, ἀποτέλεσμα τοῦ φόβου πρὸ ἀπειλουμένης ἐκδικήσεως, καὶ ὁ κύριος σκοπός του εἶναι, ὡς παρατηρεῖ εἰς ἀνάλογον περίπτωσιν ὁ Ρόμπερτσον Σμίθ, νὰ ἀπορρίψουν τὴν εὐθύνην διὰ τὸν φόνον (¹).

Μετὰ τὸ πένθος ὅμως τοῦτο ἐπακολουθεῖ θορυβωδεστάτη ἑορτή, ὅπου ὅλα τὰ ἔνστικτα ἀφίνονται ἐλεύθερα καὶ ἐπιτρέπεται ἀκωλύτως ἡ ἱκανοποίησίς των. Ἐνταῦθα βλέπομεν ἀκόπως τὴν ἔννοιαν τῆς ***ἑορτῆς***. Ἡ ἑορτὴ εἶναι ἐπιτετραμμένη ἢ μᾶλλον ἐπιβεβλημένη κατάχρησις, ἐπίσημος παράβασις τῆς ἀπαγορεύσεως. Οἱ ἄνθρωποι δὲν παραβαίνουν τὴν ἀπαγόρευσιν διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι εἶναι εὔθυμοι κατὰ παραγγελίαν, ἀλλ' ἡ κατάχρησις εὑρίσκεται εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἑορτῆς. Ἡ εὔθυμος διάθεσις γεννᾶται διὰ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἄλλως ἀπηγορευμένου.

Τί σημαίνει ὅμως ἡ εἰσαγωγὴ εἰς τὴν χαρὰν ταύτην, τοῦ πένθους διὰ τὸν θάνατον τοῦ τοτέμ; Ἀφοῦ χαίρονται διὰ τὸν φόνον τοῦ τοτέμ, ὁ ὁποῖος συνήθως ἀπαγορεύεται, διατί πενθοῦν δι' αὐτόν;

Εἴδομεν ὅτι τὰ μέλη τῆς πατριᾶς καθαγιάζονται διὰ τῆς βρώσεως τοῦ τοτὲμ καὶ ἐνισχύουν τὴν ταυτότητά των πρὸς αὐτὸ καὶ πρ ς ἀλλήλους. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἔχουν ἐντός των τὴν ἱερὰν ζωήν, φορεὺς τῆς ὁποίας εἶναι ἡ οὐσία τοῦ τοτέμ, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγήσῃ τὴν εὔθυμον διάθεσιν καὶ ὅλα τὰ ἐπακόλουθά της.

Ἡ ψυχανάλυσις κατέδειξεν ὅτι τὸ τοτὲμ εἶναι ἐν τῇ πραγματικότητι ἀντικαταστάτης τοῦ πατρὸς καὶ πρὸς τοῦτο συμφωνεῖ πλήρως ἡ ἀντίφασις ὅτι κανονικῶς ἀπαγορεύεται νὰ τὸ φονεύσωσι καὶ ὅμως ὁ φόνος του εἶναι ἀντικείμενον ἑορτῆς, ὅτι τὸ φονεύουσι καὶ ὅμως πεν-

(¹) Religion of the Semits, Δ' ἔκδ. 1907, σελ. 412.

θοῦσι δι᾿ αὐτό. Ἡ διττὴ συναισθηματικὴ κατάστασις ἡ ὁποία καὶ σήμερον ἀκόμη χαρακτηρίζει εἰς τὰ παιδία μας τὸ πατρικὸν σύμπλεγμα καὶ συνεχίζεται συχνάκις εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἐνηλίκου, ἐπεξετάθη καὶ ἐπὶ τοῦ τοτέμ, τοῦ ἀντικαταστάτου τοῦ πατρός.

Ἐὰν ὅμως συνδυάσωμεν τὴν ἀντίληψιν τοῦ τοτὲμ ὡς ἀντικαταστάτου τοῦ πατρός, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχει ἡ ψυχανάλυσις μὲ τὸ ἔθιμον τοῦ τοτεμικοῦ γεύματος καὶ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Δαρβίνου περὶ τῆς ἀρχικῆς καταστάσεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν τὸ πρᾶγμα βαθύτερον καὶ νὰ διαβλέψωμεν μίαν ὑπόθεσιν, ἡ ὁποία ἐνῶ ἴσως φαίνεται ἀποκύημα τῆς φαντασίας, ἔχει τὸ προτέρημα νὰ ἀποκαθιστᾷ μίαν ἀπρόβλεπτον ἑνότητα μεταξὺ κεχωρισμένων μέχρι τοῦδε ὁμάδων φαινομένων.

Ἡ πρωτόγονος ὀρδὴ τοῦ Δαρβίνου δὲν ἀφίνει ἐννοεῖται οὐδεμίαν θέσιν διὰ νὰ θέσωμεν ἐκεῖ τὰς ἀρχὰς τοῦ τοτεμισμοῦ. Εἷς βίαιος καὶ ζηλότυπος πατὴρ κρατεῖ ὅλα τὰ θήλεα δι᾿ ἑαυτὸν καὶ ἐκδιώκει τοὺς υἱοὺς ἅμα μεγαλώσουν. Ἡ πρωτόγονος αὕτη κατάστασις τῆς κοινωνίας οὐδαμοῦ παρετηρήθη. Ἡ πλέον πρωτόγονος κατάστασις τὴν ὁποίαν εὑρίσκομεν καὶ ἡ ὁποία ὑπάρχει καὶ σήμερον ἀκόμη εἰς ὡρισμένας φυλὰς εἶναι οἱ ***σύνδεσμοι ἀνδρῶν***, ἀποτελούμενοι ἐξ ἰσοτίμων μελῶν καὶ ὑποτασσόμενοι εἰς τοὺς περιορισμοὺς τοῦ τοτεμικοῦ συστήματος, τῆς κληρονομίας γινομένης διὰ τῆς μητρός. Εἶναι δυνατὸν ἡ ὀργάνωσις αὕτη νὰ προῆλθε ἀπὸ τὴν ἄλλην καὶ κατὰ τίνα τρόπον ;

Ἡ ἑορτὴ τοῦ τοτεμικοῦ γεύματος ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ δόσωμεν ἀπάντησιν. Ἡμέραν τινά[1] οἱ ἐκδιωχθέντες ἀδελφοὶ συνεκεντρώθησαν, ἐφόνευσαν καὶ κατέφαγον τὸν πατέρα, θέσαντες τέρμα εἰς τὴν πατρικὴν ὀρδήν. Ἡνωμένοι, ἀπετόλμησαν καὶ ἐπέτυχον ὅ,τι ἦτο ἀδύνατον εἰς ἕνα ἕκαστον. (Ἴσως πρόοδος τοῦ πολιτι-

(1) Ἡ ἐξιστόρησις αὕτη θὰ φανῇ δυσνόητος ἐὰν δὲν λάβῃ ὁ ἀναγνώστης ὑπ' ὄψιν τὸ τέλος τῆς ἑπομένης ὑποσημειώσεως.

σμοῦ ἡ χρῆσις νέου ὅπλου ἔδωσεν εἰς αὐτοὺς τὸ αἴσθημα τῆς ὑπεροχῆς). Τὸ γεγονὸς ὅτι ἔφαγον τὸν φονευθέντα εἶναι αὐτονόητον διὰ τὸν καννίβαλον ἄγριον. Ὁ βιαιος πατὴρ ἦτο ἀσφαλῶς τὸ πρότυπον τὸ ὁποῖον ὅλα τὰ μέλη τῆς ἀδελφικῆς ὀρδῆς ἐζήλευον καὶ ἐφοβοῦντο. Τώρα, διὰ τῆς βρώσεώς του ἐταυτίζοντο πρὸς αὐτὸν καὶ ἕκαστος προσεταιρίζετο τεμάχιον τῆς ἰσχύος του. Τὸ τοτεμικὸν γεῦμα, ἡ πρώτη ἴσως ἑορτὴ τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι οὕτω ἡ ἐπανάληψις καὶ ἡ ἀναμνηστικὴ ἑορτὴ διὰ τὴν ἀξιοσημείωτον ταύτην ἐγκληματικὴν πρᾶξιν ἡ ὁποία ἔγινεν ἀπαρχὴ τόσων θεσμῶν, τῶν κοινωνικῶν ὀργανώσεων, τῶν ἠθικῶν περιορισμῶν καὶ τῆς θρησκείας[1].

---

(1) Ἡ παράδοξος κατὰ τὸ φαινόμενον ὑπόθεσις τῆς καταβολῆς καὶ τοῦ φόνου τοῦ τυράννου πατρὸς ὑπὸ τοῦ συνδέσμου τῶν ἐκδιωχθέντων υἱῶν εἶναι κατὰ τὸν Atkinson ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῶν συνθηκῶν αἱ ὁποῖαι ἴσχυον εἰς τὴν πρωτόγονον ὀρδὴν τοῦ Δαρβίνου. «Ὁμὰς νεαρῶν ἀδελφῶν ζώντων ὁμοῦ εἰς ἀναγκαστικὴν ἀγαμίαν ἢ ἐχόντων τὸ πολὺ πολυάνδρους σχέσεις πρὸς μίαν μόνην δούλην γυναίκα. Ὀρδὴ ἀδύνατος ἀκόμη, διότι τὰ μέλη της εἶναι ἄωρα: ἀλλ' ὅτε ἀποκτήσουν ἀναποφεύκτως μὲ τὸν καιρὸν τὴν δύναμιν θὰ ἀφαιρέσουν ἀπὸ τὸν τύραννον πατέρα, κατόπιν ἐπανειλημμένων ὁμαδικῶν ἐπιθέσεων τὴν ζωὴν καὶ τὴν γυναῖκα» (Primal law σελ. 220-221). Ὁ Ἄτκινσον, ὁ ὁποῖος ἔζησεν καθ' ὅλον τὸν βίον του εἰς τὴν Νέαν Καληδονίαν καὶ εἶχεν ὅλην τὴν εὐκολίαν νὰ μελετήσῃ τοὺς ἰθαγενεῖς, λέγει ὅτι ἡ κατάστασις τῆς ἀρχικῆς ὀρδῆς τὴν ὁποίαν προϋποθέτει ὁ Δαρβῖνος παρατηρεῖται εὐκόλως εἰς ἀγέλας ἀγρίων βοῶν καὶ ἵππων καὶ ὁδηγεῖ κατὰ κανόνα εἰς τὸν φόνον τοῦ πατρός. Παραδέχεται ἀκόμη ὅτι μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ πατρος ἡ ὀρδὴ διαιρεῖται διὰ τῆς σκληρᾶς πάλης τῶν νικητῶν ἀδελφῶν πρὸς ἀλλήλους. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἔλθῃ νέα ὀργάνωσις τῆς κοινωνίας: «Διαρκῶς ἐπαναλαμβάνεται ἡ βιαία διαδοχὴ τοῦ μονάρχου καὶ τυράννου πατρὸς ὑπὸ υἱῶν, **τῶν ὁποίων αἱ πατροκτόνοι χεῖρες συνεπλέκοντο ἀμέσως εἰς ἀδελφοκτόνον πάλην**» (σελ. 228). Ὁ Ἄτκινσον, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε ὑπ' ὄψιν τὰ δεδομένα τῆς ψυχαναλύσεως καὶ δὲν εἶχε γνῶσιν τῶν μελετῶν τοῦ Ρόμπερτσον Σμίθ, εὑρίσκει ὀλιγώτερον βιαίαν

Διὰ νὰ εὕρωμεν ἀληθοφανῆ τὰ συμπεράσματα ταῦτα, χωρὶς νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν προϋπόθεσιν τὴν ὁποίαν ἐκάμομεν, ἀρκεῖ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ὀρδὴ τῶν ἀδελφῶν κατείχετο ἀπὸ τὰ ἴδια ἀντιφατικὰ συναισθήματα πρὸς τὸν πατέρα, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ ἀνακαλύψωμεν ὡς περιεχόμενον τῆς διττότητος τοῦ πατρικοῦ συμπλέγματος εἰς ὅλα τὰ σύγχρονα παιδία καὶ τοὺς νευροπαθεῖς. Ἐμίσουν τὸν πατέρα, ὁ ὁποῖος ἀντετάσσετο τόσον ἰσχυρῶς εἰς τὴν ἀνάγκην των νὰ ἐξουσιάζουν καὶ εἰς τὰς γενετησίους ἀπαιτήσεις των, ἀλλὰ συγχρόνως τὸν ἠγάπων καὶ τὸν ἐθαύμαζον. Ἅμα τὸν κατέβαλλον καὶ ἱκανοποίουν τὸ μῖσος των καὶ ἐξετέλουν τὴν ἐπιθυμίαν των νὰ ταυτισθῶσι πρὸς αὐτόν, ἐξεδηλοῦντο αἱ καταβληθεῖσαι τρυφεραὶ τάσεις(¹). Τοῦτο συνέβαινεν ὑπὸ μορφὴν μετανοίας· ἐνεφανίζετο συναίσθημα

μετάβασιν ἀπὸ τῆς πρωτογόνου ὀρδῆς εἰς τὴν ἑπομένην κοινωνικὴν βαθμίδα, κατὰ τὴν ὁποίαν πολλοὶ ἄνδρες ζῶσιν ὁμοῦ εἰρηνικῶς. Ἀφίνει νὰ ὑπεισέλθῃ ἡ μητρικὴ στοργή, ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνει νὰ παραμένωσιν εἰς τὴν ὀρδὴν οἱ νεώτεροι υἱοί, ἀρχικῶς, βραδύτερον δὲ καὶ οἱ ἄλλοι, ἀναγνωρίζοντες τὰ γενετήσια προνόμια τοῦ πατρὸς ὑπὸ μορφὴν παραιτήσεως ἐκ μέρους των ἀπὸ τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν.

Ταῦτα περὶ τῆς λίαν ἀξιοσημειώτου θεωρίας τοῦ Ἄτκινσον, τῆς συμφωνίας της μὲ ἐκείνην τὴν ὁποίαν ἐκθέτω ἐδῶ εἰς τὰ **κύρια** σημεῖα καὶ τῆς διαφορᾶς της ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ μὴ ἐπιμείνω περισσότερον.

Ἡ ἀβεβαιότης, ἡ βραχύτης καὶ ἡ συμπύκνωσις τῶν δεδομένων τὰ ὁποῖα ἐξέθεσα ἀνωτέρω ἐπεβλήθησαν εἰς ἐμὲ ἀπὸ αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τοῦ θέματος, τὸ ὁποῖον πραγματεύομαι. Θὰ ἦτο ἐπίσης παράλογον νὰ ἐπιζητήσω ἀκρίβειαν εἰς τὸ ζήτημα αὐτὸ ὅπως θὰ ἦτο ἄδικον νὰ ἀπαιτῇ τις βεβαιότητα.

(¹) Τὴν νέαν ταύτην συναισθηματικὴν διάθεσιν διηυκόλυνε τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς οὐδένα ἐκ τῶν δραστῶν ἠδυνήθη ἡ πρᾶξις νὰ φέρῃ ἀπόλυτον ἱκανοποίησιν. Ἐγίνετο τρόπον τινὰ εἰς μάτην. Οὐδεὶς ἐκ τῶν υἱῶν ἠδύνατο νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀρχικήν του ἐπιθυμίαν νὰ λάβῃ τὴν θέσιν τοῦ πατρός. Καὶ ὡς γνωρίζομεν ἡ ἀποτυχία διευκολύνει τὴν ἠθικὴν ἀντίδρασιν πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν.' Όχι βέβαια ηθικοποιεῖ ἀλλὰ ἐνισχύει τὰς ἠθικὰς ἐνοχάς.

ἐνοχῆς, τὸ ὁποῖον ἐνταῦθα συμπίπτει πρὸς τὴν μετάνοιαν τὴν ὁποίαν ᾐσθάνοντο πάντες. Ὁ νεκρὸς ἐγίνετο τώρα ἰσχυρότερος ἀπὸ ὅ,τι ὑπῆρξεν ὁ ζῶν. Ὅ,τι οὗτος ἠμπόδισεν ἄλλοτε, διότι ἀκριβῶς ὑπῆρχε, τοῦτο ἀπηγόρευον μόνοι εἰς ἑαυτοὺς οἱ υἱοί του, διότι εὑρίσκοντο εἰς τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τῆς τόσον γνωστῆς εἰς ἡμᾶς ἐκ τῆς ψυχαναλύσεως «*ἐκ τῶν ὑστέρων ὑπακοῆς*». Ἀνεκάλουν τὴν πρᾶξίν των ἀπαγορεύοντες εἰς ἑαυτοὺς τὸν φόνον τοῦ τοτέμ, τοῦ ἀντικαταστάτου τοῦ πατρὸς καὶ παρῃτοῦντο τῶν καρπῶν της, παραιτούμενοι τῶν ἀπελευθερωθεισῶν γυναικῶν. Οὕτω ἐκ τῶν *τύψεων τῆς συνειδήσεως τοῦ υἱοῦ*, ἐδημιούργησαν τὰ δύο βασικὰ ταμποὺ τοῦ τοτεμισμοῦ, τὰ ὁποῖα, διὰ τὸν λόγον τοῦτον συνεφώνουν κατ᾽ ἀνάγκην πρὸς τὰς δυὸ ἀπωσθείσας ἐπιθυμίας τοῦ συμπλέγματος τοῦ Οἰδίποδος. Ὅστις τὰ παρέβαινε, διέπραττε τὰ δύο μοναδικὰ ἐγκλήματα, τὰ ὁποῖα ἀπησχόλουν τὴν πρωτόγονον κοινωνίαν(¹).

Τὰ δύο ταμποὺ τοῦ τοτεμισμοῦ, διὰ τῶν ὁποίων ἄρχεται ἡ ἀνθρωπίνη ἠθική, δὲν εἶναι ἰσότιμα ψυχολογικῶς. Μόνον τὸ ἕν, ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ φόνου τοῦ τοτέμ, βασίζεται ἀποκλειστικῶς ἐπὶ συναισθηματικῶν αἰτίων· ὁ πατὴρ εἶχεν ἤδη ἡττηθῇ καὶ εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ γίνῃ τίποτε. Τὸ ἄλλο ὅμως, ἡ ἀπαγόρευσις τῆς αἱμομιξίας, ἐστηρίζετο ἐπὶ σοβαροῦ πρακτικοῦ λόγου. Ἡ γενετήσιος ἀνάγκη δὲν ἑνώνει τοὺς ἄνδρας ἀλλὰ τοὺς διχάζει. Ἐὰν οἱ ἀδελφοὶ συνεμάχησαν διὰ νὰ καταβάλουν τὸν πατέρα, ἕκαστος ἐξ αὐτῶν ἦτο ἀντίζηλος τῶν ἄλλων, ὅσον ἀφορᾷ τὰς γυναίκας. Ἕκαστος ἤθελε νὰ ἔχῃ ὅλας δι᾽ ἑαυτόν, ὅπως ὁ πατὴρ καὶ εἰς τὸν ἀγῶνα ὅλων ἐναντίον ὅλων ἡ νέα ὀργάνωσις θὰ ἐξηφανίζετο. Δὲν ὑπῆρχεν ἰσχυρότερος, διὰ νὰ ἀναλάβῃ ἐπι-

---

(¹) «Ὁ φόνος καὶ ἡ αἱμομιξία ἢ παρόμοιαι προσβολαὶ τοῦ ἱεροῦ νόμου τοῦ αἵματος εἶναι διὰ τὴν πρωτόγονον κοινωνίαν τὰ μόνα ἐγκλήματα τῶν ὁποίων αὕτη ἔχει αὕτη συνείδησιν ὡς κοινωνία...» Religion of the Semites, σελ. 419.

τυχῶς τὸν ρόλον τοῦ πατρός. Οὕτω, ἐὰν οἱ ἀδελφοὶ ἤθελον νὰ ζήσουν ὁμοῦ, δὲν τοῖς ὑπελείπετο ἢ νὰ ἐπιβάλουν —ἀφοῦ ἴσως ἔθετον πέρας εἰς σοβαρὰς διχονοίας—τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς αἱμομιξίας, διὰ τῆς ὁποίας οὗτοι παρῃτοῦντο ὅλων τῶν γυναικῶν τὰς ὁποίας ἐπεθύμουν καὶ χάριν τῶν ὁποίων κυρίως ἐπολέμησαν καὶ ἐνίκησαν τὸν πατέρα. Ἔσωσαν οὕτω τὴν ὀργάνωσιν, ἡ ὁποία τοὺς κατέστησεν ἰσχυροὺς καὶ ἡ ὁποία δυνατὸν νὰ ἐστηρίζετο εἰς φιλομόφυλα αἰσθήματα καὶ ἀναλόγους πράξεις, αἱ ὁποῖαι ἐνεφανίσθησαν πιθανὸν μεταξὺ αὐτῶν καθ' ἣν ἐποχὴν εἶχον ἐκδιωχθῇ. Ἴσως αὐτὴ ἡ κατάστασις νὰ ἔθεσε τὰς βάσεις τῶν θεσμῶν τῆς *μητριαρχίας*, τοὺς ὁποίους διεπίστωσεν ὁ Μπαχόφεν, μέχρις ὅτου αὕτη ἀντικατεστάθη ὑπὸ τῆς πατριαρχικῆς ὀργανώσεως τῆς κοινωνίας.

Τὸ ἄλλο ὅμως ταμπού, τὸ ὁποῖον προασπίζει τὴν ζωὴν τοῦ τοτέμ, εἶναι ὁ χαρακτὴρ ἐκεῖνος τοῦ τοτεμισμοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν αὐτὸν ὡς πρώτην μορφὴν θρησκείας. Ἐὰν διὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν υἱῶν τὸ ζῶον ἦτο φυσικὸς καὶ πρόχειρος ἀντικαταστάτης τοῦ πατρός, εἰς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον τὸ μετεχειρίζοντο ἐξεδηλοῦτο κάτι πλέον τῆς ἀνάγκης νὰ ἐκδηλώσωσι τὴν μετάνοιάν των. Μὲ τὸν ἀντικαταστάτην τοῦ πατρὸς ἠδύνατο νὰ γίνῃ προσπάθεια νὰ πραϋνθοῦν αἱ τύψεις τῆς συνειδήσεως, νὰ γίνῃ εἶδος συμφιλιώσεως μετὰ τοῦ πατρός. Τὸ τοτεμικὸν σύστημα ἦτο συγχρόνως συμβόλαιον μετὰ τοῦ πατρός, ὅπου ὁ τελευταῖος ἀνελάμβανεν ὅ,τι ἠδύνατο ν' ἀναμένῃ ἀπὸ αὐτὸν ἡ παιδικὴ φαντασία: φροντίδα, ὑποστήριξιν καὶ ἀποφυγὴν ζημιῶν, ἐνῷ οὗτοι ὑπεχρεοῦντο νὰ τιμῶσι τὴν ζωήν του, δηλαδὴ νὰ μὴ ἐπαναλάβωσι τὴν πρᾶξιν διὰ τῆς ὁποίας εἶχεν ἐξαφανισθῇ ὁ πραγματικὸς πατήρ. Εἰς τὸν τοτεμισμὸν ἐνυπῆρχε καὶ μία προσπάθεια δικαιολογίας. «Ἐὰν ὁ πατὴρ μᾶς ἐφέρετο ὡς τὸ τοτέμ, οὐδέποτε θὰ ἀπεπειρώμεθα νὰ τὸν φονεύσωμεν». Οὕτω ὁ τοτεμισμὸς συνετέλεσεν εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν

συνθηκῶν καὶ εἰς τὸ νὰ λησμονηθῇ τὸ γεγονὸς εἰς τὸ ὁποῖον χρεωστεῖ τὴν ὕπαρξίν του.

Ἐδημιουργήθησαν τότε χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα ἔμειναν κατόπιν ὡς κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς θρησκείας. Ἡ τοτεμικὴ θρησκεία προῆλθεν ἀπὸ τὰς τύψεις συνειδήσεως τῶν υἱῶν, ὡς ἀπόπειρα καταπραΰνσεως τῶν τύψεων τούτων καὶ συμφιλιώσεως πρὸς τὸν ἀδικηθέντα πατέρα, διὰ τῆς ἐκ τῶν ὑστέρων ὑπακοῆς. Ὅλαι αἱ μεταγενέστεραι θρησκεῖαι ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι προσπάθειαι λύσεως τοῦ αὐτοῦ προβλήματος, ποικίλλοντος ἀναλόγως τῆς καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς γεννήσεώς των καὶ τῶν ὁδῶν τὰς ὁποίας ἠκολούθησαν, ἀλλ' ὅλαι εἶναι ἀντιδράσεις εἰς τὸ αὐτὸ μέγα γεγονός, μετὰ τοῦ ὁποίου ἤρχισεν ὁ πολιτισμός, καὶ τὸ ὁποῖον δὲν ἀφίνει ἀπὸ τότε τὴν ἀνθρωπότητα νὰ ἡσυχάσῃ.

Καὶ ἄλλος χαρακτήρ, τὸν ὁποῖον πιστῶς ἐτήρησεν ἡ θρησκεία, ἐνεφανίσθη ἀπὸ τότε εἰς τὸν τοτεμισμόν. Ἡ διάστασις μεταξὺ τῶν στοιχείων τῆς διττότητος ἦτο πολὺ μεγάλη, ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξαφανισθῇ διά τινος θεσμοῦ, ἢ ἄλλως, οἱ ψυχολογικοὶ ὅροι δὲν εἶναι κατ' ἀρχὴν εὐνοϊκοὶ εἰς τὴν ἐξαφάνισιν τῶν συναισθηματικῶν τούτων ἀντιθέσεων. Παρατηρεῖ τις πάντως ὅτι ἡ διττότης ἡ ὁποία ὑπάρχει εἰς τὸ σύμπλεγμα τοῦ πατρὸς παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸν τοτεμισμὸν καὶ γενικῶς εἰς τὰς θρησκείας.

Ἡ θρησκεία τοῦ τοτὲμ δὲν περιλαμβάνει μόνον τὴν ἐκδήλωσιν μετανοίας καὶ τὴν προσπάθειαν συμφιλιώσεως, ἀλλὰ βοηθεῖ καὶ τὴν ἀνάμνησιν τῆς καταβολῆς τοῦ πατρός. Ἡ ἱκανοποίησις διὰ τοῦτο εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἀναμνηστικῆς ἑορτῆς τοῦ τοτεμικοῦ δείπνου, ὅπου καταργοῦνται οἱ περιορισμοὶ τῆς ἐκ τῶν ὑστέρων ὑπακοῆς καὶ ἐπαναλαμβάνεται τὸ ἔγκλημα τῆς πατροκτονίας, ὅτε τὸ διατηρηθὲν κέρδος τῆς πράξεως ἐκείνης, ἡ πρόσκτησις τῶν ἰδιοτήτων τοῦ πατρὸς κινδυνεύει νὰ ἀπολεσθῇ, ἕνεκα τῶν μεταβλητῶν ἐπιρροῶν τῆς

ζωῆς. Δὲν θὰ ἐκπλαγῶμεν εὑρίσκοντες ὅτι καὶ ἡ ἐπανάστασις τῶν υἱῶν ἐμφανίζεται ἐκ νέου εἰς τὰς μεταγενεστέρας θρησκείας, κεκαλυμμένη συχνάκις καὶ παραμορφωμένη.

Ἐὰν εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὰς ἠθικὰς ἐντολάς, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι ἀκόμη σαφῶς διαχωρισμέναι εἰς τὸν τοτεμισμόν, παρακολουθοῦμεν τὰ ἀποτελέσματα τῆς τρυφερᾶς διαθέσεως τῶν υἱῶν πρὸς τὸν πατέρα, ἡ ὁποία μετεβλήθη εἰς μετάνοιαν, δὲν δυνάμεθα πάλιν νὰ παριδωμεν τὸ γεγονὸς ὅτι τὴν νίκην ἔχουν κυρίως αἱ τάσεις αἱ ὁποῖαι ὤθησαν εἰς τὴν πατροκτονίαν. Τὰ κοινωνικὰ ἀδελφικὰ συναισθήματα, ἐπὶ τῶν ὁποίων βασίζεται ἡ μεγάλη ἀνατροπή, ἀσκοῦσιν ἀπὸ τοῦδε διὰ μακρὸν χρόνον τὴν ἰσχυροτέραν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς κοινωνίας. Ἐκδηλοῦνται εἰς τὴν ἱερότητα τοῦ κοινοῦ αἵματος, εἰς τὸν τονισμὸν τῆς ἀλληλεγγύης μεταξὺ ὅλων τῶν μελῶν μιᾶς πατριᾶς. Ἐξασφαλίζοντες οὕτω οἱ ἀδελφοὶ τὴν ζωήν των, καθορίζουσιν ὅτι εἰς οὐδένα δύνανται οἱ ἄλλοι νὰ φερθῶσιν ὅπως αὐτοὶ ἐφέρθησαν εἰς τὸν πατέρα. Ἀποκλείουσι τὴν ἐπανάληψιν τῆς τύχης τοῦ πατρός. Εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ φόνου τοῦ τοτέμ, προστίθεται ἡ κοινωνικὴ ἀπαγόρευσις τῆς ἀδελφοκτονίας. Θὰ παρέλθῃ πολὺς χρόνος ἕως ὅτου ἡ ἀπαγόρευσις παύσῃ περιοριζομένη ἐπὶ τῶν μελῶν τῆς αὐτῆς φυλῆς καὶ λάβῃ τὴν ἁπλουστέραν μορφήν: οὐ φονεύσεις. Ἀρχικῶς ἡ *πατρικὴ* ***ὀρδὴ*** ἀντικατεστάθη ὑπὸ τῆς ***ἀδελφικῆς*** *πατριᾶς*, ἡ ὁποία ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ δεσμοῦ τοῦ αἵματος. Τώρα ἡ κοινωνία βασίζεται ἐπὶ τῆς συνενοχῆς εἰς τὸ ὁμαδικὸν ἔγκλημα, ἡ θρησκεία ἐπὶ τῆς τύψεως τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς μετανοίας, ἡ δὲ ἠθικὴ ἐν μέρει μὲν ἐπὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς κοινωνίας ταύτης, ἐν μέρει δὲ ἐπὶ τοῦ ἐξιλασμοῦ τὸν ὁποῖον ἐπιβάλλουν αἱ τύψεις τῆς συνειδήσεως. Ἀντιθέτως ἀπὸ τὰς νέας καὶ ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὰς παλαιὰς ἐξηγήσεις τοῦ τοτεμικοῦ συστήματος ἡ ψυχανάλυσις λοιπὸν

ὑποστηρίζει τὴν ὕπαρξιν στενῆς σχέσεως καὶ κοινῆς καταγωγῆς μεταξὺ τοτεμισμοῦ καὶ ἐξωγαμίας.

6.

Ἕνεκα πολλῶν καὶ σοβαρῶν λόγων δὲν θὰ ἐπιχειρήσω νὰ περιγράψω τὴν μεταγενεστέραν ἐξέλιξιν τῶν θρησκειῶν, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ τοτεμισμοῦ μέχρι τῆς σημερινῆς αὐτῶν μορφῆς. Θέλω μόνον νὰ παρακολουθήσω δύο νήματα τὰ ὁποῖα βλέπω νὰ διακρίνωνται σαφῶς εἰς τὸν ἱστόν: τὸ ζήτημα τῆς τοτεμικῆς θυσίας καὶ τῆς σχέσεως τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα([1]).

Ὁ Ρόμπερτσον Σμὶθ ἐδίδαξεν εἰς ἡμᾶς ὅτι τὸ παλαιὸν τοτεμικὸν δεῖπνον ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφὴν τῆς θυσίας. Ἡ ἔννοια τῆς πράξεως εἶναι ἡ αὐτή: ὁ ἁγιασμὸς διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὸ κοινὸν γεῦμα· καὶ αἱ τύψεις τῆς συνειδήσεως παρέμειναν καὶ μόνον διὰ τῆς ἀλληλεγγύης ὅλων τῶν μετόχων δύνανται νὰ καταβληθοῦν. Τὸ νέον στοιχεῖον εἶναι ἡ θεότης τῆς φυλῆς, ἡ ὁποία πιστεύουσιν ὅτι παρίσταται εἰς τὴν θυσίαν, συμμετέχει εἰς τὸ γεῦμα ὡς μέλος τῆς φυλῆς καὶ πρὸς τὴν ὁποίαν ταυτίζονται διὰ τῆς βρώσεως τοῦ θύματος. Πῶς ἔρχεται ὅμως ὁ θεὸς εἰς τὴν ἀρχικῶς ξένην πρὸς αὐτὸν κατάστασιν;

Δύναται νὰ δοθῇ ἡ ἀπάντησις ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ἐνεφανίσθη—ἄγνωστον πόθεν—ἡ ἰδέα τοῦ θεοῦ, ἡ ὁποία ὑπέταξεν εἰς ἑαυτὴν ὅλην τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν καὶ τὸ τοτεμικὸν γεῦμα, ὡς πᾶν ὅ,τι ἤθελε νὰ διατηρήσῃ τὴν ὕπαρξίν του, ἠναγκάσθη νὰ ὑποταγῇ εἰς τὸ νέον σύστημα. Ἀλλ' ἡ ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα τῶν διαφόρων ἀτόμων δεικνύει μὲ ἰδιαιτέραν σαφήνειαν ὅτι ὁ θεὸς εἶναι πλασμένος δι' ἕνα ἕκαστον κατ' εἰκόνα καὶ

([1]) Πρβλ. τὸ ἀφιστάμενον ἐν πολλοῖς σημείοις ἔργον τοῦ C. G. Jung, Wandlungen and Symbole der Libido. Jahrbuch für psychoanalytische Foraschungen, Δ', 1912.

ὁμοίωσιν τοῦ πατρός, ὅτι ἡ προσωπική του σχέσις πρὸς τὸν θεὸν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν σχέσιν του πρὸς τὸν ὑλικὸν πατέρα, κυμαίνεται καὶ μεταβάλλεται μετ᾽αὐτῆς καὶ ὅτι κατὰ βάθος ὁ θεὸς δὲν εἶναι ἢ ἀνυψωθεὶς πατήρ. Καὶ ἐνταῦθα, ὅπως εἰς τὸν τοτεμισμόν, ἡ ψυχανάλυσις ἀποδεικνύει ὅτι πρέπει νὰ πιστεύωμεν τοὺς πιστούς, οἱ ὁποῖοι καλοῦσι τὸν θεὸν πατέρα, ὅπως ἐκάλουν τὸ τοτὲμ γενάρχην. Ἐὰν ἡ ψυχανάλυσις ἔχει ἀξίαν τινά, ἡ συμμετοχὴ τοῦ πατρὸς εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ θεοῦ εἶναι πολὺ σημαντική, ἀνεξαρτήτως ὅλων τῶν ἄλλων προελεύσεων καὶ ἐννοιῶν τοῦ θεοῦ. Τότε ὁ πατὴρ ἀντιπροσωπεύεται δὶς εἰς τὴν πρωτόγονον θυσίαν, ὡς θεὸς καὶ ὡς θῦμα τοτέμ, καὶ παρ᾽ ὅλην τὴν μετριοπάθειαν τὴν ὁποίαν μᾶς ἐπιβάλλει ὁ περιωρισμένος ἀριθμὸς τῶν ψυχαναλυτικῶν λύσεων, πρέπει νὰ διερωτηθῶμεν ἐὰν εἶναι τοῦτο δυνατὸν καὶ ποίαν ἔννοιαν ἔχει.

Γνωρίζομεν ὅτι μεταξὺ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἱεροῦ ζώου ὑπάρχουν πολλαὶ σχέσεις: 1. Συνήθως ἕκαστος τῶν θεῶν ἔχει τὸ ἱερὸν αὐτοῦ ζῶον, ὄχι σπανίως δὲ καὶ πολλά. 2. Εἰς ὡρισμένας, ἰδιαιτέρως «μυστικὰς» θυσίας, προσεφέρετο ὡς θυσία εἰς τὸν θεὸν τὸ ἱερὸν αὐτοῦ ζῶον(1). 3. Συχνάκις ὁ θεὸς λατρεύεται ὑπὸ μορφὴν ζώου ἢ ἐὰν τὸ θεωρήσωμεν ἀπὸ ἄλλης πλευρᾶς, τὰ ζῶα ἀπολάυουν θείων τιμῶν πολὺ μετὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ τοτεμισμοῦ. 4. Εἰς τοὺς μύθους συχνάκις μεταβάλλεται ὁ θεὸς εἰς ζῶον. Οὕτω φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ θεὸς εἶναι τὸ τοτὲμ ζῶον καὶ ὅτι ἐξειλίχθη ἐξ αὐτοῦ εἰς μεναγενεστέραν βαθμίδα ψυχικῆς ἀναπτύξεως. Ἀντὶ ὅμως νὰ περιπλακῶμεν εἰς μακροὺς συλλογισμούς, ἀρκεῖ νὰ σκεφθῶμεν ὅτι τὸ τοτὲμ δὲν εἶναι ἢ ἀντικαταστάτης τοῦ πατρός. Οὕτω φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ πρώτη μορφὴ ἀντικαταστάτου τοῦ πατρός, ἐνῶ ὁ θεὸς εἶναι μεταγενεστέρα, ὅπου ὁ πατὴρ ἀνέλαβε πάλιν τὴν ἀν-

---

(1) Robertson Smith, Religion of the Semites.

θρωπίνην αὐτοῦ μορφήν. Ἡ δημιουργία τῆς νέας ταύτης μορφῆς ἐκ τῆς ρίζης πάσης θρησκείας, ***τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πατέρα***, ἦτο δυνατὸν νὰ συμβῇ ὅτε μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου μετεβλήθη οὐσιωδῶς ἡ σχέσις πρὸς τὸν πατέρα, ἴσως δὲ καὶ πρὸς τὸ ζῶον.

Αἱ μεταβολαὶ αὗται διαπιστοῦνται εὐκόλως, ἔστω καὶ χωρὶς νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς ἀρχὰς τῆς ψυχικῆς ἀποξενώσεως ἀπὸ τοῦ ζώου καὶ τῆς διαλύσεως τοῦ τοτεμισμοῦ διὰ τῆς ἀνατροφῆς κατοικιδίων ζώων(1). Εἰς τὴν κατάστασιν ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη διὰ τῆς καταργήσεως τοῦ πατρός, ὑπῆρχε στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου θὰ ἐπροκάλει ἐξαιρετικὴν αὔξησιν τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πατέρα. Οἱ ἀδελφοί, οἱ ὁποῖοι συνειργάσθησαν εἰς τὸν φόνον τοῦ πατρὸς διεπνέοντο ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἐξισωθῶσι πρὸς τὸν πατέρα καὶ ἐξεδήλωσαν τὴν ἐπιθυμίαν των τρώγοντες τμήματα τοῦ ἀντικαταστάτου του εἰς τὸ τοτεμικὸν δεῖπνον. Ἡ ἐπιθυμία αὔτη ἐπέπρωτο νὰ μὴ ἐκπληρωθῇ ἕνεκα τῆς πιέσεως τὴν ὁποίαν ἤσκει ἐπὶ ἑνὸς ἑκάστου ἡ ὀρθὴ τῆς ἀδελφικῆς πατριᾶς. Οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἀποκτήσῃ πλέον τὴν παντοδυναμίαν τοῦ πατρός, τὴν ὁποίαν ὅλοι ἐπεθύμησαν. Οὕτω, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, ἡ μνησικακία κατὰ τοῦ πατρός, ἡ ὁποία ὡδήγησεν εἰς τὴν πρᾶξιν, ὑπεχώρει, ἡ ἀγάπη πρὸς αὐτὸν ηὐξάνετο καὶ ἠδύνατο νὰ ἀναπτυχθῇ ἓν ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον νὰ ἔχῃ ὡς περιεχόμενον τὴν παντοδυναμίαν τοῦ καταπολεμηθέντος γενάρχου καὶ τὴν προθυμίαν τῶν μελῶν τῆς πατριᾶς νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς αὐτόν. Ἡ ἀρχικὴ δημοκρατικὴ ἰσοτιμία ὅλων τῶν μελῶν τῆς φυλῆς δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν νὰ διατηρηθῇ ἕνεκα σημαντικῶν μεταβολῶν τοῦ πολιτισμοῦ· καὶ ἐγεννήθη ἡ τάσις νὰ ἀναζωογονηθῇ τὸ παλαιὸν ἰδεῶδες τοῦ πατρός, διὰ τῆς δημιουργίας θεῶν, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸν σεβασμὸν ἔναντι ὡρισμέ-

---

(1) Ἴδε ἀνωτέρω.

νων προσώπων τὰ ὁποῖα ὑπερίσχυσαν τῶν ἄλλων. Τὸ ὅτι εἷς ἄνθρωπος δύναται νὰ γίνῃ θεὸς καὶ εἷς θεὸς νὰ ἀποθάνῃ, παρ' ὅλον ὅτι μᾶς ξενιζει, δὲν εἶχε τίποτε τὸ παράδοξον διὰ τὴν νοοτροπίαν καὶ τῆς κλασικῆς ἀκόμη ἀρχαιότητος([1]). Ἡ ἀνύψωσις τοῦ δολοφονηθέντος πατρὸς εἰς θεόν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἡ φυλὴ ἔλεγεν ὅτι ἕλκει τὴν καταγωγήν της, ἦτο ὅμως πολὺ σοβαρωτέρα ἀπόπειρα ἐξιλασμοῦ ἀπὸ τὴν συμφωνίαν μετὰ τοῦ τοτέμ.

Ποίαν θέσιν κατέχουν εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν αἱ μεγάλαι μητρικαὶ θεότητες, αἱ ὁποῖαι ἴσως προηγήθησαν τῶν πατέρων θεῶν, δὲν δύναμαι νὰ εἴπω. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ μεταβολὴ τῆς σχέσεως πρὸς τὸν πατέρα δὲν περιωρίσθη ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ πεδίου, ἀλλ' ὡς ἦτο ἑπόμενον ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης πλευρᾶς τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἡ ὁποία ἐπηρεάσθη ὑπὸ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ πατρός, ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς δηλαδὴ ὀργανώσεως. Διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν πατρικῶν θεοτήτων, ἡ ἄνευ πατρὸς κοινωνία μετεβλήθη εἰς πατριαρχικῶς ὠργανωμένην. Ἡ οἰκογένεια ἦτο μία ἀνασύστασις τῆς παλαιᾶς πρωτογόνου ὀρδῆς καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τοὺς πατέρας μέγα μέρος τῶν παλαιῶν προνομίων των. Τώρα ὑπῆρχον πάλιν πατέρες, ἀλλ' αἱ κοινωνικαὶ ἐπιτυχίαι τῆς ἀδελφικῆς πατριᾶς δὲν ἀπωλέσθησαν καὶ ἡ ἀπόστασις τὴν ὁποίαν εἶχον εἰς τὴν πραγματικότητα οἱ πατριάρχαι ἀπὸ τοὺς πρωτογόνους πατέρας τῆς ὀρδῆς ἦτο ἀρκετὰ μεγάλη, διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν διατήρησιν

([1]) «Δι' ἡμᾶς τοὺς συγχρόνους, διὰ τοὺς ὁποίους τὸ χάσμα τὸ ὁποῖον χωρίζει τὸ ἀνθρώπινον ἀπὸ τὸ θεῖον, ἔγινεν ἀδιάβατος ἄβυσσος, μιὰ τοιαύτη ἀπομίμησις φαίνεται ἀνόσιος, ἀλλὰ δὲν συνέβαινεν οὕτω μὲ τοὺς ἀρχαίους. Κατὰ την γνώμην των οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι ἦσαν συγγενεῖς, διότι πολλαὶ γενεαὶ ἀνάγουν τὴν καταγωγήν των εἰς μίαν θεότητα καὶ ἡ ἀποθέωσις ἑνὸς ἀνθρώπου ἐφαίνετο πιθανῶς τόσον ὀλίγον παράδοξος εἰς αὐτούς, ὅσον φαίνεται εἰς ἕνα σύγχρονον καθολικὸν ἡ ἀνακήρυξις ἑνὸς ἁγίου». Frazer, Golden Bough, Α΄. The magic art and the evolution of kings, Α΄. σελ. 177.

τῶν θρησκευτικῶν ἀναγκῶν, τῆς διηνεκοῦς ἀγάπης πρὸς τὸν πατέρα.

Ὥστε πράγματι ὁ πατὴρ περιέχεται δὶς εἰς τὴν σκηνὴν τῆς θυσίας πρὸς τὸν θεὸν τῆς φυλῆς, ὡς θεὸς καὶ ὡς τοτὲμ θῦμα. Ἀλλ' ἐπιχειροῦντες ν' ἀντιληφθῶμεν τὴν κατάστασιν ταύτην, πρέπει νὰ ἀποφύγωμεν ἐξηγήσεις αἱ ὁποῖαι ἐπιχειροῦν νὰ τὴν θεωρήσουν ὡς ἀλληγορίαν καὶ παραβλέπουν τὴν ἱστορικὴν ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων. Ἡ διπλῆ παρουσία τοῦ πατρὸς ἀντιστοιχεῖ εἰς τὰς δύο χρονικῶς διαφόρους σημασίας τῆς σκηνῆς. Ἡ διττὴ συναισθηματικὴ διάθεσις πρὸς τὸν πατέρα εἶχεν ἐνταῦθα πλαστικὴν ἔκφρασιν καὶ τὸ αὐτὸ συνέβη μὲ τὴν νίκην τῶν τρυφερῶν συναισθημάτων τοῦ υἱοῦ ἐπὶ τῶν ἐχθρικῶν. Ἡ σκηνὴ τῆς κατατροπώσεως τοῦ πατρός, τῆς μεγάλης ταπεινώσεώς του ἔδωσεν ἐδῶ τὸ ὑλικὸν διὰ τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ μεγαλυτέρου θριάμβου του. Ἡ σημασία τὴν ὁποίαν ἔλαβε γενικῶς ἡ θρησκεία εὑρίσκεται ἀκριβῶς εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι προσφέρει εἰς τὸν πατέρα ἱκανοποίησιν διὰ τὴν προσβολήν του εἰς τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς πρᾶξιν ἡ ὁποία διαιωνίζει τὴν ἀνάμνησιν τοῦ ἐγκλήματος τούτου.

Ἐν συνεχείᾳ τὸ ζῶον χάνει τὴν ἱερότητά του καὶ ἡ θυσία τὴν σχέσιν της πρὸς τὴν τοτεμικὴν ἑορτήν. Γίνεται ἁπλῆ προσφορὰ πρὸς τὴν θεότητα, ἐκδήλωσις ἀνιδιοτελείας πρὸς τὸν θεόν. Τώρα ὁ θεὸς εἶναι τόσον ἀνώτερος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ὥστε μόνον μέσῳ τοῦ ἱερέως δύνανται οὗτοι νὰ ἐπικοινωνήσουν μετ' αὐτοῦ. Συγχρόνως τὸ κοινωνικὸν καθεστὼς γνωρίζει βασιλεῖς ἰσοθέους, οἱ ὁποῖοι μεταφέρουσι τὴν πατριαρχικὴν ὀργάνωσιν εἰς τὸ κράτος. Πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἐκδίκησις τοῦ ἀνατραπέντος καὶ ἀνακληθέντος πατρὸς εἶναι σκληρά· ἡ ἰσχὺς τῆς ἐξουσίας εὑρίσκεται εἰς τὸ ὕψος της. Οἱ ὑποταγέντες υἱοὶ ἐχρησιμοποίησαν τὴν νέαν σχέσιν διὰ νὰ ἀνακουφίσουν ἀκόμη περισσότερον τὰς τύψεις τῆς συνειδήσεώς των. Ἡ θυσία, ὑπὸ τὴν μορφὴν τὴν ὁποίαν ἔχει τώρα, οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν εὐθύνην των.

Ὁ θεὸς τὴν ἐζήτησε καὶ διέταξε νὰ γίνῃ. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκουν οἱ μῦθοι ἐκεῖνοι εἰς τοὺς ὁποίους ὁ θεὸς φονεύει τὸ ἱερὸν αὐτοῦ ζῶον, τὸ ὁποῖον εἶναι κατ' οὐσίαν αὐτὸς οὗτος. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀνωτέρα μορφὴ ἀρνήσεως τοῦ μεγάλου ἐγκλήματος, διὰ τοῦ ὁποίου ἤρξατο ἡ κοινωνία καὶ ἡ τύψις τῆς συνειδήσεως. Δὲν δυνάμεθα νὰ παρίδωμεν μίαν δευτέραν σημασίαν τῆς νέας ταύτης μορφῆς τῆς θυσίας. Ἐκδηλοῖ τὴν ἱκανοποίησιν διὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ παλαιοτέρου ἀντικαταστάτου τοῦ πατρὸς διὰ τὴν ἀνωτέραν ἰδέαν τοῦ θεοῦ. Ἡ κοινὴ ἀλληγορικὴ ἐξήγησις τῶν σκοπῶν συμπίπτει ἐνταῦθα περίπου μετὰ τῆς ψυχαναλυτικῆς. Κατ' αὐτὴν ἡ σημασία των εἶναι ὅτι ὁ θεὸς ὑπερνικᾷ τὸ κτηνῶδες μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του(¹).

Θὰ ἦτο ἐν τούτοις ἄτοπον ἐὰν ἠθέλομεν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι εἰς τοὺς χρόνους τούτους τῆς ἐπαναφορᾶς τῆς πατρικῆς ἐξουσίας, ἐχάθησαν αἱ ἐχθρικαὶ διαθέσεις αἱ ὁποῖαι ἀνήκουν εἰς τὸ πατρικὸν σύμπλεγμα. Ἀπεναντίας, ἀπὸ τὰς πρώτας φάσεις τῆς κυριαρχίας τῶν δύο νέων ἀντικαταστατῶν τοῦ πατρός, τῶν θεῶν καὶ τῶν βασιλέων, διακρίνομεν τὰς σαφεστέρας ἐκδηλώσεις τῆς διττότητος ἐκείνης, ἡ ὁποία παραμένει χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν θρησκείαν.

Ὁ Φραῖζερ εἰς τὸ μέγα ἔργον του «The Golden Bough» ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι οἱ πρῶτοι βασιλεῖς τῶν λαῶν τοῦ Λατίου ἦσαν ξένοι, οἱ ὁποῖοι διεδραμάτιζον τὸ

(¹) Ἡ καταβολὴ μιᾶς γενεᾶς θεῶν ὑπὸ ἄλλης εἰς τὰς μυθολογίας σημαίνει, ὡς γνωστόν, τὸ ἱστορικὸν γεγονὸς τῆς ἀντικαταστάσεως ἑνὸς θρησκευτικοῦ συστήματος ὑπὸ νεωτέρου, εἴτε κατόπιν κατακτήσεως ὑπὸ ξένου λαοῦ εἴτε κατόπιν ψυχολογικῆς ἐξελίξεως. Εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν ὁ μῦθος πλησιάζει πρὸς τὰ «λειτουργικὰ φαινόμενα» ὑπο τὴν ἔννοιαν τοῦ Silberer. Ἡ γνώμη τοῦ C. G. Jung (Wandlungen und Symbole der Libido) ὅτι ὁ θεὸς ὁ ὁποῖος φονεύει τὸ ζῶον, εἶναι σύμβολον τῆς γενετησίου ὁρμῆς, προϋποθέτει ἄλλην ἔννοιαν τῆς γενετησίου ὁρμῆς, ἀπὸ ἐκείνην τὴν ὁποίαν εἴχομεν μέχρι τοῦδε καὶ μοὶ φαίνεται ἀμφίβολος.

μέρος θεότητος καὶ ὅπως ὁ ρόλος οὗτος ἐπέβαλλε, ἐφονεύοντο ἐπισήμως εἰς ὡρισμένην ἑορτήν. Ἡ ἐτησία θυσία (ἢ αὐτοθυσία) ἑνὸς θεοῦ φαίνεται ὅτι ὑπῆρξεν οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν τῶν σημιτικῶν θρησκευμάτων. Τὸ τυπικὸν τῆς ἀνθρωποθυσίας εἰς τοὺς πλέον διαφόρους τόπους τῆς οἰκουμένης, δὲν ἀφίνει ἀμφιβολίαν ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἐτελεύτησαν ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς θεότητος καὶ τὸ ἔθιμον τοῦτο τῆς θρησκείας παρακολουθεῖται καὶ εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ὑπὸ τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ ζῶντος ἀνθρώπου δι' ἀψύχου ὁμοιώματος (κούκλας). Ἡ θεανθρωπικὴ θυσία τοῦ θεοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν δυστυχῶς δὲν δύναμαι νὰ ἐμβαθύνω ἐνταῦθα ὅσον καὶ εἰς τὴν θυσίαν τῶν ζώων, ρίπτει ζωηρὸν ἀναδρομικὸν φῶς ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῶν παλαιῶν μορφῶν θυσίας. Μαρτυρεῖ μὲ ἀνυπέρβλητον εἰλικρίνειαν ὅτι τὸ ἀντικείμενον τῆς θυσίας ἦτο πάντοτε τὸ αὐτό, ὅ,τι δηλαδὴ λατρεύεται τώρα ὡς θεός, μὲ ἄλλας λέξεις ὁ πατήρ. Τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τῆς θυσίας τῶν ζώων πρὸς τὴν ἀνθρωποθυσίαν εὑρίσκει ἐνταῦθα μίαν ἁπλῆν λύσιν. Ἡ ἀρχικὴ θυσία ζώων ἦτο ἤδη ἀντικαταστάτρια ἀνθρωποθυσίας, τοῦ ἐπισήμου φόνου τοῦ πατρὸς καὶ ὅτε ὁ ἀντικαταστάτης τοῦ πατρὸς ἀνέλαβε τὴν ἀνθρωπίνην αὐτοῦ μορφήν, ἡ θυσία τῶν ζώων ἠδυνήθη νὰ μεταβληθῇ ἐκ νέου εἰς ἀνθρωποθυσίαν.

Οὕτω ἡ ἀνάμνησις τῆς πρώτης ἐκείνης μεγάλης θυσίας ἀπεδείχθη ἀμείωτος παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας τῶν ἀνθρώπων νὰ τὴν λησμονήσουν καὶ ἀκριβῶς ὅτε ἠθέλησαν νὰ ἀπομακρυνθῶσιν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον ἀπὸ τὰ αἴτιά της, ἀπεφασίσθη ἡ ἀκάλυπτος ἐπανάληψίς της ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς θυσίας τοῦ θεοῦ. Ποῖαι ἐξελίξεις τῆς θρησκευτικῆς σκέψεως, ἀποτελοῦσαι ὀργάνωσιν αὐτῆς, διηυκόλυνον τὴν ἐπιστροφὴν ταύτην δὲν δύναμαι νὰ ἐκθέσω ἐνταῦθα. Ὁ Ρόμπερτσον Σμίθ, ὁ ὁποῖος ἀγνοεῖ τὴν σχέσιν τὴν ὁποίαν εὑρίσκομεν μεταξὺ τῆς θυσίας καί τοῦ μεγάλου ἐκείνου γεγονότος τῆς προϊστορίας τοῦ ἀνθρώπου, ἀναφέρει ὅτι αἱ τελεταὶ αἱ συνο-

δεύουσαι τὰς ἑορτὰς ἐκείνας διὰ τῶν ὁποίων οἱ παλαιοὶ Σημῖται ἑώρταζον τὸν θάνατον μιᾶς θεότητος «ἦσαν τελεταὶ ἀναμνηστικαὶ μιᾶς μυθικῆς τραγωδίας καὶ ὅτι ὁ ὕμνος ὁ ὁποῖος τὰς συνώδευε δὲν εἶχε τὸν χαρακτῆρα τῆς αὐθορμήτου συμμετοχῆς, ἀλλ' εἶχε κάτι τὸ ἐπιτακτικόν, ἐπιβεβλημένον ἀπὸ τὸν φόβον τῆς ὀργῆς τοῦ θεοῦ»(¹) Κατὰ τὴν γνώμην μας ἡ ἐξήγησις αὕτη εἶναι ὀρθὴ καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν ἑορταζόντων ἑρμηνεύονται διὰ τῆς καταστάσεως ἡ ὁποία τὰ ἐδημιούργησε.

Ἂς δεχθῶμεν τώρα τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἐξέλιξιν τῶν θρησκειῶν οὐδέποτε ἐξαφανίζονται οἱ δύο κινητήριοι παράγοντες, αἱ τύψεις συνειδήσεως τοῦ υἱοῦ καὶ ἡ ἐπαναστατική του διάθεσις. Πᾶσα ἀπόπειρα λύσεως τοῦ θρησκευτικοῦ προβλήματος τῶν δύο ἀντιπάλων ψυχικῶν δυνάμεων ἐγκαταλείπεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον, πιθανῶς κατόπιν τῆς συνδεδεμένης ἐπιρροῆς ἱστορικῶν γεγονότων, μεταβολῶν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐσωτερικῶν ψυχικῶν ἀλλαγῶν.

Διαρκῶς ἐναργέστερον ἐκδηλοῦται ἡ προσπάθεια τοῦ υἱοῦ νὰ τεθῇ εἰς τὴν θέσιν τοῦ θεοῦ πατρός. Μὲ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς γεωργίας, ἡ σημασία τοῦ υἱοῦ εἰς τὴν πατριαρχικὴν οἰκογένειαν γίνεται μεγαλυτέρα. Ἐπιτρέπει εἰς αὐτὸν νέας ἐκδηλώσεις τῆς αἱμομικτικῆς γενετησίου αὐτοῦ ὁρμῆς, ἡ ὁποία εὑρίσκει μίαν συμβολικὴν ἱκανοποίησιν εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς μητρὸς γῆς. Δημιουργοῦνται αἱ θεϊκαὶ μορφαὶ τοῦ Ἄττεως, τοῦ Ἀδώνιδος, τοῦ Ταμμοὺζ καὶ ἄλλων, πνευμάτων τῆς βλαστήσεως συγχρόνως καὶ νεαρῶν θεοτήτων, τυγχανουσῶν τῆς ἐρωτικῆς εὐνοίας μητρικῶν θεοτήτων, καὶ εἰς τὸ

(¹) Religion of the Semites, σελ. 412-413. «Τὸ πένθος δὲν εἶναι ἐκδήλωσις αὐθορμήτου συμπαθείας πρὸς τὴν θείαν τραγωδίαν, ἀλλ' ἐπιβεβλημένης καὶ ἐνισχυομένης ὑπὸ τοῦ φόβου ὑπερφυσικοῦ κινδύνου. Καὶ κύριος σκοπὸς τῶν πενθούντων εἶναι νὰ **ἀπορρίψουν** τὴν εὐθύνην διὰ τὸν θάνατον τοῦ θεοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον παρετηρήσαμεν ἤδη προκειμένου περὶ ἀνθρωποθυσιῶν, ὅπως τῶν «βουφονιῶν» τῶν Ἀθηνῶν».

πεῖσμα τοῦ πατρὸς αἱμομικτουσῶν πρὸς τὴν μητέρα. Ἀλλ' αἱ τύψεις τῆς συνειδήσεως, αἱ ὁποῖαι δὲν μειοῦνται διὰ τῆς δημιουργίας τῶν θεῶν τούτων, ἐκδηλοῦνται εἰς τοὺς μύθους, οἱ ὁποῖοι ἀφίνουσι βραχεῖαν ζωὴν εἰς τοὺς νεαροὺς τούτους ἐραστὰς τῶν μητρικῶν θεοτήτων, ἢ τοὺς τιμωροῦσι δι' εὐνουχισμοῦ ἢ διὰ τῆς ὀργῆς, τοῦ πατρὸς θεοῦ ὑπὸ μορφὴν ζώου. Ὁ Ἄδωνις φονεύεται ὑπὸ τοῦ κάπρου, τοῦ ἱεροῦ ζώου τῆς Ἀφροδίτης· ὁ Ἄττις, ὁ ἐραστὴς τῆς Κυβέλης, ἀποθνήσκει εὐνουχιζόμενος (1). Ὁ θρῆνος καὶ ἡ χαρὰ διὰ τὴν ἀνάστασιν τῶν θεῶν τούτων εἰσῆλθεν εἰς τὰς λατρείας ἄλλης υἱϊκῆς θεότητος, ἡ ὁποία ἦτο προωρισμένη νὰ ἔχῃ μόνιμον ἐπιτυχίαν.

Ὅτε ἤρχισεν ὁ χριστιανισμὸς νὰ διαδίδεται εἰς τὸν παλαιὸν κόσμον, εἶχε νὰ συναγωνισθῇ τὴν θρησκείαν τοῦ Μίθρα καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἦτο ἀμφίβολον ποία ἐκ τῶν δύο τούτων θεοτήτων θὰ ἐνίκα τελικῶς.

Ἡ φωτόλουστος μορφὴ τοῦ νεαροῦ Πέρσου θεοῦ ἔμεινεν ὅμως σκοτεινὴ δι' ἡμᾶς. Ἴσως ἐκ τῶν περιγραφῶν τοῦ φόνου ταύρων ὑπὸ τοῦ Μίθρα δύναταί τις νὰ

---

(1) Ὁ φόβος τοῦ εὐνουχισμοῦ παίζει ἐξαιρετικῶς μεγάλον ρόλον εἰς τὴν ἀλλοίωσιν τῆς σχέσεως πρὸς τὸν πατέρα, ἡ ὁποία παρατηρεῖται εἰς τοὺς νευροπαθεῖς μας. Ἐκ τῆς ὡραίας παρατηρήσεως τοῦ Ferenzzi εἴδομεν, πῶς ὁ παῖς ἀναγνωρίζει τὸ τοτέμ του εἰς τὸ ζῶον τὸ ὁποῖον ραμφίζει τὸ μικρόν του μέλος. Ὅτε τὰ παιδία μας πληροφορηθοῦν περὶ τῆς περιτομῆς, τὴν ἐξισοῦν πρὸς τὸν εὐνουχισμόν. Λαοψυχολογικὸς παραλληλισμὸς πρὸς τὴν στάσιν ταύτην τῶν παιδίων δὲν γνωρίζω ἐὰν ἐγένετο μέχρι τοῦδε. Ἡ τόσον συχνὴ εἰς τοὺς παλαιοτέρους χρόνους καὶ τοὺς πρωτογόνους λαοὺς περιτομὴ ἀνήκει εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἐνηβώσεως, ὅπου εἶχε μίαν ἔννοιαν, καὶ κατόπιν μόνον μετετοπίσθη εἰς μικροτέρας ἡλικίας. Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ προσέξωμεν ὅτι εἰς τοὺς πρωτογόνους λαοὺς ἡ περιτομὴ συνδυάζεται πρὸς τὴν ἀφαίρεσιν τῆς κόμης καὶ τὴν θραῦσιν τῶν ὀδόντων καὶ ὅτι τὰ παιδία μας τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ γνωρίζωσι τίποτε περὶ τούτου, ἀντιδροῦν δι' ἄγχους εἰς τὰς δύο ταύτας ἐγχειρήσεις ὡς πρὸς ἰσοτίμους τοῦ εὐνουχισμοῦ.

συμπεράνη ὅτι παριστᾶ τὸν υἱὸν ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος μόνος ἐξετέλεσε τὴν θυσίαν τοῦ πατρὸς καὶ ἐλύτρωσε τοὺς ἀδελφοὺς ἀπὸ τὴν συνενοχὴν ἡ ὁποία τοὺς ἐβάρυνε. Ὑπῆρχε καὶ ἄλλη ὁδὸς διὰ τὴν πραΰνσιν τῶν τύψεων τῆς συνειδήσεως καὶ ταύτην ἠκολούθησε πρῶτος ὁ Χριστός. Ἐθυσίασε τὴν ἰδίαν αὑτοῦ ζωὴν καὶ οὕτω ἔσωσε τὴν ἀδελφικὴν ὀρδὴν ἀπὸ τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα. Ἡ θεωρία τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος εἶναι ὀρφικῆς προελεύσεως· περιείχετο εἰς τὰ μυστήρια καὶ ἐκεῖθεν εἰσῆλθεν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος(¹). Οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἀπόγονοι Τιτάνων οἱ ὁποῖοι ἐφόνευσαν καὶ ἐτεμάχισαν τὸν νεαρὸν Διόνυσον Ζαγρέα· ἡ εὐθύνη διὰ τὸ ἔγκλημα τοὺς ἐβάρυνε. Εἰς μίαν περικοπὴν τοῦ Ἀναξιμάνδρου ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἑνότης τοῦ κόσμου διεταράχθη ἀπὸ πανάρχαιον ἔγκλημα καὶ πᾶν ὅ,τι προῆλθεν ἐξ αὐτοῦ πρέπει νὰ τιμωρηθῇ διὰ τοῦτο(²). Ἐὰν ἡ πρᾶξις τῶν Τιτάνων ἐνθυμίζει διὰ τῆς συνενώσεως τοῦ φόνου καὶ τοῦ τεμαχισμοῦ ἀρκετὰ καλῶς τὴν τοτεμικὴν θυσίαν, τὴν ὁποίαν περιγράφει ὁ ἅγιος Νεῖλος, ὅπως ἐξ ἄλλου πολλοὶ ἄλλοι μῦθοι τῆς ἀρχαιότητος, ὡς π. χ. ὁ θάνατος ἀκόμη τοῦ Ὀρφέως—μᾶς ξενίζει ἐν τούτοις τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ θῦμα εἶναι νεαρὸς θεός.

Εἰς τὸν χριστιανικὸν μῦθον τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἁμάρτημα κατὰ τοῦ θεοῦ πατρός. Τὸ γεγονὸς δὲ ὅτι ὁ Χριστὸς σώζει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, θυσιάζων τὴν ζωήν του, μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἁμάρτημα τοῦτο ἦτο φόνος. Κατὰ τὸν νόμον τῆς τιμωρίας διὰ τῆς ἀποδόσεως τῶν ἴσων, ὁ ὁποῖος εἶναι βαθέως ἐρριζωμένος εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἡ δολοφονία μόνον διὰ τῆς θυσίας ἄλλης ζωῆς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξιλεωθῇ· ἡ

(¹) Reinach, Cultes, mythes et religions, Β' σελ. 75 κ.ἑ.
(²) «Εἶδος προεθνικοῦ ἁμαρτήματος» Ἐνθ.ἀνωτ.σελ.76.

αὐτοθυσία μαρτυρεῖ ὅτι ὁ θυσιαζόμενος χρεωστᾶ αἷμα[1]. Καὶ ὅτε ἡ αὐτοθυσία ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν συμφιλίωσιν μετὰ τοῦ θεοῦ πατρός, τὸ ἔγκλημα τὸ ὁποῖον ἐξιλεοῦται δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν πατροκτονίαν.

Οὕτω εἰς τὸ χριστιανικὸν δόγμα ἡ ἀνθρωπότης ἀναγνωρίζει ἀποκαλύπτως τὴν ἐνοχήν της εἰς τὸ ἀρχέγονον ἔγκλημα, διότι διὰ τῆς θυσίας τοῦ υἱοῦ εὗρε τὸν πληρέστερον ἐξιλασμὸν δι᾽ αὐτό. Ἡ συμφιλίωσις μετὰ τοῦ πατρὸς εἶναι τόσῳ μᾶλλον ριζικωτέρα, ὅσον ἐπακολουθεῖ καὶ ἡ πλήρης παραίτησις ἀπὸ τῆς γυναικὸ χάριν τῆς ὁποίας ἐξηγέρθησαν οἱ υἱοὶ κατὰ τοῦ πατρός. Ἀλλὰ τώρα ἡ ψυχολογικὴ ἀπαίτησις τῆς διττότητος ζητεῖ τὰ δικαιώματά της. Διὰ τῆς αὐτῆς ἀκριβῶς πράξεως, διὰ τῆς ὁποίας ὁ υἱὸς ἐξιλεοῦται τόσον πλήρως ἔναντι τοῦ πατρός, ἐπιτυγχάνει καὶ τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον ἐζήτει ἐξεγειρόμενος κατὰ τοῦ πατρός. Γίνεται ὁ ἴδιος θεὸς παρὰ τὸν πατέρα, ἢ κατ᾽ οὐσίαν ἀντὶ τοῦ πατρός. Ἡ θρησκεία τοῦ υἱοῦ ἀντικαθιστᾶ τὴν θρησκείαν τοῦ πατρός. Εἰς ἔνδειξιν τῆς ἀντικαταστάσεως ταύτης ἀναζωογονεῖται τὸ παλαιὸν τοτεμικὸν δεῖπνον ὡς εὐχαριστία, ὅπου ἡ ἀδελφικὴ ὀρδὴ τρώγει τὸ σῶμα καὶ πίνει τὸ αἷμα τοῦ υἱοῦ ἀντὶ τοῦ πατρός. Διὰ μέσου τῶν χρόνων τὸ βλέμμα μας παρακολουθεῖ τὴν ταυτότητα τοῦ τοτεμικοῦ δείπνου μετὰ τῆς θυσίας ζώων τῆς θεανθρωποθυσίας καὶ τῆς χριστιανικῆς εὐχαριστίας, καὶ εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς τελετὰς ἀναγνωρίζει τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐγκλήματος ἐκείνου, τὸ ὁποῖον τόσον κατέθλιψε τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὸ ὁποῖον τόσον ὑπερήφανοι ἔπρεπε νὰ εἶναι. Παρατηροῦμεν πόσον ὀρθοὶ εἶναι οἱ λόγοι τοῦ Φραῖζερ ὅτι ἡ χριστιανικὴ εὐχαριστία ἀπερ-

(1) Αἱ τάσεις τῶν νευροπαθῶν πρὸς αὐτοκτονίαν ἀποδεικνύονται κατὰ κανόνα ὡς τιμωρία διὰ τὴν ἐπιθυμίαν φόνου ἄλλων ἀτόμων.

ρόφησεν ἓν μυστήριον ἀναμφιβόλως πολὺ παλαιότερον ἀπὸ τὸν χριστιανισμόν(¹).

7.

Γεγονὸς ὡς ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ πατρὸς ὑπὸ τῆς ἀδελφικῆς ὀρδῆς ἔπρεπε νὰ ἀφίσῃ διαρκῆ ἴχνη ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος καὶ νὰ ἐκδηλωθῇ εἰς τόσον περισσότερα προϊόντα τῆς ἀντικαταστάσεως, ὅσον ὀλιγώτερον ἔπρεπε νὰ τὴν ἐνθυμοῦνται(²). Δὲν θὰ ἐπιχειρήσω νὰ καταδείξω τὰ ἴχνη ταῦτα εἰς τὴν μυθολογίαν, ὅπου ἀνευρίσκονται εὐκόλως, ἀλλὰ ἐξετάζω ἓν ἄλλο πεδίον, ἀκολουθῶν μίαν συμβουλὴν τοῦ Ρενὰκ εἰς μίαν πλουσιωτάτην μελέτην του ἐπὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ὀρφέως.

Εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ὑπάρχει μία περίπτωσις ἡ ὁποία δεικνύει καταπληκτικὰς ὁμοιότητας καὶ ὄχι ὀλιγώτερον βαθείας διαφορὰς πρὸς τὴν σκηνὴν τοῦ τοτεμικοῦ δείπνου, τὴν ὁποίαν ἀνεγνώρισεν ὁ Ρόμπερτσον Σμίθ. Εἶναι ἡ περίπτωσις τῆς ἀρχαιοτά-

---

(¹) Eating the God, σελ. 51... Οὐδεὶς γνώστης τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας θὰ δυνηθῇ νὰ δεχθῇ ὅτι ἡ ἀναγωγὴ τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας εἰς τὸ τοτεμικὸν δεῖπνον ἀποτελεῖ ἀτομικὴν γνώμην τοῦ συγγραφέως τῆς παρούσηςμελέτης.

(²) Ὁ Ἄριελ εἰς τὴν «Τρικυμίαν»:

Full fathom five thy father lies·
Of his bones are coral made;
Those are pearls that were his eyes;
Nothing of nim that doth fade
But doth suffer a sea change
Into something rich and strange.
[Κοίτεται ὁ κύρις σου βαθειὰ
Πέντε ὀργυιὲς μὲς στὰ νερὰ
Μαργαριτάρια ἔχουν γενεῖ
Τῶ ματιῶνε του οἱ βολβοὶ
Καὶ τὰ κόκκαλα μερτζάνια.
Πράματα ἀκριβὰ καὶ σπάνια.
Μετάφρ. Κ ΘΕΟΤΟΚΗ]

της ἑλληνικῆς τραγωδίας(¹). Ὁμὰς ἀτόμων, μὲ κοινὸν ὄνομα καὶ κοινὴν ἐνδυμασίαν, περιβάλλει ἄλλο ἐκ τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεων τοῦ ὁποίου ἐξαρτῶνται ὅλοι: εἶναι ὁ χορὸς καὶ ὁ ὑποδυόμενος τὸν ἥρωα. Μεταγενέστεραι ἐξελίξεις ἀνεβίβασαν δεύτερον καὶ τρίτον ἠθοποιόν, διὰ νὰ παραστήσουν πρόσωπα ἐρχόμενα εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸν ἥρωα ἢ ὡρισμένα χαρακτηριστικὰ τοῦ ἥρωος. Ἀλλ' ὁ βασικὸς χαρακτὴρ τοῦ ἥρωος καὶ ἡ σχέσις του πρὸς τὸν χορὸν ἔμειναν ἀμετάβλητοι. Ὁ ἥρως τῆς τραγωδίας ἔπρεπε νὰ πάσχῃ· αὐτὸ εἶναι καὶ σήμερον τὸ οὐσιῶδες περιεχόμενον τῆς τραγωδίας. Εἶχεν ἐπισύρει ἐπ' αὐτοῦ τὴν καλουμένην «τραγικὴν εὐθύνην», ἡ ὁποία δὲν δύναται πάντοτε νὰ δικαιολογηθῇ εὐκόλως· συχνάκις δὲν εἶναι εὐθύνη ὑπὸ τὴν συνήθη ἔννοιαν. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συνίστατο εἰς τὴν ἐξέγερσιν ἐναντίον θείας ἢ ἀνθρωπίνης ἐξουσίας καὶ ὁ χορὸς συνώδευε τὸν ἥρωα μὲ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς συμπαθείας του, προσεπάθει νὰ τὸν συγκρατήσῃ, νὰ τὸν νουθετήσῃ, νὰ τὸν καθησυχάσῃ καὶ ἐθρήνει δι' αὐτὸν ὅτε οὗτος διὰ τῆς τολμηρᾶς του πράξεως εὕρισκε τὴν προσήκουσαν τιμωρίαν. Διατί ὅμως ὁ ἥρως τῆς τραγωδίας πρέπει νὰ πάσχῃ καὶ τί σημαίνει ἡ «τραγικὴ» αὐτοῦ εὐθύνη; Θὰ δόσωμεν ἀμέσως μίαν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα. Πρέπει νὰ πάσχῃ, διότι εἶναι ὁ γενάρχης, ὁ ἥρως τῆς μεγάλης ἐκείνης παναρχαίας τραγωδίας, ἡ ὁποία ἐπαναλαμβάνεται ἐδῶ καὶ ἡ τραγική του εὐθύνη εἶναι ἐκείνη τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἀναλάβῃ διὰ νὰ ἀνακουφίσῃ τὸν χορὸν ἀπὸ τὸ βάρος της. Ἡ σκηνικὴ παράστασις παρήχθη ἐκ τῆς ἱστορικῆς σκηνῆς διὰ σκοπίμου διαστροφῆς, διὰ λεπτῆς ὑποκρισίας, τρόπον τινά. Εἰς τὴν παλαιὰν ἐκείνην περίστασιν ὁ χορὸς ἦτο ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔφερε τὰς θλίψεις τοῦ ἥρωος· ἐδῶ ὅμως αὐτοὶ συμπάσχουν μὲ

(¹) La mart d'Orphée, εἰς τὸ τόσον συχνάκις ἀναφερθὲν ἔργον: Cultes, mythes et religions. τόμ. Β'. σελ. 100 κ. ἑ.

αὐτὸν καὶ τὸν θρηνοῦν καὶ ὁ ἥρως φέρει μόνος τὴν εὐθύνην τῶν συμφορῶν του. Τὸ ἔγκλημα τὸ ὁποῖον ἀπορρίπτεται, ἡ ἐξέγερσις καὶ ἡ ἀντίστασις ἔναντι μιᾶς ἐξουσίας, εἶναι ἐκεῖνο ἀκριβῶς τὸ ὁποῖον πιέζει εἰς τὴν πραγματικότητα τὰ μέλη τοῦ χοροῦ, τὴν ἀδελφικὴν ὀρδήν. Οὕτω ὁ τραγικὸς ἥρως—παρὰ τὴν θέλησίν του—γίνεται σωτὴρ τοῦ χοροῦ.

Εἰς τὴν ἑλληνικὴν τραγωδίαν τὸ περιεχόμενον τῆς παραστάσεως εἶναι τὰ πάθη τοῦ θείου τράγου Διονύσου καὶ ὁ θρῆνος τῆς ταυτιζομένης πρὸς αὐτὸν ἀκολουθίας τράγων. Εἶναι εὐκολονόητον τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἐξαφανισθὲν δρᾶμα ἀνεγεννήθη κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐκ νέου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παθῶν τοῦ Χριστοῦ.

Οὕτω περαίνων τὴν ἔρευναν ταύτην τὴν ὁποίαν ἐσυντόμευσα ὅσον τὸ δυνατόν, καταλήγω εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῆς θρησκείας, τῆς ἠθικῆς, τῆς κοινωνίας καὶ τῆς τέχνης συμπίπτουν εἰς τὸ σύμπλεγμα τοῦ Οἰδίποδος, ἐν πλήρει συμφωνίᾳ πρὸς τὴν διαπίστωσιν τῆς ψυχαναλύσεως ὅτι τὸ σύμπλεγμα τοῦτο ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα πάσης νευρώσεως καθ' ὅσον τοὐλάχιστον ἔχομεν ἐξακριβώσει μέχρι τοῦδε. Ἐκπλήττομαι βλέπων ὅτι καὶ τὰ προβλήματα ταῦτα τῆς ψυχικῆς ζωῆς τῶν λαῶν ἐπιδέχονται λύσιν ἐὰν ἐκκινήσωμεν ἀπὸ ἓν τελείως συγκεκριμένον σημεῖον, τὴν σχέσιν πρὸς τὸν πατέρα. Ἴσως ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως δυνάμεθα νὰ δόσωμεν μίαν ἐξήγησιν καὶ εἰς ἄλλο ψυχολογικὸν πρόβλημα. Συχνότατα μᾶς ἐδόθη ἀφορμὴ νὰ καταδείξωμεν τὴν ὕπαρξιν τῆς διττότητος τῶν συναισθημάτων, τῆς συμπτώσεως τῆς ἀγάπης μετὰ τοῦ μίσους πρὸς τὸ αὐτὸ πρᾶγμα εἰς τὴν ρίζαν σημαντικῶν δημιουργημάτων τοῦ πολιτισμοῦ. Δὲν γνωρίζομεν τίποτε διὰ τὴν προέλευσιν τῆς διττότητος ταύτης. Δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἶναι βασικὸν φαινόμενον τῆς συναισθηματικῆς μας ζωῆς. Ἀλλὰ ἀξία μεγάλης προσοχῆς φαίνεται εἰς ἡμᾶς καὶ ἡ ἄλλη δυνατότης, ὅτι ξένη ἀρχικῶς πρὸς τὴν συναισθη-

ματικὴν ζωήν, ἀπεκτήθη ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πατρικοῦ συμπλέγματος(1), ὅπου ἡ ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα τοῦ ἀτόμου τὴν διακρίνει καὶ σήμερον ἀκόμη ἐν πλήρει ἐκδηλώσει(2).

Προτοῦ τελειώσω, πρέπει νὰ παρατηρήσω ὅτι παρ᾽ ὅλον ὅτι τὰ συμπεράσματα τῶν ἐρευνῶν μας αὐτῶν συνδέονται εἰς εὐρὺ σύνολον, δὲν παραβλέπομεν τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ προϋποθέσεις μας ἀφίνουν τόπον καὶ εἰς ἀμφιβολίας καὶ τὰ συμπεράσματά μας παρουσιάζουν δυσχερείας. Ἀπὸ τὰς δυσχερείας ταύτας θὰ πραγματευθῶ δύο μόνον, αἱ ὁποῖαι ἀσφαλῶς θὰ ἐνεφανίσθησαν εἰς πάντα ἀναγνώστην.

Οὐδενὸς τὴν προσοχὴν διέφυγεν ἀσφαλῶς τὸ γεγονὸς ὅτι πανταχοῦ προϋποθέτομεν τὴν ὕπαρξιν μαζικῆς ψυχῆς, ἐν ᾗ συντελοῦνται τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ὅπως εἰς τὴν ψυχὴν ἑνὸς ἑκάστου ἀτόμου. Κυρίως δεχόμεθα ὅτι ἡ τύψις τῆς συνειδήσεως διὰ μίαν πρᾶξιν δρᾷ ἐπὶ χιλιετηρίδας ἐπι γενεῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν γνῶσιν τῆς πράξεως ταύτης. Συναίσθημα τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ γεννηθῇ εἰς γενεὰς υἱῶν, εἰς τὰς ὁποίας ὁ πατὴρ ἐφέρθη κακῶς, δεχόμεθα ὅτι συνεχίζεται εἰς νέας γενεάς, αἳ ὁποῖαι ἀπέφυγον τὴν συμπεριφορὰν ταύτην, ἕνεκα ἀκριβῶς τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ πατρός. Εἰς τὰς

---

(1) Ἡ τοῦ συμπλέγματος τῶν γονέων.

(2) Ἐπειδὴ συνείθησα νὰ μὲ παρεξηγοῦν, δὲν θεωρῶ περιττὸν νὰ τονίσω ὅτι γράφων αὐτὰ οὐδόλως λησμονῶ τὸ περίπλοκον τῆς φύσεως τῶν φαινομένων τούτων καὶ ὅτι ὁ μόνος μου σκοπός εἶναι νὰ προσθέσω εἰς τὰς γνωστὰς ἤδη ἢ ἀγνώστους ἀκόμη πηγὰς τῆς θρησκείας, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς κοινωνίας νέον στοιχεῖον, ἀποτέλεσμα τῶν δεδομένων τῆς ψυχαναλυτικῆς ἐρεύνης. Ἐγκαταλείπω εἰς ἄλλους τὴν σύνθεσιν τῆς ἑρμηνείας μου εἰς σύνολον. Ἐκ τῆς φύσεως ὅμως τῆς νέας ταύτης συμβολῆς ἕπεται ὅτι ὁ παράγων οὗτος θὰ παίξῃ εἰς μίαν τοιαύτην σύνθεσιν πρωτεύοντα ρόλον, ἀκόμη καὶ ἂν ἀπαιτηθῇ ἡ ὑπερνίκησις μεγάλων συναισθηματικῶν ἀντιστάσεων προτοῦ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὸν τοιαύτη σημασία.

ὑποθέσεις ταύτας πολλὰ δύναταί τις νὰ ἀντιτάξῃ καὶ φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ προτιμηθῇ πᾶσα λύσις ἡ ὁποία δύναται νὰ ἀποφύγῃ τοιαύτας προϋποθέσεις.

Ἐξετάζοντες ὅμως καλύτερον τὸ ζήτημα, βλέπομεν ὅτι δὲν ἔχομεν μόνοι τὴν εὐθύνην τῆς τόλμης ταύτης. Χωρὶς τὴν προϋπόθεσιν τῆς μαζικῆς ψυχῆς, τῆς συνεχείας τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει νὰ παραβλέψωμεν τὰς διακοπὰς τῶν ψυχικῶν πράξεων διὰ τῆς ἐξαφανίσεως τῶν ἀτόμων, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ψυχολογία τῶν λαῶν. Ἐὰν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τῆς μιᾶς γενεᾶς δὲν συνεχίζοντο εἰς τὴν ἑπομένην, ἐὰν ἑκάστη ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ λάβῃ μόνη μίαν θέσιν ἔναντι τῆς ζωῆς, οὐδεμία πρόοδος, οὐδεμία σχεδὸν ἐξέλιξις θὰ παρετηρεῖτο εἰς τὸ πεδίον τοῦτο. Ἐδῶ ἐγείρονται δύο ζητήματα: κατὰ πόσον δυνάμεθα νὰ ἐμπιστευθῶμεν εἰς τὴν ὕπαρξιν ψυχικῆς συνεχείας μεταξὺ τῶν ἀλληλοδιαδόχων γενεῶν, καὶ διὰ ποίων μέσων, διὰ ποίων ὁδῶν μεταφέρει μία γενεὰ εἰς τὴν ἑπομένην τὰς ψυχικάς της καταστάσεις. Δὲν θὰ εἴπω ὅτι τὰ προβλήματα ταῦτα ἔχουν ἐξηγηθῇ ἐπαρκῶς ἢ ὅτι ἡ ἄμεσος ἐπικοινωνία καὶ ἡ παράδοσις, αἱ ὁποῖαι ἔρχονται πρῶται κατὰ νοῦν, ἀρκοῦν διὰ τοῦτο. Κατ᾽ ἀρχὴν ἡ ψυχολογία τῶν λαῶν δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὸν τρόπον καθ᾽ ὃν παράγεται ἡ ἀπαραίτητος συνέχεια τῆς ψυχικῆς ζωῆς τῶν ἀλληλοδιαδόχων γενεῶν. Ἐν μέρει φαίνεται ὅτι τοῦτο συμβαίνει διὰ τῆς κληρονομικότητος τῶν ψυχικῶν διαθέσεων, αἱ ὁποῖαι ὅμως ἀπαιτοῦν ὡρισμένα ἐρεθίσματα ἐκ τῆς ἀτομικῆς ζωῆς διὰ νὰ ἐκδηλωθοῦν. Οὕτω πρέπει νὰ ἑρμηνεύσωμεν τοὺς στίχους τοῦ ποιητοῦ: «Ὅ,τι ἐκληρονόμησες ἀπὸ τὸν πατέρα σου, ἀπόκτησέ το διὰ νὰ τὸ κατέχῃς». Τὸ πρόβλημα θὰ ἐφαίνετο πολὺ δυσκολώτερον ἐὰν ἠδυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχουν ψυχικαὶ διαθέσεις δυνάμεναι νὰ καταβληθῶσι τόσον καλῶς, ὥστε νὰ μὴ ἀφίσουν τὸ παραμικρὸν ὑπόλειμμα. Ἀλλὰ τοιαῦται διαθέσεις δὲν ὑπάρχουν. Καὶ ἡ ἰσχυροτέρα ἕνωσις ἀφίνει

τόπον διὰ παραμορφωμένους ἀντικαταστάτας καὶ δι' ἐπακολούθους ἀντιδράσεις. Τότε ὅμως πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι οὐδεμία γενεὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀποκρύψῃ ἀπὸ τὴν ἑπομένην σημαντικὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Ἡ ψυχανάλυσις μᾶς ἐδίδαξε μάλιστα ὅτι πᾶς ἄνθρωπος ἔχει εἰς τὰς ὑποσυνειδήτους λειτουργίας του ὄργανον ἐπιτρέπον εἰς αὐτὸν νὰ ἑρμηνεύῃ τὰς ἀντιδράσεις ἄλλων ἀνθρώπων, νὰ ἀνατρέχῃ εἰς τὰ συναισθήματα, ἐκκινῶν ἀπὸ τὰς παραμορφώσεις μὲ τὰς ὁποίας ὁ ἄλλος τὰ ἐκδηλοῖ. Οὕτω, διὰ τῆς ὑποσυνειδήτου ἀντιλήψεως ὅλων τῶν ἐθίμων,τῶν τελετῶν καὶ τῶν ἀρχῶν τὰς ὁποίας ἐγκατέλειψεν ἡ ἀρχικὴ σχέσις πρὸς τὸν γενάρχην, ἠδυνήθησαν αἱ μεταγενέστεραι γενεαὶ νὰ ἀναλάβωσι τὴν κληρονομίαν τῶν συναισθημάτων τῆς γενεᾶς ἐκείνης.

Μία ἄλλη ἀντίρρησις δύναται νὰ ἐκφρασθῇ ἀπὸ ψυχαναλυτικῆς ἀπόψεως.

Τὰς πρώτας ἠθικὰς ἐντολὰς καὶ τοὺς πρώτους ἠθικοὺς περιορισμοὺς τῆς πρωτογόνου κοινωνίας, ἑρμηνεύσαμεν ὡς ἀντίδρασιν κατὰ μιᾶς πράξεως ἡ ὁποία ἔδωσεν εἰς τοὺς δράστας της τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐγκλήματος. Μετενόησαν διὰ τὴν πρᾶξιν ταύτην καὶ ἀπεφάσισαν νὰ μὴ ἐπαναληφθῇ καὶ ἡ ἐκτέλεσίς της νὰ μὴ ἔχῃ φέρει κέρδος. Ἡ δημιουργικὴ αὕτη τύψις συνειδήσεως δὲν ἐσβέσθη ἀκόμη εἰς τὴν ἐποχήν μας. Εἰς τοὺς νευροπαθεῖς τὴν συναντῶμεν δρῶσαν ὑπὸ μορφὴν ἀντικοινωνικήν, διὰ νὰ δημιουργήσῃ νέας ἠθικὰς ἐντολάς, συνεχεῖς περιορισμούς, ὡς μετάνοιαν διὰ τὰ διαπραχθέντα ἀδικήματα καὶ ὡς πρόνοιαν διὰ τὴν ἀποφυγὴν μελλόντων ἀδικημάτων(¹). Ἐὰν ὅμως, προκειμένου περὶ τῶν νευροπαθῶν τούτων, ἐξετάσωμεν τὰς πράξεις αἱ ὁποῖαι προεκάλεσαν τοιαύτας ἀντιδράσεις θὰ ἀπογοητευθῶμεν. Δὲν εὑρίσκομεν πράξεις, ἀλλὰ τάσεις, ὁρμὰς πρὸς τὸ κακὸν μὴ πραγματοποιηθείσας ὅμως. Εἰς τὸ βάθος τῆς τύψεως

(¹) Πρβλ. τὸ δεύτερον βιβλίον τῆς σειρᾶς ταύτης, τὸ πραγματευόμενον περὶ τοῦ ταμπού.

τοῦ νευρασθενοῦς ὑπάρχουν μόνον ψυχικαὶ πράξεις, ὄχι πραγματικαί. Ἡ νεύρωσις χαρακτηρίζεται ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὑποτάσσει τὴν ὑλικὴν εἰς τὴν ψυχικὴν πραγματικότητα, ὅτι ἀντιδρᾷ εἰς σκέψεις μὲ τὴν αὐτὴν ἔντασιν μὲ τὴν ὁποίαν οἱ φυσιολογικοὶ ἄνθρωποι ἀντιδρῶσιν εἰς πραγματικότητας.

Μήπως συνέβη τὸ αὐτὸ καὶ μὲ τοὺς πρωτογόνους ἀνθρώπους; Δικαιολογημένως δυνάμεθα ν' ἀποδόσωμεν εἰς αὐτοὺς ὑπερβολικὴν ὑπερτίμησιν τῶν ψυχικῶν των πράξεων, ὡς μερικὸν φαινόμενον τῆς ναρκισσικῆς των ὀργανώσεως(1). Συνεπῶς αἱ ἁπλαῖ ἐχθρικαὶ διαθέσεις ἔναντι τοῦ πατρός, ἡ ὕπαρξις εἰς τὴν φαντασίαν τῆς ἐπιθυμίας νὰ τὸν φονεύσωσι καὶ νὰ τὸν φάγωσι, δυνατὸν νὰ ἤρκεσαν διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς ἠθικῆς ἐκείνης ἀντιδράσεως ἡ ὁποία παρήγαγε τὸν τοτεμισμὸν καὶ τὸ ταμπού. Οὕτω δὲν εἴμεθα ἀναγκασμένοι νὰ ἀναγάγωμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ πολιτισμοῦ μας, διὰ τὸν ὁποῖον δικαίως εἴμεθα τόσον ὑπερήφανοι, εἰς ἀπαίσιον ἔγκλημα, προσβάλλον ὅλα τὰ συναισθήματά μας. Ἡ ἀλληλουχία ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς μέχρι σήμερον δὲν παραβλάπτεται διόλου, διότι ἡ ψυχικὴ πραγματικότης θὰ ἦτο ἀρκετὰ σημαντικὴ διὰ νὰ φέρῃ ὅλα τὰ ἐπακόλουθα ταῦτα. Εἰς τοῦτο θὰ ἀπαντήσῃ τις ὅτι πράγματι ἔλαβε χώραν μία μεταβολὴ τῆς κοινωνίας ἀπὸ τῆς πατρικῆς ὀρδῆς εἰς τὴν ἀδελφικὴν πατριάν. Τὸ ἐπιχείρημα εἶναι σοβαρὸν ἀλλ' ὄχι ἀπολύτως ἐπαρκές. Ἡ μεταβολὴ δυνατὸν νὰ ἐγένετο ὀλιγώτερον βιαίως καὶ ὅμως νὰ περιεῖχε τοὺς ἀπαραιτήτους ὅρους διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἠθικῆς ἀντιδράσεως. Ἐφ' ὅσον ἡ πίεσις τοῦ γενάρχου ἦτο αἰσθητή, τὰ ἐχθρικὰ πρὸς αὐτὸν συναισθήματα ἦσαν δικαιολογημένα καὶ ἡ μετάνοια δι' αὐτὰ ἔπρεπε νὰ περιμένῃ ἄλλον χρόνον. Ὁμοίως ὀλίγην ἀποδεικτικὴν δύναμιν ἔχει καὶ ἡ ἀντίρρησις ὅτι πᾶν ὅ,τι προέρ-

(1) Πρβλ. τὸ περὶ ψυχολατρείας, μαγείας καὶ παντοδυναμίας τῶν σκέψεων βιβλίον.

χεται ἀπὸ τὴν διττὴν διάθεσιν πρὸς τὸν πατέρα, τὸ ταμποὺ καὶ ἡ τελετὴ τῆς θυσίας ἔχει τὸν χαρακτῆρα τῆς μεγαλυτέρας σοβαρότητος καὶ τῆς πλήρους πραγματικότητος. Ἀκόμη καὶ αἱ ἐνσυνείδητοιν πράξεις καὶ οἱ φόβοι τῶν ἰδεοληπτικῶν ἐμφανίζουσιν αὐτὸν τὸν χαρακτῆρα καὶ ὅμως βασίζονται μόνον ἐπὶ τῆς ψυχικῆς πραγματικότητος, ἐπὶ σχεδίου καὶ οὐδέποτε ἐπὶ πράξεων. Δὲν πρέπει ἀπὸ τὸν πεζὸν κόσμον μας, τὸν πλήρη ὑλικῶν ἀξιῶν, νὰ μεταφέρωμεν εἰς τὸν πλούσιον ἐσωτερικὸν κόσμον τοῦ πρωτογόνου καὶ τοῦ νευροπαθοῦς τὴν περιφρόνησίν μας πρὸς τὴν ἁπλῆν σκέψιν καὶ ἐπιθυμίαν.

Πρέπει ἐδῶ νὰ κάμωμεν μίαν ἐκλογήν, ἡ ὁποία εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι διόλου εὔκολος. Ἀπαντῶμεν ὅμως ἀμέσως ὅτι ἡ διαφορά, ἡ ὁποία δι᾽ ἄλλους φαίνεται φυσική, δὲν θίγει κατὰ τὴν γνώμην μας τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος. Ἐὰν διὰ τὸν πρωτόγονον αἱ ἐπιθυμίαι καὶ αἱ ὁρμαὶ ἔχουν τὴν αὐτὴν ἀξίαν μὲ τὰς πράξεις, ἡμεῖς πρέπει νὰ ἀντιληφθῶμεν καλῶς τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀντὶ νὰ τὸ διορθώνωμεν συμφώνως πρὸς τὰ ἰδικά μας μέτρα καὶ σταθμά. Τότε ὅμως θὰ ἴδωμεν σαφέστερον τὸ πρότυπον τῆς νευρώσεως, τὸ ὁποῖον μᾶς ἔφερεν αὐτὴν τὴν ἀμφιβολίαν. Δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ λέγωμεν ὅτι οἱ ἰδεοληπτικοί, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκονται σήμερον ὑπὸ τὴν πίεσιν μιᾶς ὑπερηθικῆς, ἀμύνονται μόνον ἐναντίον τῆς ψυχικῆς πραγματικότητος τῶν πειρασμῶν καὶ τιμωροῦνται μόνον δι᾽ ὁρμὰς αἱ ὁποῖαι τοῖς ἐγεννήθησαν. Ὑπάρχει εἰς τὰς πράξεις των ταύτας καὶ ἱστορικὴ πραγματικότης· κατὰ τὴν παιδικήν των ἡλικίαν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι εἶχον μόνον τὰς κακὰς ὁρμάς, καὶ ἐφόσον τοῖς τὸ ἐπέτρεπεν ἡ ἀδυναμία τοῦ παιδίου, μετέβαλον τὰς ὁρμὰς ταύτας εἰς πράξεις. Πάντες οἱ ὑπερβολικῶς ἀγαθοὶ οὗτοι ἄνθρωποι εἶχον κατὰ τὴν παιδικήν των ἡλικίαν τὴν κακήν των ἐποχήν, μίαν διεστραμμένην φάσιν, ὡς πρόδρομον καὶ προϋπόθεσιν τῆς μεταγενεστέρας ὑπερηθικῆς φάσεως. Ἡ ἀναλογία τοῦ πρωτογό-

νου καὶ τοῦ νευροπαθοῦς θὰ εἶναι, λοιπόν, πολὺ πληρεστέρα ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι καὶ εἰς τὸν πρῶτον ἡ ψυχικὴ πραγματικότης, διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ὁποίας δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία, συμπίπτει μὲ τὴν ὑλικὴν πραγματικότητα, ὅτι οἱ πρωτόγονοι διέπραξαν πράγματι ὅ,τι σκοποῦσι καθ᾽ ὅλας τὰς μαρτυρίας νὰ πράξωσι.

Αἱ κρίσεις μας περὶ τῶν πρωτογόνων δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἐπηρεασθῶσιν ὑπερβολικῶς ἀπὸ τὴν ἀναλογίαν πρὸς τοὺς νευροπαθεῖς. Πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπ᾽ ὄψιν καὶ αἱ διαφοραί. Ἀσφαλῶς καὶ εἰς τοὺς δύο, τόσον τοὺς ἀγρίους, ὅσον καὶ τοὺς νευροπαθεῖς, δὲν ὑπάρχουν αἱ σαφεῖς διαφοραὶ τὰς ὁποίας ἡμεῖς χαράσσομεν μεταξὺ σκέψεως καὶ πράξεως. Μόνον ὁ νευροπαθὴς ἐγείρει προσκόμματα εἰς τὰς πράξεις του καὶ δι᾽ αὐτὸν ἡ σκέψις ἀντικαθιστᾷ πλήρως τὴν πρᾶξιν. Ὁ πρωτόγονος δὲν ἔχει προσκόμματα, ἡ σκέψις του μεταβάλλεται κατ᾽ εὐθεῖαν εἰς πρᾶξιν, δι᾽ αὐτὸν μᾶλλον ἡ πρᾶξις εἶναι ἀντικαταστάτης τῆς σκέψεως, καὶ διὰ τοῦτο, λέγω, χωρὶς νὰ ὑποστηρίζω τὴν ἀπόλυτον βεβαιότητα τῆς γνώμης μου, πρέπει εἰς τὴν περίπτωσιν τὴν ὁποίαν ἐξετάζομεν, νὰ δεχθῶμεν ὅτι: Ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ πρᾶξις.

ΤΕΛΟΣ

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]